

2013. augusztus 21. Doktorok Kollégiuma

Dr. Bölcskei Gusztáv
nyitó áhítat

Textus: Mk 15,33–41

Kedves Testvérek!

Az gondolom, a ma délután folyamán sokszor emlegetjük majd, hogy hogyan is volt negyven esztendővel ezelőtt, hiszen negyven esztendő a Doktorok Kollégiuma. Nekem is egy körülbelül negyven évvel ezelőtti emlékem jutott eszembe, amikor exmisszus teológus voltam, és hétvégenként vasárnap reggel ültem a vonatra, aztán mentem ki Tiszanagyfaluba prédikálni. Megvolt a délelőtti istentisztelet, aztán rendszerint a gondnok bácsiéknál ebédeltem, aztán délutáni istentisztelet, megkaptam az útiköltséget és aztán jöttem vissza. Az egyik ilyen ebéd alkalmából a gondnok bácsi, mikor már úgy gondolta, hogy bizalmasabb kapcsolatban vagyunk, megkérdezte, hogy árulja már el nekem, tiszteletes úr, hogy mit csinálnak maguk ott a teológián öt évig? Mert én úgy gondolom, hogy ott öt év alatt szépen megtanulnak annyi prédikációt, hogy amikor aztán kikerülnek, akkor mindig elő lehessen venni egyet. Hát én próbáltam mondani, hogy ez nem egészen így van, nem biztos, hogy sikerült meggyőzőm, hogy nem ez történik-e a teológiai tanulmányok alatt.

De egy kis módosítással fel lehetne tenni azt a kérdést, hogy mi is történik a Doktorok Kollégiumában. Itt akkor azok, akik a teológia tudományát művelik, e szerint a logika szerint még több prédikációt előkészítenek, gyártanak, hogy aztán az használható legyen azok számára, akik a szószékre állnak. Nos hát, gondolom, akik itt vagyunk, tudjuk, hogy azért ez nem ilyen egyszerű, de valahol van benne mégiscsak igazság. Mert hiszen mi mást szolgálhatna minden teológiai munkálkodást, mint azt, hogy a keresztről való beszéd, a kereszt titkának a proklamálása, a meghirdetése minél hitelesebben, minél hathatósabban és minél aktuálisabban történjen. Hiszen az evangélium szívét olvastam, hallottuk most Márk evangéliumából, a kereszt titkát és csodáját, amely ott van minden teológiai erőfeszítés mögött, ez adja a legitimitását, ez adja az alapját, ez adja újra meg újra azt az ízét, hogy az ember újra meg újra nekirugaszkodjon. De hát hogyan is vagyunk mi ezzel? Hogyan tudunk szembesülni azzal, ami itt történik?

Mert mi is történik itt, a kereszten? Isten megalázása. Isten megalázása és kiszorítása ebből a világból. Annak a szelíd és alázatos Jézusnak a megalázása ez, akivel szemben minden eszköz bevethető, minden eszköz használható. Király vagy? Nesze, itt van a töviskorona. Szabadítónak hitted magad? Szabadítsd meg magadat! Igazságról papoltál? Ugyan, mi az igazság? És kit érdekel, kinek kell az itt? Ujjongva üdvözöltek és követtek téged? Hol vannak? Az egyik elárult, tudjuk jól, mi adtuk neki a pénzt, a többi szétszaladt vagy igyekszik feltűnés nélkül meghúzódni a tömegben. Illéssel és Mózéssal társalogtál a hegyen? Hol van hát Illés, aki megmentsen a haláltól? Azt mondtad, te vagy a jó pásztor, akinek a szavára hallgatnak a juhok? Hol vannak hát? Mert itt most csak farkasokat látni. Mindentudónak hitted magad? Majd bekötjük a szemed, s akkor találod ki, melyikünk rúgott beléd. – Egy kegyetlen barbár világ, a régmúlt idők kódéba veszve? Vagy valami olyasmi, amit a hollywoodi technikával filmvászonra lehet vinni, hogy hatásvadász borzongás járja át az embert? Azt gondolom, ennél sokkal több, és valami egészen más. Ez az az egyszerre ijesztő és egyszerre reményteli egyidejűség, amely minden korban és minden helyen nekünk szegezi ezt a kérdést: Ember, mondd meg, vallj színt. Miben akarsz részt venni? Az Isten dicsőítésében, vagy az Isten megalázásában?

Nemrég újra kezemben vettem egy kiadványt, amely a Munkácsy-trilógiát taglalja, és ahogy lapozgattam, elgondolkodtam, hogy milyen hihetetlen ismerője volt az emberi indulatoknak és az emberi léleknek Munkácsy. Hiszen, nézve ezeket az alakokat, ezeket az arcokat, az indulattól eltorzult, vagy éppen gúnyos magabiztossággal teli tekinteteket, az ember újra és újra megdöbben,

és azt mondja, hogy nem olyan távoli, barbár világ ez, hanem kézzelfogható valóság. 1957 áprilisában, nagypénteken Ravasz László Budapesten, amikor még prédikálhatott, a következőket mondta. „Hitünk alaptétele és legfőbb titka az, hogy Jézus Krisztus az Istenember. Tökéletes Isten és tökéletes ember, mert az Atyával egylényegű. A Fiúisten emberi testet vett magára, és megjelent a látható világban, a térben és az időben, a történelemben, mint az a konkrét személy, akit a názáreti Jézusnak neveztek. Ezzel élete és halála meg volt pecsételve. Mert ez a világ bűnös világ volt, hiszen Ő épp ezért jött. Kiderült, hogy ha az ember ördög, egész jól megél ebben a világban, de ha Isten, akkor meg kell halnia. Csak azt tette és azt mondta, amit Isten tett és mondott benne és általa, és íme, ott függ a kereszten. Körülötte tombol a bűn forgószele: elszabadult minden erő, ami az emberben bestialis vagy démoni. Ott kavarg az akkori egyházi és politikai hatalom, a nemzeti gőg és a brutális elnyomás, a nép, a vének és az ifjak. Mindnyájan egyek egy vak szenvedélyben: ki kell dobni a világból ezt az embert, aki olyan, mint Isten: szent, igaz, jó, tiszta és csupa segítség és csupa szeretet. Soha ilyen egyetértést! Egyszerre megtudta a világ, hogy Isten és a bűn nem férnek meg együtt. Le kell számolniuk egymással. Ez a leszámolás a kereszttel: az Istenember halála, amely két dologból áll: az Isten megalázásából és az ember felmagasztalásából.” Így prédikál Ravasz 1957 áprilisában. Azt gondolom, ezek a szavak semmit nem veszítettek az aktualitásukból. Ezért nem lehet másképp viszonyulni a kereszttel, csak úgy, ahogy egykor az apostol tette, amikor azt mondja: Jézus Krisztus a bűnösökért jött, akik közül első vagyok én. Aki ezt az első helyet igényli magának, az nem leli kedvét többé Isten megalázásában, és a világból és a saját életéből való kizorításában, hanem megtanulja tőle, hogy fel lehet venni a keresztet, és úgy követni őt. És aki nem leli többé kedvét Isten megalázásában, az nem leli kedvét többé emberek megalázásában sem. Ami megint csak nap mint nap történik velünk és körülöttünk, és sokszor általunk.

A kereszttel, a kereszttel mélysége és a kereszttel csodája még egy lépéssel tovább is visz bennünket. Hiszen az igazi mélység nem is itt van. Akkor torpanunk meg igazán, és akkor érezzük, hogy értelmünk minden szava szétronban és szilánkjaira hullik, amikor a haldokló Istenember ajkáról elhangzik ez a kiáltás: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? Mert ehhez képest az összekacsintó hatalmasok megegyezése, hogy Jézusnak el kell tűnnie, a gúnyolódóknak, a röhögőknek, az otrombáknak a sértése – semmi. Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? Mert ez az igazi pokorra szállás, kívül esni az Isten gondviselő szeretetén. Ez az, amit Izsáknak mégsem kellett elszenvednie, amikor az apja kezében meglátja a felvillanó kést. Ez Jézus testet öltésének az utolsó állomása. Megízlelni azt, hogy milyen az a kárhozat. Hadd idézzem újra Ravaszt: „Embersége miatt megízlelte Isten létére, hogy mi az a kárhozat. Mert ide is eljött értünk, hogy ezen a végső ponton ragadjon meg. Ezzel megmutatja nekünk, hiába kedélyeskedel, eszeliszol, szerettezel, s nevelsz azokon, akik az Istent félik, ezt csak addig lehet, amíg azt hiszed, azt képzeld, hogy Isten nincs, aki ver és áld, elhagy és felénk fordul, aki a maga számára teremtet, s ha alkalmatlanok vagyunk rá, úgy vág a szemébe, mint a megdöglött cementet a kőműves, de ha megtudod, ha megtapasztalod, hogy van, sőt egyedül Ő van igazán?” A kereszttel egyrészt az az emberi üvöltés, amelyik nemet mond Istenre. Csak ennyi? Hála Istennek nem. Mert ő ott marad a kereszten, mert elhordozza a gúnyt, a megvetést, az elhagyatottságot, s ezzel kimondja ránk a végtelen szeretet igényét. És így jut el a kereszttel titkából az üzenet, a keresztről való beszéd a feltámadásig. Ez a húsvét, és ezért igaz, hogy a kereszttel a mi egyetlen reménységünk ma is. Itt is.

Kedves Testvérek! Amikor azt kérdezzük magunktól, mi a dolgunk, mi a teendőnk, teológusoknak, Doktorok Kollégiuma tagjainak, akkor azt gondolom, jó újra és újra ide visszatérni, ebbe belekapaszkodni, innen elindulni és innen erőt meríteni. Ez legyen most is vezérfonalunk, megerősítőnk, áldásunk, mert az Isten üdvözítő szeretetének a története beágyazódik a mi történetünkbe, még a Doktorok Kollégiumának a történetébe is. Örökség, amit vállalni lehet, örökség, amelyet vállalhatunk Isten és a jövő színe előtt, Isten megalázottságának, kizorítottságának indulatos világában, mert mi azt is tudjuk nagypéntek és húsvét óta, hogy nemcsak ez a kérdés hangzott el: én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem, hanem ez is: ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Ez a mi vigaszunk, reménységünk és örömünk. Ámen.

Győri L. János

A 475 éves debreceni Református Kollégium művelődéstörténeti jelentősége

(előadás a Doktorok Kollégiuma plenáris ülésén, Debrecen, 2010. augusztus 21.)

A Debreceni Kollégiumot erőteljes történelmi, társadalmi, szellemi beágyazottsága miatt az évszázadok során a róla nyilatkozók nagyon sokféle metaforával illették. Huszár Gál prédikátor-nyomdász már a 16. század derekán úgy jellemezte Debrecent, hogy az „*egész Magyarországnak és Erdélyiségnek világosító lámpása*”.¹ Talán itt kereshetjük a gyökereit „*az ország iskolája*”² későbbi megnevezésnek is. A 17–18. század fordulóján – nyilván a török pusztítás és az erősödő ellenreformációs szorítás nyomán – bukkan fel a „*református magyarok árvaháza*”³ elnevezés. Az 1796. évi iskolai törvények pedig „*az egész magyar egyház közös veteményes kertje*”-ről beszélnek.⁴ Oláh Gábor a 20. század elején „*kősziklán épült vár*”-nak⁵ mondja, Nagy Sándor kollégiumtörténet-író vallástanár pedig 1948-ban kiadott, s mára méltatlanul elfeledett kétnyelvű (magyar–angol) szociológiai tanulmányában a „*szegények iskolája*”-nak.⁶ Ezek a dicsérő metaforák láthatóan két irányba mutatnak: egyrészt a Debreceni Kollégium világának országos beágyazottságát (világító lámpás, vár, ország iskolája), másrészt szociális érzékenységét, a népi tömegek felé mutatott nyitottságát (árvaház, szegények iskolája) hangsúlyozzák.

A Debrecennel szemben elfogultsággal végképp nem vádolható Ravasz László püspök 1941-ben tartott előadásában így jellemezi a Kollégiumot: „...*a debreceni Kollégium nemcsak a legrégebb és legnagyobb a magyar református kollégiumok között, hanem a típust is a legjellegzetesebben mutatja. Ezenkívül a debreceni Kollégiumnak a történelmi folytonossága sohasem szakadt meg, míg Pápa, Sárospatak menekült, a Bethlen-kollégium átment Gyulafehérvárról Enyedre és a román megszállás alatt összeroppant. Zavartalan történelmi életfolyamatot csak a debreceni Kollégium mutat. A történelmi erőket igazgató Isten rendelte úgy, hogy ez a Kollégium első legyen az összes evangéliumi iskolák között, anyaiskola, archi-kollégium, éppen úgy, mint ahogy első Pannonhalma a szerzetesi és általában a katolikus iskolák között.*”⁷

Ravasz László megállapításának igazsága ma, 70 esztendő elteltével, még inkább nyilvánvaló, hiszen a közelmúltban 40 éven át egyedül a Debreceni Kollégium őrizte meg – megcsonkítva, és az ideológiai szorítások következtében lényeges színvonalvesztés közepette ugyan – történelmi folytonosságát.

Ravasz László archi-kollégium (anya-kollégium) fogalma azért is rendkívül találó, mert ez a metafora úgy minősíti a Debreceni Kollégiumot, hogy az magába olvasztja az összes többi elnevezést. De hát mi tette a debreceni iskolát valóban archi-kollégiummá, minden református iskola ős-típusává? S milyen hatással volt Debrecennek ez a kiemelt szerepe a magyar művelődésre? Ezekre a kérdésekre keresünk röviden választ a továbbiakban.

¹ Ezzel a címmel néhány évvel ezelőtt e sorok írója jelentetett meg kismonográfiát: GYŐRI: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása” (2008).

² Ez a szófordulat is könyvcímmé vált a közelmúltban: RÁCZ: Az ország iskolája (1995).

³ A kérdéshez lásd: GYŐRI: Zur Bedeutung des Reformierten Kollegiums Debrecen (2010), 250.

⁴ NAGY: A debreceni református Kollégium (1933), 340.

⁵ OLÁH: Kősziklán épült vár (1937).

⁶ NAGY: „Szegények iskolája” (1948).

⁷ RAVASZ: Mi a Kollégium? (1941), 8.

A magyar református identitás talán legszembevetőbb eleme a reformáció tanításában gyökerező biblikus szemlélet, azaz a Szentíráshoz mint zsinórmértékhez való szigorú ragaszkodás.⁸ A peregrináció gyakorlata révén a magyar református diákok a 16. századi nyugat-európai egyetemeken egyaránt kapcsolatba kerültek a lutheri, a melanchthoni, a kálvini, bullingeri és zwingliánus elvekkel. A 17. században az angol puritanizmus, a németalföldi coccejanizmus és a német pietizmus gyakorolt hatást rájuk. A 18–19. században megismertek a teológiai racionalizmus és liberalizmus eszméivel, de a század végén már az angolszász ébredési teológiáról is tudtak. A 20. század első felében pedig az újreformátori teológia felismeréseit ismerték meg. A sokféle hatás eredménye az lett, hogy a magyar református teológiai gondolkodás eklektikussá vált, de összetartó elemként mindvégig megőrizte a reformáció szigorú biblikus mércéjét, s minden teológiai irányzatot ezen rostált meg. A hazai biblikus műveltség megalapozásában és terjesztésében kiemelkedő szerepe volt a Debreceni Kollégiumnak. A várost nem véletlenül nevezte a közvélekedés már a 17. században „*magyar Sion*”-nak. Azzá tette az az igen gazdag teológiai irodalom, amely a kora újkorban a Református Kollégium szellemi vonzásában született. Itt most csak jelzésszerűen utalunk néhány meghatározó alkotásra. A Kollégium első név szerint ismert rektora, Dézsi András, a 16. század közepén annak a verses bibliai históriának a művelője, amely a Vizsolyi Biblia (1590) megjelenése előtt a prédikáció és a gyülekezeti ének mellett a biblikus műveltség legfőbb terjesztője volt magyar földön. A zsoltárfordító Szenci Molnár Albert naplójából tudjuk, hogy debreceni diák korában kerültek kezébe először nagyobb számban magyar nyelvű nyomtatványok. A puritanizmus legnépszerűbb kegyességi könyvét, Bayly „*Praxis pietatis*”-át Medgyesi Pál ültette át magyarra debreceni rektorsága idején, s jelentette meg 1636-ban. Azt a 17. századi bibliafordítást, amely ha szerencsésebb történelmi időszakban jelenik meg, talán Károlyi fordításával is vetekedhetett volna, szintén egy debreceni rektor, majd prédikátor, Komáromi Csipkés György készítette (Leiden, 1718), aki mellesleg Szenci Molnár mellett a század legkiválóbb magyar nyelvésze is volt.

Az 1786-ban megjelenő s máig népszerű „*Keresztyéni tanítások és imádságok*” szerzője, Szikszai György ugyancsak Debrecenben volt diák, köztanító, majd lelkész. A „*harmóniás éneklés*”-t szorgalmazó, Kántus-alapító Maróthi György debreceni professzor munkássága nyomán megélenkülő 18. századi református énekszerzés oszlop-emberei is többnyire kapcsolatban álltak a Debreceni Kollégiummal: így a legnépszerűbb és leghosszabb életű hazai népiskolai tankönyvet (Hármas kis tükör, 1773) is készítő Losonczy István; a „*Szentek hegedűje*”-t (1762) kiadó Szőnyi Benjámin, és az 1813-ban bevezetett új református énekeskönyv legtöbb szerzője (Keresztesi József, Lengyel József, Nagy István, Budai Ézsaiás).

A 18. század utolsó harmadában, a felvilágosodás eszméinek térhódításával jelent meg a debreceni diákok sorában is a világi értelmiséginek az a máig jellegzetes típusa, aki kiterjedt műveltségét még az egyházi iskolának köszönheti, viszont az egyház intézményével, így saját iskolájával szemben is kritikus magatartást tanúsít. Ez ritkán nyílt konfliktusban (Csokonai), olykor hideg elutasításban (Kölcsey), esetleg finom öniróniában (Arany), de leggyakrabban az egyházzal is iskoláival szemben mégiscsak építő szándékú ambivalens magatartásban (Ady, Móricz, Szabó Magda) nyilvánul meg. E gondolkodók viszonya az egyházi hagyományhoz és iskolájukhoz kettős: miközben az intézményi kötöttségeket nyűgnek érzik, műveltségük ezer szállal kapcsolódik az évszázados protestáns hagyományrendszerhez, s főleg kritikus történelmi helyzetekben a biblikus elemek is vissza- visszaköszönnek műveikben.

Jellemző, hogy még a szemléletében és magatartásában igencsak világias és az iskolájával nyíltan szakító Csokonai néhány versének dallama is a Szenci-zsoltárok ritmusára jár. Kölcsey Ferenc, aki minden iskoláját Debrecenben végezte, a később nemzeti imádságunkká lett költeményében (Himnusz, 1823) a kálvinista magyarság küldetésudatát fogalmazza újra, miközben visszahajolva a magyar nép zivataros századaiba, a reformáció korának ószövetségi ihletésű profetikus történelemértelmezésének elemeit is használja (Haj, de bűneink miatt...). A nagyszalontai partikulából Debrecenbe érkező Arany János, a 19. század későbbi költőfejedelme pedig a szabadságharc bukása fölötti fájdalját bibliai tárgyú allegóriákba

⁸ GYÖRI: Református identitás és magyar irodalom (2011), 42–46.

sírja bele (Ráchel, Ráchel siralma). Ugyanő balladáiban a bibliai éthosz egy sajátos változatát juttatja kifejezésre, melynek középpontjában a bűn és bűnhődés viszonyának kérdése áll.

A sort a modernségből vett példákkal is folytathatjuk, hiszen az istenélményt a magyar lírában újra tematizáló Ady Endre nemcsak az egykori zilahi partikula és családi kapcsolatai révén kötődik a Debreceni Kollégiumhoz, hanem joghallgatóként rövid ideig maga is diákja az intézménynek. Hasonlót mondhatunk Móriczról, aki nemcsak gimnazistaként, hanem teológiai hallgatóként is éli a kollégiumi diákok életét, s Nyilas Misi történetével arról regényt is ír. A biblikus örökség vállalását jelzi, hogy a mély szociális érzékenységgel megalkotott regényét, az „Árvácska”-t (1941) fejezetek helyett zsoltárookra osztja. Evangéliumi gyökerű kritikai attitűd inspirálja „A fáklya” (1917) című regényét is, melynek főhőse, a Debreceni Kollégiumban frissen végzett fiatal pap, a vidéki Magyarország útvesztőiben végül minden jó szándéka ellenére felörlődik.⁹

E néhány irodalmi példa azt is jelzi, hogy a biblikus műveltség a Kollégium által is képviselt református identitásban erősen összekapcsolódott a sajátos magyar nyelvi tudat vállalásával. Az etnikailag és felekezetiileg erősen megosztott kelet-közép-európai térségben a humanizmus és a reformáció megjelenésétől az anyanyelv művelése a nemzeti és felekezeti identitásnak meghatározó elemévé vált. A Debreceni Kollégium ezen a téren is archi-kollégiumnak bizonyult református iskoláink sorában. A 18. század elejéig tisztán magyar nyelvű és református vallású városban mintaszerűen valósult meg a szószék, az iskola és az 1561-ben még Huszár Gál prédikátor által idetelepített nyomda együtműködése. Jóllehet felsőbb szinten, európai mintára, az oktatás nyelve egészen a 19. század elejéig Debrecenben is a latin maradt, a lelkészképzés kezdettől megkövetelte bizonyos tárgyak anyanyelvű oktatását. Anyanyelven történt a legáció, illetve a templomi és temetési éneklés gyakorlata is. De a 18. század második felében már a klasszikus retorikai hagyományban gyökerező poétikai (versírási) gyakorlatok is jórészt magyar nyelven folytak, amint azt Csokonai ránc maradt diákkori versei is tanúsítják. Ehhez társult a 18. század végén a nagyobb részt már szintén magyar nyelvű kollégiumi diákköltészet (névnapi, születésnap, lakodalmi köszöntők, temetési búcsúztatók, szórakoztató disznótoros versek, vénlánycsúfolók, bordalok stb.), amely nemcsak Csokonai és Fazekas Mihály munkásságát inspirálta, hanem Kölcsey és Arany révén az egész 19. századi magyar népies költészetnek is ihletet adott.¹⁰ Ami a helyi nyomda működését illeti, a 16. század vége óta annak termékei is – prédikációs kötetek, énekeskönyvek, katekizmusok, tankönyvek – többnyire szintén magyar nyelvű kiadványok voltak, nem is beszélve a szélesebb közönségnek szánt kalendáriumokról, széphistóriákról és az egyéb ponyvairodalomról.¹¹

Ezek a körülmények eredményezték, hogy a Debreceni Kollégiumnak számos tudományterület anyanyelvű megszólaltatásában országosan is úttörő szerep jutott.¹² Az első magyar nyelvű matematikai munka 1577-ben jelent meg Debrecenben (Debreceni Aritmetika). Közel száz esztendeig használták az oktatásban, s ez a könyvecske teremtette meg e tudományterület magyar szaknyelvének alapjait. Maróthi György debreceni professzor „*Arithmetica*”-ja (1743) hasonlóan szép pályát futott be, közel száz évvel később még Arany János is ebből tanult a nagyszalontai partikulában. Komáromi Csipkés György a 17. század derekán elsőként értekezett magyar nyelven az üstökös csillagokról, s a következő század elején Maróthi György kezdeményezésére csillagvizsgáló távcsövet is felállítottak a Kollégiumban. A magyar nyelvű történetírás fontos állomása a 17. század végén Lisznai Kovács Pál professzor tankönyve (Magyarok krónikája, 1692), majd Budai Ézsaiás történelemkönyvei a reformkor hajnalán (Magyarország históriája I–II., 1805–1812). Utóbbiakat többi református kollégiumaink is átvették, így Kölcsey és Arany mellett Petőfi

⁹ uo.

¹⁰ A debreceni kollégiumi diákirodalom jelentőségéhez lásd: BÁN – JULOW: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában (1964).

¹¹ A debreceni nyomda kiterjedt működéséhez lásd: BENDA – IRINYI: A négy száz éves debreceni nyomda (1961).

¹² A kérdésnek kiterjedt irodalma van, a részletek megtalálhatók a legfrissebb kollégium-történeti monográfia érintett fejezeteiben: BARCZA: A Debreceni Református Kollégium története (1988).

és Kossuth is tanult belőle. Az első magyar nyelvű rajzkönyvet is debreceni professzor, Sárvári Pál készítette a 19. század első éveiben (A rajzolás mesterségének kezdete I–II., 1804–1807).

A magyar nyelvű botanikai nyelv megteremtésében is élen járt Debrecen. Első növénytani munkánkat még Melius Juhász Péter, Debrecen első református püspöke készítette a 16. században (Herbárium, 1578). Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel 1807-ben megjelenő „*Füvészkönyv*”-e már iskolai tankönyv is volt, amelyet még jóval az Entwurf után is használtak a Debreceni Kollégiumban.

A biblikus műveltség és az anyanyelvi kultúra felkarolása kollégiumainkban szorosan összekapcsolódott egy harmadik műveltségelemmel, a függetlenségi gondolattal. Ennek is az öntudatos cívis-polgári háttérrel bíró Debrecenben láthatjuk leginkább archetipikus megnyilvánulásait. Nem a pusztán véletlen műve, hogy az egykori pápai diák, Jókai Mór a reformkori magyar szellemi küzdelmek mítoszát öt debreceni diák sorsába írja bele, amikor „*És mégis mozog a föld*” (1872) című regényét megalkotja. A Csokonai sorsát idéző kicsapott diákok bűne, hogy a Nagyerdőn titokban rejtegetik és továbbírják az elődeiktől örökölt Csittvári Krónikát, melybe verses, imádságos, röpiratos formában az elnyomó Habsburg Birodalom bűnei jegyeztetnek bele. A katolikus Bécs elleni szabadságküzdelmeknek Bocskai István óta meghatározó eleme volt a magyar protestáns felekezeti sérelmek orvoslásának igénye. Így lettek református kollégiumaink a műveltségközvetítés mellett a patriotizmus melegágyává is. Pápa, Sárospatak és Nagyenyed kollégiumai történetük során közvetlenül is áldozataivá váltak a felekezeti, etnikai türelmetlenségnek. Debrecen iskolája védettebb környezetben működött, túlélése érdekében azonban olykor ez az intézmény is súlyos kompromisszumokra kényszerült. Jókai regényének rektor-professzora, aki diákként maga is másolója volt a tiltott iratoknak, lelke mélyén megérti a diákokat, az intézmény megmentése érdekében azonban mégis kicsapni kényszerül őket. A Kollégium azonban nemcsak a létét veszélyeztető renitensektől, hanem a még veszélyesebb, alattomos besúgó diáktárstól is igyekszik megszabadulni.

Debrecen tökéletes politikai realitásérzékét jelzi, hogy 1848-ban egy percig sem habozik, s a Kollégium professzorai és diákjai fenntartás nélkül állnak a forradalom ügye mellé.¹³ Az intézmény az oktatást is megszakítva nyitja meg kapuit 1849 januárjában Kossuth Lajos és a magyar országgyűlés előtt. Közismert, hogy 1849 januárja és májusa között a Kollégium Oratóriuma ad helyet az alsóház üléseinek, s az intézményben működnek a kormányhivatalok, itt nyomtatják a Kossuth-bankót is. Április 13-án az Oratóriumban fogadja el az országgyűlés a Függetlenségi Nyilatkozatot. Mindezt Debrecen a szabadságharc leverése után súlyos árat fizet, hiszen helyzetéből következően kénytelen elutasítani a szabadságharc leverése után bevezetett, máskülönben modern, európai szellemű osztrák tanügyi reformot, az Entwurfot. Ez közel negyed századra a Kollégium gimnáziuma nyilvánossági jogának elvesztését jelenti – az egész magyar művelődés nagy veszteségére.

A függetlenségi eszme vállalása a hazai protestantizmus hagyományos Habsburg-ellenességén túl azzal is összefüggött, hogy a Debreceni Kollégium társadalmi beágyazottsága rendkívül széles körű volt. Kiterjedt partikula-hálózata révén szellemi csatornáin a társadalom minden rétegét elérte, a nemességtől az egyházi és világi értelmiségen, polgárságon át egészen a jobbágyságig. A társadalomtörténeti szempontokat is érvényesítő iskolatörténeti kutatás hazánkban ma még gyerekcipőben jár. A Debreceni Kollégiumra vonatkozóan azonban már történtek ilyen vizsgálatok. A közelmúltban elsősorban Rácz István végzett ilyen kutatásokat.¹⁴ Ő mutatott rá, hogy a reformkor éveiben subscribált, azaz felsőbb tanulmányokra beiratkozott debreceni diákok mintegy 15%-a volt nemesi származású (a társadalom egészének mindössze 5%-a tartozott a nemességhez), s nagyjából ugyanennyi jobbágyivadék is bejutott a Kollégiumba. Ha azt vesszük, hogy a társadalom nagy többsége a jobbágysághoz tartozott, kollégiumi jelenlétük elenyészőnek tűnhet. Viszont ha

¹³ GÁBORJÁNI SZABÓ: A szabadság szent igéi (1999).

¹⁴ RÁ CZ: Az ország iskolája (1995).

meggondoljuk, hogy ezek az arányok még jóval az általános tankötelezettség bevezetése előtti időre vonatkoznak, akkor igen is jelentékenynek tekinthetjük ezeket a számokat.¹⁵

A Szabadi István szerkesztésében frissen megjelent debreceni diáknévssorok¹⁶ tanúsága szerint 1588 és 1850 között mintegy 20 ezer felsőbb tanulmányokat folytató diákja volt a Kollégiumnak. Ugyanebben az időszakban az elemi és gimnáziumi szinten legalább 60 ezren tanulhattak. A Debrecenből kikerült diákok két harmada 1850 előtt rövidebb-hosszabb kollégiumi vagy vidéki tanítóskodás után a lelkészi pályára került. A fennmaradó egyharmad civil foglalkozást választott: jegyző, jogász, orvos, mérnök vagy földmérő lett. 1850-től az állami egyetem létrejöttéig (1914), a nyomtatott értesítők tanúsága szerint, további 10-15ezer, s az azóta eltelt száz esztendőben még legalább ugyanennyi diák tanult a Kollégiumban. Ezek a hatalmas számok, függetlenül az egyes érintett diákok egyéni szellemi teljesítményétől, önmagukban is jelentősen alakíthatták az ország szellemi arculatát.

A több száz vidéki partikuláris iskola¹⁷ révén, amelyek 1850-ig a debreceni anyaiskolától kaptak rektort, tankönyvet, tanrendet s általában oktatási-nevelési mintát, további több százezer névtelen és sok ezer Debrecenben továbbtanuló tehetséges diák került kapcsolatba a Kollégium szellemiségével. Gáborjáni Szabó Botond újabb kutatásai¹⁸ mutattak rá, hogy partikulái révén a Debreceni Kollégium nemcsak a közvetlen iskolai életre, hanem a gazdaságra, az erkölcsre, a viselkedéskultúrára, sőt még a népművészet bizonyos területeire is hatott, elsősorban az Alföld és a Partium reformátusok lakta területein, de szórványosan még Baranyában, Szlavóniában vagy a Csallóközben is. A partikuláris iskolák világa kicsiben leképezte a debreceni mintát, azaz Debrecennek a magyar oktatásügy egy igen jelentős szegmense számára mintaadó funkciója is volt.

A Kollégium széles körű kisugárzása Debrecen városának sajátos státuszában is keresendő. Az itteni polgárok ügyessége és szorgalma olyan gazdasági környezetet teremtett, amely a városi öngazgatással, a céhes hagyománnyal, a református kegyességgel és a Kollégium sajátos mikro-társadalmával együtt létrehozta azt a „*debreceni reszpubliká*”-t, amelynek nem akadt párja a hazai mezővárosok sorában. A debreceni cívisek olyan belső szabadságra tettek szert, amilyenrel a korabeli rendi társadalomban csupán a nemesi kiváltságokkal rendelkezők és a városi polgárok bírtak. A szabadságnak ezt a sajátos lelkületét is magukkal vitték az egykori debreceni diákok a partikulákba rektorként vagy lelkészként. Ezt a szabadságtöbbletet képviselték a sátoros ünnepeken legációba utazó tógátus diákok és az országszerte rendszeresen adományokat gyűjtő szupplikánsok is.

De nemcsak a város alkotott sajátos reszpublikát, hanem maga a Kollégium is, ami diákjainak személyiségfejlődését is nagy mértékben alakította. A debreceni diákköztársaság, a coetus, a római köztársaság mintájára épült fel és működött a 19. század közepéig. Ennek még külsőségeken is voltak nyomai, hiszen például a nagydiákok kötelező viseletét, amelynek eredetét az Erdélyi Fejedelemséghez, közelebbről Öreg Rákóczi György patrónusi tevékenységéhez köti a hagyomány, Debrecenben római mintára tógának hívták. Tartalmi vonatkozásban viszont a római minta követését leginkább a középszinten fokozatosan elsajátított és begyakorolt, majd a felsőbb tanulók számára az oktatásban és a nem kimondottan privát kollégiumi érintkezésben is előírt és megkövetelt latin nyelvűség jelentette. Mint fentebb láttuk, a Debreceni Kollégium élen járt számos tudományterület magyar nyelvű megszólaltatásban, ugyanakkor neves polihisztor professzorainak jelentékeny része eredetileg a latin ékesszólás tanáraként került az intézménybe (Maróthi György, Sinai Miklós, Budai Ézsaiás, Péczely József). Ez a kétnyelvűség azért nem jelentett tudathasadást a kora újkori Európában – így nálunk sem –, mert a latin a mai angollal ellentétben nem pusztán egy gyakorlati közvetítő nyelvet jelentett a műveltség egy bizonyos szintjén, hanem egy évezredekken át csiszolódó műveltségeszményt, gondolkodás- és érvelési módot, amely minden korszakban új világnézeti

¹⁵ i. m., 36–37.

¹⁶ SZABADI: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium (2013).

¹⁷ Dankó Imre adattára 584 debreceni partikuláról tud: DANKÓ: A Kollégium partikularendszere, 776–810 (1988).

¹⁸ GÁBORJÁNI SZABÓ – HAPÁK: A Debreceni Református Kollégium kincsei (2006), 61–108.

(teológiai, filozófiai) tartalmakkal is telítődött. Ezért nem lehetett megválni a latintól a reformáció által szorgalmazott anyanyelvi program ellenére sem. Sőt református kollégiumaink egyenesen a kora újkori latin műveltség fellegváraivá váltak.¹⁹

Visszatérve a kollégiumi diákköztársaság belső rendjéhez, az oktatás rendjét a professzorok határozták meg Debrecenben, a fegyelmezés és az ellátás megszervezése viszont teljes egészében a coetus feladata volt. Ebben a mikro-társadalomban a széniorától (a diáktársadalom vezetője), kontraskribától (az előbbi helyettese) és ökonomustól (a gazdálkodás felügyelője) a jurátusokon (esküdtek), préceptorokon (köztanítók), janitorokon (ajtónállók), vigileken (éjjeli őrök), apparitorokon (ügyeletesek) át a mosogatást, takarítást, fűtést végző szolgadiákokig mindenkinek megvolt a napi feladata.²⁰ A debreceni diáktársadalomnak voltak olyan tagjai is, akik énekes diákként (cantores), rézmetszőként vagy tűzoltóként nemcsak a Kollégiumot, hanem a város egész közösségét is szolgálták. Az 1500–2000 főből álló diákköztársaság működtetése 17–18. századi viszonyok között nem volt kicsiny logisztikai feladat. Annak, aki éveken át részt vett ennek működtetésében, netán irányításában, a Kollégium valóban életre nevelő iskolának bizonyult.

A régi századokban a Debreceni Kollégium nem ismerte a tandíjat, így az intézménybe való belépésnek nem voltak anyagi feltételei, viszont minden diáknak keményen meg kellett dolgoznia saját bennmaradásáért. Ebben az életszemléletben a szigorú kálvini munkaetika hatását is sejthetjük, ami a Kollégium jelmondatában is kifejeződött: „*Orando et laborando – Imádkozva és dolgozva*”. A munka itt nem csupán tanulást, hanem az önellátás és öngazgatás érdekében kifejtett fizikai tevékenységet is jelentette. A debreceni diák ugyanakkor azt is tudta, hogy ha tehetségéhez szorgalom és kitartás párosul, idővel feljuthat a diáktársadalom akár legmagasabb fokára is, sőt tanulmányai befejeztével peregrinusként európai egyetemeken egészítheti ki tudását.

S végül mintaadó archi-kollégium volt a debreceni iskola a magas, „*akadémiai*” kultúra művelésében is. Jóllehet európai értelemben kollégiumaink főiskolai tagozatai sosem érték el az egyetemi szintet – Debrecenben sem –, a Debreceni Kollégiumnak szinte minden korszakában akadtak olyan kiváló professzorai, akik híres nyugati egyetemeken is megállták volna helyüket. Tudásukat, akárcsak a kollégiumi anyakönyvtár egyre gyarapodó könyvvállományát, a peregrináció gyakorlata révén, a legszínvonalasabb európai egyetemek szellemisége táplálta: a 16. században elsősorban Wittenberg és Genf, a következő században Heidelberg, Marburg, Leiden, Utrecht, Cambridge és Oxford; a 18. században az előbbieket mellett Zürich, Bázeli, Jéna és főként Göttingen, de a Kollégium mai diákjai már akár Amerikába is eljuthatnak.

A debreceni diákok több évszázados, szerteágazó peregrinációs tevékenységének történetét a kutatás még csak részleteiben tárta fel. Irányadó számokat azonban már ismerünk. Tudjuk például, hogy a wittenbergi egyetemen 1591–1790 között 50, a heidelbergin 1554–1680 között 77, a jénain 1725–1802 között 94 debreceni diák tanult. Németalföldi akadémiákra 1523–1711 között 298, angol egyetemekre 1625–1711 között pedig 18 debreceni peregrinus iratkozott be. Bázelen 1710–1783 között 110 diák tanult. Átfogó képünk van az 1767–1784 közötti 18 esztendőről, amikor is összesen 123 debreceni diák iratkozott be európai egyetemekre. Ez az akkori diákságnak mindössze 1,5%-a volt, s az arányok az előző századokban sem lehettek sokkal jobbak – nemcsak Debrecenben, de más kollégiumokban sem.²¹

Látszólag csekély számok ezek, de a peregrinációnak az egész magyar társadalomra gyakorolt hatása mégis felmérhetetlen. A hazatérő peregrinusok adtak ugyanis elsőként hírt hazánkban Descartes vagy Newton nézeteiről, később az európai felvilágosodás eszméiről vagy a modern matematikai gondolkodás és a kísérleti fizika, kémia eredményeiről. E kérdésekről minden korban a legaktuálisabb könyvek kerültek a Kollégium könyvtárába, s nagyobb részt a peregrinációs kapcsolatoknak köszönhetően kerültek az iskolai

¹⁹ A kérdéshez lásd: BORZSÁK: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei (1955).

²⁰ A kollégiumi diáktisztviselésekhez l. GYÖRI: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”(2008), 96–99.

²¹ RÁCZ: Az ország iskolája (1955), 239.

szertárba a máig féltve őrzött kísérleti eszközök. Az új gondolatok, még ha olykor fenntartásokkal is, de szinte napra készen vonultak be a Kollégium előadótermeibe, s némi késéssel a partikulákban is ismertté válhattak.

Több mint elgondolkodtató, hogy a Kollégium legnevesebb diákjainak többsége nem jutott el európai egyetemekre: Csokonai, Kölcsey, Arany, Móricz vagy Ady. Mégis komoly európai műveltséggel rendelkeztek. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy professzoraik egytől-egyig nyugati egyetemeken sajátították el tudásukat. Peregrináció nélkül elképzelhetetlen Maróthy György vagy Hatvani István legendás polihisztori tevékenysége, Sárvári Pál, Budai Ézsaiás vagy Kerekes Ferenc európai mércével nézve is kimagasló tudományos teljesítménye.

S. Szabó József katalógusa szerint az 1848–1925 között Debrecenben végzett diákok közül harmincan lettek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai.²² Mindez azt jelzi, hogy a Kollégium a szabadságharc bukását követő súlyos megtorlás és a partikuláris iskolakultúra teljes felbomlása ellenére, a 19. század utolsó harmadában újra a magyar oktatás élvonalába emelkedett. Ennek köszönhető, hogy a Debreceni Kollégium a magyar oktatás történetében az egyetlen olyan alsóbb fokú intézmény-együttes, amelyből egy klasszikus értelemben vett négykarú állami egyetem kifejlődhetett. A debreceni egyetemet ugyan 1912-ben országgyűlési határozat hozta létre, a gondolat azonban életképesse csak úgy válthatott, hogy a Kollégium az egyetemalapítás céljára átengedte az államnak saját főiskolai karait (teológia, jog, bölcsészet), professzoraival és diákjaival együtt. Az Egyházkerület az egyetem érdekében még egy további gesztust is tett: mivel a közben meginduló világháború megakasztotta az egyetemi építkezéseket, az orvosi kar kivételével az állami egyetem 1932-ig a Kollégium épületében működhetett. Nyilvánvaló, hogy a Debreceni Kollégiumot folyamatos működéséből, széles társadalmi beágyazottságából és kiterjedt külföldi kapcsolataiból eredő szellemi tőkéje tette alkalmassá arra, hogy egy modern 20. századi állami egyetem bölcsője lehessen.

Befejezésül azt sem hallgathatjuk el, hogy az egyetem kiválása óta eltelt száz esztendőben a Debreceni Kollégiumnak a magyar művelődésre gyakorolt hatása a korábbiakhoz képest visszaszorult. Az intézmény térvesztése már azzal megkezdődött, hogy az osztrák tanügyi reform 1850-ben megszüntette a partikularendszert. Az állami egyetem létrejöttével tovább mélyült ez a folyamat, hiszen a Kollégium felsőbb tagozatai kívül kerültek az intézményen. Ezeket a két világháború között működő kis létszámú Tanár- és Lelkészképző Intézetek sem tudták pótolni. A kommunista diktatúra évtizedeiben a Debreceni Kollégium gyakorlatilag marginalizálódott. Tagozatainak többségét államosították, társiskolái megszűntek, s olykor még a tanár- és diákutánpótlás biztosítása is gondot jelentett. Az állami egyetemről kitessekelt lelkészképzés visszatért a Kollégiumba, s az országban egyedüli protestáns felekezeti iskolaként megmaradt gimnázium osztályidegen családok és lelkészek gyermekeinek lett végső menedéke.²³

A rendszerváltást követően a Debreceni Kollégium intézményrendszere újra kiteljesedhetett, ma már az óvodától az egyetemig minden szinten folyik itt oktatás. A diktatúra kényszerpályái azonban az egyetlen túlélő kollégium működésén is maradandó sebeket ejtettek. A Magyar Kormány nagyvonalú gesztusa révén, amely a következő években lehetővé teszi Debrecen református iskolakultúrájának modernizációját és átszervezését, reménységünk szerint olyan helyzetbe hozza majd az idén fennállásának 475. évfordulóját ünneplő intézményt, hogy újra a legmagasabb színvonalon láthassa el szolgálatát a magyar művelődés épülésére.

²² S. SZABÓ: A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925 (1926).

²³ Mindezt ma már az egykori diákok visszaemlékezéseit tartalmazó, közelmúltban megjelent kötet is dokumentálja: CSIHA–GYÖRI–NAGY–MOLNÁR–VIRÁGH.: Menedék (2013).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DANKÓ, I.: A Kollégium partikularendszere, in: Barcza J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, 1988.
- GÁBORJÁNI SZABÓ, B. – HAPÁK, J.: *A Debreceni Református Kollégium kincsei*, Debrecen, Kossuth Kiadó, 2006.
- GYÖRI, L. J.: Református identitás és magyar irodalom, in: Gáborjáni Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára 2011.
- GYÖRI, L. J.: Zur Bedeutung des Reformierten Kollegiums Debrecen für Kultur und Politik Ungarns vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, in: Márta, F. – Anton, Sch. (Hg.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Münster, Aschendorff Verlag, 2010.
- NAGY, S.: *A debreceni református Kollégium I.*, Hajdúhadház, 1933.
- NAGY, S.: „Szegények iskolája”. *Szociológiai tanulmány a debreceni Református Kollégium utóbbi száz esztendejéből 1848–1948.* – „The School for the poor”. *Sociological study of the Debrecen Reformed College during the last hundred years 1848–1948*, Debrecen, 1948.
- OLÁH, G.: *Kösziklán épült vár*, 1937. (kézirat, 35 gépelt oldal), TtREK, H 10 685.
- RÁCZ, I.: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 1995.
- RAVASZ, L.: *Mi a Kollégium? Ravasz László előadása a debreceni Kollégiumról*, Debrecen, 1941.
- S. SZABÓ, J.: *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Kny, 1926.
- SZABADI, I. (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I-II.* (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, 1. kötet), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013.

AJÁNLOTT IRODALOM

- BÁN, I. – JULOW, V.: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- BARCZA, J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.
- BENDA, K. – IRINYI, K.: *A négyszáz éves debreceni nyomda: 1561-1961*, Budapest, 1961.
- BORZSÁK, I.: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, Akadémiai Kiadó 1955.
- CSIHA, A. – GYÖRI, L. J. – NAGY, L. – MOLNÁR, I. – VIRÁGH, L.: *Menedék. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában 1950–1957 között érettségizett diákok visszaemlékezései*, Debrecen, ²2013.
- GÁBORJÁNI SZABÓ, B.: *A szabadság szent igéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 1999.
- GYÖRI, L. J.: „Egész Magyarországnak és Erdélységnek... világosító lámpása”. *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, ²2008.

Dienes Dénes: Negyvenéves a Doktorok Kollégiuma

A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktori Kollégiumának szervezeti és működési szabályzatát Bartha Tibor püspök, a zsinat lelkes elnöke terjesztette elő a Zsinati Tanács debreceni ülésén, 1972. szeptember 18-án. Október 17-én a Zsinati Tanács megválasztotta a Kollégium tagjait, s ezzel ténylegesen megalakult a református egyház tudományos testülete.²⁴

Bartha püspök bevezetőjéből is kitűnik, hogy a Kollégium létrejötte hosszabb folyamat eredménye. Az Egyetemes Konvent elnöksége 1963-ban hirdette meg a különböző teológiai területen működő munkacsoportok létrehozását. Ezeket a munkacsoportokat előbb szaktanfolyamoknak, majd szakkonferenciáknak nevezték.²⁵ Az országos szaktanfolyam vagy szakkonferencia 1963 szeptemberében tartotta meg első ülését, majd később minden esztendő augusztus havának utolsó hetében vagy szeptember elején tartották tudományos értekezletüket az egyes teológiai szakok művelői. A szaktanfolyamok vagy szakkonferenciák munkáját a zsinati iroda tanulmányi osztálya felügyelte egészen 1980-ig, tehát a DC megalakulását követő években is. Ekkor, tehát 1980-ban vették át ezt a feladatot a DC illetékes szakosztályai.

Csohány János az egyháztörténeti szaktanfolyamokról írt tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a református egyházi tudományos élet számára nyújtott szervezeti keret és viszonylagos nyilvánosság nem volt független a kádári konszolidációnak nevezett folyamattól. A forradalom véres eltiprása és megtorlása után berendezkedő hatalomnak szüksége volt arra, hogy ugyan szigorúan ellenőrzött keretek között és a rendszer által engedélyezett területeken, de megélénkülő tevékenységet fejtsenek ki az egyházak. Ugyanakkor a rendszer iránti elkötelezettségét folyamatosan hangsúlyozó egyházi vezetésnek is fontos volt ez a megélénkülés álláspontjának igazolása végett.²⁶

E folyamatnak igen lényeges, máig ható és mindeddig maradandó eredménye lett a Doktorok Kollégiuma megalakulása. Szükséges néhány percig időznünk a körülményekkel, hogy megértsük: miért tartott ez a folyamat mintegy nyolc esztendeig, illetve milyen, önmagán túlmutató jelentősége volt e tudományos testület megalakulásának.

Bartha Tibor püspök előterjesztése során utalt arra, hogy már korábban felvetődött a teológiai doktorok „jogainak és kötelességeinek” részletezése, vagyis a teológiai tudományos élet feltételeinek létrehozása és megszervezése. De ahogy fogalmazott: „Sem 1964-ben..., sem 1967-ben... nem volt Zsinatunk abban a helyzetben, hogy a teológiai doktorok jogait és kötelességeit

²⁴ I. Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitója (1972), 251–253.

²⁵ KOCSIS: Teológiai gondolkodás egyházunkban (1983), 595; CSOHÁNY: A Doktorok Kollégiuma előtörténetéből (2003), 130–131.

²⁶ A Kádár-rendszer egyházpolitikájához I. RAJKI: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban (2002), 74–86.

illetően szabatosan rendelkezék.”²⁷ Hogy a püspök mit értett, „helyzet” alatt, nem indokolta meg. Csak feltételezhetjük, hogy azt az ellentmondásos állapotot írta így körül, amelyben a református egyház a hatvanas években élt.²⁸

A hatvanas évek egyházpolitikájára általában jellemző, hogy a nyílt diktatúrához képest sokkal burkoltabb, de bizonyos területeken eredményesebb módszereket alkalmazott (elég itt most az iskolai hitoktatás felszámolására utalnunk példaként). A háromszintű egyházpolitika – a klerikális reakció elleni harc, az egyházakkal kapcsolatos politika, valamint a vallásos világnézet elleni harc – jegyében a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1960-ban hirdette meg a belső reakció elleni fellépés irányait, különös tekintettel az egyházakra. E koncepciónak keretei között került Székely Dezső bátaszéki és Cseh Benjámin decsi lelkész a vádlottak padjára, majd a börtönbe. S bár mindketten szabadultak néhány évvel később amnesztiával, ügyüket nem egyszeri figyelmeztetésnek szánták. Nem sokkal később a „Hit- vallók” fedőnévvel ellátott ügyben református lelkészek és tanárok ellen kezdeményeztek eljárást, akik „vallásos aknamunkát” végeztek az ifjúság között. A rendszer koncepciójának lényeges eleme volt, hogy az intézkedések „ne zavarják a vallásos tömegek hangulatát”, ezért számos ügyben a megtorlást átruházták a lojális egyházvezetésre. Ilyen volt az említett „hitvallók” esete, s számos áthelyezéssel, kényszernyugdíjazással járó ügy, mint például idős Szabó Dániel vagy Benke József tiszáninneni lelkészekkel és másokkal szembeni fegyelmi eljárás. A folyamatot az ún. második KIE per tetőzte be 1967-ben. Ekkor egészen világossá vált, hogy a politikai rendőrség a „belső egyházi ellenzék” tevékenységére úgy tekintett, mint egy 1948 óta folyamatosan élő, illegális református szervezkedésre. Az 1967-es per egyrészt nemzetközi botrányt kavart, erősen rontva azt a képet, amit a rendszer önmagáról festett az egyházpolitikában. Ugyanakkor igen kellemetlenül érintette a lojális egyházkormányzókat is, akik segítettek színezni ezt a képet. E körülmény hatására a Legfelsőbb Bíróság az igen súlyos következményekkel járó államellenes összeesküvésre való előkészület vádját a lényegesen enyhébb ítéletet hozó egyesületi joggal való visszaélésre módosította.

Az ügy következményeiből mindkét fél tanult. A rendszer megerősödött abban a néhány évvel korábban kialakított véleményében, hogy „a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak”, s belátta, hogy az egyházak elleni frontális támadás nem szolgálja az érdekeit, a látványos adminisztratív fellépés helyett finomabb módszerekre van szükség. (Ennek egyik jele az volt, hogy a többnyire képzetlen és félművelt sztálinista megyei egyházügyi titkárokat sorra lecserélték.)²⁹ Az egyházkormányzás pedig felismerte, hogy a nyílt

²⁷ Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitója (1972), 251-252.251.

²⁸ Kiss: Protestánsok lehetőségei Magyarországon (2007), 189–200.

²⁹ Erre nézve igen tanulságos a B-A-Z megyei titkár esete, l. FAZEKAS: Egy „janicsár” különleges rekordja 1961-ből (2000), 143-146.

lojalitásért cserébe az egyház ugyan erősen korlátozott és ellenőrzött, de mégis bizonyos mozgásteret kaphat. Ez már önmagában is további kutatásokat és elemzést igénylő ellentmondás, különösen annak a fényében, hogy az egyházkormányzók még erős titkos- szolgálati szálakkal is kötődtek a hatalomhoz.³⁰

Ugyanakkor a hetvenes évek legelején már egyértelmű jelei voltak annak, hogy a szekularizáció is megtette a maga hatását, a református egyház anyagi ereje tovább csökkent, miután társadalmi beágyazottsága meggyengült. Az állam, hogy a lojális egyházkormányzat tekintélyének további csökkenését ellensúlyozza, nem siettetette a társadalmi beágyazottság gyengülésének folyamatát, valamint a felekezeti egyensúly romlásától tartva, enyhítette a protestánsokkal szembeni nyomást. Ilyen viszonyok között jött létre az a mozgástér, melyben megszülettek később például a szervezett társadalmi missziók, legkorábban pedig a Doktorok Kollégiuma. Jellegénél fogva éppen egy ilyen testület kaphatott az elsők között zöld utat.

Tény, hogy egyházkormányzói helyzetéből adódóan, de személyes elkötelezettségét sem lehet kétségbe vonni az ügy iránt, a DC megszületésében Bartha Tibor püspök meghatározó szerepet játszott. A tudományos teológiai munkának kiemelt fontosságot tulajdonított a református egyházban, művelőinek pedig olyan erkölcsi megbecsülést kért, mint a világi területen az akadémiai tagság. E testület tudományos tekintélyének megerősödésében pedig jelentős szerep jutott Makkai Lászlónak. Ő, mint a MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa, igen nagy tekintélyű, vezető történésznek számított. Ugyanakkor 1971-től a debreceni Teológiai Akadémia tanáráként és a DC egyik első alelnöke és egyben főtitkáráként ezt a tekintélyt átruházta a testületre is.

A Doktorok Kollégiuma ellentmondásos világban jött létre, helyzete sem lehetett ellentmondásoktól mentes. Sajátos egyházpolitikai kompromisszum keretei között születvén, magában hordozta a kompromisszumban rejlő ellentmondásokat és feszültségeket. Bartha püspök elvi megalapozásával szemben ma sem lehet kifogást emelni, sőt nagyon is vállalható: „Hitelvi álláspontunk szerint a keresztyén teológia az egyház teológiája. Ezért a teljes Szentíráshoz van kötve, amely a testet öltött Igéről, Jézus Krisztusról tesz bizonyosságot. Ennek megfelelően a Magyarországi Református Egyházban folyó teológiai munkát az egyház ügyének tekintjük. Ez egyfelől azt jelenti, hogy teológiai fáradozásaink szorosan a gyülekezetek életéhez és szolgálatához kell kapcsolódjanak, és így az egyházat hivatása betöltésében kell segítsék. Másfelől az egyház az ilyen irányú teológiai munkásságot támogatni köteles, és egyben a teológia tudományos munkásainak kötelességeit is elő kell írja.”³¹ Ugyanakkor a célkitűzésként

³⁰ KÓSA: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején (2007), 1–45.

³¹ Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitója (1972), 251.

meghatározott lényeg mára már megmérettetvén könnyűnek találtatott: „A megalakítandó tudományos közösség célja a szolgáló egyház teológiájának további kiépítése és elmélyítése.”³²

A kor jegyeit hordozza magán az erősen központosított szervezeti és működési szabályzat is. Az elnök a Zsinat lelkészi elnöke, a tisztségviselőket és a tagokat a Zsinati Tanács választja, a közgyűlésnek csak jelölési joga van. A bibliai (később teológiai) és egyháztörténeti szakosztály mellett az ökumenikai szakosztály kiemelése világosan jelzi, hogy az ökumenikus törekvések háttérben erőteljes politikai érdekek húzódtak meg, s ahogy a bevezető is hangsúlyozza, „multilaterális és bilaterális dialógusokban résztvevő egyházunk” nagy jelentőséget tulajdonított ennek a területnek. Sőt, a teológiai szakosztályon belül még egy dialógus szekció is alakult, kiemelten kezelve a keresztyén-marxista, református-ortodox, református-zsidó párbeszéd kérdésköreit.

Az alapító tagság között jelen volt a két teológiai akadémia 17 tanára, 26 doktora és 20 tiszteletbeli doktora vagy tanára. Bizonyos nyitottságra utal, hogy helyet kapott az USA-ban élő Csikesz Tibor és Vasady Béla is. A tiszteletbeli doktorok és tanárok – közöttük Nyikodim metropolita vagy a kínai Ting püspök – megválasztása nyilvánvalóan jelképes gesztusnak tekinthető, s elsősorban a „szocialista tábor” nemzetközi kapcsolatait volt hivatva erősíteni. Ugyanakkor jelen voltak olyan nagy tekintélyű személyiségek is ebben a sorban, mint James I McCord, a Princeton Theological Seminary elnöke vagy Ethelbert Stauffer és Wilhelm Niesel az NSZK-ból.

A tízéves fennállást méltató évkönyv szerint 9 szekció – Ószövetség, Újszövetség, Szisztematika, Gyakorlati teológia, Hymnológia, Diakónia, Dialógusok, Históriai, Egyházi néprajzi – és ugyanennyi alszekció működött a három szakosztályban. Az alszekciók a diakóniai és dialógusok szekció keretei között kaptak helyet.³³

Fontos megjegyezni, hogy a szekciók munkájából nem zárták ki azokat, akik doktori fokozat hiányában érdeklődtek mélyebben valamelyik szakterület iránt. Számukra a szekciók és a szekcióülések a tudományos tapasztalatszerzés műhelyei és alkalmai voltak. Ebben a tekintetben a tudományos utánpótlás gondozását vállalta magára a Kollégium.

A tízéves mérlegben az elnök természetesen hangsúlyozta, hogy a tudományos teológiai munka segítette és egyben igazolta azt a folyamatot, melyben „az Ige iránt engedelmes egyház... a társadalmi igazságosságért küzdők mellett” találta meg a helyét. Nagy hangsúlyt kapott szintén a gyülekezet diakóniai szolgálatának teológiai kérdése, mint a szolgáló egyház teológiájának gyakorlati megnyilvánulása. Ugyanakkor kiemelte a liturgiai megújulás problémáját, valamint a

³² uo; A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Szervezeti és működési szabályzata (1972), 252–253.

³³ BARTHA: A DC megalakulása és rendeltetése (1984), III–XI, III–V.

Kálvin-kutatás új szempontját, az ún. evangéliumi kálvinizmust az eltelt időszak tudományos munkájában.

Az évkönyv vizsgálatából azonban az is kiderül, hogy a szekciók többségében folyó munka mentes volt az ideológiai megfelelés terhéértől. Bizonyíthatóan magas színvonalú tudományos kutatás folyt elsősorban a két teológiai akadémián, de annak is látható nyomai vannak, hogy a gyülekezeti szolgálat terheit hordozó lelkipásztorok között is számosan foglalkoztak színvonalas és eredményes tudományos munkával. A DC egyrészt ösztönző háttérrel, másrészt publikációs lehetőséget nyújtott ehhez.

A szocializmus bukása után, megszűnve az ideológiai kényszer, új szakasz kezdődött a DC történetében is. A változások lassan érlelődtek meg, 1992-ben már elkészült a szervezeti és működési szabályzat új formája, de csak 1997-ben hagyta azt jóvá a Zsinat.³⁴¹⁰ A leglényegesebb változás a korábbi merev központosítás megszüntetése volt, a közgyűlés vette át azokat a jogokat, amelyeket azelőtt a Zsinati Tanács gyakorolt. A dialógusok szekciója megszűnt, újként belépett az egyházjogi szekció. Azóta a szekciók folyamatos bővülését tapasztalhattuk, ma már 15 működik, az egész testület munkájára jellemző az interdiszciplináris tudományos szemlélet.

A formai változás sem egészen közömbös, de lényegesebb a küldetés újraértelmezése. Erre történt kísérlet a cikluszáró főtitkári jelentésben 1997-ben.³⁵ Akkor Szűcs Ferenc kiemelte, hogy a DC nem egyedüli letéteményese a teológiai tudomány művelésének, szerepe elsősorban összefogó, inspiráló és ösztönző. (A Kárpát-medencében kétszeresére bővült a magyar nyelven tanító teológiai akadémiák száma.) Felhívta a figyelmet arra, hogy a teológia iránt megnövekedett a kívülről jövő, világi érdeklődés, kiváló teológusok műveit világi kiadók adják közre. A DC eljutott arra a felismerésre, hogy egy „hálózat” része-ként járulhatott hozzá a teológiai ismeretek terjesztéséhez és a magyar nyelvű teológiai munka megpezdüléséhez. Ugyanakkor önkritikusan szólt arról, hogy a DC a meg-újulás során nem vette fel azt a fordulatszámot, amit az eltelt időszak megkívánt volna. A teológiai tudomány művelésében elsősorban a „kritikai reflexiók” hiányát kifogásolta, a teológiának az egyház tanítói tisztében betöltött kritikai szerep barthi összefüggésében. Szűcs Ferenc úgy látta, hogy a DC nem tudta még levetkőzni a neki alapításakor részben szánt „igazolás” funkció szellemét. Igazolni talán már nem igazol, helyette inkább hallgat. Ha az életben vannak vitás kérdéseink, akkor a tudományművelésben azokra reflektálnia kell, ehhez új stílust és új formát kell teremteni. Ebben pedig a DC-nek szerepet kell vállalnia, teret és ösztönzést kell adnia.

³⁴ A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Szervezeti Szabályzata; A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Működési Szabályzata (1993), 42–43. RE, Zsinati Határozat a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiuma Szervezeti és Működési Szabályzata elfogadásának tárgyában in: RE L (1998), 44–45.

³⁵ SZÜCS: DK- főtitkári beszámoló (1998), 11–12.

Mára ez a főtítkári értékelés is szinte már történelmi távlatba került, azóta megünnepeltük a harmincéves év- fordulót. Az erről szóló beszámolót inkább az ünnepélyes méltatás jellemezte, mintsem az alapos számvetés, meglehetősen túlzó lelkesedéssel: „egyedülálló és sem- mihez nem fogható”.³⁶ Immár a negyven év távlatából nézünk vissza, s hangsúlyoznunk kell, hogy az 1997-es értékelés lényeges elemei ma is érvényesek. Ehhez az tehető még hozzá, hogy kezdettől fogva ingatag helyzetben volt a publikálási lehetőségek szervezése annak ellenére, hogy az eredeti célkitűzésben még az is szerepelt, hogy gondoskodni kell a tudományos eredményeknek valamelyik világnyelven való közzétételére. Hosszú vajúdas után indult útjára az évenként egyszer megjelenő periodika, meglehetősen esetleges tartalommal. Ma a web-es felületek szinte korlátlan lehetőségeket biztosítanak ebben a tekintetben, ki kellene használni.

Összefoglalóan elmondható a DC működésének el- múlt évtizedeiről:

1. Ébren tartotta a teológia tudomány jellegét egy olyan korban, amikor a közvetlen politikai és szellemi környezetben az egyház létének értelmét is megkérdőjelezték.
2. Összefogó és ösztönző szerepével jelentősen segítette a lelkipásztori kar tudományos színvonalának megőrzését.
3. Bár református keretek között működött, rugalmasan kezelte más felekezeti kutatók bekapcsolását saját munkájába, amivel szélesebb alapot és frissebb szellemet tudott biztosítani.
4. A tudományszervezés területén is jelentős volt a szerepe a máig meglévő korlátai ellenére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Szervezeti Szabályzata és a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Működési Szabályzata, in: Református Egyház 45 (1993), 42–43.
- BARTHA, T.: A DC megalakulása és rendeltetése, in: Aranyos, Z.— Barcza, J. (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Évkönyve 1983*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Tanulmányi Osztálya, 1984.
- Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitója és a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Szervezeti és működési szabályzata, in: *Református Egyház* 24 (1972), 251–253.
- CSOHÁNY, J.: A Doktorok Kollégiuma előtörténetéből: Az egyháztörténeti szaktanfolyamok in: Református Egyház 55 (2003), 130–131.
- FAZEKAS, Cs.: Egy „janicsár” különleges rekordja 1961-ből, in: *Egyháztörténeti Szemle*, 1/2 (2000), 143–146.
- KISS, R.: Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata, in: Balogh, M. (szerk.): *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás. Konfesie, cirkevna politika, identita*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2007, 189–200.
- KOCSIS, E.: Teológiai gondolkodás egyházunkban, in: *Studia et Acta Ecclesiastica* 5. *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*,

³⁶ MIKE: Harminc éves a Doktorok Kollégiuma (2003), 61–62.

Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983, 563-603.

KÓSA, L.: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején, in: *THÉMA* 12/1-2 (2010), 1–45.

MIKE, J.: Harminc éves a Doktorok Kollégiuma, in: *Református Egyház* 55 (2003), 61–62.

RAJKI, Z.: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban, in: *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2002), 74-86.

SZÜCS, F.: DK- főtitkári beszámoló in: *Református Egyház* 50 (1998), 11–12.

Zsinati Határozat a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiuma Szervezeti és Működési Szabályzata elfogadásának tárgyában, in: *Református Egyház* 50 (1998), 44–45.

Karasszon István: Scheiber Sándorra emlékezve (1913-1985)

Mint ha csak tegnap történt volna, annyira tisztán emlékszem 1982-re, amikor is e falak között a Debreceni Református Theológiai Akadémia díszdoktorátust adományozott Scheiber Sándornak – a Goldmark Kórus énekelt (persze, a debreceni Kántus is), jelen volt a zsidóság, valamint a Református Egyház teljes vezetősége, előadások hangzottak el, s alapjában véve ünnepélyes, ugyanakkor örömteli alkalom emléke él bennem. A magyar református filozsemita tradíciónak méltó folytatása volt ez a döntés, ugyanakkor pedig – ha jól látom – a debreceni lelkületet mindmáig jelentősen befolyásolja, tehát a jövőt is meghatározta. Ha valaki például megnézi a The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe Scheiber Sándorral foglalkozó cikkét, úgy nemzetközileg is megörökítve láthatja ezt az eseményt: „Scheiber received honorary doctorates from Hebrew Union College in Cincinnati, the Protestant (Calvinist) Theological Academy of Debrecen” – és persze a baltimore-i Hebrew College, a Jewish Theological Seminary of America és a jeruzsálemi Hebrew University is hasonlóan elismerte Scheiber Sándor tudományosságát. S hogy minden nem száll el nyomtalanul, arra példa lehet a Népszava 1913. július 10-i száma, ahol – természetesen – megemlékeznek a száz éve született tudósról, s a fő helyen éppen az a kép szerepel, ahol a díszdoktorátus átvételére indul Scheiber Sándor a boldog emlékü Szabó László Ambrus debreceni professzorunkkal.

A valóság, természetesen, sokrétű valami – így van ez alkalom kapcsán is. 1995-ben Scheiber Sándor emlékére díjat alapítottak, amelyet évente ítélnék oda olyan embereknek, akik a zsidó tudományokban valamilyen érdemet szereztek. 2004-ben, amikor magam is méltatlanként ezt a díjat vehettem át, meg is említettem Scheiber Sándor özvegyének ezt a szép alkalmat, aki nyilván jól emlékezett rá, s láttam rajta, hogy örül felidézni az eseményeket. Természetesen én is utaltam arra, hogy a református hagyományunk mindig is kiállt nehéz helyzetekben a zsidóság mellett, s így volt ez akkor is. Igen – válaszolt Scheiberné –, csak, tetszik tudni, ez már akkor volt, amikor a nehéz évek elmúltak fejünk felől. S akkor döbbsentem csak rá tulajdon naivitásomra: mert hát miért gondoltam, hogy 1982-ben egy olyan lényeges döntést hozott volna az egyházi vezetés, amit előzetesen ne beszélt volna át a politikai vezetéssel? Persze, hogy egyeztetett, politikailag is vállalt döntésről volt szó, s nem spontán akcióról. Mindegy – mondtam –, semmi más nem történt, ebben biztos vagyok, mint hogy amit már régen gondoltunk, régen akartunk, azt 1982-ben meg tudtuk végre tenni. S lehet, hogy korábban jobb lett volna, de a Debreceni Református Theológiai Akadémia még mindig gyorsabb volt, mint a Magyar Tudományos Akadémia, ahol csak posztumusz tudták megtisztelni Scheiber Sándort azzal, hogy az akadémiai doktorok sorába fogadták (Pákozdy László Mártonnal és Nyíri Tamással együtt).

Mi volt hát ez a nehéz idő Scheiber Sándor számára? Az évszámok mindent elmondanak, hiszen ha a zsidó rabbik leszármazottjaként 1913-ban született Scheiber Sándor, akkor nyilvánvaló, hogy a két háború között kellett tanuljon – a Rabbiképző Intézetben, valamint a Pázmány Péter Egyetemen, ahol 1937-ben doktorált. Rabbiként 1941 és 1944 között működött Dunaföldváron, s csodával határos módon menekült meg a sóa idején. Ahogy azonban tudós utóda, Schweitzer József mondta, a magyar zsidóságot kettős holokauszt sújtotta: a náci vérengzés után a kommunista elnyomás. Scheiber Sándor 1950-től egészen haláláig a Rabbiképző Intézet igazgatója volt, s neki köszönhető, hogy ez a világhírű intézet megmaradt a nehéz időkben is. Ha egy fiatal hallgatóm nem értené, mi ebben a csodálatos teljesítmény, hadd emlékeztessem: a szociológiai szabályok szerint a kollapszus utáni társadalmakban, ahol a társadalmi intézmények megsemmisülnek, az következik be, hogy lassan felmorzsolódnak a kisebb közösségek is – lassan elhal az egész társadalom. A Rabbiképző Intézet ennek állt ellent,

jóllehet a közösség felmorzsolódására nyilvánvaló jelek utalnak. Gondoljunk csak bele: Budapest 200 ezres zsidósága az ún. szabadság éve alatt durva becslések szerint a felére csökkent a kivándorlások következtében, de a maradék jó része is – teljesen érthető módon – a történelem felejtésbe menekült. A Rabbiképző Intézet a megelőző évtizedekben világhírré tett szert, de a szocializmus éveiben Scheiber Sándor munkásságáról volt ismert; ugyanakkor pedig a helyi közösség fennmaradásában is oroszlánrészt vállalt.

A Doktorok Kollégiuma természetesen első sorban a tudós Scheiber Sándorról emlékezik meg. Nem véletlen viszont, hogy tudós munkássága első sorban a magyar zsidó folklór területére vonatkozott. (Studien zur jüdischen Folklore, 1975) Naiv kérdésemre, miszerint miért nem a Bibliával és a zsidó tudományokkal (talmudisztikával) foglalkozik erősebben ez a zsidó tudós műhely, egyszerű választ kaptam: ezt a munkát csinálják mások is, de a zsidó folklór, elpusztult zsidó közösségek kulturális örökségének megmentését más nem csinálja meg helyettünk. Régi, értékes sorozatok indultak újra: a Rabbiképző Intézet Évkönyve (1970-től), a Magyar-Zsidó Oklevéltár (1965-től Scheiber szerkesztésében), Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiái (1966-tól). És egy régi tradíció: a régi zsidó kéziratok gyűjtése Magyarországon is híres volt, Kaufmann Dávid gyűjteménye révén. Scheiber Sándor a geniza-kutatások révén vált híressé – joggal (Geniza Studies, 1981). Pákozdy László Mártontól tudom, hogy milyen hihetetlen hozzáértéssel kezelte a régi kéziratokat. Egy ízben a híres kairói geniza anyagát vizsgálva mutatott rá az egyik torzóra: ennek a kéziratnak a másik felét a British Museumban találjuk meg. Úgy volt.

Scheiber Sándor tudományos munkája tehát egyrészt a gazdag anyag tovább hagyományozásából, ill. előremutató kutatásból állt. A Kaufmann Haggadah-t 1957-ben, a Maimúni Kódexet 1984-ben adta ki, de ő adta ki I. Löw könyvét (Fauna und Mineralien, 1969) és Goldziher Ignác Naplóját (németül először, 1977). 1943-ban a Heller Bernát Emlékkönyvet szerkesztette, 1947-ben a Löw Immánuel Emlékkönyvet, majd 1958-ban az Ignace Goldziher Memorial Volume-ot. Saját kutatásai közül pedig hadd emeljem ki egyik kisebb írását, ami talán példa lehet sok olyan Bibliával foglalkozó ember számára is, akik úgy érzik, nincsenek a kutatás középpontjában. Scheiber Sándor a ZAW hasábjain Deutero-Ézsaiás fellépésének dátumát fejteti meg, amelyről tudjuk, hogy pontosan nem tudjuk, de valamikor Kürosz fellépése utánról lehet szó. De hiszen, így Scheiber, benne van a Bibliában: hirdessétek Jeruzsálemnek, „hogy letelt rabsága” = mále’á cebá’áh. A cába azonban katonai kifejezés (így az angol fordítás is: that her warfare is accomplished) – s mi pontosan tudjuk, hogy ez mennyi ideig tartott: 40 évig. $587 - 40 = 547$ Deutero-Ézsaiás fellépésének ideje. Nabonid krónikájából tudjuk, hogy pont ez év májusa az az idő, amikor Kürosz Arbelától nem messze átlépte a Tigrist, hogy megtámadja Babilont...

A közösséghez való hűségben, s az éleslátásban Scheiber Sándor nekünk, reformátusoknak is példát mutatott.

Hodossy-Takács Előd :AZ ISTEN ELŐTTI SÍRÁS ÉS A BŰNBÁNAT MÁS ESETEI

Az Ószövetségben található imádságok rendkívül változatosak terjedelmi és tartalmi tekintetben egyaránt. Lehetnek individuálisak és kollektívek, tartalmazhatnak könyörgést és hálaadást, nem ritkán ezek kombinációival találkozunk. Nem csoda, hogy változatos az imádságok műfaja, hisz az Ószövetség teológiájának egyik sarkalatos pontja, hogy istenképében a Héber Biblia YHWH-ról, mint könyörgést meghallgató, az ember(iség) problémáira megoldást kínáló Istenről beszél.

Megszövegezett, megőrzött bűnbánati imádság

A legismertebb imádságok a gondosan megkomponált himnuszok, melyek meglehetősen merev szerkesztési elvek szerint összeállított kompozíciók.³⁷ Ilyeneket szép számmal találunk a Zsoltárok könyvében, ill. inkorporált részekként a prózai és prófétai könyvek gyűjteményeiben.³⁸ A himnuszok a hivatalos kultusz elválaszthatatlan részei voltak, és joggal feltételezhető, hogy helyel-közzel ezek a személyes kegyességi életbe is utat találtak. Jól ismert bevezetési tény, hogy a Zsoltárok könyvét műfaji sokszínűség jellemzi, zsoltáraink között vannak egyéni és kollektív panaszénekek, könyörgések, királyzsoltárok, az Úr királyságát magasztaló zsoltárok, stb. Jelen tanulmányunk szempontjából azonban hangsúlyos, hogy a következőkben tudatosan nem törekszünk pontos műfaji meghatározásra és besorolásra, egyetlen esetben sem foglalkozunk ezzel a kérdéssel. Ennek az az oka, hogy a következőkben nem a zsoltárok természetrajzát kutatjuk, hanem kizárólag arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként élték meg az ókori Izraelben a személyes bűnbánatot - márpedig ha a népi kegyességgyakorlást helyezzük a középpontba, akkor kimondottan félrevezető, ha a tudományos Szentírás-kutatásban alkalmazott besorolási rendszert alkalmazzuk, valószínűleg ugyanis, hogy az átlagos műveltségű Izraelita egy-egy számára ismerős imádság elrebegése előtt azt gondolta volna végig, hogy a felidézendő szakasz eredetileg milyen alkalomra készült. A kutatástörténet során felállított kategóriák tehát tárgyunk szempontjából most érdektelenek.

Amennyiben figyelmünket kimondottan a népi vallásosság, hétköznapi kultikus tettek felé irányítjuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ha kizárólag a megkomponált imádságok, zsoltárok alapján tájékozódunk, akkor ez a terület gyakorlatilag teljes egészében rejtve marad előlünk. Márpedig a bűnbánat jellemzően magánügy; akkor is, ha az Ószövetség lapjain a legerőteljesebben megfogalmazott bűnbánati könyörgés kollektív jellegű. Ez a szöveg az Ezsdrás imádsága, mely ezekkel a megrázó szavakkal kezdődik: „Istenem! Szégyenkezem és

³⁷ Jelen tanulmány szempontjából a himnusz gyűjtőfogalom: olyan költői szöveget értünk alatta, mely Isten dicsőítésének szándékával szólal meg, és alkalmas liturgiai kontextusú használatra. A fogalom ilyen értelmű meghatározásához: EFIRD: Hymn (1985), 413–414. A bevezetőtanban a himnusz fogalmát (= YHWH-t dicsőítő ének) gyakran inkább szűkítő, megkülönböztető értelemben használják, vagyis olyan kategóriaként, ami eltér a panaszdaloktól, siratóénekektől, stb. (Ld. SOGIN: Bevezetés az Ószövetségbe, 1999, 388–391.) Hangsúlyozni kell azonban, hogy a műfajok legtöbbször átfedésben jelentkeznek egy-egy költői szakaszban.

³⁸ 2Móz 15, 5Móz 32, Bír 5, Hab 3, Jón 2, stb. Mára nehéz eldönteni, hogy az imádságokat és a hozzájuk kapcsolódó konkrét történeti helyzetet megőrzítő bibliai szakaszok valós imádság-gyakorlatot rögzítenek, vagy inkább azt őrzik, hogy milyenek kellett volna lenni az imádkozó habitusának. NEWMAN: Prayer (2009), 579.

pirulok, amikor fölemelem arcomat hozzád, Istenem, mert bűneink elborították fejünket, és vétünk az édig növekedett.” (Ezsdr 9,6). A folytatásban Ezsdrás feltárja a nép vétét, az idegenekkel való keveredést – ami egyértelműen nem individuális probléma. Ennek ellenére mégis állítható, hogy a bűnbánat az Ószövetségben jellemzően egyéni ügy: épp Ezsdrás példája mutatja, hogy a közösség vétét is csak akkor viheti az imádkozó Isten elé, ha saját személyében azonosul a problémával. Ezsdrás, szembesülve a hűtlenséggel, először személyes vezeklési aktust hajtott végre, egyetlen kimondott szó nélkül. Ruháját megszaggatva ült „összetörve” (9,3), haját és szakállát tépte, egészen az áldozat órájáig. Csak ekkor emelkedett fel, és mondta el könyörgését. A könyörgés szövegében sem szakad azonban meg a személyes érintettség hangsúlyozása, egyes és többes szám első személy használata váltakozik; tehát az imádkozó maga szégyenkezik, a „mi” bűnünk miatt, noha ő maga a konkrét ügyben vétlen. Az imádság elmondása után is hangsúlyos marad az egyéni érintettség: Ezsdrás az következő lépésként böjtöt tartott (10,6); csak mindezek után állt a nép elé és olvasta fejükre vétüket (10,10).

Azt látjuk tehát ezen a meghatározó példán keresztül, hogy a bűnbánat akkor is magánügy, ha nagy közösséget érint; valamint feltűnő, hogy a bűnbánat tartásának rituális, ill. liturgikus kerete van. A közösségi bűnbánat gyakorlásának kultuszi jellegét jól megfigyelhetjük Bír 21,1-4 esetén is. Ez a fejezet sötét kort idéz fel Izrael történetében. Javában dül a a polgárháború Izraelen belül, és Benjámin törzse ennek eredményeként a végső pusztulás peremére sodródott a szöveg szerint. Ahogy az az emberi közösségekben ilyen helyzetben történni szokott, a nép többi része meggondolatlanul cselekszik: fogadalmat tesznek, rögzítve, hogy senki nem adja benjáminhoz feleségül a lányát (21,1). Rögtön ezután azonban rádöbentek az elhamarkodott lépés következményeire, vagyis arra, hogy ezzel a közösség egy csoportja nemcsak ellehetlenül, hanem idővel meg is szűnik. Ezen a ponton következik a bűnbánat aktusa. Bételbe, vagyis kultuszi szempontból meghatározó helyre vonulnak, és egészen estig ültek ott „az Isten színe előtt, fennhangon sírva és zokogva”, majd másnap közös oltárépítéssel, égő- és békeáldozatok bemutatásával nyomatékosítják könyörgésüket. Tehát a szakaszban a bűnbánat közösségben megélt, látható aktus, ami kultikus keretet kap.

Ezsdrás idézett példájával több párhuzamosságot mutat Mózes viselkedése az aranyborjú története kapcsán (2Móz 32). Akárcsak Ezsdrás, Mózes is imádsággal borul Isten elé, és ezzel a tetteivel az azonosulást fejezi ki: noha ő maga személyében az adott ügyben ártatlan, de a közösséggel mégis azonosulni kész. Ő nem is volt jelen az aranyborjú elkészítésekor, mégis így kiált fel Isten előtt: „... bocsásd meg vétüket! Mert ha nem, akkor törölj ki engem könyvedből, amit írtál!” (2Móz 32,32). Persze felmerül a kérdés: komolyan gondolja ezt Mózes? Van olyan irányzat a kutatók között, amely szerint itt Mózes valójában blöfföl, Illéshez hasonlóan kér azonnali halált (vö. 1Kir 19,4), de tökéletesen tisztában van azzal, hogy Isten nem veszi el az életét.³⁹

³⁹ A keresztyén olvasókat ennél jobban izgatja, hogy mi lehet az a könyv, amiből ki lehetne törölni Mózes, hisz az Újszövetség egyes szakaszai alapján itt valamiféle “élet könyvére” kellene gondolnunk (Lk 10,20; Fil 4,3; Jel 3,5 és 13,8, stb.), amiből kiesni a bűnbánat elfogadásának teljes elmaradását jelentené. Az ősi, ókori szövegek alapján ennél kevésbé nagyívű kép állhat a háttérben: Mezopotámiában sorstáblákon jelenítették meg a jövőt, elképzelhető, hogy a szöveg hasonlóra reflektál. Az sem kizárt viszont, hogy a háttér egy genealógia, több

A bűnbánat érzése

Az előző példákban találkoztunk egyéni és közösségi bűnbánattartással, és mindhárom felidézett jelenetben a bűnbánati imádságra esik a legnagyobb hangsúly. Jogosnak látszik tehát az a megállapítás, hogy az ókori Izraelben a bűnbánattól elválaszthatatlan volt a bűnbánati imádság. Az a kérdés ezek után, hogy egy átlagos, hétköznapi izraelita, aki nem rendelkezett az Ezsdráséhoz fogható teológiai kompetenciákkal, hogyan tárta Isten elé bűnbánatát? Nem valószínű, hogy a hétköznapi szintjén egy gépies kultikus cselekedet végrehajtása helyettesítette volna a bűnbánati imádságot.⁴⁰ De tudott-e mindenki imádságot szövegezni, amely kifejezte gyötrő érzését? Vagy léteztek előre megszövegezett imádságok, melyek közszájon forogtak? Ha igen, ezek milyen utat tettek meg az emberek felé? Vagy csak néhány szóban vitték Isten elé érzéseiket a bűnbánatra vágyódók, és nem volt igény hosszabb szövegek elmondására? Ezekből a kérdésekből néhány nem válaszolható meg a Szentírás alapján. Egész egyszerűen még mindig nem ismerjük kellő mélységében az egyszerű emberek (a tömegek!) műveltségi szintjét, érzelmi világát. Ezért, hogy elkerüljük a spekulációkat, indirekt módon közelítjük meg a dilemmát. Azt vizsgáljuk, hogy elvileg lehetséges volt-e az, hogy egy előre megszövegezett imádság utat találjon a hétköznapi kegyesség világába. Ha igen, akkor joggal feltételezhetjük, hogy sokan ilyen előre megszövegezett imádságokkal fejezték ki érzéseiket. Ahhoz azonban, hogy egy összetett, nagy imádság a személyes könyörgés szintjén bizonyítható módon megjelenjen, több külső, és legalább egy belső feltételnek egyszerre kell teljesülnie. A következőkben ezt a feltételrendszert tekintjük át pontról pontra, példákkal illusztrálva.

Megjegyzendő, hogy az alább ismertetésre kerülő feltételrendszer csak a lehető legritkábban áll elő maradéktalanul, melynek több következménye van – sok esetben azt kell feltételeznünk, hogy egy-egy csodálatosan megkomponált liturgikus szöveg, imádság megmaradt írásban, és egyáltalán nem terjedt el a népi kegyesség világában. Ha valaki Isten előtt tárja ki a szívét, az mindenképp egy felfokozott spirituális helyzet, amikor nincs szükség papírizú, élettelen szavakra. A tanulmány utolsó részében ezért kísérletet teszünk a bűnbánati élethelyzet felidézésére, melyen keresztül talán sikerül közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mi módon élte meg az ókori Izraelita a bűnbánat reménységét, majd a bűnbocsánat megtapasztalását.

nemzedékre visszanyúló leszármazási táblázat, családfa, ahova igenis bekerülhetnek új emberek, de ki is kerülhetnek onnan. Végül az sem kizárt, hogy itt az elbeszélő szemei előtt egyszerűen a Mózes negyedik könyvének elejéről (1-4. fej.), valamint az Ezsdrás (2,1-62) és Nehémiás (Neh 7,6-64) könyveiből egyaránt jól ismert, meghatározott státuszú embereket felsoroló lista, származási jegyzék lebeg. Egy ilyen, a fogság utáni korra jellemző lista meghatározó volt a személyes sors alakulása szempontjából, ahogy azt Ezsdr 2,62-63 jól mutatja: itt arról van szó, hogy mindazok, akik papi szolgálatra jogosultnak tartották magukat, de nem voltak fellelhetők a származási jegyzékben, kizárásra kerültek a papi szolgálatból, és elestek az ehhez járuló javadalmaktól. Számukra tehát a jegyzékben szereplés élet-halál kérdése volt. PROPP: Exodus (2006), 564–565.

⁴⁰ Ezt a vélekedésünket erősíti Jézus példázata a bűnbánatot tartó vámszedőről, aki mellét verve kéri Isten bocsánatát, Lk 18,9-14. Ez a nézet ugyanakkor valóban nem lehet több vélekedésnél, mivel meglehetősen meggyőző bizonyítékok állnak előttünk arról, hogy Jézus valójában meglehetősen negatívan viszonyult a vámszedőkhöz. WALKER: Jesus and the Tax Collectors (1978), 224–229.

Feltételek az előre megszövegezett imádságok elterjedéséhez

(1) A központi szentély szerepe

A központi szentély fennállása alatt folyamatosan jelen lehetett imádságok, liturgikus szövegek megrendelőjeként, ill. primer befogadójaként. Az ókori keleten minden templomban létezett a kötött liturgia, ahol előre megszövegezett himnuszokat, imádságokat használtak,⁴¹ és semmi okunk azt feltételezni, hogy ez Jeruzsálemben másként lett volna. A bibliai tradíció főleg a második szentély esetében tartalmaz adatokat erről, pl. 1Krn 25 azt írja le, hogy milyen rendelkezéseket adott Dávid király a templomi énekesek beosztásáról – ennek a fejezetnek nincs párhuzamos szakasza a deuteronomista történeti műben. Salamon személyéhez a bölcs mondások szerzése fűződik (1Kir 10,24), imádságos megszólalása a templomszenteléshez kapcsolódik, melynek van fiktív bűnbánati része (1Kir 8,35-36) is. Ezzel együtt igaz, hogy az imádságok alkotását a bibliai királyok közül leginkább Dávidhoz kapcsolja a hagyomány, ami azért érdekes, mert az ő uralkodása alatt, mint az minden bibliaolvasó számára egyértelmű, központi szentély nem létezett.⁴² A Dávidhoz kapcsolt imádságok egy részéről kimutatható, hogy a bűnbánati helyzet és a király személye között nincs kapcsolat (erről egy példát ld. jelen tanulmány végén); de az imádság-alkotás, a költői képességek, a zenei ismeretek egyébként is a dinasztialapító nagy király imázsának részét képezik. Arra a kérdésre, hogy alkotott-e Dávid költeményeket, és/vagy Salamon bölcs mondásokat, a kritikai bibliatudománynak nincs releváns, tényszerű válasza. Mindössze annyit mondhatunk, hogy az államszervező uralkodók portréjában teológiai és ideológiai célokat egyaránt tetten érhetünk. Teológiai cél pl. az Isten által történt kiválasztás erőteljes hangsúlyozása,⁴³ és kissé elvontan, mégis leginkább a déli királyság ideológiai szempontja jut érvényre a templom egész Izraelt egyesítő szerepének kiemelésében. 1Kir 12,26-33 közvetlen kapcsolatot teremt a templomi kultusz és az izraeli területekre is kiterjedő jeruzsálemi hatalomgyakorlás (perszónalunió) között, ugyanakkor még az Illés-történetben sincs nyoma annak, hogy Jeruzsálem kizárólagosságát vallotta volna a hűséges jahwista próféta. Illés minden további nélkül oltárt épít a Karmel-hegyen (1Kir 18,30). A lokális exkluzivitás gondolata a nyolcadik század végéhez kötődik, amikor ténylegesen, régészetileg bizonyítható módon vidéki kultushelyeket számoltak fel Júdában. Azt is megjegyezhetjük, hogy szórványosan olyan utalásokat is találunk, melyekben Dávid rajza minden szempontból megfelel az ismert keleti király-ideológiának, gyakorlatilag egy asszír himnusból is

⁴¹ WALTON: *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament* (2007), 130.

⁴² A hagyomány több, a ládához kapcsolódó történetet is őriz Sámuel második könyvében (6. fejezet), ezek viszont jellemzően a láda áthelyezéseit követik nyomon – ami világos jele a központ hiányának. A láda Jeruzsálemben először Óbéd-Edóm házába (talán a Dávidhoz hűséges filiszteusok egyike, THOMPSON: *Obed-Edom*, 2009, 314.), majd Dávid városába kerül. Ez a Láda-szállítás erőteljesen követi azokat a főváros-felavatási sémákat, melyeket közép-asszír mintákból ismerünk. (HALPERN: *David's Secret Demons*, 2001, 333–337.) A topográfiai kérdések tisztázása jelen tanulmánynak nem feladata. Említésre érdemes viszont az, hogy a vallásfenomenológia egyik alaptétele szerint mindig hierofánia/teofánia alapján kerül kijelölésre egy-egy templom helye, és 2Sám 6 története után így nem meglepő, hogy Jeruzsálemben ez a népszámlálási teofánia nyomán történik meg (2Sám 24,16-25). A szent hely a tér homogenitása ellenében válik értelmezhetővé. LEEUW: *A vallás fenomenológiája* (2001), 342–350.

⁴³ Dávid kiválasztása még személynéknél szól, ez válik a dinasztia kiválasztásává – ezzel magyarázható teológiailag, hogy bár egymást érték a jeruzsálemi trónon a méltatlan uralkodók, mégsem került sor dinasztiacserére. Dávid és Jeruzsálem kiválasztása szorosan összefügg. NICOLE: *bhr.* (1996), 640.

származhatna pl. a következő mondat: „...így szólt hozzám: az emberek igaz uralkodója, az istenfélő uralkodó olyan, mint a felkelő nap reggeli fénye, mint a felhőtlen reggel, melynek sugarától eső után fű zöldül a földön.” (2Sám 23,3-4).

Nehezen dokumentálható ugyan a korai időszak, összehasonlító vallástörténeti alapon mégis joggal feltételezhető, hogy az első jeruzsálemi templom, mint a júdai királyság központi királyi szentélye,⁴⁴ megrendelt és használt imádságokat, Istent dicsérő költeményeket, himnuszokat; vagy ha nem lépett be formális megrendelőként, akkor befogadta ezeket. Ez a zsoltárok személyhez kötésének egyik magyarázata lehet - természetesen ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy tényleg az írta-e a zsoltárt, akinek a neve alatt fennmaradt. Érdekesebb ebből a szempontból egyes “újrachasznosított”, ill. “kevert szerkezetű” zsoltárok - pl. a 84. Ennek már a címfelirata sem egyértelmű, a magyar fordítás szerint (a legújabbban is) ez az ének a “szőlőtaposók” kezdetűnek a dallamára megy. Ebből a magyar ajkú olvasó első pillantásra arra következtet, hogy létezik egy olyan zsoltár, ami ezzel a szóval kezdődik; vagyis asszociációnkat a magyar református énekeskönyv gyakran előforduló megoldása határozza meg, amikor egy dallamra több ének is énekelünk.⁴⁵ Ez a zsoltárkezdet viszont más értelmű lehet, a “Gittitre” valójában ismeretlen értelmű zenei kifejezés, ezért egy sor bibliafordítás lefordíthatatlanul is hagyja (pl. NIV, NRSV). Itt valószínűleg nem arról van szó tehát, hogy lenne egy ilyen kezdetű ének, amit mindenki ismer dallamával együtt, és ezért jó referenciapont, hanem egy éneklési mód meghatározásáról, aminek az értelme számunkra már nehezen belátható.⁴⁶ Ez a zsoltár ugyanakkor mégiscsak érdekes példát ad. Az írásunk elején említett irodalmi műfajoknak ugyanis szinte páratlan gazdagságát tárja fel: egyes motívumai a zarándokénekekből, mások a Sion-énekek közül eredeztethetők, melyeket esőért való imádság egészít ki, sőt a királyért való könyörgés eleme is felbukkan a szövegben.⁴⁷ Ha viszont mindezen irodalomkritikai felismerések helytállóak, akkor természetes módon adódik a kérdés: mégis milyen alkalomhoz kapcsolható ez a zsoltár? A mai olvasó minden további nélkül használhatja bűnbánati könyörgésként, ill. a bűnbocsánatért való hálaadásként sorait: “Uram, ... hallgasd meg imádságomat! ... Jobb az Isten háza küszöbén állni, mint a bűnösök sátraiban lakni. ... Nem vonja meg javait az Úr azoktól, akik feddhetetlenül élnek.” Ha pedig ma ezeket az elemeket halljuk ki, akkor bizonyos feltételezhető, hogy volt olyan időszak az ókori Izraelben is, amikor ilyen szemmel közelítettek zsoltárunkhoz.

Számunkra mindenesetre ez most nem a keletkezés szempontjából, hanem a befogadás, kultuszi bevezetés nézőpontjából érdekes. Valahol ezt az énekét összeállították - tézisünk szerint ez kultuszi kontextusban kellett, hogy történjen. Központi szentély nélkül a megkomponált imádság kultikus-liturgikus bevezetése sem mehetett volna végbe, így viszont

⁴⁴ Központi és királyi: mindkét szónak nagy jelentősége van! Az első jeruzsálemi templom funkcióját tekintve leginkább királyi kápolnának tekinthető, tehát még nem zarándoktemplom; ugyanakkor központi, hisz a királyi uralom szimbólumrendszerének szerves részét képezi. Templom-palota épületegyüttes, hárem, az adminisztráció centralizálása: mindezek a levantei kis uralkodók politikájának jellegzetes elemei. DEVER: What Did the Biblical Writers Know (2001), 155.

⁴⁵ Sok példa hozható a jelenleg használt magyar református énekeskönyvből, így ld. 472., 473., 477. dicséret.

⁴⁶ A 22. zsoltár esetében a címfelirat a “hajnali szarvas” kezdetű énekre utal vissza, ebben az esetben Soggin szerint valóban a dallam eredetét jelzi a meghatározás. SOGGIN: Bevezetés az Ószövetségbe (1999), 384.

⁴⁷ DAHOOD: Psalms II. (1968), 279.

innen kellett, hogy az ének elterjedjen. Hasonló folyamat mehetett végbe a zarándokénekek területén is. A liturgiából viszonylag könnyen átemelhető egy elem a személyes kegyesség területére, fordítva viszont ugyanez nehezebben képzelhető el.⁴⁸

(2) Befogadás objektív és szubjektív feltételei

A központi szentély tehát meghatározó szerepet játszott nemcsak a bűnbánathoz kapcsolódó kultikus aktusoknak, hanem a bűnbánathoz kapcsolható liturgikus elemeknek, az imádságoknak a megalkotásában is. Ennek gyakorlati megvalósulási feltétele is van: nagyfokú iskolázottság, írnoki műveltség volt szükséges a kompozíció megalkotójának oldaláról, egyszerűbben fogalmazva: olyan himnuszokat és könyörgéseket, melyek azután évezredekken keresztül (!) használnak Isten megszólítására, csak kivételes emberek tudtak alkotni.⁴⁹

Érdekes módon ez a feltétel viszonylag könnyen megteremthető volt. Az ókorban nem volt szükség írnok-tömegekre, néhány ember, pár család Júda hivatali adminisztrációját nemzedékeken át meg tudta oldani. Júdában a jelek szerint a babiloni fogságot közvetlenül megelőző néhány évtizedben egy-két kiterjedt család tartotta kézben az államigazgatás kiterjedt ügyét, és ezt a családot a szórványos bibliai utalásokból is öt generáción át tudjuk követni.⁵⁰ Az írnokok közössége létre tud hozni egy teljes, összefüggő és koherens vallási-teológiai rendszert, formálja a teológiai-kozmológiai gondolkodást, és imádságokat állít össze szerte az ókori keleten.⁵¹ Néhány írnok család, elkötelezett gondolkodó nyilvánvalóan Izraelben is képes volt himnuszok, imádságok megalkotására. Egyébként itt, Debrecenben méltók az elődök arra, hogy emlékezzünk költői képességeikre: sokáig a Kollégium curriculumának részét képezte a versírás is!⁵² Tehát a szabályos költői szerkezetű szöveg megalkotása a kimagasló műveltség része volt, de nem kellett feltétlenül zseninek lenni ahhoz, hogy használható költeményt hozzon létre egy írnok.

Nagy kérdés viszont, hogy a befogadó oldaláról szükséges írásbeliség, írni-olvasni tudás, memorizációs készség milyen mértékű volt az ókori Izraelben. Belátható, hogy e nélkül a bűnbánati könyörgések nehezen terjedhettek el, viszont a rövid, néhány mondatos imádságok esetében ez a szempont nem releváns. Az ókori izraeli írásbeliség kérdése komoly vitákat gerjesztett az elmúlt évtizedekben, egyes tudósok széles körű írni-olvasni tudásról beszélnek, mások viszont egy szűk elit sajátjának tartják az írásbeliséget.⁵³ A vita eldöntésének igénye

⁴⁸ A megalkotott művek primer befogadása hasonlóan történt az ókori keleti templomokban is; de ismerünk közvetlenül rituálékra írt, ill. konkrét személyek használatára (pl. király) szánt himnuszokat és imádságokat is. BLACK – MATTHEWS: *Hymns and Prayers* (2000), 151; BOTTÉRO: *Religion in Ancient Mesopotamia* (2001), 136–137.

⁴⁹ Szerencsétlen következménye az inspiráció félreértésének, ha a teológus nincs tekintettel a Szentírás kiemelkedő szakaszai megszületésének emberi oldalára. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a zsoltárszerzők inspirált, és egyben rátermett költők voltak. Az inspirációval kapcsolatos különböző felfogások (protestáns, római katolikus, stb.) áttekintése: COLLINS: *Inspiration* (1990), 1023–1033.

⁵⁰ DEARMAN: *My Servants the Scribes* (1990); HODOSSY-TAKÁCS: *Jeremiás haragja* (2008), 100–105.

⁵¹ BOTTÉRO: *Religion in Ancient Mesopotamia* (2001), 148.

⁵² A kollégiumi diákköltészet virágkora a 18-19. század fordulójára esett. GYÖRI: *A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében* (1988), 649.

⁵³ A kérdéskörrel elérhető legteljesebb új összefoglalás: ROLLSON: *Writing and Literacy* (2010). A szerző tökéletesen tisztában van kutatása határaival, így kiemeli, hogy jelentős viták folynak az írásbeliség

nélkül azt kell megjegyeznünk, hogy az írás, az írásbeli közlés a hetedik században már az egészen egyszerű emberek lehetőségei közt is szerepelt. Ezt bizonyítja a Mesad Hasavyahu osztrakon megszületése.⁵⁴ Ez a szöveg egy aratómunkás, tehát egy egyszerű napszámos panasza, akinek a ruháját (véleménye szerint indokolatlanul) foglalja le hitelezője. A levél most nem a bibliai áthallások⁵⁵ miatt érdekes számunkra, hanem azért, mert megmutatja, hogy a társadalom legalsóbb rétegéhez tartozó személynek is volt lehetősége arra, hogy írásban terjessze elő panaszát. Ebből a szempontból még az sem érdekes, hogy az illető maga írta-e a szöveget, vagy sem.

Ezen a nyomon haladva kell még megemlíteni egy fontos objektív szempontot: léteztek-e olcsó, mindenki számára hozzáférhető íróeszközök és anyagok? A rövid válasz: igen. Az összetört cserépedények darabjaira tintával írtak: így születtek pl. a lákisi és az aradi osztrakonok is a fent említett példa mellett. Ez az írás egy hulladék felhasználásán alapult: ennél olcsóbb anyag nincs. Talán csak egy: a fal, amire szöveg festhető, véshető. Az ókorban találunk példát erre is, Kuntillet Ajrudban pl. cseréprajzok és szövegek mellett graffiti formájában maradtak fenn fontos adatok, de ide sorolhatjuk a Khirbet el-Qom-ban feltárt sírfelirat áldásformuláját is.

A másik véglet a rendkívül drága anyagok használata lenne - és erre is van példa. Jeruzsálem Ketef Hinnom lelőhelyén egy ezüst lapocska került elő. A lapocskán nagyon halványan karcolva az Ároni áldás olvasható. Ez a szöveg több szempontból is megdöbbentő. Megtalálását követően szinte azonnal találgatások sora vette kezdetét: mi volt a funkciója? Vajon felcsavarva amulettként szolgált? Ki készítette? Lehet, hogy a templomban egyfajta "kegytárgybiznisz" is virágzott, és a kultuszban résztvevők ezeket a piciny tárgyakat ott vásárolhatták meg? Ezek a kérdések szinte megválaszolhatatlanok, viszont egyértelmű, hogy a szöveg maga, az áldás meggyökerezett a hivatalos kultuszban és a népi vallásosságban is. Ezzel pedig a következő feltételre léphetünk át.

(3) Kapcsolattartás

Ahhoz, hogy az imádság- és áldásformulák, könyörgések és kultikus felkiáltások a hivatalos kultusból utat találjanak a népi vallásosság keretei közé, a centrum szerepét játszó templom és az egyszerű ember rendszeres kapcsolatára is szükség volt. Ez a kapcsolattartás természetesen azért is fontos, mert elképzelhető, hogy a hivatalos kultusz is felszippantott elemeket a népi vallásosság szintjéről. Érdekes módon az első templom korában ez az a feltétel, aminek a teljesülését csak nehezen tudjuk kielégítő módon bemutatni.

elterjedtségéről. Már az is vita tárgya, hogy az ókori, jellemzően szóbeli kapcsolattartásra épülő kultúrákban mi tekinthető az írásbeliség ismertetőjének. Hozzávetőlegesen az írni-olvasni tudást, egyszerű szöveg kevés hibával történő megalkotásának képességét, a standard betű-, szó-, és számjegyhasználat követését értjük alatta, i. m., 127.

⁵⁴ Magyar nyelvű fordítás és kommentár: KÖSZEGHY: Cseréplevelek (2003), 72–83.

⁵⁵ 2Móz 22,25; 5Móz 24,12; Ám 2,8.

A mindennapok szintjén ugyanis a kultikus/vallási viselkedés a vaskorban az otthon közegében zajlott. A család volt a vallás megélésének színtere, és nem a templom.⁵⁶ Születés és halál, reggel és éjszaka, vetés és aratás, elutazás és hazatérés: az ókori emberek életét Isten jelenléte kísérte, a templom nélkül. Eközben időnként egy-egy ünnep szakította meg az események csordogálását, és valószínűleg pontosan úgy, mint szerte az ókori keleten, ezeken az ünnepeken jelentős számban fordultak meg zarándokok is. Ezek voltak azok a ritka pillanatok, amikor az ókori ember vallásmegélésének mindennapi rendje és a hivatalos kultusz találkozott egymással. Babilonban az újévünnep alkalmával előhozták az istenszobrokat, és óriási körmeneteket tartottak. Ilyenkor az isten, ill. a szobor kilépett hajlékából, és minden eseménynek, ami ekkor bekövetkezett, meghatározó jelentőséget tulajdonítottak. Jeruzsálemben egy sor korai ünnep részleteit máig sem ismerjük pontosan, de az gyanítható a szórványos utalásokból, hogy egy átlagos izraelita ugyanígy, csak elvétve tudott kerülni közel YHWH templomához. Ez jól látszik többek között a Jósiás-féle valláspolitikai lépések (ld. 2Kir 23) kifulladásán: feltehetőleg ezek azért nem gyökerezhettek meg a tömegek soraiban, mert Jeruzsálemtől néhány kilométerre már csak minimális hatása volt a jeruzsálemi kultusznak. Így természetes, hogy a ritkán látott kultusz rendjének módosítása sem nagyon érte el az emberek ingerküszöbét. Ez értelemszerűen nem vonatkozik a reform vidéki kultuszhelyek felszámolását célzó részére: ez vidéken az elérhető szakralitás helyei megszűnését eredményezte, ami erőteljes ellenállást kellett, hogy kiváltson. Ráadásul ezek a lépések komoly szociológiai következményekkel is jártak.⁵⁷

(4) Az imádság témája

A fentiekhez egyértelmű, hogy egy belső feltételt is hozzá kell számítanunk, bár ez triviálisnak tekinthető. Csak olyan témájú imádság terjed el, amire szükség van a mindennapi élethelyzetekben. Az esőért, gyermekért, gyógyulásért, termésért való imádság előbb válik közismertté a mindennapokban, mint mondjuk a király koronázásakor mondott könyörgés. Ezért is kellett megemlíteni a 84. zsoltár példáját (ld. fent), ahol különböző imádság-témák vannak párhuzamosan jelen.

Másik említett bibliai példánk, az Ároni áldás is tartogat olyan elemeket, melyekre a kutatás használat szempontjából választ keresett. A nép megáldása papi feladat, és 4Móz 6,23 szóhasználat alapján a meghatározó kommentátorok véleménye szerint az általunk is ismert szöveg a tényleges áldásformulát tartalmazza.⁵⁸ Ugyanakkor Izraelben az áldásnak széles társadalmi beágyazottsága van, és ezek a formulák eredetileg a kultusztól függetlenül léteztek. Ez természetesen csak az áldás jelenségére vonatkozik, és nem jelenti azt, hogy maga az Ároni áldás népi eredetű lenne - de ez sem zárható ki. Itt tehát a kérdés így vetődik fel: a Ketef Hinnom ezüstlapocská az áldás szövegével arra reflektál, hogy a hivatalos kultuszban használt áldásformula átment a népi szintre, amulett formájában; vagy ennek az ellenkezője történt, és egy eredetileg népi formula megtermékenyítőleg hatott a hivatalos kultuszra?

⁵⁶ Családi vallás tömör áttekintéséhez l. MILLER: *The Religion of Ancient Israel* (2000), 62–76.

⁵⁷ BENNETT: *Injustice Made Legal* (2002). Egészen markáns módon közelíti meg a kérdést: szerinte pl. a vidéki kultuszhelyek felszámolásának gazdasági haszonélvezője volt a központi adminisztráció.

⁵⁸ Pl. közvetlen idézetként tekint a szövegre. LEVINE: *Numbers 1-20* (1993), 227.

Mindkét nézet teret kaphat, de e sorok írójának véleménye inkább az előbbi felé hajlik, módosított formában. Az elképzelhető, hogy ezek az áldások már a fogság előtti kor végén elhangzottak kultuszi kontextusban,⁵⁹ viszont az imádságok két tendenciát mutatnak: szabadabb formájuk lassan fixálódik, másrészt általános használatuk a meghatározottabb liturgiai funkciók irányába hat. Könnyen lehet tehát, hogy áldásunk egy szabályos kört írt le: szabad formában keringett közszájon, míg utat talált a hivatalos kultusz szintjére, ahol mint papi áldás funkcionált; ezt követően viszont, már mint papi áldásformula jutott vissza a mindennapok gyakorlatába. Talizmánként.

(5) Ha néhány elem hiányzik: írott szöveg és népi kegyesség

Érdekes egy-két konkrét példán keresztül érzékeltetni, hogy mi történik akkor, ha a fent felállított feltételrendszerből egy-két elem hiányzik. A Biblián kívüli világból hozva példát, érdemes belegondolni a Mesa-felirat keletkezésébe.⁶⁰ Ez a szöveg nem imádság és nem is himnikus jellegű (legalábbis: a ránk maradt része nem az!), ezért kizárólag azt vizsgálhatjuk rajta, hogy milyen az, amikor egy szöveg megörökít, de konkrét utóélete nincs. A felirat egy logikus, precíz vallási-ideológiai gondolatsík mentén nyert megfogalmazást. Ennek lényege: Kemós megharagudott népére, ezért ellenségnek szolgáltatva ki, de a kedve szerint való király ténykedése nyomán visszatért országába, segített az uralkodónak kiűzni az ellenséget, és békét adott neki. A szöveg a Héber Bibliára erősen emlékeztető, már-már teológiai jellegűnek tűnő érveléssel dolgozik - gondolatmenete olyan, mintha a Deuteronomista fogalmazta volna. Értelemszerűen azzal a különbséggel, hogy itt minden részlet mozgatója Kemós, a móábi istenség, és nem YHWH, aki az ő szemükben az ellenséghez, Izraelhez tartozik. Ez egy hamisítatlan írónoki kompozíció, eredetileg nyilvánvalóan a központban, prominens helyen került felállításra - joggal feltételezhetjük, hogy a királyi szentély fogadta be. Adott tehát az említett feltételek közül a központi szentély és az írónoki műveltség. A móábi társadalom vonatkozásában fogalmunk sincs az írásbeliség mértékéről a befogadó közeg oldaláról, a szöveg terjedelme és tartalma pedig nem teszi lehetővé a széles körű elterjedést. Az, hogy a móábi emberek látták-e azt a szöveget valaha is, szintén megválaszolhatatlan kérdés, amennyiben a szentély valóban elkészült, és a kultikus területen jól látható helyen került a szöveg felállításra, akkor egy-egy ünnepre itt is sor kerülhetett. Tehát: akár láthatták, olvashatták is, de ez teljesen bizonytalan, hisz ha a szentélykörzet egy zárt részére került a szöveg, akkor elérhetetlen maradt. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a tradíció, vagyis az, hogy Móáb felemelkedése Kemós jóindulatának köszönhető, könnyen átmehetett a köztudatba, ehhez nem volt szükség sem az írásbeliségre, sem másolatok készítésére és hozzáférhetőségére.

A történet, az Izrael elnyomása alóli megszabadulás részleteinek rögzített ismerete nem volt szükséges, de a kemósi jóindulatot mindenki felismerhette az esemény mögött. Ez erősítette az összetartozás tudatát, és annak az érzését, hogy „mi, a móábiak Kemós népe vagyunk”.

⁵⁹ LEVINE: Numbers 1-20 (1993), 237–243.

⁶⁰ A Mesa-feliratról irányadó: DEARMAN: Studies in the Mesha Inscription and Moab (1990). Magyar nyelven I. HODOSSY-TAKÁCS: Móáb (2008), 123–142.

Nyilvánvalóan könyörögtek istenükhöz Móáb földjén, de nagy kár, hogy ilyen könyörgés nem maradt ránk.

Következtetésünk: egy szép és rövid ének, vagy liturgikus szakasz, rövidebb imádság, amennyiben az valóban memorizálható terjedelmű, vagy gyakran ismételt volt, elterjedhetett a személyes kegyesség világában is. Az összetett nagy kompozíciók esetében csak a fő motívum(ok) ismerete játszhatott szerepet, de az imádság témája szempontjából ez is elégséges volt. Ezek a nagy narratívák közvetve befolyásolták az imádságokat.

Az Isten előtt kitárt szív

A népi kegyesség sok tekintetben egy rejtett világ. Így nem meglepő az sem, hogy számos, a nép vallásosságban felbukkanó elemnek nincs nyoma a központi szakrális hagyományban. A népi vallásosság erősen konzervatív, vagyis a központi szentélyben esetlegesen végigsöprő, nagy hatásúnak meghirdetett kultuszi reformok gyakorlatilag alig-alig kell, hogy hassanak a mindennapok szintjén. Ennek magyarázata a fenti pontok közül a kapcsolattartás feltételének ambivalenciájában van. Mivel a központi szentélyhez csak a vallási élet egy vékonyka szelete kapcsolódott, a populáris kultusz innen a számára elfogadható, tetszetős elemeket karolta fel. Ezért tartott hosszú ideig pl. a monoteizmus elméleti megfogalmazása után annak általános érvényre jutása; és ezért látjuk azt, hogy hosszú évszázadokon át Izraelben a vallási gyakorlatok, ortodox, heterodox és szinkretista rendszerek párhuzamosan éltek (és virágoztak) egymás mellett.⁶¹ Ezért aztán azt is feltételezzük, hogy a hivatalos kultusz világában soha gyökeret nem verő, vagy onnan egy-egy reform nyomán kiszoruló ének, imádság, vagy még inkább néhány rövid varázsszöveg ugyanúgy hatott, mint a hivatalos kultuszra közvetlenül visszavezethető, és idővel kanonikus rangot nyert zsoltárok anyaga. Így érkeztek meg a kötött szövegek az egyszerű, népi vallásosságba, a hétköznapi kegyességbe.

A kérdés, ami még tisztázásra vár: mi a helyzet a szorult helyzetére hirtelen ráébredő, vagy bűnbánatot gyakorló ember imádságaival? Ez a két eset egymástól gyökeresen eltér. A bűnbánathoz hozzá tartozhatott az arra való felkészülés, az Ószövetség áldozatot rendel, ami értelemszerűen hozzáadott időt követel. Ez a preparáció, ami nélkül nincs áldozat (hisz az állatot ki kell választani, meg kell vásárolni, esetleg nagyobb távolságot kell vele megtenni, stb.) szükségszerűen a kötött rend felé vezet. A bűnbánatnak, vezeklésnek így kialakulhat egyfajta hivatalos-félhivatalos, de mindenképp kötött liturgiája, kötött imádságokkal. Ezek a kötött imádságok a fent vázolt módon juthattak el az egyszerű emberekhez.

Amennyiben az ad hoc imádságok világa felé akarjuk fordítani a tekintetünket, akkor érzésem szerint (és ez jelen tanulmány központi tézise) az egészen rövid megszólalásokra kell figyelniünk. Az előadás címe 2Sám 15,30-31-ből táplálkozik; e szerint Absolon lázadása idején Dávid sírva, betakart fejjel, mezítláb ment az Olajfák hegyének lejtőjén, de nem csak ő, hanem vele együtt az egész hadinép is. Ekkor hangzik Dávid ajkán az egyik legrövidebb, mégis a későbbi szabadulást hordozó imádság: “Kérlek, Uram, hiúsítsd meg Ahitófel

⁶¹ MILLER: The Religion of Ancient Israel (2000), 46–62.

tanácsát.” Ez egy hirtelen jött bűnbánati helyzet. Jelen vannak a papi kultusz elemei, a szakrális aktusokat végző személyek, az áldozat, a láda (15,24); viszont a bűnbánati szituáció nem megkomponált, felkészülési idő nincs. Így nem meglepő, hogy a királyból csak egy kultikus felkiáltás tör elő, egyetlen mondat! Ez válik meghallgatott imádsággá. Egészen más stílus ez, mint pl. 23,1-7-ben ránk maradt, szintén Dávidra visszavezetett imádság - ami feltehetőleg eleve írásban született, és valószínűleg soha nem ment át a hétköznapi gyakorlatba, tartalma okán.

Érdekes, hogy épp a konkrét élethelyzetre vonatkozó bűnbánati imádság tekintetében nem könnyű az eligazodás, mert a történeti könyvekben ilyeneket ritkán találunk. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Dávidon kívül más házasságtörő férfiak is nagy haszonnal vehették volna elő a király könyörgését a Betsabé-affér után, hisz az Úr elé tárta imádságát még a gyermek halála előtt. 2Sám 12,16 szerint böjtöt tartott, könyörgött, mellőzte a fekvőhelyet az éjszaka folyamán: ez volt ebben az esetben a bűnbánat kifejezése, viszont imádsága nem maradt fenn a történeti könyv szövegében. Talán érezte ezt a hiátust számos izraelita, és ezért a bibliai hagyomány egy írói, tehát írásban született kompozíciót, az 51. zsoltárt kapcsolja ehhez az élethelyzethez. Ez kétségtelenül az egyik legszebb bűnbánati imádságunk. A dolognak az a gyenge pontja, hogy a zsoltár szövegében egyetlen szó sem esik konkrét vétokról, nemhogy a házasságtörés tényét nem említi, de (az 1-2. vers címfeliratán kívül) Betsabét sem. A zsoltár szövege egyszerűen az Isten által rossznak ítélt tett feletti bánkódás, és Isten ítéletének elfogadása (ld. 6. v.). Ez alapján arra következtethetünk, hogy a szöveg független a címfelirattól - és talán ez lehetett az általános gyakorlat a bűnbánati imádságok vonatkozásában. Véleményem szerint keringtek, közzájón forogtak bűnbánati könyörgések, melyeket adott élethelyzetben használni lehetett. Ha pedig nem volt mód egy kidolgozott bűnbánati rítussor imádsággal kísért végrehajtására, akkor néha a szorult helyzetű jámbor ajkáról felszakadt egy-egy rövid kiáltás az Úr felé... Ő pedig már az ókorban is meghallgatta mindazokat, akiket érdemesnek talált rá.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BENNETT, H. V.: *Injustice Made Legal: Deuteronomic Law and the Plight of Widows, Strangers,*

and Orphans in Ancient Israel, Grand Rapids, Eerdmans, 2002.

BLACK, J. – MATTHEWS, R.: Hymns and Prayers, in: Bienkowski, P - Millard, A. (eds.):

Dictionary of the Ancient Near East, Philadelphia, Univ. of Pennsylvania Press, 2000.

BOTTERO, J.: *Religion in Ancient Mesopotamia*, Chicago, The Univ. of Chicago Press, 2001.

COLLINS, R. F.: Inspiration, in: Brown, R.E. – Fitzmyer, J.A. – Murphy, R.E. (eds.): *The New*

- Jerome Biblical Commentary*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1990, 1023–1033.
- DAHOOD, M.: *Psalms II. 51-100*, New Haven – London, Yale University Press, 1968.
- DEARMAN, J.A.: *Studies in the Mesha Inscription and Moab*, Atlanta, American Schools of Oriental Research, 1989.
- DEARMAN, J. A.: My Servants the Scribes. Composition and Context in Jeremiah 36, in: JBL 109/3 (1990), 403–421.
- DEVER, W.G.: *What Did the Biblical Writers Know and When did they Know It? What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*, Grand Rapids, Eerdmans Publ., 2001.
- EFIRD, J. M: Hymn, in: Achtemier, P. J. (ed.): *Harper's Bible Dictionary*, San Francisco, Harper and Row, 1985, 413–414.
- GYÖRI L.J.: A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében, in: Barcza J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodályának Sajtóosztálya, 1988, 627–696.
- HALPERN, B.: *David's Secret Demons. Messiah, Murderer, Traitor, King*, Grand Rapids, Eerdmans Publ, 2001.
- HODOSSY-TAKÁCS E.: Jeremiás haragja. Megjegyzések Jeremiás korának társadalomtörténetéhez és teológiai válaszkeresési kísérleteihez, in: Karasszon. I. (szerk.): *Hálaáldozat. Tanulmányok Dr. Molnár János dékán tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Komárom, [kiadó nélkül] 2008, 94–113.
- HODOSSY-TAKÁCS E.: *Móáb. Egy vaskori nép Izrael szomszédjában*, Budapest, Új Mandátum könyvkiadó, 2008.
- KÓSZEGHY M.: *Cseréplevelek. Héber feliratok a fogság előtti Palesztinából*, Budapest, Új mandátum, 2003.
- LEEUEW, G VAN DER: *A vallás fenomenológiája*, Budapest, Osiris, 2001.
- LEVINE, B.A.: *Numbers 1-20. Anchor Bible*, New York, Doubleday, 1993.
- MILLER, P.D.: *The Religion of Ancient Israel*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2000.
- NEWMAN, J.: Prayer, in: Sakenfeld, K. D. (ed.): *The New Interpreter's Dictionary of the Bible Vol. 4.*, Nashville, Abingdon Press, 2009, 579–589.

NICOLE, E.: בַּהֲרַ, in: VanGemenen, W.A. (szerk.): *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis. I-V.* Grand Rapids, Paternoster Press, 1996, 638–642.

PROPP, W. H. C.: *Exodus 19-40*, New Haven – London, Yale University Press, 2006.

ROLLSTON, C. A.: *Writing and Literacy in the World of Ancient Israel. Epigraphic Evidence from the Iron Age*, Atlanta, SBL, 2010.

SOGGIN, A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999.

THOMPSON, D. L.: Obed-Edom, in: Sakenfeld, K. D. (ed.): *The New Interpreter's Dictionary of the Bible Vol. 4.*, Nashville, Abingdon Press, 2009.

WALKER, WM O.: Jesus and the Tax Collectors, in: JBL 97/2 (1978), 221–38.

WALTON, J. H.: *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*, Nottingham, Apollos, 2007.

AJÁNLOTT IRODALOM

COLLINS, R. F.: Inspiration, in: Brown, R.E. – Fitzmyer, J.A. – Murphy, R.E. (eds.): *The New Jerome Biblical Commentary*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1990, 1023–1033.

NÉMETH ÁRON:

„Adj napokat a király napjaihoz”

Imádság a király életéért az Ószövetségben és az ókori Közel-Keleten

Az ókori imádságirodalom egyik jellegzetes imádság-típusa a királyért mondott könyörgés. A műfaj széles körű elterjedtségét számos forrásszöveg tanúsítja, melyek alapján pontosan kiderül, hogy mi volt ezeknek az imáknak a tartalma. Jellemző témaként jelennek meg a katonai sikerek, az utódok, a bő terméshozam, de talán legfontosabb kérésként a király hosszú életét, egészségét és tartós uralkodását nevezhetjük meg. Erre számos példát találunk az ókori Közel-Kelet irodalmában és az Ószövetségben.

Bizonyos esetekben a király maga imádkozik hosszú életért és tartós uralkodásért.⁶² Ószövetségi példaként említhetjük, ahogyan Ézékiás király könyörög Istenhez halálos betegsége miatt (Ézs 38,1–8, vö. 2Kir 20,1–11). Az Ézs 38,9–20-ban fennmaradt egy zsoltár is, melyet Ezékiásnak tulajdonít a prófétai könyv, és amelyben a király maga imádkozik a gyógyulásért és a korai haláltól való megmenekülésért. A Zsolt 21,5 szintén azt feltételezi, hogy az uralkodók maguk is imádkoztak a hosszú életért, az ifjú Salamon pedig éppen azzal tűnik ki, hogy bár megtehetné, mégsem hosszú életet kér Istentől, ezért ráadásként végül azt is megkapja (1Kir 3,11.14). Ókori paralellek közül Nabûna'id sztéléjét idézzük:

[...] a távoli napokba (nyúló) életért, a trón szilárdságáért, az uralom tartósságáért, szavaimnak Marduk, uram előtt való jóváhagyásáért könyörögtem nekik (= isteneknek), s lefeküdtem nyugodni. Az éjszaka folyamán Baba-t pillantottam meg, úrnőmet, a halott életre keltőjét, a hosszú élet adományozóját, s lelkem életéért és orcájának (felém) fordulásaért könyörögtem hozzá [...] Nabû elé léptem, aki hosszúira nyújtja uralkodásomat, igazságos jogart, törvényes uralkodói pálcát ad a kezembe tartani, kiterjeszteni az országot; Tašmētum és Gula – az élet adományozójának – lakóhelyét (is) felkeresvén, hosszú életet, távoli napokat [...] Marduk, uram előtt (Baba) jóváhagyta, (s) szavaimra hajlított Marduk, az én uram szívét. Hódolóan magasztalván, fohással és könyörgéssel kerestem fel szentélyét, hozzáláttam az imádkozáshoz, szívem szavát elmondtam neki, szólván: „Íme, éppen én vagyok a király, aki kedves szívednek [...] Még azon is túl, hogy az uralom kötelességeit már nem nekem kell teljesítenem, nyújtsd majd meg, kérlek napjaimat, hadd legyenek számosak

⁶² Vö. MURPHY: Study (1948), 45–47; JANOWSKI: Rettende Gerechtigkeits (2009) 365; STEINHILBER: Fürbitte (2010), 41.

az éveim...”⁶³

Természetesen sok esetben valaki más – talán udvari pap, próféta vagy magas rangú hivatalnok – az, aki imádságban közbenjár a királyért, és kéri az istenektől a hosszú életet.⁶⁴ Így például egy Lipitištarért mondott könyörgésben az imádkozó An istent kéri, hogy hosszú napokat adjon a királynak.⁶⁵ Sumér és akkád himnuszok gyakori záró eleme a király életéért mondott könyörgés.⁶⁶ Például egy Ugaritban és Emarban egyaránt megtalált sumér és akkád nyelvű (koronázási?) himnusz (RS 79.025 A–C; Msk. 74243)⁶⁷ egy sor istenséget szólít meg, mindegyiktől támogatást kérve az új királynak. A kérések között szerepel az áldás, erő, bölcsesség, halált okozó fegyverek, az ellenség megfélemlítése és nem utolsósorban élet és egészség.⁶⁸ Szintén Ugaritból ismerünk egy töredékes imát (KTU 2.7), melynek csak néhány sora érthető jól, ebből viszont egyértelműen kiderül, hogy a szöveg a király életéért és uralma tartósságáért való közbenjáró könyörgés.⁶⁹ Ubaru, babiloni kormányzó egy levelében említi meg, hogy rendszeresen könyörög Aššuraḫiddina király életéért: „Naponta imádkozom Mardukhoz és Šarpānītuhoz a király életének megtartásáért.”⁷⁰

Egyiptomban is fontos imatéma a fáraó élete és egészsége. Egy imádkozó embereket ábrázoló egyiptomi reliefen, az alakok fölött ott szerepel az általuk mondott ima szövege is, melyben Sokar-Ozirisz istenségét arra kéri, hogy adjon III. Ramszesznek életet, tartósságot és uralmat örökké.⁷¹ A Merneptah-sztélén pedig ez olvasható: „Adassék neki olyan (hosszú) életidő, mint Rēnek”⁷²

Josephus Flaviusnál olvasható egy jóval későbbi példa I. Heródesz Agrippa betegségével és halálával kapcsolatban, amely viszont ősi hagyományokra hivatkozik:

A nép az asszonyokkal és gyermekekkel együtt, ősi szokás szerint, azonnal leborult a szőnyegekre, hogy imádkozzék Istenhez a király gyógyulásáért, és mindenütt felhangzott a sírás és jajveszékelés. (Ant. XIX. 8.2.)⁷³

Bár nem imádságok részei, de mint az istenség jóakarátára is számító kívánságok, a királyt éltető felkiáltások is hasonlóan témává teszik a király életét: „Éljen (örökké) a király!” A királyt éltető akklamáció legjellemzőbb kontextusa a királlyá választás, felkenés vagy koronázás,⁷⁴ a formula szinte teljesen megegyező módon jelenik meg a Bibliában⁷⁵ és az ókori Izráel környezetében.⁷⁶

⁶³ HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 240–241.

⁶⁴ KUSTÁR: Ószövetség király-szövegei (2003), 9; JANOWSKI: Rettende Gerechtigkeit (2009), 365.

⁶⁵ FALKENSTEIN–VON SODEN: Gebete (1953), 103.

⁶⁶ SHEHATA: Musiker und ihr vokales Repertoire (2009), 320; HALLO: New Hymns (2010), 222.

⁶⁷ Lásd TUAT II/6 (1997), 819–820.

⁶⁸ DIETRICH: Schöpfergott (2009), 86–87; NIEHR: Königtum und Gebet in Ugarit (2013), 615.

⁶⁹ NIEHR: Königtum und Gebet in Ugarit (2013), 615.

⁷⁰ HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 196; hasonlóan uő: Chrestomathia (2003), 205.

⁷¹ KEEL: Bildsymbolik (1972), 302; WEIPPERT–WEIPPERT: Der betende Mensch (2013), 444–445.

⁷² Lásd HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 58.

⁷³ Lásd FLAVIUS: Zsidók története (1999), 551.

⁷⁴ DIETRICH: Krönungshymnus (1999), 182; SAUR: Königserhebung (2005), 32.34.36.38.

⁷⁵ Lásd 1Sám 10,24; 2Sám 16,16 (2x); 1Kir 1,25.31.34.39; 2Kir 11,12; 2Krón 33,11. A királyt éltető akklamáció szokványos héber formája יהי המלך, melyet esetenként a király neve is követ. Hosszabb formát találunk az

Az uralkodó életéért elhangzó közbenjáró imák fentebb látott ókori gyakorlata az izráeli/júdai királyságban is megjelenik. Talán legjobb példa erre a Zsolt 72 közbenjáró imádsága, mely többször is hangot ad ennek a kérésnek. A király életét és uralmának tartósságát a Zsolt 72 szerint az égitestek kozmikus stabilitásával és a generációk váltakozásával szükséges egy szintre emelni (Zsolt 72,5.7.17).⁷⁷

Elfogadva a Septuaginta értelmezését, mely kétségtelenül egy jobb olvasatot kínál, először az 5. versben találjuk meg a témát, ahol a **יִרְאֵנִי** 'féljenek téged' kifejezést a görög verzió alapján a **וַיֵּאָרֶךְ** 'és éljen hosszan' kifejezésre szükséges emendálni.⁷⁸ A korrekció nem csupán szövegkritikailag, nyelvtanilag és teológiailag indokolt, de más királyzsoltár és több ókori királyfelirat is visszaigazolja az **אָרַךְ** gyök előfordulását ugyanebben az összefüggésben. A Zsolt 21,5 szerint például a király a napok hosszúságának **אָרַךְ יָמֵי** ajándékát kapja, akárcsak Salamon az 1Kir 3,14-ben, ahol az ige alanya maga az Isten **וַיֵּאָרֶךְ אֱתֵימֵי**. A Biblián kívüli ókori királyszövegek közül a legközelebbi párhuzamot azok a föníciai feliratok jelentik, melyekben a királynak mondott jókívánságok kontextusában nemcsak az **אָרַךְ** gyök jelenik meg, de a Zsolt 72 más kifejezései is fellelhetők. A Kr. e. 10. sz. közepéről származó búbloszi (I.) Jechimilk-felirat például a következőket tartalmazza:⁷⁹

Ba'al Šamēm (= /az/ Ég Ura), és Búblosz Úrnője, és Búblosz isteneinek közössége/gyűlése tegye hosszúvá **אָרַךְ** Jechimilk napjait és [uralkodásának] éveit Búblosz felett, mert igazságos/legitim király és egyenes király.⁸⁰

1Kir 1,31-ben (**יְחִי אֲדָנִי הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לְעֹלָם**), a 2Sám 16,16-ban pedig megismétlődik a formula (**יְחִי הַמֶּלֶךְ**). A Zsolt 72,15 a királyt éltető formulát egészen röviden, egy **יְחִי** sorkezdet formájában hozza.

⁷⁶ Az Emar és Ugarit városában talált szöveg (Msk. 74243; RS 79.025 A–C) kezdetén is ez áll: *buluṭ bēlī* 'Élj, királyom!', lásd DIETRICH: Krönungshymnus (1999), 182; NIEHR: Königtum und Gebet in Ugarit (2013), 615. A királyt éltető felkiáltások a Dán és Neh könyvében a perzsa udvar gyakorlatát tükrözik. A Dán 2,4; 3,9; 5,10; 6,7; 6,22 versekben szereplő **יְחִי מֶלֶכָּא לְעֹלָמִין** 'Király, örökké élj!' formula inkább egyfajta köszöntés, illetve a királlyal való beszéd bevezetője. Ugyanígy a Neh 2,3-ban: **יְחִי לְעֹלָם הַמֶּלֶךְ**, lásd JENNI: **עֹלָם** (1976), 237.

⁷⁷ KARASSZON: Zsoltárok (1998), 586; STEINHILBER: Fürbitte (2010), 32.

⁷⁸ A masszoréta szövegben a **יָרָא** 'félni' gyökből képzett, **יָ** tárgyraggal is ellátott igealak szerepel, a Septuaginta καὶ συμπαραμμενει olvasata alapján pedig az **אָרַךְ** '(térben vagy időben) hosszúnak lenni' ige *hif'il* formája rekonstruálható egy *wāw* kötőszóval, lásd többek között GUNKEL: Psalmen (1926), 304.309; MURPHY: Study (1948), 21; KRAUS: Psalmen 60–150 (⁶1989), 655.656; JANOWSKI: Stellvertretung (1997), 47; KARASSZON: Zsoltárok (1998), 586; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 21; HOSSFELD–ZENER: Psalmen 51–100 (²2000), 303.305; MEINHOLD: Verstehen (2004), 94; SAUR: Königspsalmen (2004), 132; MOLNÁR: Királyok és messiások (2009), 24; DILLER: Dimensionen (2010), 4–5.

⁷⁹ ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 115; GREEN: Ideology of Domestic (2010), 89.

⁸⁰ Lásd DONNER–RÖLLING (Hg.): KAI 1 (⁵2002), 1; TUAT II/4 (1988), 584.

Jechimilk feliratában az is explicit megjelenik, hogy a hosszú életnek és uralkodásnak alapja a király igazságos uralkodása. Ezzel szinte teljesen megegyező módon fogalmaz a Kr. e. 5. századra datálható búbloszi (II.) Jechawmilk-felirat.⁸¹

Áldja meg Búblosz Úrnője Jechawmilket Búblosz királyát, és éltesse őt, és tegye hosszúvá (ךר) napjait és éveit Búblosz felett, mert igazságos király ő.⁸²

A Danuna királyság uralkodójáról szóló Azittawadda-felirat (Kr. e. 9–8. sz.) megfogalmazásában ugyanez a gondolat a következőképpen hangzik:

Áldja hát meg Ba'al-Karantariš Azittawaddát élettel, [...] és adja meg Ba'al-Karantariš és a város minden istene Azittawaddának az élet hosszúságát (ךר), évek sokaságát...⁸³

Újasszír és újbabiloni párhuzamok is akadnak, így például Nabûna'id fentebb idézett sztéléjén a király maga mond imát a hosszú életért, avagy Aššurbānapli koronázási himnuszának (SAA III,11) második sorában a következőt találjuk:

Aššur, aki neked a [jogart] a[dtá], napjaidat és éveidet tegye hosszúvá (*arāku*).⁸⁴

Bēlibni parancsnok, Aššurbānapli legfőbb katonai vezetője Elámról írt jelentését a következőkkel kezdi:

[A királyok urának, uramnak] Bēlibni, a szolgád (küldi), [Aššur, Šamaš és Marduk] ajándékozzanak a királyok urának, az én uramnak lelki épséget, testi épséget, [hosszú életet,] tartós uralkodást!⁸⁵

A hosszú élet ajándékában a király rokonságának is része lehetett, ahogyan ez Adadguppi'-nak, Nabûna'id édesanyjának feliratából kiderül:

⁸¹ Hasonlóan ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 117.

⁸² Lásd DONNER–RÖLLING (Hg.): KAI 1 (2002), 2; TUAT II/4 (1988), 587. Több búbloszi uralkodó, mint például Abíbaal, Elíbaal, Sipitbaal feliratában szó szerint ugyanaz a formula jelenik meg: וּשְׁנִיתוֹ עַל גְּבַל תִּאֲרַךְ בְּעַלְתָּ גְּבַל יִמָּה [a király neve] 'Tegye hosszúvá Búblosz Úrnője [a király neve] napjait és éveit Búblosz felett'. A vonatkozó föníciai szövegeket lásd DONNER–RÖLLING (Hg.): KAI 1 (2002), 1–2.

⁸³ Lásd DONNER–RÖLLING (Hg.): KAI 1 (2002), 7; HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 258.

⁸⁴ Idézi ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 110; uő: Psalm 72 (2002), 157.

⁸⁵ HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 225.

Sîn, az istenek királya, fejemet felemelte, jó nevet adott nekem az országban, hosszú napokkal, örömteli évekkel halmozott el [...] Sîn, az istenek királya: kegyesen pillantottál reám – hosszúvá tetted napjaimat.⁸⁶

A hosszú élet kívánását az אָרָךְ ige mellett a Nap (שֶׁמֶשׁ) és a Hold (יָרֵחַ) említésével is nyomatékosítja a Zsolt 72,5, de az égitestek megjelennek később a 7. és 17aab versben is. A költemény szerzője az 5. és 17aab versben tehát úgy kíván hosszú életet és uralkodást a királynak, hogy azt a Nap és Hold tartósságával, az égitestek kozmikus stabilitásával köti össze.⁸⁷ A masszoréta szövegben itt szereplő לִפְנֵי ’előtt’ prepozíció minden bizonnyal térbeli értelemben áll. Ennek parallelje az עַם prepozíció általában ’-val, -vel’ jelentéssel ismert, meggyőző azonban Dietrich és Lorezt eredménye, mely szerint ugariti nyelvi párhuzamok alapján a prepozíció az ’előtt, -nál’ jelentést is felveheti.⁸⁸ Ezek a prepozíciók az égitestekhez kapcsolódva az időbeli folytonosságot, jövőbeli tartósságot fejezik ki, ahogyan egyébként a שֶׁמֶשׁ és יָרֵחַ főnevek más összefüggésben is gyakran használatosak időszakok (évszak, hónap, napszak, ünnepnap) kifejezésére. A szerző itt azt kívánja, hogy az „örök” élettartamú égitestek színe előtt valósuljon meg egy hosszú élettartamú királyi uralom. A Zsolt 72,7-ben úgy kapcsolódik egymáshoz a Hold és a király léte, illetve uralkodása, hogy a király napjaiban tapasztalható igazságnak és a békességnek csak akkor lehet vége, amikor már a Hold sem lesz. Ezzel a szerző egy olyan végpontot nevez meg, mely lényegében nem realizálható.⁸⁹

A király hosszú életének hozzákapcsolása az égitestek állandóságához egy másik királyzsoltárban, a Zsolt 89,37–38-ban is megjelenik, ahol a dávidi dinasztia létének viszonyítási pontja a Nap és a Hold, melyek örökké léteznek:⁹⁰

Utódja örökké lesz,

וְרָעוּ לְעוֹלָם יְהוָה 37

trónja, mint a nap, előtttem (lesz).

וְכִסְאוֹ כְּשֶׁמֶשׁ נִגְדִי:

Mint a hold megmarad örökre,

כִּי־רַח יִכּוֹן עוֹלָם 38

⁸⁶ HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 244.

⁸⁷ KARASSZON: Zsoltárok (1998), 586; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 110.112; HOSSFELD–ZENER: Psalmen 51–100 (2000), 322; DILLER: Dimensionen (2010), 6.7.

⁸⁸ Lásd DIETRICH–LORETZ: Vom Hebräisch ’m//lpony (1988), 109–116, ahol a szerzők az Aqhat-eposz és a Ba’al-ciklus ugariti szövegében találtak nyelvi paralleleket (lásd TUAT III/6 /1997/, 1187.1273). Lorezt és Dietrich ez alapján úgy véli, hogy a kánaáni régió egy ősi költői formájával van dolgunk. Shalom M. Paul – aki többek között Dahood kommentárjára és ugariti nyelvi párhuzamokra alapoz – ezzel szemben a versben szereplő עַם és לִפְנֵי prepozíciókat egyformán ’mint’ jelentéssel fordítja, lásd PAUL: Blessing (1972), 351–352, vö. ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 110.

⁸⁹ DILLER: Dimensionen (2010), 5.7–8.

⁹⁰ Lásd KARASSZON: Zsoltárok (1998), 587; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 118.121, vö. DILLER: Dimensionen (2010), 5.6.8. A Jer 33,20–21-ben a két égitest szintén a dávidi dinasztiával kapcsolatban kerül megemlítésre.

A motívum igen gazdagon dokumentált az ókori közel-keleti királyszövegekben is: sumér, akkád, föníciai és arámi paralleleket egyaránt ismerünk. Sok esetben mindkét égitest megjelenik, olykor viszont csak a Napot nevezi meg a szöveg.⁹¹ A motívum azt a nyilvánvaló ténytet mutatja, hogy Nap és az élet összefüggését már az ókori ember is jól ismerte.⁹²

Būr-Sin (Kr. e. 20. sz.) uralkodóért mondott sumér királyhymnuszban Enlil isten ígérete így hangzik: „Olyan hosszúvá akarom tenni az életedet, mint a Nap előttd.”⁹³ Egy ugariti táblán (KTU 1.108) található szöveg azt kívánja a királynak, hogy az alvilág istenétől, Rapi’utól nyerjen dicsőséget, erőt és hatalmat a Nap és Hold napjai alatt.⁹⁴ A már idézett Azittawadda-felirat ehhez hasonlóan a hosszú élet viszonyítási pontjaiként nevezi meg a Napot és a Holdat:⁹⁵ „De Azittawadda neve maradjon fenn örökké, miként a Nap és a Hold (שֶׁמֶשׁ וִירַח) neve is!”⁹⁶

Ókori közel-keleti szövegekben az égitest helyett gyakran az azoknak megfelelő istenség szerepel.⁹⁷ A Nap és Hold kánaáni kultusza, a mezopotámiai Sîn-kultusz és Šamaš-kultusz, valamint az egyiptomi Ré-kultusz nyilvánvalóan hatottak az ószövetségi istenképre, de az égitestekkel való összehasonlítás motívumát mitológiátlanított formában veszi át az Ószövetség.⁹⁸

Egyiptomi ábrázolások szerint az új fáraó megkoronázásának egyik eleme, hogy Szétnek és Hórusznak beöltözött papok rituálisan megmossák a herceget életvízzel, majd Hórusz ezt mondja: „Élettel és erővel tisztítottalak (szenteltelek) meg, hogy addig élj, mint Ré (= a Nap/isten/).”⁹⁹ A Merneptah-sztélén ugyanezt a hasonlatot találjuk: „Merneptah élettel van megajándékozva, mint Rē.”¹⁰⁰ A Nap/Ré örök életét a fáraó életével összekapcsoló formulák rendszerint a trónnevekben is helyet kapnak, ahol az isteni természetet nyert uralkodó esetében öröklét alatt valóban gondolhatunk a fáraó posztmortális létformájára.¹⁰¹ Az ún. *ankh* (= *h*)-kereszt, vagyis az ’élet(erő), egészség’ jelentésű óegyiptomi hieroglif jel (𓀀) sokszor szerepel olyan ábrázoláson, melyben az istenség átadja

⁹¹ VARGA: Ótestamentumi zsoltárköltészet (1911), 18; PAUL: Blessing (1972), 353; DIETRICH–LORETZ: Vom Hebräisch יִפְלִי (1988), 115–156, ugyanígy MEINHOLD: Verstehen (2004), 95; HOSSFELD–ZINGER: Psalmen 51–100 (2000), 306.

⁹² Lásd KEEL: Bildsymbolik (1972), 189–192; STÄHLI: Solare Elemente (1985), 23–30; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 111.

⁹³ HALLO: New Hymns (2010), 222, vö. PAUL: Blessing (1972), 353.

⁹⁴ NIEHR: Königtum und Gebet in Ugarit (2013), 614.

⁹⁵ Hasonlóan ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 115.

⁹⁶ Lásd DONNER–RÖLLING (Hg.): KAI 1 (2002), 7; TUAT I/6 (1985), 640–645; HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 258.

⁹⁷ Ezekről az izraeli és júdai vallásosságba is időnként beszüremkedő idegen vallási hatásokról a hivatalos teológia rendre elhatárolódik direkt rendelkezések formájában (pl. Deut 4,19; 17,3; 2Kir 23,25; Jer 8,2), vagy indirekt módon az égitestek teremtmény voltának, múlandóságának hangsúlyozásával (pl. Gen 1,15–18; Zsolt 104,19; 136,7–9; 148,3; Ézs 13,10; 60,19.20; Jer 31,35; Ez 32,7; Jöel 2,10; 3,4; 4,15; Hab 3,11).

⁹⁸ VARGA: Ótestamentumi zsoltárköltészet (1911), 17–18, vö. STÄHLI: Solare Elemente (1985), 5–12; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 110–126; DAY: Yahweh (2002), 151–166; KEEL–UEHLINGER: Göttingen, Götter und Gottessymbole (2010), 303.

⁹⁹ KEEL: Bildsymbolik (1972), 238.

¹⁰⁰ HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 59.

¹⁰¹ Pl. „Intef (*Intf*) [...], akinek élet adatott, mint Rē-nek, mindörökké”; „Rē Fia, Senwosret (*Sn-wsr.t*), aki Örökkön Örökké Él”; „Hakaurē, aki élettel van megajándékozva, [...] Rē test szerinti fia [...], aki élettel, tartóssággal és szerencsével van megáldva mindörökké”; „Tutanhamon [...], aki élettel van megáldva, mint a Nap, mindörökké”, lásd HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 30.33.47.59.

azt a fáraónak, vagy az orrához tartva életerőt, illetve örök életet adományoz neki.¹⁰² Az uralom tartósságának biztosítása az asszír királyideológiában is egy Šamaš istenhez köthető funkció.¹⁰³

A királyi életéért és uralmának tartósságáért mondott imádságok további jellemző kifejezése az עולם 'távoli/beláthatatlan idő, örökkévalóság' főnév. A királyt éltető felkiáltásoknak is néhány esetben része a kifejezés: „Örökké éljen az én uram, Dávid király!” (1Kir 1,31); „Király, örökké élj!” (Dán 2,4; 3,9; 5,10; 6,7,22); „Örökké éljen a király!” (Neh 2,3).¹⁰⁴ A Zsolt 61,7–8 ugyanezt már közbenjáró imádságban fogalmazza meg:

A király napjaihoz napokat toldj,¹⁰⁵

יָמִים עַל־יְמֵי־מֶלֶךְ תוֹסִיף 7a

évei (tartsanak) nemzedékről nemzedékre.

שְׁנוֹתָיו כְּמוֹדֶר וְדָר: 7b

Lakjon/üljön örökké Isten előtt,

יָשֵׁב עוֹלָם לִפְנֵי אֱלֹהִים 8a

kegyelmet és hűséget ossz/juttass neki, hogy őrizték őt.

חֶסֶד וְאֱמֻנָה מִן יִנְצְרֶהוּ: 8b

Az עולם főnév parallel kifejezése, a דֶּר וְדָר „nemzedékről nemzedékre” nagyon hasonló formában és tartalommal jelenik meg a Zsolt 72,5-ben (דֶּר וְדָר) és a Zsolt 89,5-ben (לְדֶרֶדֶרֶד וְדָר).¹⁰⁶ A két kifejezés szinonim jellegét mutatja, hogy mindkettő számára lehet viszonyítási pont a Nap (lásd Zsolt 72,5.17; 89,37).¹⁰⁷ A királyzsoltárokból az עולם terminus vonatkozhat az uralkodó napjaira (Zsolt 21,5), áldott voltára (Zsolt 45,3, vö. Zsolt 21,7) vagy papi tisztére (Zsolt 110,4). A király örök élete mindenestre nem jelenti az uralkodó halhatatlanságát vagy halál utáni életét,¹⁰⁸ az örökléttel az imádkozó – az udvari stílusra jellemző túlzással – a lehető leghosszabb és legtartalmasabb életet kívánja a királynak, részesedést JHVH élet feletti hatalmában.¹⁰⁹

Az örökkévalóság és nemzedékek váltakozásának párhuzamba állítása egyben arra is rávilágít, hogy a júdai királyteológia kontextusában az örök életre vonatkozó kérés a dinasztia maradandóságát

¹⁰² Lásd pl. KEEL: Bildsymbolik (1972), 190–192.

¹⁰³ VARGA: Ótestamentumi zsoltárvélemények (1911), 42–43; HUTTER: Religionen (1996), 43–44; JANOWSKI: Stellvertretung (1997), 43.60; STÄHLI: Solare Elemente (1985), 31; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 110–112.

¹⁰⁴ Vö. JENNI: עולם (1976), 237; PREUSS: עולם (1986), 1150.

¹⁰⁵ Vö. Lugalzagesi sumér uralkodó imája Enlilhez: „[...] életemhez adjon még életet”, lásd THUREAU-DANGIN (Hg.): Sumerische und Akkadische Königsinschriften (1907), 154–155; HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (2003), 103.

¹⁰⁶ Vö. Zsolt 85,6; 45,18.

¹⁰⁷ Vö. DILLER: Dimensionen (2010), 6.

¹⁰⁸ JENNI: עולם (1976), 238.

¹⁰⁹ PREUSS: עולם (1986), 1150; HOSSFELD–ZINGER: Psalmen I (1993), 143; MOLNÁR: Királyok és messiások (2009), 176.

is kívánja. A Nap, a Hold és az ég olyan kozmikus tényezők, melyeknek időbeli léte az עַד-לְעוֹלָם és a הַיּוֹר הַיּוֹר kategóriákkal írható le, és ugyanez a tartósság és folyamatosság illeti a JHWH által kiválasztott jeruzsálemi dinasztiát. Az עוֹלָם fogalom a királyzsoltárokból gyakran a király trónját jellemzi (Zsolt 45,7, vö. Zsolt 132,12) vagy a זֶרַע 'mag, leszármazott' kifejezéshez (Zsolt 18,51; 89,5.37, vö. Zsolt 89,30) kapcsolódik.

Ugyanez fogalmazódik meg a Zsolt 72,17-ben, ahol az imádkozó az עוֹלָם főnévvel kéri a király nevének örökkévalóságát, mely alatt valószínűleg a trónra lépéskor kapott uralkodói nevet kell értenünk.¹¹⁰ Az uralkodás Egyiptomban és Mezopotámiában is a beiktatás részeként a trónnév vagy koronázási név meghirdetésével vette kezdetét.¹¹¹ Ez a név újradefiniálta a királlyá lett személyt, megváltoztatta identitását mint az istenség(ek) fiát, megnevezte uralmi területét, és egyfajta uralkodói programot is magában hordozott. Csak közvetett információk alapján állíthatjuk, hogy Júdában is létezett ez a gyakorlat.¹¹² Így például történeti szövegek különböző forrásaiban kiütözött névingadozások hátterében sejthetjük azt, hogy a hagyományban keveredett a születési és a koronázási

¹¹⁰ A már idézett Azittawadda-felirat záró sora szintén a király nevének örök fennmaradását kéri, viszonyítási pontként a Napot és a Holdat megnevezve: „De Azittawadda neve (שם) maradjon fenn örökké (לעלם), miként a Nap és a Hold neve is!” A név megmaradása itt egyben annak a kapunak a megmaradására is vonatkozik, melybe a királyfeliratot vésték. A kapu lerombolóját vagy a név lecserélőjét átokkal sújtja a szöveg, lásd TUAT I/6 (1985), 640–645; ARNETH: Sonne der Gerechtigkeit (2000), 113–115; DONNER-RÖLLING (Hg.): KAI 1 (⁵2002), 7; HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (²2003), 258. Hasonlóan Jechawmilk-felirat, lásd TUAT II/4 (1988), 588; DONNER-RÖLLING (Hg.): KAI 1 (⁵2002), 2.

¹¹¹ KUSTÁR: Zsolt 2 (2008), 69. Az uralkodói név bejelentése és rögzítése a protokollban szerves része lehetett az ókori koronázási rítusoknak, lásd pl. VON RAD: Judäisches Königsritual (1947), 213.215–216; KEEL: Bildsymbolik (1972), 243. Jellemző fordulata az ókori közel-keleti királyszövegeknek, hogy az istenek a király „nevét az uralkodásra/királyságra ejtették ki”, lásd pl. HARMATTA (szerk.): Chrestomathia (²2003), 103.126.188.207.208.

¹¹² Erre utal az Ézs 9,5 és a 2Sám 23,1, amely az öttagú egyiptomi trónnevekre emlékeztet, továbbá a „(nagy) név” (שם/גִּדּוּל) ígérete a 2Sám 7,9 és 1Krón 17,8 versekben (vö. Gen 12,2), lásd pl. VON RAD: Judäisches Königsritual (1947), 215–216; HONEYMAN: Regnal Names (1948), 13–25; KEEL: Bildsymbolik (1972), 243; WILDBERGER: Thronnamen (1979), 56–74; SAUR: Königserhebung (2005), 41; KUSTÁR: Zsolt 2 (2008), 75, vö. KEEL-UEHLINGER: Göttinnen, Götter und Gottessymbole (⁶2010), 303–304.

név.¹¹³ Valószínűleg a júdai koronázási rituálé alkalmával átadott királyi oklevél, חֶקֶל, lásd Zsolt 2,7) tartalmazhatta a trónra lépő uralkodó koronázási nevét.¹¹⁴

Ennek értelmében a Zsolt 72,17 עוֹלָם-fogalma a dinasztia, közelebbről a Dávid-ház folytonosságára utal. Az imádkozó azt kéri, hogy a király (trón)neve, azaz programjának summája és a dinasztia, amely azt megvalósítja, legyen tartós, a királyság és trón, mely JHVH jogrendjén és igazságán alapszik, ^{soha ne bukjon meg}.¹¹⁵ A tágabb bibliai és teológiai kontextusra gondolva a hosszú, illetve örök királyi uralom a Nátán-jövendölésre (2Sám 7,8–17) enged asszociálni,¹¹⁶ mely prófécia a bibliai hagyományban a dávidi dinasztia legitimációs bázisát jelenti. A 2Sám 7,13.16-ban az עַד-עוֹלָם kifejezés a trónra (כִּסֵּא מְמֹלְכֶתָּהּ) és az uralkodói házra (בֵּית) vonatkozik.

Az עוֹלָם nem egyezik a mai modern örökkévalóság-fogalmunkkal, hanem a dinasztiaiával kapcsolatban is az érzékelés határán kívülre eső, lehető leghosszabb időt jelenti.¹¹⁷ Az עוֹלָם már csak az égitestekkel való összehasonlítás miatt sem jelentheti itt az idő végtelenségét, hiszen az Ószövetség tud arról, hogy nem lesz mindig Nap és Hold (lásd Préd 12,2; Ézs 13,10; 24,23; 60,19–20; Ez 32,7; Jóel 2,10; 3,4; 4,15). Az 1Sám 2,27–36 Éli házával kapcsolatos próféciája is azt példázza, hogy az עַד-עוֹלָם-ígéret esetében is számolni kell az időbeli végességgel.¹¹⁸ Az עוֹלָם tehát alapvetően egy nagyon hosszú, mégis behatárolt időtartamot jelöl, így Dávid háza, a közel négyszáz éves fennállásával már nyugodtan nevezhető עַד-עוֹלָם tartó királyi uralomnak.¹¹⁹

¹¹³ Jósiás fia a 2Kir 23,30–31.34 versekben Jóáház névvel szerepel, a Jer 22,11 és az 1Krón 3,15 versekben viszont Sallúmként. Amacjá fia a DTM-ben legtöbbször Azarjá (2Kir 14,21; 15,1.6.7.8.17.23.27), de Uzzijjá néven is megjelenik (2Kir 15,13.30.32.34), a prófétáknál viszont minden esetben Uzzijjá (Ézs 1,1; 6,1; 7,1; Hós 1,1; Ám 1,1; Zak 14,5), a Krónikás pedig szintén mindkét nevet használja (1Krón 3,12: Azarjá; 2Krón 26: Uzzijjá). Salamon neve is trónnévnek tűnik, eredetileg talán Jedídjának hívták, ahogyan Nátán nevezte őt (2Sám 12,25), lásd WILDBERGER: Thronnamen (1979), 61–67; HONEYMAN: Regnal Names (1948), 19–23. Dávid névével kapcsolatban is felmerült, hogy felemelkedése idején vette fel, és korábban Elhánánnak hívták (vö. 2Sám 21,19; 23,24; 1Krón 11,26; 20,5), az erre vonatkozó hipotézis azonban nem túl meggyőző. Ez utóbbi elmülethez lásd pl. HONEYMAN: Regnal Names (1948), 23–24; PÁKOZDY: 'Elhānān (1956), 257–279, az elmélet kritikájához lásd pl. HOFFMANN: David (1973), 199–206; WILDBERGER: Thronnamen (1979), 63. Egy speciálisabb, de egészen egyértelmű eset, amikor az idegen fennhatóság alatt trónra lépő júdai uralkodóknál olvasunk új névadásról (2Kir 23,34; 24,17), lásd HONEYMAN: Regnal Names (1948), 13–25. Idegen királyi udvarba kerülő tisztségviselők esetében szintén találkozunk a névváltoztatás gyakorlatával, lásd Gen 41,45; Dán 1,7.

¹¹⁴ VON RAD: Judäisches Königsritual (1947), 213–214; KARASSZON: Zsoltárok (1998), 587; KUSTÁR: Zsolt 2 (2008), 69–70.

¹¹⁵ STEINHILBER: Fürbitte (2010), 34.

¹¹⁶ A történeti szövegekben is az עוֹלָם a Dávidnak adott ígéretek egyik tipikus megerősítő kifejezése, sokszor vonatkozik a dávidi dinasztia folytonosságára, lásd JENNI: עוֹלָם (1976), 238; PREUSS: עוֹלָם (1986), 1150.

¹¹⁷ SAUR: Königspsalmen (2004), 102. A főnév etimológiája ugyan bizonytalan, de a valószínűnek tartott kiindulási gyök az עֶלֶם, melynek igei formája azt jelenti: '(el)rejtve lenni'. Az עוֹלָם főnév így az emberi érzékelés számára rejtett, vagyis a még nem és már nem látható időt jelöli, lásd JENNI: עוֹלָם (1976), 228.

¹¹⁸ STEYMAN: Psalm 89 (2005), 383–385.

¹¹⁹ Az örök királyság eszkatológiai-messiási értelmezése csak a későbbi korokban jelenik meg.

Áttekintve az uralkodó életéért mondott imák különféle eseteit, végül arra a kérdésre kell még választ adnunk, hogy a királyért mondott imádságoknak miért ilyen hangsúlyos tartalmi eleme az uralkodó egészségeért, hosszú életéért és uralmának, illetve dinasztiájának tartósságaért való könyörgés.

Ókori közel-keleti elgondolás szerint a kozmosz stabilitása, a világ és a természet rendje szervesen összefügg a király létével. Egyfelől oly módon, hogy amennyiben egy király isteni vezetés mellett igazságosan kormányoz, áldásként számíthat a hosszú életre, a tartós uralkodásra.¹²⁰ Másfelől pedig, ha az uralkodó élete veszélyben volt – betegség, idős kor, ellenség miatt – vagy váratlanul meghalt, a rend garanciája került veszélybe, amit bizonytalanság, instabilitás, sőt akár káosz követett.¹²¹ Ha a király megbetegszik, azaz elhagyja az istenség, akkor nem képes betölteni sem hivatali feladatait, sem pedig áldásközvetítő szerepét.¹²²

A király hogyléte és a társadalmi, illetve kozmikus rend közötti kapcsolatot az ugariti Keret- és az Aqhat-eposz problematikája szépen példázza. A Keret-eposzban Yaššib,¹²³ a király fia felsorolja apjának, hogy a betegsége milyen kaotikus állapotokat eredményezett az országban: a tolvajok rabolhatnak, az özvegyeknek, árváknak és elesetteknek nincs segítője, nincs, aki elűzze a szegények elnyomóit,¹²⁴ az Aqhat-eposzban pedig a király halála egyenesen szárazsághoz és terméketlenséghez, a természet anarchiájához vezetett.¹²⁵

A király életének és a kozmosz, de legalábbis az ország stabilitásának összefüggését az Ószövetség is vallja. Létfeltétel, hogy a király élete biztonságban legyen, hiszen a Felkent „orrunk lehelete” (JerSir 4,20),¹²⁶ „a király arcának ragyogása éltet” (Péld 16,15). Az uralkodó egészsége, épsége és szépsége nem biográfiai, hanem teológiai toposzok, melyek a király és az istenség zavartalan kapcsolatát fejezik ki.¹²⁷ Mindez közvetlen kihatással van a kozmikus rendre, valamint az állam és a társadalom biztonságára. Ezért szükséges kitartóan imádkozni a király életéért, ahogyan ez a Zsolt 72,15-ben, a királyért könyörgő zsoltár egyfajta önértelmezéseként is megfogalmazódik: „imádkozzanak érte szüntelen.”

¹²⁰ GUNKEL: Königspsalmen (1914), 55–56; SAUR: Königspsalmen (2004), 144. Ugyanígy pl. Péld 29,14: „Ha a király igazságosan ítéli a nincsteleneket, trónja mindvégig szilárdan áll,” vö. Péld 20,28. A Krónikák könyvében is összefüggés figyelhető meg a király JHVH-hoz való viszonya, valamint egészsége és uralkodási ideje között, lásd KUSTÁR: Krónikák (2002), 35–37.

¹²¹ STEINHILBER: Fürbitte (2010), 37. Az asszír-babiloni vallásból ismerjük a példát, mely szerint, ha valamilyen csapás vagy szerencsétlenség volt kilátásban a királyra vagy a népre nézve, akkor egy „pótkirályt” választottak száz napra, aki átvesz minden felelősséget és vele együtt a fenyegető csapást is. Ezután a pótkirályt minden bizonnyal megölték, de tudunk egy esetet is, hogy a jog szerinti király halála miatt a pótkirály folytatta az uralmat, lásd RINGGREN: Religionen (1979), 167–168.

¹²² LIWAK: Herrscher (1995), 169–170.

¹²³ A nevek pontos vokalizációja nem ismert. A *krt* nevet általában Keret vagy Kirta formában használja a szakirodalom, yšb pedig Yaššib vagy Yaššubu formában fordul elő.

¹²⁴ GINSBERG (ed.): Keret (1946), 32; PRITCHARD (ed.): ANET (³1968), 149; TUAT III/6 (1997), 1251–1252. A szövegből hiányzó részek talán a király betegségének kozmikus természeti hatásait is említik, így pl. LIWAK: Herrscher (1995), 170.

¹²⁵ TUAT III/6 (1997), 1283–1290; PRITCHARD (ed.): ANET (³1968), 149–155; KÖCKERT: Vätergott (1988), 280; LIWAK: Herrscher (1995), 170.

¹²⁶ Vö. KÖCKERT: Vätergott (1988), 279. Az Amarna-levelek némelyike a fáraót hasonlóan az „élet lehelet”-eként említi, lásd EA 141; EA 143; EA 144, lásd KNUDTZON (Hg.): El-Amarna-Tafeln (1915), 592–595.598–599.600–601, vö. ALBERTZ: Religionsgeschichte I (²1996), 182.

¹²⁷ LIWAK: Herrscher (1995), 169–170, ugyanígy ALBERTZ: Religionsgeschichte I (²1996), 182; MOLNÁR: Királyok és messiások (2009), 175–177; STEINHILBER: Fürbitte (2010), 37.

- ALBERTZ, R.: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, Band 1.: *Von Anfängen bis zum Ende der Königszeit* (GAT 8/1), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, ²1996.
- ARNETH, M.: „*Sonne der Gerechtigkeit*“. *Studien zur Solarisierung der Jahwe-Religion im Lichte von Psalm 72* (BZAR 1), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2000.
- ARNETH, M.: Psalm 72 in seinen altorientalischen Kontexten, in: Otto, E. – Zenger, E. (Hg.): „*Mein Sohn bist du*“ (Ps 2,7). *Studien zu den Königspsalmen* (SBS 192), Stuttgart, Verlag Katholisches Bibelwerk, 2002, 135–172.
- DAY, J.: *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan* (JSOT.SS 265), Sheffield, Sheffield Academic Press, 2002.
- DIETRICH, M. – LORETZ, O.: Vom Hebräisch ‘m/lpny (Ps 72,5) zu Ugaritisch ‘m „vor“, in: Eslinger, L. – Taylor, G. (ed.): *Ascribe to the Lord. Biblical & other Studies in Memory of Peter C. Craigie* (JSOT.SS 67), Sheffield, JSOT Press, 1988, 109–116.
- DIETRICH, M.: *buluṭ bēlī* „Lebe, mein König!“ Ein Krönungshymnus aus Emar und Ugarit und sein Verhältnis zu mesopotamischen und westlichen Inthronisationsliedern, in: UF 30 (1999), 155–200.
- DIETRICH, M.: Der mesopotamische Schöpfergott Enki/Ea in der ugaritischen Literatur. Ein Fallbeispiel für regionale Differenzierung und Transformation mesopotamischer Gottesvorstellungen in Ugarit, in: Naumann, Th. – Hunziker-Rodewald, R. (Hg.): *Diasynchron. Beiträge zur Exegese, Theologie und Rezeption der hebräischen Bibel. Walter Dietrich zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Kohlhammer, 2009.
- DILLER, C.: „Er soll leben, solange die Sonne bleibt“ (Ps 72,5). Die räumlichen und zeitlichen Dimensionen der Königsherrschaft in Psalm 72, in: Diller, C. – Mulzer, M. – Ólason, K. – Rothebusch, R. (Hg.): *Studien zu Psalmen und Propheten. Festschrift für Hubert Irsigler* (HBS 64), Freiburg – Basel – Wien et al., Herder, 2010, 1–26.
- DONNER, H. – RÖLLING, W. (ed.): *Kanaanäische und aramäische Inschriften*, Band 1, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, ⁵2002.
- FALKENSTEIN, A. – VON SODEN, W. (Hg.): *Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete*, Stuttgart – Zürich, Artemis-Verlag, 1953.
- FLAVIUS, J.: *A zsidók története. XI–XX. könyv*, Budapest, Talentum, ⁴1999 (ford.: Révay József).
- GINSBERG, H. L. (ed.): The Legend of King Keret. A Canaanite Epic of the Bronze, in: *BASOR Supplementary Studies* 2–3 (1946), 1–50.
- GREEN, D. J.: „*I Undertook Great Works.*“ *The Ideology of Domestic Achievements in West Semitic Royal Inscriptions* (FAT II/41), Tübingen, Mohr Siebeck, 2010.
- GUNKEL, H.: Die Königspsalmen, in: *Preussische Jahrbücher* 158 (1914), 42–68.
- GUNKEL, H.: *Die Psalmen* (HAT II/2), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, ⁴1926.

- HALLO, W. W.: New Hymns to the Kings of Isin, in: uő: *The World's Oldest Literature. Studies in Sumerian Belles-Lettres* (Culture and History of the Ancient Near East 35), 2010, Leiden, Brill, 203–222. (eredeti megjelenés: 1966)
- HARMATTA, J. (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*, Budapest, Osiris Kiadó, ²2003.
- HOFFMANN, A.: *David. Namensdeutung und Wesensdeutung* (BWANT 100), Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1973.
- HONEYMAN, A. M.: The Evidence for Regnal Names among Hebrews, in: JBL 67 (1948), 13–25.
- HOSSFELD, F.-L. – ZENGER, E.: *Die Psalmen I: Psalm 1–50* (NEB.AT 29), Würzburg, Echter Verlag, 1993.
- HOSSFELD, F.-L. – ZENGER, E.: *Psalmen 51–100* (HThKAT), Freiburg, Verlag Herder, ²2000.
- HUTTER, M.: *Religionen in der Umwelt des Alten Testaments I.: Babylonier, Syrer, Perser*, Stuttgart – Berlin – Köln, Verlag W. Kohlhammer, 1996.
- JANOWSKI, B.: Die rettende Gerechtigkeit. Zum Gerechtigkeitsdiskurs in den Psalmen, in: Achenbach, R. – Arneth, M. (Hg.): „*Gerechtigkeit und Recht zu üben*” (*Gen 18,19*). *Studien zur altorientalischen und biblischen Rechtsgeschichte, zur Religionsgeschichte Israels und zur Religionssoziologie. Festschrift für Eckart Otto zum 65. Geburtstag* (BZAR 13), Wiesbaden, Verlag Harrassowitz, 2009, 362–376.
- JANOWSKI, B.: *Stellvertretung. Alttestamentliche Studien zu einem theologischen Grundbegriff* (SBS 165) Stuttgart, Verlag Katholisches Bibelwerk, 1997.
- JENNI, E.: עֹלָם in: Jenni, E. – Westermann, C. (Hg.): THAT 2 (1976), 228–243.
- KARASSZON, D.: A Zsoltárok könyvének magyarázata, in: Bartha, T. (szerk.): *A Szentírás magyarázata (Jubileumi Kommentár)*, 2. kötet: *Az Ószövetség könyveinek magyarázata. Zsoltárok könyve–Malakiás könyve*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1998, 541–640.
- KEEL, O. – UEHLINGER, CH.: *Göttinnen, Götter und Gottessymbole. Neue Erkenntnisse zur Religionsgeschichte Kanaans und Israels aufgrund bislang unerschlossener ikonografischer Quellen*, Fribourg, Bibel+Orient Museum – Academic Press, ⁶2010.
- KEEL, O.: *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament. Am Beispiel der Psalmen*, Zürich – Neukirchen, Benziger Verlag – Neukirchener Verlag, 1972.
- KNUDTZON, J. A. (Hg.): *Die El-Amarna-Tafeln mit Einleitung und Erläuterungen*, Band 1.: *Die Texte* – Band 2.: *Anmerkungen und Register* (Vorderasiatische Bibliothek 2/1–2), Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1915.
- KÖCKERT, M.: *Vätergott und Väterverheißungen. Eine Auseinandersetzung mit Albrecht Alt und seinen Erben* (FRLANT 142), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- KRAUS, H.-J.: *Psalmen 60–150* (BKAT 15/2), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, ⁶1989.
- KUSTÁR, Z.: „Fiam vagy te, ma nemzettelek téged!” A Zsolt 2 magyarázata, in: ThSz 51 (2008), 64–77.

- KUSTÁR, Z.: *A Krónikák könyve. A mű előállása, tanítása szövegállományának és kanonikus forrásainak szinopszisa* (DÓTTF 2), Debrecen, DRHE, 2002.
- KUSTÁR, Z.: Az Ószövetség király-szövegeinek messianisztikus értelmezése – a 72. zsoltár alapján, in: *Református Tiszántúl* 11/5–6 (2003), 7–10.
- LIWAK, R.: Der Herrscher als Wohltäter. Soteriologische Aspekte in den Königstraditionen des Alten Orients und des Alten Testaments, in: Vieweger, D. – Waschke, E.-J. (Hg.): *Von Gott reden. Beiträge zur Theologie und Exegese des Alten Testaments. Festschrift für Siegfried Wagner zum 65. Geburtstag*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1995, 163–186.
- MEINHOLD, A.: Verstehen und Übersetzen. Versuch zu Psalm 72, in: *leqach* 4 (2004), 85–107.
- MOLNÁR, J.: „Szebb vagy az ember fiainál.” *Királyok és messiások Izrael történetében és költészetében*, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2009.
- MURPHY, R. E.: *A Study of Psalm 72(71)*, Washington, Catholic University of America Press, 1948.
- NIEHR, H.: Königtum und Gebet in Ugarit. Der König als Beter, das Gebet für den König und das Gebet zum König, in: Grund, A. – Krüger, A. – Lippke, F. (Hg.): *Ich will dir danken unter den Völkern. Studien zur israelitischen und altorientalischen Gebetsliteratur. Festschrift für Bernd Janowski zum 70. Geburtstag*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2013, 603–622.
- PÁKOZDY, L. M.: 'Elhānān – der frühere Name Davids?, in: *ZAW* 68 (1956), 257–259.
- PAUL, S. M.: Psalm 72:5 – A Traditional Blessing for the Long Life of the King, in: *JNES* 31/4 (1972), 351–355.
- PREUSS, H. D.: עֹלָם, in: Botterweck, G. J. – Fabry, H.-J. – Ringgren, H. (Hg.): *ThWAT* 5 (1986), 1144–1159.
- PRITCHARD, J. B. (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton, Princeton University Press. ³1968.
- RAD, G. VON: Das judäische Königsritual, in: *ThLZ* 72 (1947), 211–216.
- RINGGREN, H.: *Die Religionen des Alten Orients* (ATD Ergänzungsreihe, Sonderband), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.
- SAUR, M.: *Die Königspsalmen. Studien zur Entstehung und Theologie* (BZAW 340), Berlin, Walter de Gruyter, 2004.
- SAUR, M.: Königserhebungen im antiken Israel, in: Steinicke, M. – Weinfurter, S. (Hg.): *Krönungs- und Investiturrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Köln, Böhlau Verlag, 2005, 29–42.
- SHEHATA, D.: *Musiker und ihr vokales Repertoire. Untersuchung zu Inhalt und Organisation von Musikberufen und Liedgattungen in altbabylonischer Zeit* (Göttinger Beiträge zum Alten Orient 3), Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2009.
- STÄHLI, H.-P.: *Solare Elemente im Jahweglauben des Alten Testaments* (OBO 66), Freiburg (Schweiz), Universitätsverlag, 1985.

- STEINHILBER, M. G.: *Die Fürbitte für den Herrschenden im Alten Testament, Frühjudentum und Christentum. Eine traditions-geschichtliche Studie*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Theologie, 2010.
- STEYMANS, H. U.: *Psalm 89 und der Davidbund: Eine strukturelle und redaktions-geschichtliche Untersuchung* (ÖBS 27), Frankfurt am Main, Peter Lang Frankfurt, 2005.
- THUREAU-DANGIN, F. (Hg.): *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften* (Vorderasiatische Bibliothek 1/1), Leipzig, Hinrichs'sche Buchhandlung, 1907.
- KAISER, O. et al. (Hg.): *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments I–III*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1982–1997. (= TUAT)
- VARGA, Zs.: *Az ótestamentomi zsoltárköltészet assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban*, Kolozsvár, Stief Jenő és Társa Könyvsajtója, 1911.
- WEIPPERT, H. – WEIPPERT, M.: Der betende Mensch. Eine Außenansicht, in: Grund, A. – Krüger, A. – Lippke, F. (Hg.): *Ich will dir danken unter den Völkern. Studien zur israelitischen und altorientalischen Gebetsliteratur. Festschrift für Bernd Janowski zum 70. Geburtstag*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2013, 435–490.
- WILDBERGER, H.: Die Thronnahmen des Messias, Jes. 9,5, in: uő: *Jahwe und sein Volk. Gesammelte Aufsätze zum Alten Testament* (TB 66), München, Chr. Kaiser Verlag, 1979, 56–74. [eredeti megjelenés, in: ThZ 16 (1960), 314–332.]

Literáty Zoltán: Schleiermacher hatása a homiletikára

Bevezetés

Méltatói joggal nevezik Friedrich Schleiermachert a teológiatörténet meghatározó alakjának, a modern teológia atyjának. Munkásságának hatása nem csupán a teológiára, vallásbölcseletre és a hittudományra korlátozódik, hanem magára a homiletikára is. A következőkben azt kívánom bemutatni, hogy filozófiai és hermeneutikai eredményei hogyan segítették a modern vallásos kommunikáció megszületését.

Filozófiai háttér

A 18. század utolsó éveiben egyre nagyobb elégedetlenséggel tekintettek a racionalizmus meddő és formális eszmeiségére, különösen az irodalom és a művészet területén. Míg a racionalizmus az értelemre alapozta saját építményét, addig a német talajon kifejlődött romantika inkább a képzelet világát ragadta meg, és az érzelmek segítségével fejezte ki magát. Kant az univerzális és mindenható ész helyett az emberi tapasztalatot, a szubjektum ismeretszerző képességét tette meg egyetlen ismeretforrássá. Ezzel pedig a teológiára is óriási hatást gyakorolt. Ugyanis amíg a racionalizmus a szupranaturalista teológiát zúzta szét, addig Kant már a felvilágosodott, racionalista teológiára mért döntő csapást. A kultúra és a vallás pozitív megítélése ebben a korban már a múlté (ld. Schleiermacher *A vallásról* című művének Apológiáját¹²⁸).

Kant filozófiai jelentőségén túl Ravasz egyértelműen a teológiai értéket nagyra. Nem is számíthatnánk tőle másra Böhm Károly és Bartók György tanítványaként, aki maga is a neokantiánus filozófiára építette fel saját teológiáját. Úgy vélekedik, hogy Kant hatására sikerült a kálvini protestantizmus értékeit a modern korba átvinni és fontosságát megőrizni. „Az etikai idealizmus tulajdonképpen a protestantizmus lényegének a modern gondolkozás világában való kifejezése és érvényre juttatása...”¹²⁹

¹²⁸ SCHLEIERMACHER: *A vallásról*, Beszédek a vallást megvető művelt közönséghez (2000), 7–24.

¹²⁹ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (1915), 141.

Kant szerint az ember örök értékeket hordoz és valósít meg létében. Az igazság nem a szubjektumon kívül eső vagy kitalált általános érvényű valami, ahogy azt a racionalizmus hirdette, hanem a szellemi élet szerves része, mégpedig az által, hogy az ismeretszerzést az emberi szubjektum örök törvényei irányítják, mondja Ravasz. „Ezzel pedig meg volt adva a mód arra, hogy a vallásos ismeretben is bizonyosság legyen, amely egyénileg olyan erejű, amelyet a reformátorok követeltek, a tudományban pedig éppen olyan jogosult, mint bármely más tudomány igazsága. Kiemelte továbbá Kant a felfogó szellemnek világteremtő erejét és a mindenség céljául azt tűzte ki, hogy a szellem uralkodjék felette. A szellem természete pedig a nemesség, megvalósulása tehát egyetemes és feltétlen jóakarat. A valójában érzéki és salakos ösztönökkel teljes emberi lélek akkor dicsőül meg, ha öntudatos hódolattal hajlik meg a szellem örök törvényei előtt és annak megvalósulására szenteli egész életét. Mi más ez a gondolat, mint Kálvin tanának a philosophia nyelvén való kifejezése?”¹³⁰

A vallás mint a teológia tárgya

Tehát adva volt egy kritikus kor a protestáns teológia előtt, amelyet Czeglédy így jellemez: „Metafizika és morál törmelékévé vált a vallás, amely semmiképpen sem tudta igazolni magát a kultúra főrumán”.¹³¹ A keresztyénség vízválasztóhoz ért a századfordulón. Olyan utat kellett találnia, melyen továbbhaladhatott és elérhette a modern világ emberét. Olyan alapra volt szüksége, amelyen képes úgy újraépíteni a teológia tudományát, hogy azt a modern kultúra is elismerje. Ezt az újraépítést egy vérbeli teológus végezte el, Fridrich Schleiermacher, akit joggal neveznek a „modern teológia atyjának”. Schleiermacher, hasonlóan sok valóságosan nagyot alkotó teológushoz, két világ peremére, mondhatni krízishelyzetben született, és azt tekintette feladatának, hogy a vallást a kultúra területén elfogadtassa és bebizonyítsa annak *sui generis* voltát. Ő volt az, aki a teológiának az új utat kijelölte. Ugyanazt végezte el a teológián belül, amit Kant a filozófia területén. Ennek eredménye, hogy a vallás és a dogma elkülönül. A vallás lényege a végesnek a végtelentől való abszolút függés érzete (*Gefühl der schlechthinnigen Abhängigkeit*), a dogma pedig ennek fogalmi kifejezése.¹³² Tudományszemléletét a kor elfogadott módszere, a filozófiai gondolkodás biztosította. „Schleiermacher a művelt világ prófétája (...) ragaszkodott a Kant által napvilágra hozott modern dogmához: minden csak annyiban igaz, valódi, amennyiben az én tudatom tartalmává lesz! Ez volt akkor a komoly tudományosság alapfeltétele.”¹³³ Schleiermacher kiindulópontja az volt, hogy a teológia is egyenrangú tudományként szerepel a többi tudomány között. Ez az ő korában a teológia szkeptikusok között nem volt teljesen egyértelmű (ld. *A vallásról* című mű bevezető Apológiáját). A jól ismert dialektika – hit vagy tudás – kiélezésével a teológia a természettudomány ellentétpárjaként jelent meg. Ezek a kérdések akkor olyan

¹³⁰ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 142.

¹³¹ CZEGLÉDY: A homiletika vázlata (1971), 65.

¹³² RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 143.

¹³³ NAGY: Barth theológiájának előzményei (1931), 10.

konkrét élethelyzetekben jelentkeztek, amelyben az volt a kérdés, hogy kinek higgyen a hívő ember: a lelkésznek, vagy a fizikus feltalálónak. Schleiermacher célja tehát az volt, hogy maradandó egységet teremtsen az élő keresztyén hit és a tudományos kutatás között, és bizonyítsa, hogy a hit nem a tudás ellentéte. Kant filozófiáján úgy lép túl Schleiermacher, hogy a végest nem önmagában szemléli, hanem mindig a végtelennel való kapcsolatában, az egyedit pedig az egésszel való kapcsolatában. Pontosabban, a metafizikával szemben a vallás lényegét nem az ismeretben (spekulatív tudományok), Kanttal szemben pedig nem az erkölcsi cselekvésben (morál), hanem a vallásos érzületben, öntudatban véli megtalálni. A vallás nála tehát a belső érzület, a „kegyes öntudat” területén valósul meg. „A vallás lényege nem a gondolkodás és nem is a cselekvés, hanem a szemlélet és az érzés.”¹³⁴ Ez biztosítja, hogy az érzés, azaz a vallás nem áll szemben a tudománnyal, a két terület egymás mellett és egymástól függetlenül is művelhető.

Az „*unio mystica*” nem a dogma, és nem is az etika alapján valósul meg, hanem az érzésben, mégpedig a függőség érzetében. A hívő ember a végesség tudatában a végtelenre vezet vissza életét. De mit is jelent ez a végtelen, az univerzum, az abszolút Schleiermacher terminológiájában? A *vallásról* című műve második beszédében elutasítja a szupranaturalizmust, a panteizmust és az abszolútum idealista eszméjét, és kifejti Isten, pontosabban a vele azonosított végtelen univerzum és a vallás kapcsolatát. „Az univerzum szemlélete – kérlek benneteket, barátkozzatok meg ezzel a fogalommal – egész mondandómnak a sarkpontja, ez a vallás legáltalánosabb és legmagasabb formulája.”¹³⁵ Tehát Schleiermacher az univerzum fogalmát a végtelen lét értelmében használja. Isten pedig az a mindenütt jelenlévő aktivitás,¹³⁶ aki nem csupán a végtelenben, a természetfeletiben, hanem a végesben és a megtapasztalhatóban is munkálkodik. Így a kijelentés nem egy természetfeletti csodaként szerepel a gondolatai között, hanem a végtelennek a végesben való megjelenési formájaként. Ezzel teremtette meg Schleiermacher a két világfelfogás közötti hidat.

A vallás megalapozottságát és megkérdőjelezhetetlenségét pedig Kálvin „*semen religionis*” (vallás magja), vagy „*sensus divinitatis*” (isten érzék) tanához igazodva abban látta, hogy „szükségképpen és magától ered minden jobb lélek bensejéből”, és „megvan a maga területe a lelküeten belül, ahol korlátlanul uralkodik”.¹³⁷ A vallás Schleiermachernél több mint Isten, és több mint a halhatatlanság, e két utóbbi nem tartozik lényegileg a valláshoz.¹³⁸ Isten nála „semmi egyéb, mint egyedi vallásos szemléletmód” – írja ugyanott.

¹³⁴ SCHLEIERMACHER: A vallásról, Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez (2000), 31.

¹³⁵ i. m., 34.

¹³⁶ i. m., 31. „Az univerzum szüntelenül tevékenykedik, és minden pillanatban megnyilvánul számunkra.”

¹³⁷ i. m., 24.

¹³⁸ SCHLEIERMACHER: A vallásról, Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez (2000), 68, „az isten nélkül nincs vallás» tétel egyáltalán nem állja meg a helyét”

A modern hermeneutika megszületése

A Schleiermachert megelőző kor nyelvfilozófiájában a nyelv és a gondolkodás elindult azon a közös úton, ahol megbonthatatlan, szerves egységet alakítanak ki egymás közt. Schleiermacher szintén ezen az úton indulva a hermeneutika fogalmának és módszerének kiterjesztésében alkotott maradandót. Szondi kiemeli, hogy Schleiermacher a gyakorlati, módszertani hermeneutikát fejlesztette, míg az őt követők inkább a filozófiai magasságokban rekedtek meg.¹³⁹ Tulajdonképpen ő volt a mai értelemben vett hermeneutika megteremtője. Alapjában véve a Schleiermachert megelőző évszázadokban a hermeneutikára mint művészettanra tekintettek, melynek célja az volt, hogy a megértés művészetét szolgálja, ahogy például a retorika művésztana a szónoklás művészetét szolgálta. Igaz, hogy ő maga is művészetként fogalmazza meg saját hermeneutikai összefoglalását, de ez merőben eltér azoktól a konkrét művekre szorító szabálygyűjteményektől, melyek saját korának hermeneutikai tudományosságát jelentették.¹⁴⁰ Schleiermacher óta viszont magát a megértést, azaz a hermeneutikát tették meg a kutatás fő céljává. Maga Schleiermacher szünteti meg a keresztyén hermeneutika fogalmát és terjeszti ki az általános hermeneutika területét a filológia és a teológia területére, azaz a filológus és a teológus közös eljárását kívánja elméletileg megalapozni. „Schleiermacher a hermeneutika egységét már nem annak a hagyománynak a tartalmi egységében keresi, amelyre a megértést alkalmazni kell, hanem minden tartalmi különösségtől elválasztva, egy eljárás egységében, mely még aszerint sem differenciálódik, hogy a gondolatok milyen módon, írásban vagy élőszóban, idegen nyelven vagy a mi korunk nyelvén hagyományozódtak. A megértés művészetére mindenütt szükség van, ahol nem sikerül a közvetlen megértés, illetve ahol a félreértés lehetőségével számolni kell. Ezen alapul Schleiermachernál az univerzális hermeneutika eszméje.”¹⁴¹ Schleiermacher itt arra alapoz, hogy az idegenség a legtermészetesebb és megszüntethetetlen módon adott a „te” individualitásában, vagyis a félreértés elkerülhetetlen, a megértésért viszont sokat kell tenni. Így olvassuk ezt nála: „A laxista gyakorlat úgy tartja, hogy a megértés teljesen természetes, és célját legfeljebb negatív formában fogalmazza meg: a félreértést mindenképpen el kell kerülni. (...) A rigorista gyakorlat pedig abból indul ki, hogy a félreértés (hamis értelem) természetes módon jelen van, és a megértést minden ponton keresni és kutatni kell.”¹⁴² A pozitív megoldást Schleiermacher a grammatika és a pszichológia értelmezési területén találja meg, mert ezek képesek függetlenedni az értelmező tudatában a dogmatikus előfeltételektől. „Schleiermacher volt az első, aki (...) a hermeneutikát mint a megértés és értelmezés általános elméletét megszabadította minden dogmatikus és okkasionális vonásától (...) Ezáltal háttérbe szorult a szöveg normatív alapjelentése, amely eddig a hermeneutikai erőfeszítés egyedüli értelmét adta. A megértés az eredeti szellemi alkotófolyamat

¹³⁹ SZONDI: Schleiermacher hermeneutikája (1981), 2–3.

¹⁴⁰ SCHLEIERMACHER: A hermeneutika fogalmáról (1990), 29–30.

¹⁴¹ GADAMER: Igazság és módszer (1984), 138.

¹⁴² SCHLEIERMACHER: Hermeneutics and Criticism (1998), 21–22.

reproduktív megismétlése a szellemi kongenialitás alapján.”¹⁴³ Ez utóbbi azt jelentette számára, hogy a szerző helyzetébe való beleélés és behelyezkedés a fontos. Schleiermacher kevésnek találta egy bibliai könyvnek csak a klasszikus hermeneutikai szabályok alapján elvégzett vizsgálatát, és éppen ezért egészítette ezt ki az ún. pszichológiai értelmezéssel. Ez az értelmezés arra törekedett, hogy feltárja azt a folyamatot, ami az író lelkében ment végbe a mű megalkotása idején. Amennyiben ezt sikerült feltárni és ezzel azonosulni, akkor az olvasó is eljutott a mű igazi értelméhez.

Ennek a behelyezkedésnek a fontossága az, hogy a mű befogadásakor nem csupán intellektuális esemény történik, hanem egyben egzisztenciális esemény is. Az adott szöveg az egész énemre, életemre hatással van. Másféleképpen ugyan, de ez a módszer is a szöveg geneziséhez igyekszik visszatérni, és ebben a „visszahelyezkedésben” reméli a teljes jelentés megtalálását. De látnunk kell, hogy Schleiermacher „problémája nem a homályos történelem, hanem a homályos Te problémája.”¹⁴⁴

A grammatikai és pszichológiai interpretáció tehát két szempont a megértés folyamatában. Először is a beszédet csakis a nyelv totalitásában lehet megérteni, másodszor pedig a beszélő személyéből fakadó realitásból. Az előbbi grammatikai értelmezést, az utóbbi pszichológiai vagy, ahogy ő nevezte, technikai értelmezést kíván. Az előbbi a nyelvvel, az utóbbi a gondolattal teremt kapcsolatot. Természetesen e kettő nem állhat idegen módon egymás mellett, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást.

Schleiermacher a hermeneutika és a retorika szoros egybetartozását is hangsúlyozta. Abból indul ki, hogy ha a szövegeket elfogadjuk művészi ábrázolásoknak, akkor a beszédeket is annak kell elfogadnunk, és vele együtt azok megértését is. Szerinte a megértésaktus egy beszédaktus megfordítása,¹⁴⁵ egy konstrukció utánalkotása. Így tehát a hermeneutika a retorika megfordítása.¹⁴⁶ A megértés a beszélő, az olvasás az író produkciójának a reprodukciója. De megegyezhet-e ez a kettő egymással? Természetesen a pszichológiai értelmezés nem eredményezhet teljes identifikációt Schleiermacher szerint sem. Az azonosulás más eredményre jut a szöveggel kapcsolatban. Schleiermacher fogalmazta meg a következő mondatot, melyet azóta a hermeneutika legújabbkori történelmében is újra és újra elővesznek, ha más-más módszerekkel is, de mindig az értelmezés és

¹⁴³ GADAMER: Hermeneutika (1990), 15.

¹⁴⁴ GADAMER: Igazság és módszer (1984), 145.

¹⁴⁵ SCHLEIERMACHER: Hermeneutics and Criticism (1998), 7.

¹⁴⁶ GADAMER: Igazság és módszer (1984), 143–144. A reformáció korában már alkalmazott rész-egész összefüggést is használja Schleiermacher. Ahhoz, hogy az egész megismerhető legyen, fontos, hogy a rész már ismert legyen, de ugyanakkor az egész fogalma viszonylagos marad, és a kör egyre tágul, ahol újabb és újabb részek várnak megértésre. Lásd bővebben SCHLEIERMACHER: A hermeneutika fogalmáról (1990), 45–46.

megfejtés tárgya marad: „nekünk jobban kell értenünk az író, mint ő saját magát, mert ami őbenne legtöbbször tudatlanul megfogalmazódik, annak bennünk tudatossá kell válnia.”¹⁴⁷

Homiletikára tett hatása

Talán kicsit részletesnek tűnik itt az előzőekben leírt teológiai gondolkodás, de mindegyre azért volt szükség, hogy Schleiermacher igehirdetésről alkotott gondolatait megértsük.

Teológiájának felépítése jól ismert a bizonyos fa metaforája alapján (eredetileg: *Kurze Darstellung des theologischen Studiums*, Berlin, 1811.¹⁴⁸), melyben a gyakorlati teológiát, benne az igehirdetés tudományát a fa gyümölcsének tekintette. Az egészet azért kell művelni, hogy eredménye az igehirdetésben megjelenjen. Ő ugyan nem írt homiletikát, de a gyakorlati teológiai tudományban végzett munkája annál nagyobb jelentőségű, és ezeknek az elveknek az igehirdetésben való alkalmazása a legnagyobb előrelépést jelentette a reformátorok óta. Az őt megelőző korban többféleképpen vélekedtek az egyházi beszéd céljáról és lényegéről. A misztikusok, sőt néhány pietista gondolkodó is, úgy gondolták, hogy az egyházi beszéd nem más, mint az egyéni hittudat kifejezése. A kálvini irányzatú dogmatizmusnak az volt a véleménye, hogy a beszéd célja a Szentírás gondolatainak tolmácsolása. A humanista alapokon továbbfejlődő, elsősorban francia klasszikusoknak az volt a nézete, hogy az egyházi beszédnek is valamilyen cselekedetre kell rábírnia hallgatóságát. Schleiermacher ezt a három vélekedést egy magasabb szinten alkotta egységessé. „Kifejezés az egyházi beszéd, egyéni hittudat kifejezése, de ez az egyéni hittudat tulajdonképpen a Szentírás keresztyénségének az alanyi formája; célja pedig az akarat elhatározása, de nem egy cselekvésre, külső aktusra való rábírás, hanem a belső keresztyén tartalomnak az építése...”¹⁴⁹

Schleiermacher számára a prédikáció a gyülekezet öntudatának kifejezésre juttatása. Ezt az igehirdető végzi el, mégpedig saját belső öntudatának, az abszolúttól való függés érzetének a kifejezésével. Mindez azonban csakis a Szentírással való közös dialógusban alakulhat ki, hiszen számára az Írás ennek a belső vallásos öntudat kifejezésének volt a paradigmája. Soha nem felejtette el hangsúlyozni, hogy a lekipásztornak – mivel ő inkább pásztornak tekintette az igehirdetőt – élete legfontosabb dolga az Írásban való jártasság kell, hogy legyen. Schleiermacher egyik kérdése, hogy az Ige a gyülekezeten

¹⁴⁷ SCHLEIERMACHER: *Hermeneutics and Criticism* (1998), 33.

¹⁴⁸ SCHLEIERMACHER: *Brief Outline of Theology as a Field of Study* (1966).

¹⁴⁹ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (1915), 146.

belülről jön, vagy kívülről szólítja meg a gyülekezetet.¹⁵⁰ „A schleiermacheri koncepció a korábbi liberális álláspontokhoz képest az Íráshoz való közeledésben előrelépést mutat.”¹⁵¹

Schleiermacher egyik markáns gondolata, mely a jelenkorban is vissza-visszaköszön, hogy az igehirdető nem autoriter módon van jelen a gyülekezet közösségében, aki a hatalom – gondolja azt sajátjának, vagy Istenének – szemszögéből utasítja a hallgatókat, hogy mit és hogyan kell hinniük és tenniük a tanok vagy az erkölcs terén. Az igehirdető egyenlő a hallgatókkal. Keresztyén atyafi a keresztyén atyafiak között.¹⁵² A prédikáció szerinte kiábrázoló cselekmény (*darstellendes Handeln*), melynek nem tárgya, hanem alanya a gyülekezet, az igehirdető a gyülekezet keresztyén érzelmeit fejezi ki művészi módon. Ezért tartotta fontosnak, hogy csak olyan ember prédikálhat a hallgatóknak, aki nagyon jól ismeri őket, aki közöttük él, akinek a belső szükségai és vallásos öntudata megegyezik a gyülekezet belső szükségével és öntudatával.

Schleiermacher kétféle prédikációt különböztetett meg: a téma prédikációt, amelyhez meg kell keresni a textust és az írásmagyarázatot, mely önmagából adja a témát.¹⁵³ Az utóbbit tartotta igazi igehirdetésnek, bár az előbbi gyakorolta inkább, mondja róla Czeglédy. Írásmagyarázó módszere induktív volt, azaz mindig az egyéni tapasztalatok felől haladt a prédikáció végén megállapított nagy, általános igazság felé. Formailag nem a témát osztotta fel, hanem a beszéd arányai alapján húzta meg a választóvonalakat. Nem támogatta a diszpozíciót, mondván, ha érthető a gondolatmenet, akkor nincs rá szükség. Szakított a reformátori ortodoxia formalizmusával is, és a kálvini írásmagyarázat alapján nem különítette el az explikációt az applikációtól, hanem egy helyen tárgyalta mindkettőt.

Schleiermacher elévülhetetlen érdeme, hogy a teológia tudományát a racionalizmus zsákutcájából ki tudta szabadítani, és el tudta indítani egy új úton. Teológiája a romantika korában természetesen az emberi szubjektum érzelmvilágára épül, de munkássága nem avul el a korral együtt. Az utat, amit akkor kitaposott, mely szerint a keresztyén teológiának, különösen a gyakorlati teológiának, az empiriában is meg kell találnia identifikációs alapjait, a tudomány jelentős része ma is járja. Nem utolsósorban pedig maradandót alkotott abban, hogy az emberi érzelm segítségével a vallást sikerült összekapcsolnia a történetiséggel. A racionalizmus a pozitív vallást az észvallás örök, időtlen igazságaira kívánta redukálni, ezzel szemben Schleiermacher a romantika talaján állva újra felfedezte

¹⁵⁰ BARTH: Homiletics (1991), 25.

¹⁵¹ PÁSZTOR: Homiletika, Krisztus hirdetése a magyarországi református egyházban (1986), 200.

¹⁵² OLD: The reading and preaching of the Scripture, Vol. 6. (2007), 96.

¹⁵³ i. m., 97.

a Biblia történetiségét: a Biblia a keresztyén tudat klasszikus kifejezése. A Biblia történeti kategóriákban fejezi ki az örök vallásos humánusmot. A történeti élményekben kifejeződő örök rend az általános kijelentés eleme lett Schleiermacher gondolkodásában. Ebből kívánta megérteni a különös kijelentés értelmét, mondja kritikaként Czeglédy, aki szerint ezzel az Írást spiritualizálta el.

Schleiermacher nem támogatta a klasszikus retorika alkalmazását a prédikáció elmondásakor, mint ahogy a romantika sem vonzódott különösképpen ehhez a tudományhoz. Ravasz szerint előadásai sem voltak retorikai szempontból értékelhetőek. „És ez az ember a szónoki hatások eszközeivel mennyire nem rendelkezett! Igénytelen, kis ember, nem valami nagy és változatos hanggal, a szószéken merev, szinte hideg jelenség, ki készakarva kerül a szenvedélyt és a képzelet színes játékait és valósággal megveti a szónoki hatáskeresés és illusztrálás szokott eszközeit.”¹⁵⁴

Viszont elmondhatjuk róla, hogy az antik kultúra alapos ismerője, sőt továbbművelője volt, hiszen gyakran nevezik őt a „keresztyén Platón”-nak is, mivel Platón-fordításai csaknem egy évszázadon át meghatározták a német Platón-értelmezést, és ma is az egyik legkedveltebb fordításnak számít¹⁵⁵. Mégis a teológiai alapvetésben elért eredményei segítik elő azt a folyamatot, mely a század végére a homiletikát szent retorikává változtatja. Az a gondolat, hogy az emberi tudat képes a kijelentés értelmezésére, értékelésére és kifejezésére, valamint azzal, hogy az ember – akár mint igehallgató – mindennek középpontjává vált, újra szabad kezet adott a retorikának mint profán tudománynak a gyakorlati teológia területén. Több gyakorlati teológus (Schott, Themerin, Schweizer) homiletikai munkája már ezt az utat egyengeti. A retorika az építés eszközévé válik, de a homiletikai felosztás még csak tárgyi és formai részre oszlik ebben a korban, mondja Ravasz.¹⁵⁶

Schleiermacher teológiában és homiletikában elvégzett munkája azt mutatja be számunkra, hogy a retorikát mint abban a korban pejoratív fogalmat meglehetősen kerülte, viszont kommunikációja terén mindent megtett annak érdekében, hogy a kora liberalizmusa miatt az egyháztól elfordult intellektuális réteget megszólítsa. A romantika korában a kanti szubjektumfilozófia alapján fogalmazta újra a vallás rendszerét, és így volt képes párbeszédre lépni a szekularizált rétegekkel. Az tehát látható, hogy nem a klasszikus retorika adta meg a kommunikációs keretet, ugyanakkor homiletikai és teológiai munkáiban folyamatosan arra törekszik, hogy a korabeli ember felfogóképességét szem előtt tartsa. Mivel a romantika korát alapvetően a szubjektum és annak belső érzelmi világa határozta meg, Schleiermacher is arra kényszerült, hogy ebben a keretben adja vissza a hit definícióját, amely a szubjektum Isten felé megnyilvánuló érzelmi viszonyulása. Homiletikai gondolkodásának visszhangjai a 20. század második

¹⁵⁴ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 144–145.

¹⁵⁵ GÁL: Utószó (2000), 165–170.

¹⁵⁶ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 151–153.

felének német és amerikai homiletikájában újra megjelentek, de már nem a modernizmus egységes kultúráját élvező közösségi értékelésben, hanem a posztmodern „ahány ember, annyi világ” (érzéki) élményközpontú fragmentumaiban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTH, K.: *Homiletics*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1991.
- CZEGLÉDY, S.: *A homiletika vázlata*, Debrecen, 1971.
- GADAMER, H. G.: *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1984.
- GADAMER, H. G.: Hermeneutika, in: Bacsó, B. (szerk.): *Hermeneutikai Filozófia*, Budapest, ELTE, 1990, 11-28.
- GÁL, Z.: Utószó, in: Schleiermacher: *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*, Budapest, Osiris, 2000, 165–170.
- NAGY, G.: *Barth theológiájának előzményei, kritikája és jelentősége* (Theologiai Tanulmányok 12.), Debrecen, 1931.
- OLD, H. O.: *The reading and preaching of the Scripture*, Vol. 6., Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2007.
- PÁSZTOR, J.: *Homiletika, Krisztus hirdetése a magyarországi református egyházban*, Debrecen, 1986.
- RAVASZ, L.: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Homiletika*, Pápa, 1915.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E : *Brief Outline of Theology as a Field of Study* , Louisville, Westminster John Knox Press, 1966.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E: A hermeneutika fogalmáról F.A. Wolf fejtegetéseivel és Ast tankönyvével összefüggésben, in: Bacsó, B. (szerk.): *Hermeneutikai Filozófia*, Budapest, ELTE, 1990, 29-60.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E: *Hermeneutics and Criticism and Other Writings*, New York, Cambridge University Press, 1998.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E.: *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez* (eredeti címe: Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern,), Budapest, Osiris, 2000.
- SZONDI, P.: *Schleiermacher hermeneutikája*, Budapest, Helikon, Akadémiai Kiadó, 1981.

18. SZÁZADI ROMA-KUTATÓ LELKIPÁSZTOROK

A cigányok a 15. század végéig Magyarországon és Kelet-Európában a megtűrt népek közé tartoztak, Nyugat-Európában – elsősorban vándorló életmódjuk miatt – hamarosan szembekerültek az ottani törvénykezéssel. Kezdetben megpróbálták őket visszaszorítani a közép- és kelet-európai területekre. Majd miután ez részben sikertelennek bizonyult, egyre szigorúbb és kegyetlenebb intézkedéseket hoztak ellenük. Skóciában és Angliában a 16. század elejéig ötezer cigányt végeztek ki.

Franciaországban 1595-ben parlamenti határozatot hoztak kiirtásukra. Svédországban és Dániában 1662-ben rendelték el halálbüntetésüket, amennyiben nem hagyták el az országot. A Német-Római Birodalomban is megkísérelték kiszorítani őket, de ez a 18. század elejéig nem sikerült. Szembetűnő az is, hogy a Balkánról és Közép-Európából ismert cigány csoportok a 15. században nem tartották magukat egyiptomi származásúnak, ami a nyugati forrásokban ugyancsak állandó motívum.

Magyarországon a cigány-magyar ellentét komolyabb formában nem vetődött fel a 16. század elejéig. Dézsi András „*Moyse és Jósua haláláról...*” c. verses művében (1550) együttérzéssel így írt róluk:

„Poklól járának a szegény cigánok,

Nem tudom, ha Egyiptom volt országok ?

Tudom, hogy otthon voltak hatalmasok-

Isten veszté, csak marada sátorok. ”¹⁵⁷

Ennek a nyugat-európai felfogástól eltérő gondolkodásnak talán az az alapja, hogy az itt élő cigányokat mezőgazdasági, ipari munkánál tudták alkalmazni, s így hellyel-közzel rövid ideig le tudtak telepedni. Főleg a fémművességben szereztek jártasságot, a puska- és puskaanyag, a puskaanyag készítésében, tűzmesterként, fegyverkovácsként dolgoztak. A magyar uralkodók kémekként is felhasználták őket, értékes információkkal szolgáltak a török csapatok mozgásáról. Persze nemcsak a magyaroknak, hanem a törököknek is dolgoztak. Ebben az időszakban főleg a török források nyújtanak róluk bővebb információt: fegyverkovácsként, borbélyként, cigányzenészként és hóhérként dolgoztak a török seregben is.¹⁵⁸ Budán a koptok, vagyis Káldy-Nagy Gyula véleménye szerint „délsláv nevű, ortodox cigányok” mahalléja¹⁵⁹ (városrész, utca) a Duna közelében volt. Nevezték az egyiptomiak mahalléjának is. Itt tértek át legtöbbször a mohamedán hitre. 1559-ben a cigányok hat dzseámetet (félkatonai szervezetet) alkottak, négy görögkeleti volt délsláv nevekkal, kettő pedig

¹⁵⁷ DÉZSI: *Moyse és Jósua hadáról* (1886), 141-144.

¹⁵⁸ ÁCS: *Nemzetisége a történeti Magyarországon* (1986).

¹⁵⁹ KÁLDY-NAGY: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása* (1977). Szakály Ferenc szerint is olyan ortodox vallású cigányok ők, akik még nem tértek át a mohamedán vallásra. Sajátos álláspontot alakított ki a koptokról SZEGŐ: *Babonaság és vallás a magyarországi cigányoknál* (1973), 44-48. Az ő teóriája szerint a cigányok közép-európai tartózkodásuk előtt már keresztények voltak. Ősvallásuk a monofizita vallás, s ennek bizonyítékát látja abban is, hogy a törökök koptoknak nevezték a cigányokat. Szerinte a kopt elnevezés nem az ortodox felekezetre átvitt név, hanem a cigányok tényleges vallásának megnevezése. Egyiptomban az 5. században kialakult kopt vallás és egyház tanai a monofizita dogmákra épültek.

mohamedán, mindannyian Abdullah névvel.¹⁶⁰ A kémkedés, illetve a kémkedés feltételezése fontos szerepet játszott a cigányokkal szembeni ellenérzések kialakulásában, felerősödésében, különösen, ha a törökökről volt szó. A korabeli európai közvélemény számára a törökök az Antikrisztust testesítették meg, s az ő szolgálata gonosz, istentelen cselekedet.

Az Egerben élő mohamedánná lett, magyar neveket viselő cigányok házat, szőlőt szereztek a 17. században, amit a vár visszafoglalása után is megtartottak. Tömegesen tértek át a mohamedán vallásra, hogy érvényesülhessenek. Amilyen könnyen felvették a mohamedán hitet, olyan könnyen le is tértek róla a felszabadító háborúk befejeztével, de nem viselkedtek egyformán. A ténylegesen mohamedán identitású, a hadseregben vagy másutt pozíciókhoz jutott cigányok közül többen hagyták el az országot a felszabadító háborúk befejeztével, mint a könnyebb boldogulás reményében „törökké” lett cigányok közül, akiket 1686 után az ún. újkeresztények, vagyis protestánsok – sorában találunk.¹⁶¹

A puritánizmus rigorózsága kedvező volt a cigányoknak, egyszersmind azonban kényszerpályákat is jelentett. Kedvező volt, mert ők lettek a társadalom szórakoztatói, ami a puritán erkölcsök uralma idején egy átlagembernek nem volt választható életút, de ugyanakkor kényszerpálya is, mert ott ahol nem csupán méltatlannak tartották, hanem meg is büntették a táncolókat és a zenélőket, nem lehetett kihasználni kockázatok nélkül ezt a megélhetési lehetőséget. A protestánsok puritán szigora több dolgot is megmagyaráz. A cigány muzsikuskokat sokáig elsősorban katolikus és mohamedán közegben kereshetjük, s valószínűleg nem véletlen, hogy a zenélés, mint foglalkozás a 18. században, a katolicizmus újraéledése idején terjedt el szélesebb körben a cigányok között. Értettek bizonyos fogamzágatlási praktikákhoz, s ártalmas betegségek gyógyításához, de sem a metódusok, sem a betegségek nincsenek részletezve. Jelenleg ismert legkorábbi emléke ennek egy 1610-ben zajlott kassai vizsgálat, amikor Alvinczy Pétert (1570-1-1634), a neves prédikátort is meggyanúsították, hogy egy cigányasszony segítségét vette igénybe a családja. Valóban volt kapcsolata Baltazár vajda feleségével, de a részletek nem tisztázódtak.¹⁶²

A 18. században Mária Terézia és II. József több rendeletet hoztak a romák letelepítésére, amit a hatóságok erőszakkal, elrettentő büntetések alkalmazásával hajtottak végre. A romáknak a falvak határában telepeket jelöltek ki, ahol kunyhókban laktak (cigányputrik). Az addig vándormesterségből élő roma kézműveseknek megtiltották új lakóhelyük elhagyását. Így az addigi megélhetésüktől megfosztották őket, mivel az edényjavítás, a fémmunkák, a késélezés vagy a teknővájás folyamatos helyváltogatást igényelt. A szigorúan felügyelt intézkedések részleges sikerrel jártak. Végleg megmaradt a cigánytelepeken a romák egy része, azok, akik a helyi falusi lakosság szükségleteit kielégítve letelepültek is tovább tudták gyakorolni iparukat. Más részük viszont az erőszakos asszimiláció elől a nyugatabbi országokba vándorolt.

A 18. század folyamán keltette fel először a protestáns lelkipásztorok érdeklődését a cigányság saját s nyelve, kultúrája. Párhuzamos ez a felvilágosodás korának általános tendenciájával. A papság is szélesebb körű műveltségre, a „világi tudományokban” való jártasságra törekedett. Az első, aki a cigányok eredetével, nyelvével, kultúrájával ismerkedett, talán a református Wáli István volt, aki miközben 1753/54 körül Leidenben folytatott tanulmányokat, megismerkedett néhány dél-indiai, malabári, más források szerint ceyloni diákkal.¹⁶³ Wáli István valamennyire tudott cigányul és az indiai diákoktól szerzett ismeretek alapján hasonlóságot vélt felfedezni az ind és a cigány nyelvek

¹⁶⁰ NAGY: *A magyarországi cigányok korai története* (2004), 13.

¹⁶¹ NAGY: *A magyarországi cigányok korai története* (2004), 21.

¹⁶² i. m., 30-31.

¹⁶³ ERCSEY: *Egy Komárom megyei tudós a felvilágosodás korából* (1972), 72-82.

között. Nyelvükből mintegy 1000 szót lejegyzett és hazajöve a győri cigányoknak megmutatta, akik a szavak többségét megértették. Megfigyelése csak a szavak alaki hasonlóságára vonatkozott. Wáli István sohasem publikálta eredményét, ám megfigyeléseit továbbadta egyik teológus-társának Szatmár-Némethi Pap István nagykarolyi nyomdásznak, aki tovább mondta Wáli István megfigyelését Dobai Székely Sámuel (1704-1779) sárosi kapitánynak. Ő, korában jeles emlékiró, oklevél- és éremgyűjtő volt. Az ő levele nyomán jelent meg a témában egy írás a bécsi Anzeigen 1776-os évfolyamában.¹⁶⁴ Wáli István ezzel az állításával kétségbe vonta a cigányság egyiptomi eredetéről szóló, középkortól élő legendás elképzeléseket és új utakat indított el a cigány-kutatásban.¹⁶⁵ Ennek a cikknek az adatait vette át Henric Moritz Gottlieb Grellmann, az első híres cigány-monográfia szerzője.¹⁶⁶ Így Wáthi István tekinthető az első tudományos cigánykutatás kezdeményezőjének.¹⁶⁷ Elmélete az indoeurópai nyelvek rokonságáról megelőzött más ismertebb tudósokat.¹⁶⁸ Egyes német kutatók azzal próbálják Wáli István felfedezésének érdemét kisebbiteni, hogy Malabárban egy más maláj dialektust beszélnek, amely nem hasonlít a cigány nyelvre. Ez a nyelv nem az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, hanem a dravida nyelvek közé. De Henric Moritz Gottlieb Grellmann már rámutatott arra, hogy a malabári teológusok a brahman kaszt tagjai lehettek, és a hindú liturgikus nyelvet a szankszkritot használták.¹⁶⁹ Az is tudjuk, hogy a malabári nyelvben nagyon sok ősi szankszkrit kifejezés, szó él. Feltételezésének igazát az összehasonlító nyelvészet módszerével csak később bizonyította August Friedrich Pott (1802-1887), a 19. századi nyelvtudomány jeles alakja.¹⁷⁰

Wáli Istvánról nem sokat tudunk, jóformán csak annyit, amennyit az 1972-ben Ercsey Előd (1938-1973) által a dunaalmási templomban található emléktáblán van. Kocson született 1708/09 körül 1725-ben iratkozott be a debreceni református kollégiumba, ahol hét év elteltével a rudimentisták osztályába tanított. Itt szerezhette meg a keleti nyelvek, és kultúrák iránti rokonszenvét, hiszen például Csokonai is itt szerette és ismerte meg a perzsa költészetet. 1750-ben rövid ideig Kabán volt lelkész, majd 1753/54-ben – szokatlanul későn, negyven éves korában rövid ideig Utrechtbe, majd Leydenbe tanult. Hazatérése után 1756-1780-ig dun aalmási lelképásztor. Egyetlen fennmaradt műve a „Római imperátorok tüköre” 1778-ban jelent meg, melyben saját éremgyűjteményét is feldolgozta.¹⁷¹ Halálának helyét, pontos idejét nem tudjuk.

A másik jeles 18. századi cigány-kutató egy Szepes vármegyei evangélikus lelkész volt, aki az első tudományos rangú ciganisztikai munkát írta, akinek abban is jelentős érdeme van, hogy Wáti felismerését megőrizte. Ő Augustini (ab Hortis) Sámuel, akit mineralógusként és botanikusként ismerünk. Nagylomnicon 1729. augusztus 5-én született és Szepesszombathelyen 1792. augusztus 5-én halt meg. Szepességi német evangélikus lelkész volt, ő tekinthető a magyarországi cigánykutatás egyik úttörőjének. Augustini Sámuel poprádi lelkész fia volt. Lőcsén végezve a gimnáziumot, ugyanott conrector lett; azután a

¹⁶⁴ Allergnädist-privilegite Anzeigen, aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbläenderen, herausgeben von einer Gesellschaft, 6 (1776), 87.

¹⁶⁵ VEKERDI: A magyarországi cigánykutatás története (1982), 1. A legkülönbözőbb népekkel rokonították őket, pl. a hunokkal, zsidókkal. A legáltalánosabb az egyiptomi rokonság feltételezése volt. Ezért hívták magyarul a cigányokat „a fáraó népének”, ebből jön az angol Gypsy szó is.

¹⁶⁶ GRELMANN: Historischer Versuch über die Zigeuner (1787), 280.

¹⁶⁷ WLISLOCKI: Adalék a cigány philologia történetéhez (1881).

¹⁶⁸ VEKERDI: A magyarországi cigánykutatás története (1982), 25, 2. jegyzet.

¹⁶⁹ Ezért sokan máig J. C. CH. RÜDGER-t tartják a felfedezés atyjának (Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien, 1782). Újabban tisztázódott, hogy minden merész találgatással ellentétben, holland gyarmati tisztviselők gyermekei voltak Wáli adatközlői. Wim Williems leideni professzor a neveiket is felfedte: Johannes Jacobus Meyer, Petrus Cornelissen, Antonius Moyaars.

¹⁷⁰ POTT: Die Zigeuner in Europa und Asien 1-2 (1844-1845).

¹⁷¹ ERCSEY: Egy Komárom megyei tudós a felvilágosodás korából (1972), 72-82.

besztercebányai evangélikus iskolában a történelmet és földrajzot, valamint a latin és görög nyelvet tanulta. 1746-ban Eperjesen a jogi tanulmányokat kezdte meg, de ezeket a teológiával váltotta fel. 1754-ben a wittenbergi egyetemre ment, fél év múlva azonban már Berlinben folytatta tanulmányait. 1757-ben hazatért, 1758. július 24.-étől mint késmárki tanár a számtan és a bölcsélet alapelemeire oktatta az ifjúságot. 1761. október 13-án szepesszombathelyi lelkésznek iktatták be, csaknem harmincévi szolgálat után itt is halt meg.¹⁷²

Valószínűleg legjelentősebb munkája a bécsi evangélikus, Tersztyánszky Dániel (1730-1800) által szerkesztett *Allergnädigst Privilegierte Anzeigen aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern* folyóiratban 1775-76-ban megjelent „Von dem heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von den übrigen Eigenschaften und Umständen den Zigeuner in Ungarn” című cikksorozat, mely a szakszerű cigánykutatás egyik korai remekműve. A munka önálló könyvként több nyelven is megjelent; magyarul 2009 januárjában *„A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről”* címmel, a Györffy István Néprajzi Egyesület és a Magyar Néprajzi Társaság Kiadásában.¹⁷³ Ezt a könyvet Henric Moritz Gottlieb Grellmann a szerző nevének említése nélkül használta fel, hiszen a folyóiratban a cikk „ad H” szignóval jelent meg.

Henric Moritz Gottlieb Grellmann, akinek könyve bő két évtized alatt németül, angolul, franciául és hollandul is megjelent, könyvének elején – csaknem 200 oldalon át – szolgai módon követi Augustini Sámuel rendszerét. Néhány tévedését a 18. század végén és a 19. század elején meginduló kutatás helyesbítette. Augustini Sámuel könyve úgy lett a cigánisztikai kutatás alpműve, hogy a szerző nevét néhány magyar tudománytörténészen kívül, senki nem ismerte. Azt viszont jóformán senki nem említi az irodalomban, hogy a világ – mai ismereteink szerint – a legrégebbi cigány nyelvű Miatyánk szövege, mindjárt két, markánsan különböző formában e könyvben olvasható. Ezek közül az első – már Augustini Sámuel által is réGINEK tartott – olyan romlott szövegű, hogy gyakorlatilag értelmezhetetlen. A második, mely Henric Moritz Gottlieb Grellmann nyomán a nyugat-európai szakirodalomban máig fel-feltűnedezik, még napjainkban is kiválóan értelmezhető, egyértelműen a magyar nyelvi közeg és a protestáns vallásosság hatását tükrözi.

A cigányok életmód kutatását Augustini Sámuel, egy magyarországi protestáns lelkipásztor kezdeményezte. Először magyarországi megfigyelők adatai alapján közölt igen részletes, néprajzi értékű, átfogó leírást a cigányokról. A Bécsben, német nyelven 1771 — 1776 között megjelenő *Anzeigen*ről kevesen tudják, hogy nem német, hanem magyar folyóirat volt: első, önálló formában megjelenő folyóiratunk, hazai szerkesztők tollából és elsősorban hazai olvasók részére. A folyóirat V. és VI. évfolyamában (1775—1776) a névtelen. H betűvel jelzett cikkíró nem volt más, mint Augustin, aki folytatásokban ismertette a cigányéletet. Álláspontja a felvilágosodás korának szellemét tükrözi. Szorosan kapcsolódik Mária Terézia cigánypolitikájához, aki 1761-től több rendeletben szorgalmazta a cigányok munkába állítását és nevelését. A cigány „szabad életet” idealizáló - főként a 19. században általánossá váló - romantikus irodalmi beállítással éles ellentétben, tárgyilagosan megállapítja a hagyományos cigány gazdálkodás és viselkedés tarthatatlanságát. Felemelésüket a társadalom kötelességének minősíti, és bízik ennek lehetőségében. A cigány ugyanúgy ember - úja -, mint bárki

¹⁷² SZINNYEI: Magyar írók élete és munkái I (1891).

¹⁷³ AUGUSTINI ABHORTIS: A magyarországi cigányok mai állapotáról (2009), 20.

más. a természet jó tulajdonságokkal ruházta fel, és neveléssel megjavítható. A cigányt, mint embert, becsüli, a cigányéletforma maradi, társadalomellenes vonásait keményen elítéli.

„Az e német folyóiratban megjelent, magyar tudóstól eredő néprajz a magyar cigányokra nézve alapvető munka, melynek lelkiismeretesen gyűjtött adatai még most is kézről-kézre járnak” - írta róla száz esztendővel később Ponori Thewrewk Emil.¹⁷⁴ A hagyományos cigányéletről máig sem született sikerültebb jellemzés, múlt ez a két évszázada készült, legelső ismertetés.

Bevezetőben találóan mutat rá, hogy nem lehet a cigányságról általánosságban beszélni. Tény, hogy nagyszámú közös vonás van a különböző országokban élő cigányok között, de számos vonatkozásban mindenkor környezetükhöz alkalmazkodnak, ezért különböző csoportjaik erősen különböznek egymástól. Pl. az erdélyi cigányok kezük munkájából tartják fenn magukat, a magyarországiak naplopásból. A cigányok fegyelmezetlenségét, elfogadhatatlan magatartását neveltetésükre vezeti vissza, mert az ember egyéniségét a nevelés alakítja ki, s a cigány gyermekek nem részesülnek megfelelő szülői nevelésben. Az anya lepedőben hátán hordja csecsemőjét, majd, alighogy megtanul járni, koldulásra és lopásra szoktatja. A gyermekek tíz éves korukig meztelenek. 13-14 éves korukban nőszülnek. Csak nagyon kevesen akadnak, akik később a hagyományos cigányéletformával szakítani tudnak. Táplálékuk - ha hozzájutnak - főleg hús, gyakran döghús; ha hús nincs, főtt tészta élnek. Kenyeret sohasem sütnek, csupán kéregetéssel szerzik. Parázsban sütnek egyfajta pogácsát. Szenvedélyes dohányosok és bagórágók.

A vándor cigányok sátorban laknak, de télire domboldalba barlangot vájnak, bejáratát deszkából eszkábálják össze. A barlangban addig ülnek a tűz körül tétlenül, amíg az éhség ki nem csalja őket. A települt cigányok valamivel rendezettebb körülmények között laknak. Azonban az esetek többségében ők is megelégednek a rajtuk lévő ruhával, és néhány nélkülözhetetlen használati tárggyal: háztartási felszerelésüket némi ágynemű, egy agyagfazék, vizeskorsó, vaslábas, egy (!) kanál, kés, legjobb esetben még egy tál alkotja. Mindig van náluk zsák a begyűjtendő holmi kedvéért. Szék és ágy nincs a házban, földön alszanak és étkeznek. A gyermekek nem sajátíthatják el a normális háztartási tevékenységet, mert nem látnak rá példát a családban. Ruházatuk nyomorúságos, de ugyanakkor keresik a feltűnőt: kedvelik az élénk színeket (zöldet és pirosat), és rongyaik mellé meglepően sok arany-ezüst ékszert viselnek. Váltó fehérneműjük nincs. Az asszonyok nem fonnak, és nem varrnak: a ruhadarabokat kéregetéssel vagy egyéb úton szerzik be. Nem zavarja őket, hogy a viseltes ruha mérete nem reájuk szabott. Csizmát és kalapot csupán státusszimbólumként viselnek.

Foglalkozásaik közül megemlíti a kovács- és lakatosmesterséget. Szerszámaik: fűjtató, üllő, csípőfogó, 1 vagy 2 kalapács. Mindig földön ülve vagy guggolva dolgoznak, gyorsan és ügyesen. Kézügyességük azonban hiábavaló, mert minden munkában hiányzik náluk a kitartás, szorgalom. Erdélyben az üstfoltozók különböző használati tárgyakat is készítenek, Magyarországon ez nem szokásuk. Másik fő foglalkozásuk a lókupecség: beteg lovakat adnak el egészségesként. Ritka kivétel a mesterséget folytató cigány: rostakészítő, csizmadia, faesztergályos. Erdélyben aranymosók. A múltban hóhérok is voltak. Az asszonyok ócska ruhával is kereskednek, főleg pedig jövődőt mondanak és kuruzsolnak. Kuruzslásuk pusztá csalás, szögezi le a beszámoló (nem „népies gyógyítás”, mint későbbi kutatók vélik). Fő jövedelmi forrásuk a lopás (besurranó tolvajlás), ami szintén az asszonyok dolga. A büntetés megszégyenítő voltát nem érzékelik. Tévedés az, hogy egymást nem csapják be. Testalkatuk kapcsán cáfolja azt a hiedelmet, hogy rútak: arányos termetűek, és éppúgy sokféle arc fordul elő náluk, mint minden más népnél.

¹⁷⁴ Idézi JÓZSEF főherceg: A cigányokról (1893), 229.

Erkölcsei téren igény szintjük alacsony: becsvágy ismeretlen náluk. Ugyanakkor gyermekesen hiúk, és feltűnési viselkedésben szenvednek. Fecsegők, lármások, veszekedősek. Nagy nyilvánosság előtt esnek egymásnak, botokkal nagyokat ütve - a levegőbe, és port szórva egymásra, de kárt nem téve egymásban, asszonyok és gyermekek bömbölése közepette. Ha törvény elé kerülnek, velük megy az egész csapat, és szörnyű jajveszékelést csapnak. Gyermekeiket majomszeretettel szeretik, de az indulatba jövő anya kegyellenül elveri őket. Mindez azonban nem természetükből folyik (mai szóval élve: nem genetikailag adott), hanem nevelésükből és hagyományaikból fakad, Így tehát megváltoztatható, mint példák mutatják: bár tény – vallja be –, hogy e példák száma rendkívül csekély. A cikksorozat befejezése után egy magyarországi hölgy levelét közölte a lap, aki beszámol letelepítési kísérlete csődjéről: dolgozni nem voltak hajlandók, a gyermekek szadista állatkinzókna bizonyultak, és azt a tapasztalatot szűrte le a hölgy, hogy a szerzett tulajdonságok öröklődnek („Es zeigte sich aber, dass die Gewohnheit bey ihnen zur Natur geworden"). –

A zenében mindenkori közönségük ízléséhez igazodnak: falun a parasztok hagyományos dalait adják elő, uraságoknál úri zenét. Ami irodalom, tudomány, műveltség kérdését illeti, ezzel nyilván sohasem rendelkeztek, mert mindez nem tűnhetett volna el nyomtalanul. Ugyanezt feltételezi életmódjukról: ahogy első európai megjelenésüktől fogva mindig és mindenütt ingyenélők voltak, ugyanez lehetett őseik hazájában is a helyzet. Mivel azt tapasztalják, hogy fáradtságos munka és tanulás nélkül is meg tudnak élni, nincs szemükben értéke a tudománynak és becsületnek. Tisztesség, hűség fogalmát sem ismerik, ezért katonának sem válnak be. Utal arra, hogy régebben kémkedéssel és gyűjtogatással vádolták őket, de józan kritikával megjegyzi, hogy ez kétes, mert kínvallatással csikarták ki belőlük.

Vallásuk nincs („a dög nem támad fel" -idéző egy cigány mondást), csupán színleg veszik fel a mindenkori környezet vallását. Halálesetnél hangos sírás-rívás folyik, utána különösebb népi szokások nélkül történik a temetés (ismét reális megfigyelés későbbi színes leírásokkal szemben!). Nyelvük és eredetük kapcsán részletesen ismerteti Wáli megfigyelését,

amelyről csupán ebből a forrásból tudunk. Úgy látszik - írja -, bánatukat dalban panaszozzák el, és lehetséges, hogy dalaik költői értéket képviselnek, de nyelvüket nem értjük (1776-ban még nem voltak nyelvi leírások!). Azt a hiedelmet, hogy valaha hercegeik, királyaik vezették csapataikat, alaptalan kitalálásnak minősíti, de lehetségesnek tartja, hogy régebben valamiféle főnökeik voltak, akiknek választását a „Tzigányokról való história" c. verszet alapján leírja. Ma már - írja - nincs lényeges szerepük a cigányok maguk-választottá vájdaiknak..

Augustini Sándor ez a részletes leírása a ciganológiára a legutóbbi időkhöz hatott, és könyve hű tükrö a 18. századi társadalom cigányokról alkotott képének. Augustini további tudományos munkássága is figyelemre méltó. Ránk maradt két disszertációja, melyet greifswaldi és berlini egyetemi tanulmányai alatt készített 1755-ben illetve 1756-ban. Írt ezen kívül botanikai és ásványtani műveket is, amelyek Bécsben jelentek meg. Bejárta a Tátrát, nagy ásványgyűjteményt állított össze. Megírta továbbá a Poprád folyó völgyének topográfiai leírását, ami csak halála után jelent meg.¹⁷⁵ A hajdan volt evangélikus lelképásztor személye az egyeteme magyar tudománytörténet szempontjából is jelentős.

¹⁷⁵ Az említett tanulmányok: *Dissertatio de methodo generali construendi omnes aequationes algebraicas* (1755); *Dissertatio de vocatione divina naturali* (1756); *Von den heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von den übrigen Eigenschaften und Umständen den Zigeuner in Ungarn* (1775-76); *Prolegomena in systema sexuali botanicorum* (1777) ; *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782*.

Az első szójegyzékek kéziratban maradtak. Nem számítva Enessei György Győr megyei táblabíró néhány szavas közlését¹⁷⁶, a legrégebbi fennmaradt kézirat 1790 körül (esetleg néhány évvel korábban) készült. A kolozsvári református teológia tudós professzora, Szathmári Pap Mihály (1737-1812) megbízásából állította össze egy Farkas Mihály nevezetű cigány fiatalember, aki a kollégiumban a philosophica classis-ig jutott el az 1770-es évek végén. A kézirat címe: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum. Quod fleri fecit curiositatis causa Michael Pap Szathmári per Michaellem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquoi annos civem togatum* („Cigány-latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készíttetett Szathmári Pap Mihály. Farkas Mihály - más néven Vistai - született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumuk tógátus diákja volt”). Valószínűleg a fiú Vistáról származott, Vekerdi azt állítja, hogy a faluban a cigányok ma is ezt a nyelvjárást beszélik.¹⁷⁷ A szójegyzék 43 írott levélből áll, 2148 szót tartalmaz amelyek Chr. Cellarius 1768-ban Kolozsvárott megjelent latin szótára egyes levelei közé vannak ékelve. A kézirat az egykori Erdélyi Múzeum birtokában volt, amelynek anyagát a háború után a kolozsvári Egyetemi Könyvtár vette birtokba.¹⁷⁸ A szójegyzéket József főherceg cigány nyelvtanában részletesen ismertette.¹⁷⁹ Beregszászi Pál munkájában idéz ebből a kézirat szójegyzékéből, ami az ún. erdélyi magyar cigány nyelvjárás (romungro) szavait gyűjtötte össze (pl. *hom, hal, hin* .vagyok, vagy, van', ami csak ebben a nyelvjárásban hangzik így).¹⁸⁰

Szathmári Pap Mihály tudós prédikátor volt.¹⁸¹ Felújított sírköve a kolozsvári Házsongárdi temetőnek egyik ékköve. Szorgalmas éremgyűjtő, numizmata és epigráfus volt. Alaposan tanulmányozta a görög és római pénzeket, és több feliratot lemásolt. Munkája csak kéziratban maradt ránk.¹⁸² Kolozsvárott 1737. szeptember 28 -án született. A jeles cartesianus Szathmári Pap János (1657/58-1708) unokája volt. Iskoláit szülővárosában, Kolozsvárott végezte, 1756-60-ban a kollégium könyvtárnoka volt. Ezután külföldre ment. Először német, majd a genfi, majd az utrechti egyetem hallgatója, végül 1761. május 16-tól a leideni egyetemen folytatta tanulmányait. 1765-ben jött haza és itt a nagyszebeni főconsistorium (= az erdélyi ref. egyház vezetésének) papja lett. 1767-ben a kolozsvári főiskola tanárának választották. Zoványi Jenő szerint „nagy képzettségű, szabadgondolkodású tudós volt”¹⁸³ Tanártársának, az európai hírű irodalomtudósnak, Fogarasi Pap Józsefnek (1744-1784) biztatására, az ő példája nyomán 1783-tól több holland tudományos pályázaton vett részt sikerrel.¹⁸⁴ Ezzel a holland tudományos körök előtt nagy tiszteletet szerzett. 1788-ban a hágai tudományos társaság a tagjai köz választotta. 1783-tól segédtanárt is tartott maga mellett. 1805-től nyugalomba vonult és 1812. május 31-én halt meg. Dolgozott Bod Péter lexikonának kiegészítésén is

Az itt maradt cigányok egyre jobban elveszítették nyelvüket, a 18. századtól fokozatosan áttértek a magyar nyelv használatára. A 19. században a falusi kovácsműhelyek többségében magyar-

¹⁷⁶ ENESSEI: A Tzigán nemzet igazi eredete (1798-1800).

¹⁷⁷ VEKERDI: A magyarországi cigánykutatás története (1982), 25.

¹⁷⁸ Megtalálható: Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár, Fond Manuscrise nr. 370.

¹⁷⁹ JÓZSEF főherceg: Czigány nyelvtan (1888), 302-303.

¹⁸⁰ BEREKSZÁSI: Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit dem morgensländer (1796).

¹⁸¹ I. bővebben SALAMON: Szathmári Pap Mihály életrajza; TÖRÖK: A kolozsvári ev. ref. kollégium története; ZOVÁNYI: Szathmári Pap Mihály (1977), 576-577.

¹⁸² Ennek címe: Inauris a mea vere Romana Tordae effossa. De annulo aureo Thordae invento. Annulus alter isque ferreus. Római feliratok. Nummus aureus a. 1797 Somlyóini inventus. A kézirat ezeket és más régiségek leírását tartalmazza. Numizmatikai munkáiról I. ENTZ: Szathmári Pap Mihály mint éremgyűjtő (1952), 48-57; 77; illetve WINKLER: Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1960), 433-447.

¹⁸³ ZOVÁNYI: i. m., 576

¹⁸⁴ Fogarasi Pap Józsefről bővebben ír BENKŐ: Olcsó érceket arannyá változtató... erdélyi magyar alchimista (1785), valamint KONCZ: Az első protestáns tanár a pesti egyetemen (1884).

cigányok dolgoztak. A reformkorban művészetükkel nagy hatást gyakoroltak a magyar nemzeti zene fejlődésére, Liszt Ferencre és másokra, de közülük is többen világhírré tettek szert, például Dankó Pista a 19. század végén. De életmódjukkal kapcsolatos feszültségek is jelentkezni kezdtek a 19. század közepén. A szabadságharc idején a magyar-cigányok a magyar ügy mellé álltak, és fegyverjavítóként, ágyúöntőként, valamint tábori muzsikusként szolgáltak, többek között az országos verbuválást segítve. A legmagasabb rangig a Kossuth Lajos cigány hadnagyaként ismert Sárközi Ferenc cigánymuzsikus vitte. De a 19. században a pozitív és a negatív kritikában sincs hiány.

Gr. Fáy István (1809-1862) a „Századunk” 1842-es évfolyamában fűz megjegyzéseket a cigánykérdéshez.¹⁸⁵ Fáy gróf jeles műgyűjtő, máltai lovag a korabeli szellemi élet egyik jelese volt, aki kastélyában évente háromszor „muzsikai akadémiákat” rendezett. Neves könyvtárral és műgyűjteménnyel rendelkezett, mintegy száz festményt a kastélyban állított ki. Könyvtára és gyűjteménye halála után szétszóródott. Ő készítette Marco Casagrande szobrásszal a fáyi kastélyban ma is látható domborműveket. A *Régi magyar zene gyöngyei* című híres, öt füzetből álló gyűjteménye 1857 és 1860 közt jelent meg Bécsben. Ebben a cigány zenével és Czinka Panna műveivel is foglalkozik. A *magyar zene története* című műve kéziratban maradt. Fáy egy cikkében, a Vasárnapi Újságban finoman megvédte Liszt Ferencet, miután Magyarországon óriási felháborodást okozott a zeneszerző 1859-ben megjelent hírhedt „cigánykönyve” (*Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*), amelyben indiai eredetűnek nevezte a korábban még általa is magyar nemzeti zenének titulált magyar cigányzenét. Ő is tudatában volt Liszt tévedésének, de ezt írta: *„azért hazafiságát ne bántuk, mert ő sok áldozatot tett a haza oltárára, ámbár nem szóval, de tettel volt hazafi. Ő reá büszke lehet a nemzet. Talán csak elhamarkodásból történt állítása.”*¹⁸⁶

A cigányokról írt esszéjében összehasonlítja - mint sokan mások - a cigányság helyzetét a zsidósággal, akik szintén szétszóródva élnek a világon, és lenézésnek vannak kitéve. „Mindamellet a zsidók pártoltatnak, a liberális lapok egymásra halmozzák a szép stylussal felcizfrázott emberi és emberiségi argumentumokat, bajnok viták történnek a zsidóság honosítása mellett, és a szegény cigányok, kik soha senkinek sem vétettek, és szinte csak emberek, azok iránt kevés vagy épen semmi figyelem nincsen, pedig ha számukat vesszük, Magyar- és Erdélyhonban bizonyosan több lakik 230.000-nél.” Leírja, hogy nyáron pénzkereső munkát ajánlott nekik, sőt földet, de „a dologtól irtózásuk olly nagy, hogy készebbek voltak elszökni, mint sorsokon segíteü”. Világosan látja, hogy II. József egészséges intézkedéseit a helyi szervek is szabotálták, pedig a kérdést nem lehet megoldani, „hacsak a kormány az országgal kezét nem fogván”, nem szoktatja „munkásságra, rendre és polgári szellemre” a cigányokat.

A református vallású Ballagi Aladár (1853-1928) a cigányok vallása kapcsán az egész cigány szellemi életről mond kemény ítéletet: „Saját kutatásaink nyomán vegyük csak szemügyre a cigányok múltját: abból megtanulhatjuk, hogy közöttük még a hit torzképe, a babona sem tudott gyökeret verni.” „Vallásuk soha sem volt. Se hitvallásuk, se vallásos szertartásuk.”¹⁸⁷ Mindenütt felveszik az ország vallását, de nem veszik komolyan. Nem imádkoznak, templomba áhítatos szívvel nem járnak. Ballagi a kezdődő cionizmus szellemében foglalkozik a vallással a népek életében. A zsidók - írja - a hazátlanságban is megőrizték hitüket, vallásukat, s ma fél Európában irányító szerepet játszanak. A cigányságnak se hite, se hazája, ezért „nyomorulttá aljasult”.

¹⁸⁵ FÁY: A cigányokról (1842), 32.

¹⁸⁶ FÁY: Gróf Fáy István véleménye Liszt Ferencz legújabb állításairól (1859), 465.

¹⁸⁷ BALLAGI: A cigányok vallásáról (1877), 585.

Elvértve az alakuló a értelmiségről is hallunk. Balogh János, (Sághy Jancsi) (1902-1876) három gimnáziumi osztályt járt muzsikás cigány volt az első, aki roma nyelvű nyomtatványt jelentetett meg, ezzel a címmel: *Legelső cigány imádságok, mind a két magyar hazában lévő cigány nemzet számára*. Esztergom, 1850. Ő készítette az első *Magyar-cigány szótárt* is. 1820-ban Csicsó zenekarába állott. 1830. február 28-án a [pozsonyi](#) országgyűlés megnyitási ünnepélyén játszott zenekarával és [Bécsbe](#) is meghívták. Kéziratok műve: *Magyar-cigány szótár*, az [Országos Széchényi Könyvtár](#) birtokában van, a szerző arcképével.¹⁸⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Allergnädigt-privilegite Anzeigen, aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbläenderen, herausgeben von einer Gesellschaft, 6 (1776).

AUGUSTINI ABHORTIS, S.: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről* (1775-1776), DEÁKY, Z–Nagy, P. (szerk.), Budapest-Gödöllő, Szent István Egyetem, 2009.

ÁCS, Z.: *Nemzetisége a történeti Magyarországon*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

BALLAGI, A.: A cigányok vallásáról, in: *Vasárnapi Újság* 24/37 (1877), 585-586.

BEREGSZÁSZI, P.: *Über die ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit dem morgensländer*, Leipzig, 1796.

DÉZSI, A.: Moyses és Jósue hadáról az amálek ellen, in: Szilády, Á. (szerk.): *Régi magyar költők tára* 4, Budapest, MTA, 1886, 54-55.

ERCSEY, E.: Egy Komárom megyei tudós a felvilágosodás korából, in: *Új Forrás* 1/1 (1971), 72-82.

FÁY, I.: A cigányokról, in: *Századunk* 32 (1842).

FÁY, I.: Gróf Fáy István véleménye Liszt Ferencz legújabb állításairól, in: *Vasárnapi Újság* 6/39 (1859), 464-465.

GRELMANN, H. M. G.: *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprunge*. 2.Aufl., Göttingen, J. C. Dietrich, 1787.

JÓZSEF főherceg: A cigányokról, in: *Pallas Nagy Lexikon* 18, Budapest, 1893, 229.

JÓZSEF főherceg: *Czigány nyelvtan*, Budapest, 1888.

KÁLDY–NAGY, GY.: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*, Budapest, Akadémia, 1977.

¹⁸⁸ [SZINNYEI](#): Magyar írók élete és munkái I (1891).

NAGY, P.: *A magyarországi cigányok korai története (14-17. század)*, Pécs, 2004

POTT, A. F.: *Die Zigeuner in Europa und Asien, Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen 1-2*, Halle, Ed. Heynemann, 1844-1845.

SZEGŐ, L.: Babonaság és vallás a magyarországi cigányoknál,
in: *Világosság* 16 (1973), 44-48.

SZINNYEI, J (szerk.): *Magyar írók élete és munkái I.*, Budapest, Hornyánszky, 1891, digitális kiadvány, elérhető: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

VEKERDI, J.: *A magyarországi cigánykutatás története*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1982.

WLISLOCKI, H.: *Adalék a cigány philologia történetéhez*, Kelet, 1881.

ZOVÁNYI, J: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, Budapest, 1977.

AJÁNLOTT IRODALOM:

BENKŐ, J.: *Olcsó érceket arannyá változtató... erdélyi magyar alchimista, vagy: Fogarasi Pap József élete*, Kolozsvár, 1785.

ENESSEI, GY.: *A Tzigán nemzet igazi eredete*, Budapest, Mercurius, 1798-1800.

ENTZ, G.: Szathmári Pap Mihály mint éremgyűjtő, in: *Numizmatikai Közlöny* 50-51 (1952).

KONCZ, J.: *Az első protestáns tanár a pesti egyetemen*, in: *Figyelő* 1884.

RÜDUGER, J. C. CH.: *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, Leipzig, Nachdruck der Ausg, 1782.

SALAMON, J.: Szathmári Pap Mihály életrajza, in: *Erdélyi Prédikátor Tár* 5 (1837).

TÖRÖK, I.: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*, Kolozsvár, 1905.

WIKLER, I.: Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1737-1812), in: *Studii și cercetări numismatice* 3 (1960), 433-447.

Szenczi Árpád:

A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere

Napjaink gyakorlati pedagógiájában központi szerepet kap a kompetenciafejlesztés. A gyermekek rendszeresen írnak kompetencia-teszteket. A pedagógus képességfejlesztő szakember. Európában és Magyarországon is divat a diagnosztizáló kompetencia-mérés. A legtöbbet a szövegértő olvasás helyzetéről hallunk. Sajnos mi magyarok nem a legjobban állunk ezen a téren. Arról is olvashatunk elemzéseket, hogy a szövegértés optimális szintre jutásához milyen kritikus készségeket kell fejleszteni (Nagy József, Csapó Benő és munkatársai). A tanuláshoz motivációra, akaratra van szükség, így például az elsajátítási motiváció vizsgálatára is sor került (Józsa Krisztián és munkatársai). Arra rádöbbentünk, hogy a szövegek kultúra- és értékfüggőek (Zsolnai József – ÉKP).

Kissé kevesebbet beszélünk viszont a gyermekek panszofikus nevelhetőségéről (Comenius), vagyis a nevelés többtényezős, de egyben professzionális, egybetartozó mivoltáról. Próbálkozunk a projektpedagógiával, az epocha-rendszerrel.

Kérdés azonban, hogy hogyan működik a gyermek személyiségében a komplexitás, milyen karizmatikus nevelő hatás, közvetítőművészet szükséges ahhoz, hogy eredményes legyen a 10-15 évig tartó professzionális (intézményes nevelés)?

Tanulmányomban erről szeretnék néhány gondolatban, a pedagógiai prudencia szellemében véleményt formálni.

1. A szintetizáló professzionális nevelés ökológiai háttere

Az ökológia az élőlények és környezetük közötti kapcsolatrendszer tudománya. A szintetizáló nevelés szempontjából az emberi viszonyulási rendszert vizsgáljuk: az élettelenhez, az élőhöz, de nem emberhez és az ember emberhez relációban. A Karácsony Sándor által vázolt viszonyulási rendszer Lázár Imre szerint kibővül, a XXI. század diszciplínái alapján pontosabb megfogalmazást nyert. „A humánökológia környezetképében a természeti környezet ökoszisztematikus értelmezése mellett a technoszféra (tárgyak technológiák), társas világ, szocioszféra (család, csoportok, nemzet), és az infoszféra (hiedelmek, mentalitás, nyelv, média, jelképi környezet) egymással is ökológiai viszonylatokat mutató befoglaló közegeként jelenik meg.”¹⁸⁹ A szerteágazó kutatások közül jó néhány a családot tartja a központnak, hiszen közvetlenül is kapcsolatban áll a makroformákkal, a tágabb értelemben vett globális környezettel is!¹⁹⁰ Ezzel a mély viszonyulások a tudás, a tudat mellett az egyes ember világnézetével szoros relációban állnak. „A koevolúciós többarcúság – a gének és a mémek (mint a kulturális átörökítés egységei) által képzett eltérő szintek megnehezítik a biológiai ökológiai fogalmak egyszerű átvitelét, szembe kell nézni, hogy kialakult a sajátos kulturális ökológia.”¹⁹¹ Ez szoros kapcsolatba került az ember létének, gazdálkodásának, ökönomiájának rendszerével, amely generál egy négydimenziós tökeképletet: természeti tőke, szervezeti tőke, technológiai tőke és az emberi tőke.¹⁹² Ez emberi tőke minősége a neveltségtől nagymértékben függ, ezért a legújabb gazdaságtani kutatások egyre inkább a pedagógia tudományára is figyelnek. Keresik a rendező erőt. Mára már egyértelmű, hogy az emberi képességek kiművelése szabályos didaktikai

¹⁸⁹ LÁZÁR (szerk.): Környezetkép és emberkép (2011), 15.

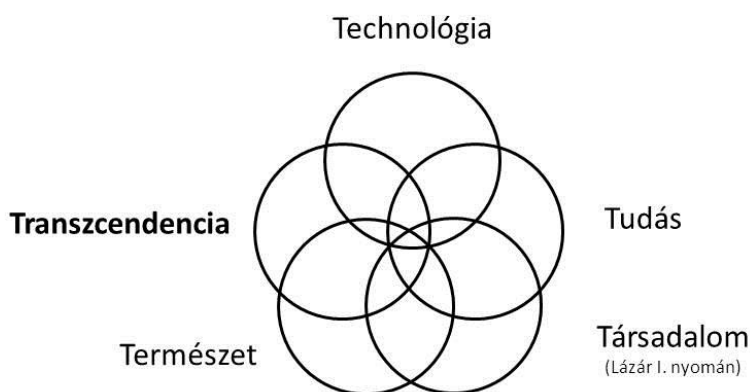
¹⁹⁰ MENYHAY: Adalékok Káin „esti meséjéhez” (1998).

¹⁹¹ LÁZÁR (szerk.): Környezetkép és emberkép (2011), 25.

¹⁹² GÁSPÁR: Stratégia Sapiens (2012).

rendben történhet.¹⁹³ Azonban arra is rá kell döbbsen, hogy a rendnek URA is van, a rend fogalma ott van lépten-nyomon a Bibliában (élő Kozmosz: GAIA-elmélet). Az ember érületének ebbe az irányban is tökéletesedni kell, tehát az SQ (spirituális) adottságok készségekké, képességekké fejlesztése sürgető nevelési feladatkör.

Ökológiai szintézis- 5.T (Transzcendencia)

2. A jellemformálás, az életfilozófia és a világnézet összefüggései

Korunk embere félreérthetetlenül magán hordozza a XX. század világválságának szomorú nyomait, ezek között is az értékek katasztrofális romlásának jeleit.

A kiteljesedett ember a maga világát a nagy univerzumra építi, s azokat a dolgokat, amelyek gátolják vagy segítik: értéknek, vagy talminak tartja. Ezeket szereti, ráteszi az életét, vagy elítéli, megveti. A világ berendezkedését kultúrának, az ezt összefogó katalizátort erkölcsi, gazdasági, jogi rendnek nevezi.

Az értékek világában beszélhetünk anyagi értékekről, amelyeknek egyik átfogó értékmérője a pénz. Minthogy az eszmények felé való törekvésben eszközül használják fel: eszközértéknek tekinthető. Beszélünk a szellemi világ értékeiről, amelyek önmagukban is értékesek ezért: önértéknek nevezzük. Önértéknek számít logikai téren a belátás, tudatosság, önállóság. Etikai területen az erkölcsi bátorság, igazságosság, és esztétikai területen a harmónia készsége.

Ahhoz, hogy az értékek világában eligazodhassunk a normák segítségét kell igénybe venni. Ezek a társadalmi együttélés során kialakult szabályok, irányelvek, melyek mutatják a helyes utat az élet különféle területein. Fékeznek kedvezőtlen hajlamainkban, segítenek a harmónia, az összhang megteremtésében, és tiszteletet parancsolnak, hogy tiszteljük magunkban a másik embert is.

¹⁹³ CSAPÓ: A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése (2003).

Ezek segítenek az eszmények elérésére. Az eszmény olyan célt jelöl meg, amely teljesen sohasem valósítható meg, de amelyet egyre jobban szükséges megközelíteni. Ilyen eszmény a bölcsesség, a felelősség, az erkölcsi bátorság, a kötelességtudat. Az eszmények összessége: az igazság.

A technikai civilizáció korunkban nagymérvű torzító hatást gyakorol az értékekre. Ezek oly mértékűek, hogy a XX. század második felétől szinte az egész emberiség létét befolyásolják. A technikai civilizáció értékrendszerünket egyre a személytelen, anyagi értékek irányába tolja. Ez a törekvés – mint a pénz és a jólét hajszolása – a belső lelkivilág és szellemi kincs elfelejtésével jár együtt. Így a kifelé forduló beállítódás erős túlhangsúlyozásához és a szellemi értékek elfelejtéséhez vezet. Következmenyeként a társadalmat az önimádat sorvasztja és a morális, szellemi értékek elhanyagolására ösztönzi.

Magyarországon is az értékromboló erőszak-tettei olyan társadalmi folyamatokat indítottak el, amelyek szövödményeit valójában napjainkban szenvedjük meg leginkább. Különféle beavatkozások kitépték az embereket saját értékeik, hagyományaik, hitük, kultúrájuk éltető talajából. Ezáltal olyan lelki amputáción estek át, amely legfontosabb lényüknek, emberi öntudatuknak roncsolás nyomaival bélyegezte meg őket. Az ilyen tulajtalanná vált kisemmizett nemzedékkel bármit lehet tenni, bármire rá lehet venni.¹⁹⁴ Ez a téves gondolkör rombolta évtizedeken át azt a teológiai felfogást is, hogy az élet Isten ajándéka, s hogy a teológiai antropológia kimondja, hogy Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette és lelkét lehelte belé.

A bolsevizmus mérhetetlen károkat okozott a nevelés területén. Irányultsága politikai volt. Célja – mint maga mondja -, hogy felvértezze a dolgozókat és az ifjúságot a „tudományos, marxista-leninista világnézettel”. Feladata, hogy kiirtsa a kizsákmányoló, nacionalista, vallási nézeteket a gyermekek lelkületéből. A tanulók egyszer csak veszik a diadalmas napi parancsot: gyerekek nincs Isten! A Ravasz László által idézett jelenség, mintha csak egy-két évtizeddel ezelőtt hangzana felénk. A marxista filozófusok még a vallásos jellegű költeményekkel is szembeszállnak. Az értékek katasztrofális válságát különösen az a propaganda idézte elő, amely az erkölcsi törvények örökérvényét tagadja. Ezek az uralkodó kizsákmányoló osztályok érdekeit védik, amit a vallás támaszt alá. Például a kommunista társadalomban az eszközök társadalmi tulajdonban voltak, a lopás kevésbé vétek, mert a javakban mindenki szükséglete szerint részesül, tehát eltűnik a lopás, így nincs szükség a törvényre. Az alaptörvények megszegése (Tízparancsolat) más dimenziókra is igaz. A gyermek kommunális közösségben szocializálódik, tehát a hagyományos családi nevelés megszűnhet.

Minden erkölcsi világkép attól függ, mit tartunk legfőbb jónak, mi az, ami minden értéknek az összefoglalása. Mi az, ami a mi világunk célját alkotja. De a legfőbb jónak bele kell nyúlni a mi életünkbe, abban kell megvalósulnia. Ezt az érvényesülést nevezzük erkölcsi törvénynek.

Ha végiggondoljuk a marxista filozófia erkölcsi értékeléseit világos, hogy azok tartalmát a nép tömeges szabadságmozgalmának a fellendülésében látja. A nép, az emberiség erkölcsi értékeinek alkotója, de hát van-e olyan nép, s van-e olyan ember, aki méltó volna erre, vagy elvállalhatná minden fenntartás nélkül? Milyen alapon hozna erkölcsi ítéletet az a társadalom, amely a bűnökön elnézően mosolyog, a gyilkosok magyarázkodását megértően tolerálja, és amelyet nem érdekel más, csak a jólét – a kényelem és az élvezet (a hedonizmus).

Az erkölcsi rend azon áll, vagy bukik, hogy legfelül az örökkévaló Szeretet Istene van-e, vagy a pénz, a hatalom, a hiúság, vagy netalán a züllesztés, az életnek mindenáron való kiélése található. A hit kérdése ez!

¹⁹⁴ BAGDY: Ember a válságban (1996).

Az ember létének nemcsak biológiai és fizikai, hanem erkölcsi feltételei is vannak. Ez utóbbiak sokkal igényesebbek és parancsolóbbak, mint az előbbiek. Az embernek ezt a finom megérzését, mellyel az erkölcsi törvények feltételeinek igényét észreveszi, s azt nyers életszükségleteivel szemben érvényesíti: lelkiismeretnek nevezzük. Halk, szelíd szó ez, amely túlharsogja a haszon, a szenvedély, a pénz, az elnyomás lármáját.

A keresztyén ember értékeinek összessége Istenben van bezárva. Más igaz érték nincs, mert ez az isteni lénynek e világon való megdicsőülése. Materiális megvalósulása a szeretet kettős parancsában van: szeresd az Urat...szeresd felebarátodat. Ami a világban az embernek értéket ad, az a másnak megbocsátó, Istent kereső szeretet. Ezzel Jézus a vallást a külső kultusz keretéből leemeli és etikai talajra helyezi.

Hasonló az álláspontja a keresztyén etikának, az érzéki ösztön világát illetően.

Az emberi együttélés értékei közé tartozik a család, sőt annak ősalapja, amely a házasságban teljesedik ki. Az ember normális körülmény között beleszületik a családba.

Fél évszázad alatt igen jelentős rongálásnak és támadásnak volt kitéve a hazaszeretet eszméje. Majdnem sikerült a hazaszeretetet is természettudományos, marxista, internacionalista tézissé tenni, noha ez valójában erkölcsi fogalom, ahogyan Imre Sándor is kifejti a nemzetnevelés témájú munkáiban. Az ember lehetőségei a makro közösségi fejlődésben korlátozottak. A legtöbben a nacionalizmus nézetrendszeréig juthatnak el, a világpolgár globális szemléletrendszere korlátozott. Ebben közösséget csak akkor találunk, ha végigjárjuk azt az erkölcsi, etikai utat, amelyen előállt a nemzeti eszmény szuverenitása. Ravasz László írja: „Magyar nem az, aki magyarul beszél, mert a kérdés, hogy mit beszél magyarul!” A magyarsághoz csak erkölcsi úton lehet hozzájutni. Nekünk magyarokká kell lennünk, ami csak úgy lehetséges, ha keresztyének leszünk, keresztyénné csak úgy lehetünk, ha igazán magyarok leszünk.¹⁹⁵ Az egyetemesség, akár keresztyénség, akár internacionalizmus, akár globalizmus formájában testesül is meg világnézeti rendszert épít fel. Mindegyik mögött összetett nevelési komponensek rejlenek!

Az értékek válságát vagy érvényesülését egy nemzet életében igen jelentős mértékben befolyásolja a nevelés. Éppen ezért a nevelés nem szocializáció, nem is indirekt kondicionálás, hanem szinte az egyetlen életkérdés. A nevelés az, ami a megoldást hozza, az élet megmentése, biztosítása. A történelem kincseit öntudatosítja, és a múlt erőit beépíti a jövőbe. Ugyanakkor dinamikai elem gyanánt az új igazságokat, teremtő gondolatokat ad, amelyek visszatérnek a Teremtő Erőhöz, az emberi lelkiismerethez.

3. A lelkiismeret pedagógiai-antropológiai fejlesztési lehetőségei az SZPN programban

Az ember szabad választásra és megkülönböztetésre képes jó és rossz, igaz és hamis, szép és rút között. Ebből adódik, hogy pedagógiában a jóságot, az igazságot, az igazságosságot és a szépséget alapvető értéknek kell tekinteni.

Az ember szuverén személyiség, akinek élete másokkal való kölcsönhatásban teljesedik ki a családban, az iskolában, munkahelyen, a lakóhelyi, az anyanyelvi, és az őt körülvevő kulturális, politikai és vallási közösségben.

¹⁹⁵ RAVASZ: Tudom, kinek hittem (1927).

Az ember kultúrateremtő lény is, aki alakítja a környező világot, de – bár önmaga meghaladására képes – belőle kiszakadni nem tud, mivel önmaga is része a világnak.

Az ember felelősséggel rendelkező lény, akinek feladata, hogy megőrizze és gazdagítsa önmagát, az emberi közösséget, a természetet, amely otthona, de amely hatalma alatt is áll, és amelyet őriznie kell.

A gyermekek – adottságaikkal együtt – talentumokkal sáfárkodó, kiteljesedő, folyamatosan tökéletesedő, gondviselésre, nevelésre szoruló lények.

A kritikus készségek fejlesztése mellett már a korai gyermekkortól elengedhetetlen az individuális, lelki, értelmi, érzelmi, akarati életre történő felkészítés.

A szintetizáló nevelési gyakorlat (SZPN) útja: az erkölcsi értékek, szellemi igazságok matematikájának, metafizikájának érvényesítése, a kompetencia-területek, az IQ – EQ – SQ – TQ alapok szintézise.

A probléma pedagógiatörténeti megalapozottsága már Erasmusnál, Schleiermachersnél, Pestalozzinál, Herbartnál és Petersennél is olvasható. Ha összekapcsoljuk a keresztyén humanizmustól a XX. század első feléig terjedő európai tendenciákat, azt látjuk, hogy a nevelési cél a kognitív kompetencia és az érzelmi együttműködés közös, együttes megvalósulása volt, hisz a mélyebb interiorizáció tekintetében kettősség, sőt később a magyar gondolkodásban három együttes oldal is megfogalmazódott: értelem - érzelmi - társas lelki (Karácsony Sándor). Olyan pedagógiai rendszerek jöttek létre, amelyek a lelki képességek kiművelését tartották a legfontosabbnak a nevelés során. Imre Sándor például kidolgozta a nemes érzelmi pedagógiai fogalmát. Az értelem kiművelése mellett teljesebbé tette a jól ismert comeniusi törvényt: „semmi nincs az értelemben, ami korábban ne lett volna az érzékekben”. A gondolati világot az érzelmi tartalmaival is bővíti neveléstani munkáiban. Az érzékelés fiziológiai, biológiai folyamat, amelynek genetikai eredete van, ugyanakkor az érzékelés mély érzelmekké alakulása: lelki megnyilvánulás. A fizikai érzékelésnek beépülési eredményei tetten érhetők az emberi kognitív szférában is. Pl. a felidézéshöz, reprodukáláshoz érzelmi tényezőre is szükség van (motiváció). Imre Sándor megtalálta azt az értelmi - érzelmi képesség-halmazt, mellyel a legmélyebb lelki réteget, a „herbarti reálét” hozzuk működésbe. Ebben a tekintetben érdemes összefüggésbe hozni az anyag és a szellem dinamizmusát. Lükő Gábor szerint - mint az előzőekben olvastuk - az emberi lélek maradandó volta determinálja a nevelést. Az iskolai nevelésnek az érzelmi, társas-lelki alapon kell állnia. A pszichikus rendszer stabilizálása az elsődleges nevelési feladat.¹⁹⁶

Nagy László a gyermektanulmányozás atyja, a mai értelemben vett pedagógiai diagnosztizálás úttörője, a gyermekismeret, a gyermekből kiindulás elméletét továbbfejlesztve, az érdeklődés pedagógiai tanát is megalkotta. Ebből következik, hogy a tudás iránti lelki szükséglet további fenntartása, mint öröklött lelki struktúra-rendszer továbbfejlesztése az érdeklődés fenntartásával, fejlesztésével, speciális képesség-halmazainak növelésével érhető el.

Karácsony Sándor pedagógiai közvetítőművészete alapján pedig a társas-lelki alapviszony fejlesztési területei is megfogalmazódnak.

¹⁹⁶ LÜKŐ: „Az anyag és lélek” (2001).

4. A hitből fakadó nemes érzület kialakítása

Az érzelem és érzület szintézise

Lelki életünknek azt a sajátosságát, hogy a benne átélt tartalmakat énünkre vonatkoztatja és jókedvvel vagy kedvetlenséggel kíséri, érzésnek (érzelemnek) nevezzük. Az érzelem az én állapota, de örömről, jókedvről vagy kedvetlenségünkről, csalódásunkat, szomorúságunkat előidézhetik ugyan rajtunk kívül állók, de maguk ezek az érzések a mi állapotaink.

Az érzést nagyon pontosan és tudatosan meg kell különböztetni az érzettől. Az érzet fizikai inger hatására keletkezik lelkünkben a megfelelő érzékszerv útján. Az érzés bennünk támad és kellemes vagy kellemetlen színezete van.

Az érzékek és szemléletek nyomot hagynak a lélekben. Ez az emlékkép. Ennek alapján visszaidézhetjük őket (szülői ház, otthon, iskola). Tudatunkban az emlékkép alapján magunk elé állítjuk és újra látjuk őket.

Az érzelmek is hagynak nyomot a lélekben. Mivel azonban más élmények kísérő jelenségei, önálló emlékképük nem marad.

Az érzelmeket általában csak két alapminőség szerint lehet felosztani. Vagy kellemesek vagy kellemetlenek. Ez a pozitív és negatív alapminőség sokféleképpen színeződik azok szerint a tudatállapotok szerint, amelyekben az érzelemnek ez a két alapminősége fellép.

Vannak az érzékelést kísérő érzelmek. Ezeket érzéki érzelmeknek nevezzük.

A tudatos megismerést, a magasabbrendű értelmi működést kísérő érzelmek az értelmi vagy szellemi érzelmek. Ezek közül azok, amelyek a megismeréssel, a gondolkodással kapcsolatosak, logikai érzelmek.

A szépben való érdektelen gyönyörködéssel kapcsolatos tudatállapotainkat kísérő érzelmeket esztétikai érzelmeknek, azokat pedig, amelyekben saját magunk vagy embertársaink viselkedésére nézve foglalunk állást, erkölcsi érzelmeknek nevezzük.

Értelmi érzelmek szintézise

A rendszeres megismerés is kelt érzelmeket. Ha azt érezzük, hogy látókörünk tágul, ismereteink száma gyarapodik, a köztük lévő összefüggés rendjét világosan áttekintjük: ez nemcsak értelmi gyarapodást jelent, hanem a megelégedés, a szellemi öröm érzését is felkelti.

Az emberi kutatás megindítója a kételkedés és a csodálkozás. Ez akkor keletkezik, ha új tapasztalatainkat nem tudjuk az eddig megszerzettek közé beilleszteni.

Ez a problématudat az emberi lélek egyik jellemző, kutató tulajdonsága. Kérdéseket vet föl, összefüggéseket keres. Ha sikerül a megismerés tárgya és a róla alkotott ismeretek között az igaz viszonyokat megtalálni, ebben az esetben a bizonyosság, a határozottság (evidencia) érzelmei támadnak. Ez jólesik nekünk (belső motiváció).

A meg nem egyezés, az ellentmondás, a kételkedés érzelmei a nem teljes körű kutató munkát kísérő érzelmek.

Minden korban az ellentmondás, a meg nem egyezés, az eddig elért eredményekben való kételkedés izgató kérdései indították az embereket a továbbkutatásra. Ez az első lépés az igazság újabb és

mélyebb megvilágítására, újabb eredmények elérésére. Ez a fájdalmas érzés volt mindig az emberi haladás hajtóereje. ez a nemes elégedetlenség érzése a jelen állapottal szemben, amely egy jobb jövő megteremtésére ösztönzi az embert. Ez az emberi haladás fontos érzelmi rugója.

Az értelmi érzelmek sajátos fajtája az elsajátítási motiváció, amely a tanulás alapvető biztosítéka (ld. Réti Endréné és Józsa Krisztián kutatásait).

IQ gondolatok

Az intelligencia fogalma az utóbbi időben megváltozott, ma is változik, új tényezőkkel bővül, mint a kreativitás, a szociális kompetencia és az érzelmi intelligencia. A szó a latin intellego igéből származik, jelentése megismer, felfog, megért. Az intelligencia tehát értelmezési, helyzet felismerési képesség, a megfelelő viselkedés megváltoztatásának képessége.

Az utóbbi évtizedekben többféle rendszer is létrejött. Guilford 100 különböző tényezőt tesztelt, Piaget a cselekvés és a tudás egységében vizsgálódott. Ma a Thurstone, amerikai pszichológus által felállított többtényezős modell a leggyakrabban használt, ennek összetevői:

- verbális megértés – szókinccspárok
- beszédfolyamatosság – szókinccs mozgósítása
- számolás
- térbeli gondolkodás – sík és tér együttese
- rövid távú emlékezet
- vizuális észlelési képesség
- következtetés

Ugyancsak nagy hatássú Howard Gardner harvardi kutató intelligencia komponensrendszere:

- nyelvi intelligencia (beszéd, írás, olvasás)
- zenei intelligencia
- interperszonális intelligencia
- intraperszonális intelligencia (önismeret)
- logikai-matematikai intelligencia
- térbeli – vizuális intelligencia
- testi – kineztezai intelligencia (sport- tánc)

H. F. Eysenck az öröklés domináns voltát állította, míg mára az öröklés és a környezeti hatások egyenlő szerepét fogadják el. Tehát az intelligencia változik, fejleszthető. Az intelligencia képesség és készség, így tanulással (gyakorlással) tökéletesedik, de alakulását befolyásolja a szociális környezet, egészségi állapot, a szülők stílusa és az iskola ethosza. Az intelligencia fejlődése különösen gyermekkorban dinamikus, kb. 26-27 éves korig minden tartományában alakítható, majd fokozatosan leépül. Ez azonban nem vonatkozik minden tényezőre, hiszen néhány képesség még öregkorban is megtartható (bölcesség!).

Az alapkészségek, képességek optimális szintre történő fejlesztése területén Magyarországon is jelentős kutatások folynak.

A 2002-ben elvégzett mérések több részterületen is bemutatták a diagnosztizálási lehetőségeket (Nagy, 2002):¹⁹⁷

- írásmozgás – koordináció
- beszédhanghallás
- relációszőkincs
- elemi számolási készség
- tapasztalati következtetés
- tapasztalati összefüggés-megértés
- szocialitás

Pedagógiai – pszichológiai szempontból az iskolai tanulás alapvető feladata, hogy minden egyes gyermek esetében a belső – öröklött lehetőségeinek felső határáig kiművelje az alapvető, intelligenciát meghatározó készségeket, képességeket. Az iskola biztosítson kellő időt az elsajátításra, ne hagyja félbe az elsajátítást, a tanulói egyéni különbségeket is vegye figyelembe. A nevelési-oktatási rendszer strukturális felépítése sem szakíthatja ketté a folyamatot, vagyis 4-8 éves korosztály óvodai, iskolai nevelése – képzése nem függ az intézmény típusától, hanem egy egységes fejlesztési rendszert kívánna. Olyan tantervek, projektek, tanítási-tanulási stratégiák és módszerek lehetnek eredményesek, amelyek sikeres elsajátítást biztosítanak. Nagy József ezt a fajta fejlesztési stratégiát kritériumorientált pedagógiának nevezi.

EQ gondolatok

Az emberi intelligencia problémáját hajlamosak vagyunk csak az értelmi komponenseken keresztül szemlélni. Az ember gondolkodó lény, “értelme emelte az állatvilág fölé”. Ugyanakkor kevés szerepet tulajdonítunk érzelmeinknek. A nemzetközi tudásszintmérők világában szinte senki sem gondol arra, hogy a rangsorban kiválóak és a gyengébbek között nemcsak értelmi különbségek, hanem az érzelmi tényezők is determináló erők. Sőt az ember társas lény is (Aronson, Karácsony Sándor), így vágya, hogy szeressék, elismerjék, bízzanak benne. Szeretnénk egyes embertársainkhoz közelebb is kerülni, kapcsolatainkat kellemessé tenni, a magánéletben és közéletben sikeressé válni. Az értelmi megnyilvánulásaink mellett látjuk, hogy mennyiféle komponens szükséges a tökéletesebb boldoguláshoz. Ezeket a komponenstípusokat közös erő vezérli, az érzelem, az „emocionális minőség” (Emotional Quality), rövidítve EQ.

Egyes szakirodalmakban, pl. Az intelligencia nagykönyve (Harald Havas) sikerhányadosnak is nevezik az EQ-t, tehát az óhajtott emberi minőségi tevékenységhez elengedhetetlen rendszer, kiművelése nélkül nincs „siker”, azaz optimális emberi boldogulás.

Az EQ a saját érzelmeink diagnosztizálását, önismeretét, kezelését, a másik emberhez fűződő érzelmi kapcsolódásunk feltételét is jelenti. Az érzelmi intelligencia a pedagógiában sokszor emlegetett érett, fejlett, konstruktívan fegyelmezett ember belső feltételrendszere.

Nagy kérdés, hogy a bizonyított óriási szerepe az EQ-nak mennyire témája a pedagógiai fejlesztésnek. Jelen munkában is többször utaltam rá, hogy a XX. század polgári pedagógiájában kiemelt szerepet szántak ennek a területnek. A magyar pedagógiai gondolkodók: Fináczy Ernő, Weszeli Ödön, Prohászka Lajos, Imre Sándor az egyik legfontosabb kiművelendő nevelési területeknek tartotta a „nemes érzület” fejlesztését. Már többen is kimutatták, hogy az agy bizonyos területén mandulaformájú képződmény található, amely az érzelmek, szenvedélyek központja. Itt

¹⁹⁷ NAGY: Az alapkészségek fejlődése 4-8 éves életkorban (2002).

rögzülnek érzelmi élményeink, tapasztalataink, illetve innen indulnak érületi reakcióink. Szélsőséges esetekben: életveszély, tragikus helyzet stb. gyorsabban reagál ez a központ, mint az értelmi gócek. A félelem például erón felüli cselekvést is indukálhat, vagy gyorsabb megoldásra leszünk képesek, amelyet csak „utólag” gondolunk át. A racionális döntésekben is segít a lelkületi-érületi iránytű, mint ahogyan Karácsony Sándor írta több művében. Természetesen az optimális egyensúlyra mindig szükség van. Az sem jó, ha mindig érzelmeink uralják értelmünket, de egészen tragikus személy az, aki csak a racionális döntések alapján vezeti életét. A harmonikus együttéléshez egyaránt szükség van az értelemre-megértésre, és az érületre-beleélésre (empátia). Mindkét terület rengeteg alrendszer, rész-képességeket feltételez, van lehetőség kisebb egységekre bontani az értelmi és az érületi tartományokat. Nagy József és kutatócsoportja már alaposan kidolgozta a kognitív szféra kidolgozottsága még nemzetközileg is kezdetleges, de már bebizonyosodott, hogy olyan fejleszthető területeket találhatunk, mint a kognitív komponensek. A gyermekek érzelmi fejlődése életük első éveiben elkezdődik. Lelki szükségleteik következtében már a családi nevelés során kialakulnak alapvető érületi képességeik, így az önbizalom, az önuralom, a kapcsolatteremtés, az akaraturalom, az ösbizalom, a „szép-rend” alapképességei. Ezeknek a rendszereknek a diagnosztizálása szintén kezdetleges, de már találhatók pl. az önértékelés, önbizalom, a mások iránti bizalom, a felelősségtudat mérésére alkalmas tesztek.

SQ gondolatok

A legelhangyagoltabb kvóciens a spiritualitás lelkületi szükséglete, kiművelése. Nem is gondolja a mai pedagógiai gyakorlat, hogy nélküle nincs esztétikum, amelynek kiművelése a teremtet rend! Az esztétikai érzelmek a szép dolgok szemlélete alkalmával keletkeznek bennünk. A szép élményéhez fűződnek. A szépnek vagy a rút-nak érzelmeit a dolgok külseje, érzéki megjelenése kelti bennünk. Az esztétikai érzelmeket nagyon nehéz elemeire bontani.

A legtöbb esztétikai gyönyör forrása nem az egyszerű érzet, hanem összetett tárgy. Ezt a részek közti arány, a harmónia teheti széppé. A szépség forrása a részek harmonikus egysége. A szépség legmagasabb foka az alapeszme, alapgondolat, amely az anyagi valóságon mintegy átsugárzik. Az emberi arc igazi szépségét nemcsak a szem, orr, száj szépsége és aránya adja, hanem az arckifejezés: ezen a lélek mutatkozik meg.

A tetszés vagy nemtetszés azonban nemcsak a külvilág ama tárgyaitól függ, amelyek hatással vannak reánk. Függ az átélő alany lelki világától is. A megfelelő irányú lelki műveltség bizonyos foka feltétele az esztétikai érzelmek keletkezésének. Ezt ízlésnek nevezzük. Az ízlés értékítéletekben nyilvánkozik. Az emberek ízlése különböző irányú. Ezt részben érdeklődésük, részben műveltségük színezete határozza meg.

Az érdeklődés és az ízlés között kimutatható, egymást kölcsönösen támogató viszony van. Az ösztönszerű érdeklődést a kitartó tanulás emeli fejlettebb színvonalra.

Az erkölcsi érület

Az erkölcsi érzelmeket az emberi cselekedetek szemlélete kelti. Magunk vagy mások viselkedését helyesljük, azaz **jó**-nak, helytelenítjük, azaz **nem jó**-nak tartjuk.

A magunk cselekedeteit is helyeslés vagy helytelenítés élénk érzelmeivel kísérjük. Ezeket gyűjtőnéven, lelkiismeretnek nevezzük. A lelkiismeret felszólalhat a helytelen cselekedet elkövetése előtt, de kísérheti és követheti is a cselekedetet. Eszerint beszélünk visszatartó (megelőző) lelkiismeretről. Ennek figyelmeztető, fékező, gátló szerepe van.

A cselekvést követő a megbánás, a mentegetőzés, a lelkiismeret furdalása, mardosása. Helyes cselekvés esetében a lelkiismeret helyesel, jutalmaz, valami jóleső, meleg érzés árad szét bennünk.

A cselekvés utáni bánat és elégedetlenség előidézheti az erkölcsi megtérést, jó szándékok felmerülését életünk megjobbítását. A lelkiismeret életünk legfőbb szabályozója. Fontos tehát érzékenysége a foka. A lelkiismeret működésében lehet éber és alvó. Fogékonyság szempontjából pedig érzékeny és eltompult.

Önmagunkra vonatkoztatott érzelmünk az önszeretet. Alapja az önfenntartás, önérvényesítés törekvése. Ennek helyes mértéke és túlzó foka is van. Ide sorolható az önértzet, a büszkeség, dac, hiúság, öntetszelgés, becsvágy. Az önérvényesítés ellentéte az önfelfújás. Ide sorolható: az alázatosság, szerénység, megadás, lemondás, szemérem. Az önfenntartásból táplálkozik a tevékenység öröme, a munkaszeretet is. A munkaszeretethez nagy társadalom-fenntartó és alakító ereje van. De a jól végzett személyes munka sok egyéni öröm forrása is. Ez az ősi öröm, az alkotás öröme (kreativitás).

A vallásos érzület

A vallásos érzelmek forrása az a tudat, hogy „én, mint véges, halandó teremtmény függök, egy végtelen örök teremtőtől, aki életem és cselekedeteim alapján ítél meg engem.”

A vallásos érzelem az egész embernek, minden tehetségének hódolatos odakapcsolódása Istenhez. Az Isten a vallásos lélek számára mérhetetlenül felette álló s ezért végtelenül távoli, egyben legbensőbb közelálló vonzó valóság. A vallásos érzés sajátos állapota és hullámozása a léleknek. Istent egyben távolinak és közelinek, önmagát pedig egyben kicsinynek és nagynak is tudja és érzi.

A vallásos viszonyulásban tehát az egész világképet a maga teljességében foglalja össze az emberi lélek. Az egész világ teremtője és fenntartója ad az én egyéni életemnek is biztonságot. Az ember születése pillanatától különböző társas viszonylatoknak lesz részese, az alapvető családi közösségekből újabb és újabb társadalmi csoportokba kapcsolódik be, s fejlődése a különböző társadalmi szerepek tevékeny elsajátításán keresztül megy végbe.

A pszichológiai elemzés során arra keresünk választ, hogy mi az a többlet, ami a társas viszonyból származik? Miben rejlik a különböző közösségek lelki hatása?

Az előzőek szerint láthatjuk, hogy az ember társas viszonyulásai bizalmi alapon, a felebaráti vagy az intim páros kapcsolódást indít és vezet a csoportok kialakulásához.

Az ellenszenv vagy rokonszenv relációk minősítik a közösségeket. A szakirodalomban leírt csoportdinamikai vizsgálatok mellett érdemes kitérni a magyar nevelésben már a XX. század első felében is elemzett társas relációk működési törvényszerűségeire. Jól látható már a kiindulópontban, hogy az egyén-társ viszonyban e tartalmi eljárás rejlik a kapcsolat mélységét, minőségét illetően. Az egyik esetben bizalmas viszony is létrejön, a másikban a „két társ” egyforma véleményen, cselekedeten keresztül erősít egy formálisan is felépített közösséget.

Az első formában a mellérendelt viszonyban élő társak centrumaivá válnak egy általuk kiépített csoportnak, felelősséggel tartoznak a többieknek. A formális közösségekben egymással mellérendelt, de a csoport vezetése más társas kapcsolatok irányában alá- fölérendelt viszonyt tartunk fenn.

Lükő Gábor tanulmányában az informális kapcsolódás alapjait a magyar nyelv szókincsével is bizonyítja. Nyelvünkben személynévként is élt a „társam” jelentésű „fél” szavunk a „feled” alakban. E magyaros logika és nyelvezet szerint két „fél” bizalmas kapcsolatot építve lett egész. Így például a barátok felebarátokká válnak, a férfinak „felesége” lesz. Ezek a páros kapcsolatok az igazi alapjai az egésznek, a rá épülő csoportnak, közösségnek. A férfi és a feleség igazi, mellérendelt viszonya feltétele a harmonikus családi életnek, ahol a gyermekek és az idősek (le- és felmenők) jól érezhetik magukat. Lükő Gábor szerint az egyedül maradt ember „félemler”, aki a román népmesék erdei réme, és ijesztgeti a gyermekeket. Ha a gyermekek „megérdemelték” valószínű a felnőttek ezzel a félemlerrel „fegyelmezték” a rakoncátlan gyermeket, hogy illeszkedjék a közösség elvárásaihoz. Véleményem szerint a neveletlen, társaihoz nem illeszkedő „fél” félteni kezd, mert egyedül maradhat. Megjegyzem azt is, hogy Karácsony Sándor neveléstana alapján a kényszerből egyedül maradt ember is fél. A keresztyén nevelés ilyenkor egy újabb tételt is bevezet: vagyis a Reményt és isteni gondviselést.

A magyar nyelv igeragozási rendszere meg is jeleníti ezt az alakot egy határozott ragozási formában: nem félek senkitől, mert félemler Őt. Az „istenfélés” tehát újabb közösségi összetartó erő. A tradicionális közösségek közül a gyülekezet az a kohéziós erő, ahol a mellérendelt kapcsolatban lévő informális csoportot az „istentisztelet” meghitt, informális egésszé szervezi. Az egész és a fél számnévi forma is lelki üzenetet hordoz: a régi nyelvezetben az „egész” egészséget is jelentett. A beteg ezek szerint szintén „félemler”, segítségre szorul, a gyógyulást pedig a közösség gondoskodása oldhatja meg.

A vallásos érzelemben sokféle elemi érzelm található. Az Istentől való teljes függés érzése s ennek alázatos elismerése. A félelem, az áhítat, a tisztelet, a csodálat, szeretet, biztonság, reménység, megnyugvás, hála, bűnbánat, bizalom élményei. A vallás mindezeknek az érzelmeknek, s a bennük megnyilatkozó logikai, esztétikai, etikai értékeknek a foglalatja. Ezek az értékek teljességüket és belső igazságukat is innen nyerik. Isten a végtelen igazság, szépség, jószág. Végtelen tökéletessége örök vágyat kelt a lélekben az örök tökéletesedés útjának vállalására, emberi gyengeségünkből való fokozatos kiemelkedésre, az állandó javulás munkálására.

A hívő lélek érzi, hogy Isten az erkölcsi értékek és célok legfőbb őre, gondozója. Így alakul ki a hívő lélekben Istennek mint gondviselő édes atyáknak vonzó képe, aki nemcsak büntet, hanem jutalmaz is. Gondoskodik rólunk, mindent bölcsen rendezett el és intéz. Benne megtaláljuk életünk értelmét, támaszát s az emberi tökéletességre vágyakozásunk sarkkövét.

TQ gondolatok

A pedagógiai antropológia az ember természetének lényegével, az ember organikus, pszichés sajátosságaival, a világban, illetve a történelemben elfoglalt helyzetével foglalkozik, és arra a kérdésre igyekszik főként választ adni, hogy ki az ember?¹⁹⁸

¹⁹⁸ LÁZÁR (szerk.): Környezet és emberkép (2011).

Karácsony Sándor e kérdésre teológiai-antropológiai szemlélet alapján fogalmazta meg a választ: az ember életének alapja az a hármasság, amelyet a test, a lélek és a szellem alkot. Értelmezésében a szóma (test) és a pneuma (szellem) egymással szemben állva feszültséget hoznak létre és közöttük helyezkedik el a psziché (lélek). E három elem összehatásából alakul ki a lelki jelenségek sora. Az ember az állandóan változó feszültségi állapot hatásában él, a lélek döntésétől függ, hogy adott esetben a szóma vagy a pneuma kerekedik éppen fölül.

Ez a szemléletmód Herbart felfogásából ered, aki a lelki életet a „reálék” egymással feszültségben lévő mozgásaként (vonzás, taszítás, összekapcsolódás) értelmezte, és a képzetek mozgására vezette vissza az érzelmi élet olyan megnyilvánulásait, mint az akarat, vágy, figyelem stb. A herbarti reálék olyan pszichikus rendszer, mely kompetenciatarományokra osztható, azonban Herbart még egyéni lelki folyamatként kezelte a belső folyamatokat.

Európában az elsők között Karácsony Sándor ismerte fel, hogy az ember ezt a lelkivilágot csak társas-reláció által élheti meg és bontakoztathatja ki. E szemlélet tükrében alakította ki saját pedagógiai rendszerét: nevelni és tanítani csak társas relációban lehet, mivel az egyén lelki sajátosságai kizárólag a másik emberhez való viszonyulásai során alakulnak ki. Az Emotional Quality (EQ) mintájára, a Karácsony Sándor gondolatvilágához igazítva és Daniel Goleman társas intelligencia megnevezését ötvözve nevezem el Társas-transzcendentális Quality-nak (TQ).¹⁹⁹

Ezért az ember elszakíthatatlanul össze van kapcsolva a szellemi közösséggel. Az egyes ember létezését a saját személyes lét kibontakozásában, az individualizációban láthatjuk megnyilvánulni, mely azonban csak közösségi keretek között valósulhat meg. Az individualizáció a kultúrlénnyé válás egyén felől értelmezhető komponense, mely nem csupán a társadalmi beilleszkedés, a társadalmi szerepek felvételének folyamata, hanem olyan egyéni tartalmak kibontakozását is jelenti, mint az ítélőképesség, az önkontroll, a felelősségtudat. Az individualizáció során továbbá kialakul az egyénben egy nagyon fontos tulajdonság, a kritikai képesség, amelynek segítségével egy adott korban kínálkozó sokféle életforma-lehetőség, társadalmi-kulturális értékszempont, társadalmi igény és elvárás közül - azokat értékelve - bizonyos tartalmakat visszautasít, míg másokat elfogad és sajátjaként integrál.²⁰⁰

Az iskola az a közvetítő közeg, amely a műveltség-tartalmak átadása által elősegíti az egyéni személyiséggé válást. A folyamat tehát a következő: az individualizáció az oktatás révén valósul meg, mellyel párhuzamosan zajlik a társas nevelés (társadalmivá tétel), majd a szocializálódás, azaz társadalmivá válás folyamata eredményezi az enkulturációt, vagyis a kulturális alapképességek elsajátítását.²⁰¹ A nevelési cél azonban nem lehet csupán az önmegvalósítás. A gyermek lelki tartalmai és formái egyrészt egyéni, másrészt azonban társas lelkiek. Az értelem-, érzelem- és akaratvilága autonóm, ellenben közértelmi, közérzelmi és közakaratú lelki mozzanatai mindig a másik emberhez képest és a másik embert feltételezve: relatívek.²⁰² „Csak Én és Te lehetünk létezők, mert a létezés is reláció, egyik ember viszonyulása a másikhoz.”²⁰³ Ez a viszonyrendszer azonban kizárólag mellérendelő lehet, mert csak így biztosítja a felek autonómitását, amely az egyéni szabadság nélkülözhetetlen eleme. Célravezetőbb tehát az a nevelői viszonyulás, amelyben a gyermeki autonómitás biztosított, szemben az autokratikus tanítói viszonyulással, amely erősen korlátozó hatású a gyermek számára, mind lelkileg, mind szellemileg.

¹⁹⁹ SZENCZI: Nevelés-lélektani alapkérdések (2004).

²⁰⁰ NÉMETH-SKIERA: Reformpedagógia és az iskola reformja (1999).

²⁰¹ SZENCZI: Neveléstani alapkérdések (2000).

²⁰² uo.

²⁰³ KARÁCSONY: A magyarok Istene: A vallásos nevelésről (2004), 31.

A gyermeki lélekben tehát egyrészt közlelki, másrészt pszichológiai elemek várnak kibontakozásra: a mozgásvágy, a tevékenységvágy, a társas ösztön és a tanulási ösztön.

Igen jelentős lélektani-antropológiai kihatásai vannak a gyermekre a nem verbális kommunikációnak is, amely nagyjából indirekt és önkéntelen jelzésekből áll, mégis, általa az emberek igen szoros és állandó jelcserében állnak egymással. Mint ismeretes, az anya és csecsemő között valóságos egység van, mert a csecsemő az anya szinte minden rezdülését képes felfogni. Még a nagyobb gyerekek is képesek erre, és nem verbális kommunikációjuk igen érzékeny marad, főleg az érzelmi viszonyulás jelzéseit ismerik fel és reagálnak rá. Számára különösen fontos, hogy a felnőtt elfogadja, kedvelje, értékelje. A negatív jelzéseit is igen hamar észreveszi, ezért a tanító számára szükséges az empátia fejlesztése, amelynek segítségével könnyebben megismerheti és megértheti a gyermekeket.²⁰⁴

Az iskolában a tanár teremti meg a gyermek önmagáért érzett felelősségének feltételeit: pl. bevonhatja a gyermeket a saját tanulási tevékenységének kialakításával kapcsolatos döntésekbe, vagy az iskolai életet meghatározó fontos szabályokat a gyermekkel közösen alakítja ki. Karácsony Sándor felhívja a figyelmet, hogy az iskolai tevékenységnek is játékosnak kell lennie, mert a játék az igazi gyermeknyelv, a gyermeklélek társas-lelki megnyilvánulásainak társas-lelki formája.²⁰⁵ A játék és a játékoság azonban egymással össze nem keverhető fogalmak. A játékoság olyan nevelési alapelve, melynek lényege, hogy más tevékenységekben – tanulásban, munkában – azért kívánjuk alkalmazni, hogy segítségével aktivizálni tudjuk a gyermek egész személyiségét. A játékosággal tudjuk felkelteni, megtartani és kielégíteni az érdeklődést, és az érzelmekre így tudunk leginkább hatni. A játék jelen van az ember egész életében, az egyes életkorokban betöltött szerepe azonban eltérő. Míg kisgyermekkorban a gyermekek túlnyomórészt szerepjátékokat játszanak, addig hatéves kor körül fokozatosan megjelennek és előtérbe kerülnek a szabályjátékok különféle fajtái: a társasjáték is. Hétéves kortól a gyermek már nem a játékkal akar játszani, hanem valóban szeretné végrehajtani elgondolásait, ezért egyre szívesebben foglalkozik különféle gyakorlati tevékenységekkel, többen „természetes” fizikai munkával is.

5. SZPN modell alapja, célja a lelkiismeretes, transzcendens ember

Létfontosságú kompetenciák fejlesztése szintetizálódik. A gyermek: gyorsan és hatékonyan gondolkodik, képes a könnyed, sokoldalú, többnyelvű kommunikációra, jó kapcsolatépítő és együttműködő készséggel rendelkezik, tud demokratikus társadalomban élni, érzi a transzcendentális ERŐ-t.

Az SZPN feltételrendszere:

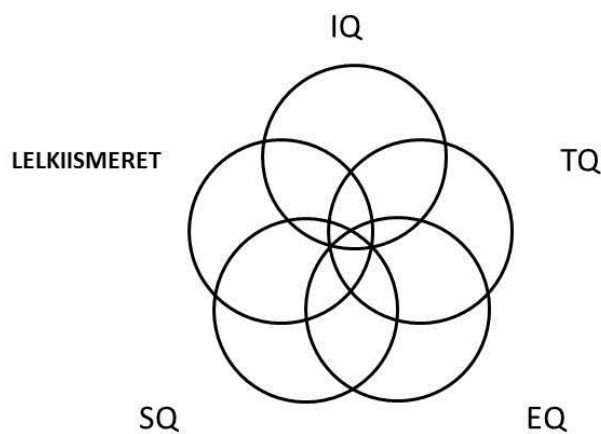
- a *tálatumok szintézisének és az értékrendszer szellemi síkjainak tudatos kezelése*
- a *mese, vízió, isteni gondviselés anankológiai szintézise*
- az *értékrendszerből fakadó nevelési feladatok felbontása, aktív gyakoroltatása*

²⁰⁴ BUDA: A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája (1986).

²⁰⁵ KARÁCSONY: A magyarok Istene: A vallásos nevelésről (2004).

- a kognitív, az érzelmi, a spirituális, a társas-lelkületi kompetencia elemeinek tudatos fejlesztése
- a tanár-diák reláció demokratikus viszonyrendszerének tudatossága
- a gyermeki hit, lelki szükségletrendszer érvényesítése
- a szülői nevelés partneri viszonyba állítása
- az alapvető, kritikus fejlődési, fejlesztési komponenselemek kezelése
- a tucatnyi képességcsoport legösszetettebb halmazának, a „transzcendentális-szellemiség” kompetenciának felismerése

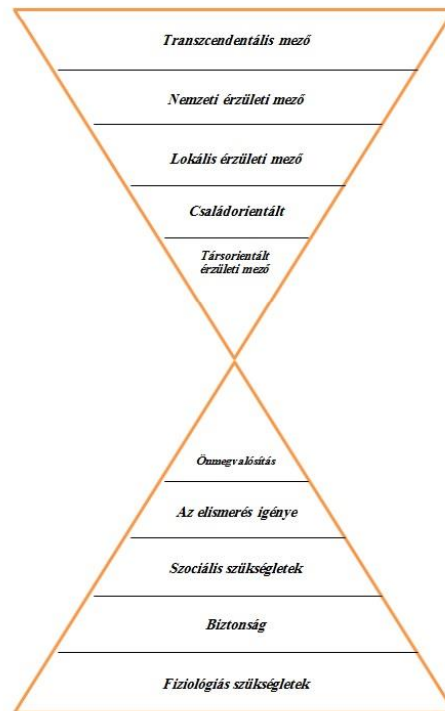
Tálemek szintézise - lelkiismeret

Az SZPN modell megvalósulási mezői:

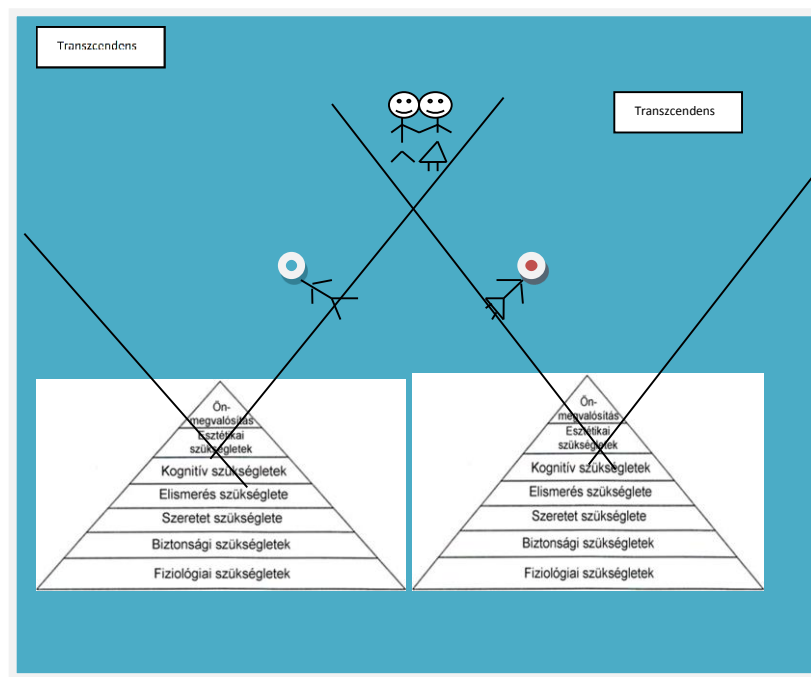
- a professzionális nevelés kettős determinációja
- a perszonalizáció sikere
- az enkulturáció kiteljesedése
- a társas találkozások harmóniája Én-Te-Ő viszonyrendszerben

TÁRSAS TALÁLKOZÁSOK, VISZONYULÁSOK TÁGULÓ MEZŐI:

A transzcendens személyiség kiteljesedése

Az embernek kell, hogy legyen célja az élet minden területén. Így van ez a neveléssel is. A nevelésnek nincsenek *céljai* csak *célja*. A pedagógiának egy célja van a kategorikus imperativus. „Fiam ember légy mindig, minden körülmény között.” Azt azonban le kell szögezni, hogy a cél megfogalmazása ne gyerekek nélküli legyen. A pedagógia feladata az érdeklődés, valamint a motiváció kialakítása.

Fináczy Ernő, Imre Sándor, és Weszely Ödön alapkérdésnek tekintik a célproblémát. Az ember mindig törekszik a jobbra, a biztosabbra. Különböző nevelési modellek jöttek létre a jobb eredmény érdekében: - a negatív nevelési koncepció, az értékrelativista koncepció, az irányított nevelési modell, a szabad nevelési modell, az intellektualista koncepció, a naturalisztikus nevelési koncepció, az instrumentális irányzat, illetve a funkcionális nevelési elvek. Ez utóbbinál láthatjuk a piramis szerkezetet is, aminek csúcsán az önmegvalósítás van. De valóban ez a csúcs? Mint látjuk a képen, az önmegvalósítás felett van a transzcendens: a láthatatlan a megfoghatatlan, az elérhetetlen. A keresztyén ember számára ez nagyon fontos. Ahogy mennek az úton, a keskeny úton, az Életre vezető út iskoláját járva és tapasztalva, gazdagodva, összetalálkoznak és „lesznek ketten egy testté”, a két testből születik egy gyümölcs, egy új egyéniség, akit lehetőség szerint formál a szülő és a nevelő. Pál apostol szerint minden nevelés célja abban rejlik, hogy Isten embere tökéletes legyen. Isten minden jó cselekedetre felkészíti (2Tim 3,17). Felkészíti az embert, hogy megállja a helyét az életben, és a rá bízott munkát Isten küldöttjeként végezze. Még az ember számára legalacsonyabb rendű munkát is becsülettel végezze, akkor is, amikor a főnök nem látja, mert tudjuk, az „igazi főnök” mindent lát. Bawinck azt mondja, hogy nem az a fontos, mennyi esze vagy milyen jó állása, vagy gazdagsága van egy embernek, hanem az a fontos, hogy Isten gyermeke. Hogy lehet valaki Isten gyermeke? Újjá kell születnie ahhoz, az életének teljes fordulatot kell venni, és a jót megtartva, a rosszat elfeledve, nekifeszülve egy új cél felé, Isten felé kell haladnia. „A bölcsességnek kezdete az Úrnak félelme.” (Péld 1,7)

A nevelés tartalmát nem csupán az írásból vesszük, a Keresztyén Bibliai Lexikon a bölcsességről így ír: Az Ószövetségben a bölcs, bölcsesség szavaknak elsősorban a gyakorlati élethez tartozó jelentésük van. Bölcs az, aki ért a szakmájához, ügyes, tapasztalt. Az élet és a világ törvényszerűségeinek (tapasztalaton alapuló) ismeretét jelenti. – „Tehát kellett ismerni a természetet ahhoz, hogy az ember élni tudjon. Persze annak tudatában, hogy semmi sem a mienk, csak kölcsönbe kaptuk ezért nem zsákmányolhatjuk ki, csak annyit vehetünk el belőle hálával, amennyire szükségünk van. Az ember ezt hajlamos elfelejteni. A szív az Ószövetségben az értelem kifejezője is. Tehát értelemmel tudni Isten törvényének tanítását és ezt elfogadva járni az Ő Útján az élet útját. Mindebből következik a „bölcsesség kezdete az Úrnak félelme”. A Példabeszédek könyve láttatja az ellentétet, hogy mindennek megvan a megérdemelt jutalma vagy inkább következménye! Épp ez az érdekes, hogy nem minden „jutalom” vagy „Isteni visszafizetés”, hanem egyszerűen a dolgoknak következménye van.

A professzionális nevelési műhelyek típusainak lehetőségei egy szintetizáló tanterv alapján:

Legfontosabb alapelvek:

Az értékrendszer szellemi síkjainak tudatos kezelése: az Élet, a valóság, a mese, vízió, isteni gondviselés anankológiai szintézise.

Az értékrendszerből fakadó nevelési feladatok felbontása, aktív gyakoroltatása.

A kognitív, az érzelmi, a spirituális, a társas-lelkületi kompetencia elemek tudatos fejlesztése.

A tanár-diák reláció demokratikus viszonyrendszerének tudatossága

A gyermeki hit, lelki szükségletrendszer érvényesítése

A szülői nevelés partneri viszonyba állítása

Műhelytípusok:

Szellemi, spirituális műhely

Akadémiai műhely

Kommunikációs műhely

Művészeti műhely

Lelkületi-közösségi műhely

Környezeti alkotó műhely

Sport-játék műhely

A műhelyek szellemiségét szintetizáló célirányos nevelési feladatok:

Életfilozófiára, világszemléletre, közerkölcsre (morál) nevelés

Fokozott életképességre, életpályára, önbizalomra, hitre, akaratra, (moralitás) nevelés

A természetes rendre (esztétikumra), környezettudatosságra nevelés

Nemzeti öntudatra nevelés

Állampolgári kötelezettségekre, demokráciára, teokráciára nevelés

Lokális társas kultúrára, felelősségvállalásra nevelés

Családi életre nevelés

Egyéni életvitelre, gazdálkodásra, kreatív tevékenységre, gazdaságosságra nevelés

Jogszerűségre, igazságosságra nevelés

Digitális technikára, médiatudatosságra nevelés

A műhelyek tantervi programjának felépítése szakmai munkaközösségek szakfeladata!

A műhelyek létesítményigényei bőségesen túlmutatnak a mai megszokott, csupán hagyományos osztálytermek rendszerén, sokkal tágabb életteret kívánnak a szokásosnál.

Fenntartásukban nagy szerepet játszik az önfenntartás, a produktív, értékteremtő munka!

A gyermekek a mindennapi tevékenységekben érték produktívan közreműködnek. Környezetükhöz jó gazdaként viszonyulnak. Magatartásuk mércéje a természet esztétikuma.

6. A gyermeki fejlődés sajátosságaira épülő SZPN iskola jellemzői

Előzmények: *A modell felépítésében célirányosan leginkább a magyar tudományos pedagógia gondolkodóira támaszkodhatunk, bizonyítva ezzel is, hogy a magyar neveléstudományban és a köznevelésben is a polgári korszakokban már jelen voltak szintetizált törekvések (ezen törekvéseket a mai nyelvezet szerint kompetencia területnek is nevezhetjük):*

Metafizikális (szellemi) kompetencia – Pauler Ákos

Esztétikai (természetes-rendi) kompetencia – Weszely Ödön

Menthális-spirituatív (érzelmi-lelkületi) kompetencia – Imre Sándor

Morális kompetencia – Kozéki Béla

Kulturális-kommunikatív (értékközpontú) kompetencia – Zsolnai József

Kognitív (értelmi) kompetencia – Nagy József

Szociatív, kommunikatív (társas-lelkületi) kompetencia – Karácsony Sándor

Kreatív (alkotó-akarat) kompetencia – Németh László

Szomatikus (fokozott életképességi-fizikális munkavégzési) kompetencia – Gáspár László

Művészeti (társas-érzelmi) kompetencia – Kodály Zoltán

Kritériumok:

1. A spontán jellegű szocializálódás mellett a tudatos **enkulturalizáció, értékközvetítés domináljon.**
2. A **gyermek álljon** célkitűzéseinek, módszertani megfontolásainak kiindulópontjában.
3. Az iskolai tanulás motiválója – a jutalom várása helyett – a végrehajtandó feladat iránti **érdeklődés** legyen.
4. Az engedelmesség, külső fegyelem helyét foglalja el a gyermek munkavágyából fakadó **belső fegyelem.**
5. Az iskola hagyja **megélni a gyermekkort**, tartsa tiszteletben annak **sajátosságait**, fejlődési szakaszait.
6. Az iskolai oktatás ne haszontalan ismeretanyaggal töltse tele a gyerek fejét, hanem **fejlessze** értelmi és erkölcsi képességeit.
7. Az iskola legyen **aktív**, használja ki a gyermek természetes cselekvési vágyát, támaszkodjék a játékra.
8. **Életszerű** munkatevékenységeivel szerettesse meg a gyermekkel a munkát.
9. A pedagógus „iskolai mindentudó” helyett a gyermekek munkatársa, egyéni munkájuk **segítője** legyen.
10. Az iskola támaszkodjék a gyermek **egyéni képességeire**, és fejlessze azokat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAGDY, E.: Ember a válságban, in: Jancsó, K. –Kelemenné, F. M. –Korzenszky, R.
(szerk.): *Evangéliumi nevelés*, Bencés Kiadó, Budapest, 1996.
- BUDA, B.: *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- CSAPÓ, B.: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- GÁSPÁR, T.: *Stratégia Sapiens*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.
- KARÁCSONY, S.: *A magyarok Istene: A vallásos nevelésről*, Széphalmi Könyvműhely, Budapest, 2004.
- LÁZÁR, I. (szerk.): *Környezet és emberkép*, KRE-BTK és Patrocinium, Budapest, 2011.
- LÜKŐ, G.: *“Az anyag és lélek”*, Táton Kiadó, Budapest, 2001.
- NAGY, J. (szerk.): *Az alapkészségek fejlődése 4-8 éves életkorban*, OKÉV, KÁOKSZI, Győr, 2002.
- NÉMETH, A. – SKIERA, E.: *Reformpedagógia és az iskola reformja*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- RAVASZ, L.: *Tudom, kinek hittem*, Studium, Budapest, 1927.
- SZENCZI, Á.: *Neveléstani alapkérdések*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- SZENCZI, Á.: *Nevelés-lélektani alapkérdések; Az érzületi és a társas-lelkületi képességek kiművelése*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004.

AJÁNLOTT IRODALOM

- BAVINCH: *A keresztyén pedagógia alapelvei*, Budapest, 1923.
- BÉKÉSI, A.: *Az ember istenképűsége Kálvinnál*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1986.
- CSÁNYI, V.: *Az emberi természet*, Budapest, Vince Kiadó, 1999.
- HERBART, J. F.: *Általános pedagógia*, Budapest, 1806.
- KARÁCSONY, S.: *A magyar világnézet*, Budapest, Exodus-kiadás, 1941.
- KARÁCSONY, S.: *A Hegyi beszéd*, Budapest, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1991.

- KASSAY, K.: Ravasz László és a református iskolaügy a két világháború között a püspöki jelentések tükrében, in: *Confessio* 31/2 (2007), 82–102.
- KÁLVIN, J.: *Tanítás a keresztyén vallásra*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1986.
- KECSKÉS, P.: *A keresztyén társadalomelmélet alapelvei*, Budapest, Szent István-Társulat Kiadása, 1938.
- MENYHAY, I.: *Adalékok Káin „esti meséjéhez”*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
- NAGY, J.: *XXI. század és nevelés*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- PETERSEN, P.: *A Kis Jena-Plan*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- PUKÁNSZKY, B.: *A gyermekkor története*, Budapest, Műszaki Kiadó, 2001.
- SCHNELLER I.: Jézus Krisztus a vezérlő szellemünk, in: *A protestánsizmus Magyarországon II*, Budapest, Bethlen Gábor Szövetség, 1928.
- SZENCZI, Á.: Nevelési értékeink a kálvini tanítás jegyében, in: *Collegium Doctorum*, 6/1 (2010), 100–116.
- WESZELY, Ö.: *Bevezetés a neveléstudományba*, Budapest, OPKM, 1994.
- ZSOLNAI J.: *Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- ZSOLNAI J.: *Szellemiség – értékrendszer – köznevelés. Axiológiai alapozott képességfejlesztő akciókutatásokról a tudománypedagógiáig*, in: *Studia Caroliensia* 9/2-3 (2009), 73–90.

Dr. Ormóshegyi Zoltán: A megújulás előfeltételei és egyházjogi következményei

Szeretettel köszöntöm a kedves egybegyűlteket. Köszönöm a lehetőséget és a bizalmat az előadás tartására. Amikor az előadás témáján gondolkoztam, akkor nem voltam egyszerű helyzetben. Miről szóljak? Aztán nagy öröömre szolgált, amikor az EJB munkájáról olvashattam. A Bizottság céljának a következőt vallja: „A magunk eszközeivel azt szeretnénk munkálni, hogy közös útkeresésünkben az egyház Ige és Lélek általi meghatározottsága legyen az elsődleges szempont, minden más- kulturális, szociológiai és gazdasági szempont- pedig ennek a függvénye. Az egyház létének sem alapja, sem jövője nincs Jézus Krisztuson kívül. ez meglátásunk szerint azt jelenti, hogy az egyháznak saját

problémáiban és kríziseiben első renden nem a körülményekkel kell tanácskoznia, hanem Urával, Jézus Krisztussal, aki Igéje és Szentlelke által életre hívta, szolgáltra küldte és vezeti egyházát.”²⁰⁶

Ezután egyértelmű volt, hogy magam is ehhez a munkához kívánok hozzájárulni, a magam szerény eszközeivel. Az Érintés füzet olvasása után született ez az előadás.

A Szentírás és hitvallásaink fényében egyértelmű, hogy az egyház elsődleges célja a lélekmentés.²⁰⁷ Jézus tanítványainak parancsba adja: „Keressétek először az Istennek országát és az ő igazságát és ezek mind megadatnak nektek.”(Mt. 6,33) „Tegyetek tanítvánnyá minden népet”(Mt. 28,18) Örök reformátori alapelve, hogy az egyháznak mindig meg kell újulnia. Ellenőriznie kell az irányt, hogy jó úton halad-e, azon az úton jár, amelyre Krisztus elhívta, vagy régen letért a számára kijelölt útról és a saját feje után megy?

Előadásom címe: *A megújulás előfeltételei és egyházi jogi következményei*. Amikor ezt a címet megfogalmaztam, akkor egyházunk 1945-1948 közötti megújulása jött elém. Előadásomat teológiai alapvetéssel, visszatekintéssel kezdem, röviden utalva egyházunk 1945-1947 közötti megújulására és az ottani eredményekre. Ezek után térünk a jelenre, megfogalmazva a megújulás előfeltételeit és néhány egyházi jogi kérdést teszünk fel. Ezen az úton a középkor nagy teológusának, canterburyi Anselmusnak a mondása szerint: „*fides quaerens intellectum*” a megértésre törekvő hit segítségére van szükségünk.²⁰⁸

A Bethánia feloszlata után Bereczky Albert bizalmas levélben fordult néhány evangéliumi előljáróhoz,- többek között Dr. Szabó Mihály táblabíróhoz- hogy új kezdeményezésekben benne lennének-e. Dr. Szabó Mihály a következőket írta a püspöknek:

„Az a látásom, hogy ma elsőrendűen, csak az evangelizációs szolgálatot várja tőlünk az Úr, a halálban lévő lelkek ébresztését. Csak másodlagos jelentőségű minden kérdés, így hitem szerint a reformáció is. Majd a felébredt nép elkéri és megkapja az Úrtól az egyházi, külső szervezetét is, de az élet vág magának utat és aligha lehet a Lélek munkájának előre utat, irányt szabni.”²⁰⁹

Előadásom első részében az 1945-1947 közötti megújulás egyházi jogi következményeit ismertetem Kováts J. István és Ravasz László művei alapján.²¹⁰

„Az utóbbi évtizedekben a lelki ébredés számos jelenségét vehetjük észre világszerte. Határokon innen, határokon túl egyaránt tapasztaljuk ezt. Egyre több lélek érzi, hogy az emberiséget

²⁰⁶ Érintés, Sorsdöntő párbeszéd a megújulásért, Vezérfonal a gyülekezetek számára (2013), 5.

²⁰⁷ A Heidelbergi Káté (2013), 54. kérdés-felelet.

²⁰⁸ VICTOR: Dogmatika (1953), 3. A fent idézett anselmisi aranymondásra építette a 21. század egyik legnagyobb, még élő rendszeres teológusa, korábbi szeretett princetoni professzorom a rendszeres teológiáról írott művét: MIGLIORE: Faith Seeking Understanding, An Introduction to Christian Theology (2002).

²⁰⁹ SZIKSZAI: Ahogy én láttam (2010), 255.

²¹⁰ KOVÁTS: A református egyházalkotmány alapvető kérdései-a reform kérdések (1948).

foglalkoztató és megoldásra váró nagy kérdéseket nem emberek, hanem Isten maga fogja megoldani. Az emberek hiába is próbálják ezt. Hiába áldoznak tenger vért, hiába törnek egymásra a technika vívmányainak legfélelmetesebb fegyvereivel, nemhogy megoldódnának a nagy kérdések, ellenkezőleg egyre jobban sokasodnak. Mindjobban érzik, hogy nem is oldódhatnak meg addig, amíg oda nem fordul a világ újból ahhoz, aki a bűnös világ iránt érzett szeretetéből az idők teljességében elbocsátotta a földre egyszülött Fiát, az Úr Jézus Krisztust. Krisztus a világ minden megoldásra váró kérdésre az egyetlen felelet.”²¹¹ „Mindenki érzi, hogy szükség van egy új világrend kialakítására. Ezt a Kálvinizmus tudja biztosítani a legjobban azzal, hogy Krisztus egyedüli uralmát, egyedüli vezetői voltát állítja előtérbe.”²¹² Az ébredési mozgalmak ráterelik a figyelmet az egyház jog isteni eredetű voltára.²¹³ fogalmaz a jog, bölcsészet és teológia tudományok doktora, egyházjogász, ügyvéd, egyházkerületi főjegyző.

1. Bűnbánat. Ez volt az egyházi megújulás elsőrendű kritériuma. Erről prédikált Ravasz László 1945 februárjában a Kálvin téri gyülekezetben. „A Léleknek vetünk akkor, ha bűnbánatot tartunk. Addig nincs nemzeti megújulás, épp úgy nincs, mint ahogy nincs megtérés és újjászületés, amíg meg nem valljuk a tékozló fiúval: „atyám vétkeztem az ég ellen és teellened.”²¹⁴ Egyházunkban 1945. június 4-10-ig bűnbánati evangelizációs heteket tartottak. 1945 augusztusában a négy egyházkerület püspökei közös pásztorlevelet adtak ki, amelyben kifejezésre jutatták, hogy az erkölcsi romlás volt az oka az ország romba dőlésének. A Zsinati Tanács 1945. május 9-ei ülésén vallást tett bűneiről.

2. 1947. május 7-8-án tartott zsinati ülés eredményei
A, egyház és az állam viszonya. Az nem kérdéses, hogy a szétválasztásnak működnie kell. Ebben az időben a szabad egyház szabad államban alkotmányos alapelv az egyház államtól való teljes függetlenségét szerette volna elérni. A cél a skót modell követése lett volna. Ravasz László ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az az egyház, amelyet az állam tart el, az államnak a szolgája, s csak az az egyház lehet igazán a Krisztus szolgája, amely hívei áldozatkészségéből él. Kivilágosodott, hogy a szabadság írott malaszt, ha nem jár vele függetlenség és a függetlenség gyökere az erkölcsi és anyagi autarkia. A magyar református egyházpolitika eszménye a maga emberségéből, hívei önkéntes áldozatából élő szabad egyház lett, amely egyedül isteni Urának, a Krisztusnak engedelmeskedik. Valljuk tehát, hogy az egyház erkölcsi függetlensége magában foglalja az egyház teljes anyagi függetlenségét az államtól, politikától, minden világi hatalmasságtól.”²¹⁵

²¹¹ i. m., 1.

²¹² i. m., 2.

²¹³ Kováts J. István idézi MAURY, L. L. munkáját, melynek címe *Le Réveil religieux dans l’Église reformée a Geneve et an France* 4.

²¹⁴ BARCZA–DIENES: *A Magyarországi Református Egyház Története 1918-1990* (1999), 81.

²¹⁵ Az 1947. évi zsinat 350. sz. határozatához készített elnökségi előterjesztés, megtalálható: RAVASZ: *Emlékezéseim* (1992), 403.

B, *Népegyházból hitvalló egyházzá válni.*²¹⁶ Az önkéntes csatlakozáson alapuló, hitvalló egyház viszont az egyházi teherviselés terén aligha tarthatja fenn a kötelezőleg megszabott egyházi adózási rendszerét: kénytelen áttérni az önkéntes adakozás rendszerére.²¹⁷

C, *Egyháztagság kérdése.* „Végre kell hajtanunk a törvénynek azt a rendelkezését, amely az egyházhoz való tartozást a személyes hitvallás ügyének tekinti. Ebből a személyes hitvallásból következik a felelősség és az áldozatkészség. Csak személyesen hitet valló, felelős áldozatkész egyháztagoknak lehet aktív és passzív választójoguk.”²¹⁸ Ezt az egyház végre is hajtotta az egyháztagsági reform keretében. Az egyházba belépőknek hitvalló nyilatkozatot kellett tenniük, mielőtt egyháztagokká lettek. Csak olyan emberektől fogadott el az egyház anyagi hozzájárulást, aki elkötelezte magát Krisztus egyháza iránt.

D, *Lelkészeink megújulása*²¹⁹ „Ma a lelkipásztor nem lehet más, csak az, aminek Krisztus rendelte: az Ige szolgája. Egy üzenetért van a világban: Isten gondolatait tolmácsolja és képviselje. Sokkal nagyobb gondot kell fordítania Isten igéjének megismerésére. Nagyon kell ismernie azt az életet, amelyikben dolgozik. Óriási lelki érdek a lelkipásztor anyagi-szellemi függetlensége. Ez a Krisztus egyházának életérdeke, ennek elhanyagolása a lélek megrontáshoz vezet.”²²⁰ „Krisztusnak van szava a politikához és üzen a politikusoknak, de a lelkipásztor nem politikus. Krisztusnak köze van a gazdasági élethez és üzen a kalmároknak, a műveseknek, szántóvetőknek, a gazdagoknak és szegényeknek, de a lelkipásztornak nem gazdálkodásból, nem az iparból és nem a boltjából kell megélnie. Krisztusé a döntő szó a tudományban, a művészetben, és üzen a tudósoknak, a művészeknek, az igazság keresőinek és a szépség élvezőinek, de a lelkipásztor nem tudós és nem művész. A lelkipásztor Isten Igéjének szakembere s e világ szerint annyi tekintélyre tarthat számot, amennyi szellemi és erkölcsi erőt fordít élethívására. Mindebből az következik, hogy a lelkipásztori szolgálat szakadatlan tanulás, mégpedig mesterségének szakadatlan tanulása. A lelkészek továbbképzése olyan életbevágóan fontos feladat, mint a lelkészképzés.”²²¹

F, *Egyházigazgatásunkat olcsóbbá és megfelelőbbé kell tenni.* Meg kell teremteni egyházunk gazdasági önállóságát, amelyben nagyobb teret kell biztosítanunk a közösség, az „egymás terhe hordozásának” krisztusi gondolatának. „Egyházi életünk anyagi életének más rangsorba kell kerülnie az új berendezkedésben, mint eddig volt. Ha egyházunk élni akar, a lelki kérdéseknek elő kell lépniük a háttérből! A hívek önkéntes és fokozottabb mérvű teherviselése csak akkor remélhető, ha megfelelő lelki hatásokat nyernek egyházunktól. Híveink annyira nyúlnak zsebükbe, amennyi lelki kincset ad nekik egyházunk. A lelki munkák erőteljes felkarolása nemcsak ebből a szempontból, de a hitvalló-

²¹⁶ Lásd a téma részletes kifejtését: FAZAKAS: Új egyház felé? (2000).

²¹⁷ KOVÁTS: A református egyházalkotmány alapvető kérdései-a reform kérdések (1948), 453.

²¹⁸ RAVASZ: Emlékezéseim (1992), 405.

²¹⁹ KOVÁTS: A Lelkészképzés reformja, (1941).

²²⁰ RAVASZ: Emlékezéseim (1992), 407.

²²¹ uo.

egyház rendszerére térésünk előkészítése szempontjából is nagyon fontos. Csak megfelelő lelki előkészítés után valósíthatjuk meg a legkisebb megrázkódtatás és a legkisebb veszteség mellett a hitvalló egyházat, míg a kötelező egyháztagság megszűnésével a lelkiileg kelőképpen meg nem dolgozott egyháztagok nagy tömegei szakadnak le egyházunk testéről.”²²²

II. Mai helyzetkép. Mi a helyzet ma? Úgy gondolom, hogy az előbb elhangzottak is aktuálisak ma is. Az EJB szerzői írják: „Nem tekintjük magunkat sem gyógyítónak, sem válságmenedzsernek. De a keresztyén ember prófétai tisztét vállaljuk, amikor egyházunk gyülekezeteit és intézményeit Isten előtti megállásra hívjuk, számadásra arról, hogy kik vagyunk, mi a küldetésünk, miből kell éppen ezért megtérnünk és mire kell önmagunkat odaszánnunk. Nem kívánunk újabb adminisztrációs terheket róni. Ez ugyanis önmagában nem hoz megújulást egyházunk életében, a legjobb esetben is csak szolgálja azt.”²²³ Mi hoz megújulást? Mi a megújulás előfeltétele?

1. Isten előtt önmagunk és nem a másik megalázása. Teljes bűnbánat. „A niniveiek pedig hívének Istenben és böjtöt hirdetének, és nagyaiktól fogva kicsinyekig zsákba öltözének. És eljuta a beszéd Ninive királyához és felkele királyi székéből és leveté magáról az ő királyi ruháját és zsákba borítkozék és üle a porba. És a király és a főemberek akaratából kiáltanak: Öltözzenek zsákba az emberek és kiáltsanak az Istenhez erősen és térjen meg ki ki az ő gonosz útjáról és az erőszakosságból, mely az ő kezükben van. Ki tudja? talán visszatér és megengesztelődik az Isten és elfordul haragjának búsulásától és nem veszünk el.”(Jónás 3, 5-9)

A megújulás Istentől jön. De ameddig nem valljuk meg a múlt bűneit és nem hagyjuk el azokat, addig akadályozói vagyunk Isten megújító munkájának. Az EJB egyik tagja így fogalmazza meg ugyanezt:

„Igen, ez lett volna a cél. Ahogyan mi keresztülmentünk azon a folyamaton, hogy szembesülünk a problémákkal és nem tudunk vele emberileg mit kezdeni. Ezen a folyamaton végig kell menni, mert úgy tűnik, hogy ez nem történt meg ebben az egyházban. Ez a közös letérdelés, a közös bűnbánat, a közös imádság. Egymásnak feszülnek egyházpolitikai indulatok, érdekek, egymás ellen kijátszódunk: például, hogy ki a fontosabb, a nagy gyülekezet vagy a kisgyülekezet? Sokan úgy érzik, hogy olyan folyamatnak a részesei, amibe nem tudnak beleszólni. Fölörlődünk olyan problémák megoldásában, amit nem tudunk megoldani. Mindenképpen egy nagy

²²² KOVÁTS: A református egyházalkotmány alapvető kérdései-a reform kérdések (1948), 454.

²²³ Érintés, Sorsdöntő párbeszéd a megújulásért, Vezérfonal a gyülekezetek számára (2013), 5.

kiáltás kell az Isten felé! Ehhez le kell ülni, ehhez beszélgetni kell, ehhez imádkozni kell, elkérni az Istentől azt az utat, amin járnunk kell.”²²⁴

2. Lelkészek megújulása. Ehhez gyógyító, szerető, egyházi közegre van szükség. Ebben fontos szerepet tölthet be az új lelkészi törvény.
3. Gyülekezeti autonómia növelése. Egyházalkotmányunk úgy rendelkezik, „A presbitérium határozata fokozatos egyházi hatóság jóváhagyásával válik érvényessé, ha a döntés ajándék, örökség elfogadására vagy visszautasítására.”²²⁵ Ezen túlmenően az Egyházkerületi Közgyűlés jóváhagyása is szükséges a presbitérium határozatának az érvényességéhez, ha a határozat ingatlan vagyon szerzésére, megterhelésére, elidegenítésére, vagy kölcsön felvételére irányul. „Alapelveinkkel nem egyeztethető össze, hogy az önállósággal rendelkező egyházközség vagyoni ügyeibe bárki beavatkozzon. A jogi személy önálló jogalany, saját vagyonával maga rendelkezhet. A jogi érveken túl különösen indokolatlan a felettes hatóság jognyilatkozatához fűzni az ingyenes jogügylet érvényességét, amikor ingyenes szerzésről van szó. A kettős jóváhagyás semmivel sem magyarázható atyáskodást jelent.”²²⁶
4. Egyházi intézmények és a gyülekezetek kapcsolata. Egyházi intézményeink száma a kedvező politikai légkörnek köszönhetően egyre nő. Az állam egyre több feladatot ró az egyházakra, miközben a saját feladataik is elegendőek. Nagy lehetőség ez az egyházak számára, de komoly veszélyeket is rejt. Hogy marad energiája a lelkésznek a lelkészi feladataira, a gyülekezetépítésre? Hogyan lehetne elérni az ideális viszonyt az intézmény és a gyülekezet között? Hogy lehet megtalálni a megoldást arra, hogy intézményeink virágzása kiterjedjen a gyülekezetinkre is.
5. Parókiális jog határai. A parókiális jogok egyfajta hagyományként éltek e törvényi szabályozásig az utóbbi ötven évben. Ez alatt az idő alatt meglehetősen részletesen volt szabályozva. Napjainkban ezt a jogintézményt a lelkészek jogállásáról szóló 2013. évi I. törvény, valamint a parókiális jogok értelmezéséről és gyakorlásáról szóló 173/2007. zsinati határozat, illetve a 161/2011 Zsinati határozat a parókiális jogok gyakorlása tárgyában. Hol húzódnak a parókiális jog határai? Mi van akkor, ha egy lelkész csupán szakmai féltékenységből senkit sem enged ígét hirdetni az

²²⁴ Fogalmazott Bereczky Ildikó, az EJB tagja 2013. június 12-én a Református Félórában. Lásd Református Félóra, 2013. június 12. – digitális kiadvány, elérhető: <http://tebennedbiztunk.hu/?m=579> , letöltés dátuma: 2013. augusztus 21.

²²⁵ 1994. évi II. törvény a Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról 58.§ (2) bek., B pontja.

²²⁶ SZATHMÁRY: Magyar egyházjog (2004), 138.

egyházköztség illetékességi területén, ezzel akadályozva a missziói munkát? A parókiális jog jogszerű gyakorlásának vagy joggal való visszaélésnek minősül az ilyen eset? A hatályos zsinati határozat így rendelkezik: „A lelkésznek kötelessége, hogy lelkéstartársaival éljen testvéri egyetértésben, és mindenképpen a békességre törekedjék. (38.§ f.) Ennek feltétele, hogy a lelkész más gyülekezet területén lelkészi szolgálatot csak az illetékes helyi lelkész hozzájárulásával végezzen. (38.§ g.) A hozzájárulás során azonban figyelemmel kell lenni az egyházhoz forduló személyes indítékaira is. A hozzájárulás kérdésében is a testvéri egyetértésre kell törekedni, az nem lehet indokolatlan és a joggal való visszaélés jellegű. Vitás esetben az egyházi felettes döntése az irányadó.” Véleményem szerint jogegységi határozat keretében meg kellene határozni a parókiális jog határait jelentő indokolatlan és joggal való visszaélésszerű magatartásokat. Ha a Ptk. definiálja a joggal való visszaélés fogalmát, akkor ezt az egyházi jogalkotó is megtehetné.

A megújulás Istentől jön. A mi feladunk imádkozva dolgozni. „A hívőnek minden munkája imádság.”²²⁷ „Aki hűségesen dolgozik, kétszeresen imádkozik. Ezt pedig azért mondom, mert a hívő ember munkája közben is féli, tiszteli Istent s az ő törvényére gondol, hogy senkivel se cselekedjék álnokul, ne lopjon, ne csaljon, s ne sikkasszon. Munkáját e hit és gondolkodás kétségkívül imádsággá és istentiszteletté teszi.”²²⁸

Ne akadályozzuk az Ő munkáját, hanem álljunk be abba, úgy is mint jogászok illetve teológusok is. „A Jurista gerendát, a teológus pedig szálkát hordoz. A jognak tudója gerendák tudója, míg a hitnek tudója szálkák tudója. Az emberi bölcsesség szerint okos a jurista, viszont Isten bölcsessége szerint okos a teológus.”²²⁹ Az egyházjog ne a hatalom eszköze, hanem a hatalom korlátjaként a megújulás eszköze lehessen.

Azzal az alázattal, amit Dr. John Owen oxfordi egyetemi tanár kifejezett, amikor mindig örömmel hallgatta John Bunyan, a műveletlen üstfoltozó ígehirdetését. Károly király egyszer azt kérdezte tőle. „Miért fut Ön a nagy képességű férfi egy ilyen Bunyan után? Owen így válaszolt: „Ha ennek az üstfoltozónak az adománya az enyém lehetne, örömmel lemondanék a műveltségemről.”

²²⁷ Szent Jeromos híres egyházi tanító volt. Meghalt 420-ban.

²²⁸ LUTHER: Így imádkozzál! Egyszerű útmutató az imádkozásra (1997), 25.

²²⁹ LUTHER: Asztali beszélgetések (1992), 188. Luther nagyon keményen ír az egyházjogról: „Az egyházi jog nem egyéb, mint amit akar és álmodik a pápa. A ius canonicum számárfing az egész, ha kell, nektek adom, csak győzzétek szipákolni.” - i. m., 190.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1994. évi II. törvény a Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról
A Heidelbergi Káté, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.

BARCZA, J.–DIENES, D. (szerk): *A Magyarországi Református Egyház Története 1918-1990 Tanulmányok*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1999.

Érintés, Sorsdöntő párbeszéd a megújulásért, Vezérfonal a gyülekezetek számára, Egyházi Jövőkép Bizottság, Budapest, Center Print Kft, 2013.

KOVÁTS, J. I.: *A Lelkészképzés reformja, Válasz Vasady Béla hasonló című tanulmányára*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1941.

KOVÁTS, J. I.: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései-a reform kérdések*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1948.

LUTHER M.: *Asztali beszélgetések* (eredeti címe: Tischreden fordítás alapjául szolgáló kiadás éve?), Budapest, Helikon Kiadó, 1992.

LUTHER M.: *Így imádkozzál! Egyszerű útmutató az imádkozásra* (eredeti címe: Ein sermon von der Betrachtung des heiligen Leidens Christi, and Eine einfältig Weise zu Beten, für einen guten Freund fordítás alapjául szolgáló kiadás éve?), Budapest, Magyarországi Luther szövetség, 1997.

RAVASZ L.: *Emlékezéseim*, Budapest Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992.

Református Félóra, 2013. június 12. – digitális kiadvány,
elérhető: <http://tebennedbiztunk.hu/?m=579>

SZATHMÁRY, B.: *Magyar egyházjog*, Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

SZIKSZAI, B.: *Ahogy én láttam*, Budapest, Graffy-Soft Kft, 2010.

VICTOR, J.: *Dogmatika*, Budapest, Budapesti Református Teológiai Akadémia Kurzustára, 1953.

AJÁNLOTT IRODALOM

FAZAKAS, S.: *Új egyház felé? A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái, teológiai doktori értekezés*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 2000.

MAURY, L.: *Le Réveil religieux dans l'Église reformée a Geneve et an France*, Paris, Fischbacher, 1892.

MIGLIORE, D. L.: *Faith Seeking Understanding, An Introduction to Christian Theology*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2002.

Fekete Csaba

Énekelt strófa — nyomtatott strófa

A Psalterium Ungaricum értelmezésének

egyik megoldatlansága*

Versként tördelték, nem prózaként a Biblia mellett megjelent genfi zsoltárokat Szenci Molnár Albert kiadásában (1608, 1612), nem csupán bekezdéssel választották el a strófákat (később számozással is), amíg református hagyomány gyanánt a magyar nyelvű Biblia mellől soha nem hiányzott a százötven genfi zsoltár, azaz 1805-ig. Gyülekezeti²³⁰ énekeskönyveink régebbi kiadásában is versként tördelték a zsoltárokat, noha a dicséreteket prózaként szedték. 1602-ben Újfalvi Imre versszedést kívánt volna, mert az ő énekeskönyvében is csupán az énekek kis részét szedték versként.²³¹ A 19. század óta mindig prózaszedéssel találjuk a zsoltárok meghagyott strófáit. A Baltazár-féle énekeskönyv második próbakiadása (1916) lapjain kivételesen ismét megjelent a versszedés, de később ezt a strófa szerkezetét is tükröző tipográfiai megoldást az 1921-ben megjelent énekeskönyv nem követte. Azóta sem követték többé a református gyülekezeti énekeskönyv soron következő kiadásai.

Mennyi egy sor a genfi zsoltárban, és hány soros egy strófa? A zsoltár énekelt mivoltát mellőző kiadásoknak ez nem gondjuk. Gond az 1948-as református énekeskönyv megjelenése óta a hozzá fűzött elmélet miatt. Korántsem új a megoldatlanság. Dallam és vers, nyomtatott és énekelt strófa kölcsönös egymásra utaltsága lezáratlan kérdés. Többoldalú megközelítésére kevés a példa. Hajdan a költészetileg iskolázottak jobban tudták, mi a vers, és mi a strófa. Mi jóval kevésbé érzékeljük. Nem tanultunk bele a régiek módján, nem tekintjük természetesnek a verselést, ahogyan egykor része volt az iskolázottságnak. Ösztönösen követett manírról, lejtésről, léptékről alig-alig akad saját tapasztalásból megszerzett tudatosítanivalónk. Az értelmes énekléshez ezért szükséges olyan egyházi kiadás is, amelyben jól látszik, hogy az ének nem csak valamilyen dallamhoz esetlegesen társított szöveg (elegendő kötöttségként elfogadva: legyen benne ugyanannyi hang soronként, mint ahány szótag), hanem versnek is vers, énekvers. Nem bármilyen vers versnek a *Psalterium Ungaricum*. Jó énekvers, a maga korából századokra kiemelkedik — többek között — a nálunk eladdig egyáltalán nem létezett bonyolult és artisztikus strófikájával.²³² Szépirodalmi vagy tudományos kiadványokban továbbra is vers a vers. A versének is csupán vers. Versként nyomtatják. Elhárítják az ének éneklését,

* Jelen alakjában az OTKA K 101840 számú pályázatának keretében készült. Első változatának kivonata elhangzott a DC Irodalomtörténeti Szekciójának ülésén Budapesten, 2009 augusztusában. Azóta tanulmányomat bővítettem, és teljesen újraírtam.

²³⁰ Református egyházi szóhasználatban a *Volksgesang* = *népének* tükörfordítás nem használatos. Római katolikusoknál azt jelentette a legutóbbi időkig, hogy (hivatalos, tehát latin) liturgián kívüli (paraliturgikus) tétel; akkor sem része a liturgiának, ha engedélyezett. Ez a II. vatikáni zsinattal változott. Protestánsoknál mellőzhetetlen része minden szertartásnak a gyülekezet anyanyelvű éneklése, elsősorban rimes-strófikus tételek (himnuszok, zsoltárparafrázisok).

²³¹ RMNy, 886 — hasonmás kiadása Ács Pál tanulmányával BHA XXXVIII, Budapest, 2005.

²³² SZIGETI: Magyar versszak (2005), passim.

mint felejtendő körülményt (a liturgikus beágyazódást nem is említve), dallamot és dallamutalást mellőznek. A kritikai kiadás mellett kivételként egyetlen egyházi kiadás, a Bólya Józsefé, dallamostól és versénekként tördelte Szenci Molnár zsoltárait 2003-ban.²³³ Kálvin kora óta *először* jelentette meg magyarul az 1543-as teljes előszót és a zsoltárok éneklésének genfi rendjét.²³⁴ Magyar kálvinizmusunknak ezek századokon át teljesen ismeretlenek voltak. Nem csigázták fel a hitvalló éneklők figyelmét. Református egyházunk tudós őrállói sem igen mutattak érdeklődést iránta, nem is tudtak róla szinte semmit. A genfi zsoltárok éneklése általános a 17. század utolsó negyede óta református, evangélikus, unitárius énekeskönyvekben, liturgiában és magános kegyességben is. Maradt ez a 19. századig. Reformátusoknál a 20. század közepéig. 1948 óta néhol föllendült, másutt tovább apadt a zsoltározás. Ebben a helyzetben vetődött fel jó későre, hogy mennyit értsünk egy sornak, mennyit éneklünk vagy énekeljünk egy lélegzetre, hogyan foglaljuk egybe vagy miként különítsük el a zsoltár összetartozó vagy össze nem tartozó sorait, ha Szent Pál apostoli intelmei szerint értelemmel éneklünk. A művelt világon végigsöprő liturgikus hanyatlás után Árokháty Béla (1890–1942) és Csomasz Tóth Kálmán (1902–1988) kora, munkássága és a hozzájuk csatlakozó mozgalom kezdte az érzéketlenség felszámolását. Az alábbiak a református zsoltáréneklés és himnológia eme kisemmizett mostohagyermekét karolják fel.

Tizenkétszer ötös vagy hatszor tízes sorok?

Énekelve egyes zsoltárok sorainak száma nem annyi, mint nyomtatásban. Ilyen a 47. (*No, minden népek, örvendezetek, Omnes gentes plaudite manibus, Or sus tous humains, Frapez en vos mains*) és 99. zsoltár (*Az Úr országol és regnál nagy jól, Dominus regnavit, irrascantur populi, Or est maintenant L'Eternel regnant*). Némelyik zsoltárt vajon miért nem annyi sorosként nyomtatják gyülekezeti énekeskönyvben is, meg szövegversként is (Bólya, Molnár, Alexa, Győri kiadásában, vagy akár a kritikai kiadásban),²³⁵ mint ahogyan énekelnünk lehet és kell? E két zsoltár strófászerkezete a dallam szerint nem annyi soros, mint tudományos vagy népszerű kiadásokban. Tudniillik az ötös vagy hatos sorokat a dallam szünet beiktatása nélkül, a genfi zsoltárok kedvenc szinkópásnak tűnő ritmusképletével (valójában ez hemiola és tempus perfectum) egybefogja tízesekbe és tizenegyesekbe. Hosszúsorosítja. Az ének énekelve ének, és ez a zsoltárnál sincs másként, a 47. zsoltár tizenkétsoros strófákból áll nyomtatott versként, gyülekezeti énekként hatsorosokkból ($6 \times 5 + 5$). Hasonlóan a 99. zsoltár strófáknak nyolcsoros, mint szövegvers, gyülekezeti énekként négysoros ($3 \times 5 + 5 \parallel 1 \times 6 + 5$).²³⁶ Mondhatjuk erre, hogy 1562-ben sem a dallamsorok tördelése szerint szedték a strófákat, a dallamot is folyamatosan szedték, prózaként, akár volt szünet, akár nem. Viszont a másodiktól kezdve a strófákat egységes alakban, versként nyomtatták. Ettől a kérdés megválaszolatlan maradt. Csomasz Tóth Kálmán e két zsoltár közlésében olyan megoldást választott,

²³³ Egyszólamú kiadását I. SZENCI MOLNÁR: Psalterium Ungaricum (2003), négyszólamú kiadását GOUDIMEL: Zsoltárok (2002).

²³⁴ Szemléztem, vö. FEKETE: Genfi zsoltárok — „most először magyarul” (2003), 353–355.

²³⁵ SZENCI MOLNÁR: Psalterium Ungaricum (1984); SZENCI MOLNÁR: Psalterium Ungaricum (1994), 125–468; SZENCI MOLNÁR: Psalterium Ungaricum 1607 (1996); RMKT XVII/6. Szenci Molnár Albert költői művei (1971).

²³⁶ PIDOUX: Le Psautier Huguenot (1962), számozza az énekvers sorait, amelyeket e két azonos ritmusú zsoltárdallam páronként választ el egységnyi szünettel, ezért hat és négysorosak. Egyik zsoltárnak sem ismeri más dallamváltozatát.

amely még tovább bonyolítja a Draskóczy László által elemzett ellentmondásos képet.²³⁷ A dallamsorokba csupán itt pontozott ütemvonalakat iktat. Van is meg nincs is ütemvonal. Mi keletkezik az ütemekbe gyömöszölésből? Váltakozva $\frac{3}{4}$ -es és $\frac{2}{4}$ -es »ütemezés«.²³⁸ Hugonotta zsoltárdallamban.²³⁹ Ha nincs és nem is lehet itt ütemvonal, akkor vajon mit jelöl?

1. ábra A 99. genfi zsoltár. In: *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Próbakiadás.* A Magyarországi Református Egyház kiadása. Budapest, 1948. — A szerkesztmény tartalma és úgyszintén kottaképe mind a mai napig teljesen változatlan.

Különbözik az előző két zsoltárétól a 138. zsoltár strófaszerkezete (*Dicsér téged teljes szívem, Confitebor tibi Domine... quoniam, Louange et grace je te rendray* [1542: *Il faut que de tous mes esprits*]). Itt szintén kétségtelen, hogy a dallam szerint nem lehet tizenkétsoros az énekelt vers, hanem csupán nyolcsoros; azonban a dallam itt a négyszer ismétlődő nyolcas sor után következő négyes és ötös sorokat forrasztja kilencesbe. Legalábbis látszatra ez így kétségtelen.²⁴⁰ Pidoux²⁴¹ két dallam hat változatát közli ehhez a zsoltárhoz. Az 1555-ös tenordallam nyújtópontot és ritmusaprózást is

²³⁷ DRASKÓCZY: Hogyan történik a genfi zsoltárok sorainak tagolása? (2008/2009), 469–482. Néhol a fölvetődő problémákra vissza kell utalnom, és néhol további részletekkel megtoldanom.

²³⁸ A kritikai kiadásba nem iktatott képletes ütemvonalat, hanem az ötödik szótag után minden sorban nagyobb spácium mutatja a belső sorhatárt a 47. zsoltárban. A 99-ben viszont *divisio minor* jelet is beiktatott. Ezt a két azonos szerkezetű zsoltárt nem közli azonos módon. A 92. és a 138. zsoltár hasonló szerkezetű dallamában ismét más jelölést, *apostroófot* alkalmaz.

²³⁹ Árokháty Béla a zsoltárokhoz készült úttörő orgonakönyvében (Psalterium, 1941) a polymetrikusnak nevezett dallamokat változó ütemekbe foglalta. „Izometrikus, szabályos ütemekbe szedésük eredeti lényegükkel ellenkeznék: megtörnék a dallamok szabad szárnyalását, gépiessé, élettelené tennék a ritmust” (Bevezetés, V). Eljárását Csomasz Tóth Kálmán helytelenítette. Árokháty eljárását nem részletezem. Délvidék énekeskönyvében (Szabadka, 1939) egységesen függőleges vonallal zárja a verssorok szerint a dallamsorokat. Szünetet nem jelöl. Orgonakönyvében a sorok lezárására *divisio minor*hoz hasonló jelet használ, pontos időérték nélküli elválasztásul. Többször megváltoztatja egyes dallamhangok hosszúságát. Nyolcadszünetet csak az 1. és 38. zsoltárban jelöl, másutt sehol nincs szünet feldolgozásában.

²⁴⁰ Csomasz Tóth Kálmán a kritikai kiadásban *apostroóf*al jelöli a sorhatárt (ugyanígy a 92. zsoltárban is), eltérően a 99. zsoltár közlésétől, ahol viszont *divisio minor* jelet alkalmaz.

²⁴¹ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), 138, szerint megjelent: Strasbourg 1539, 1542, 1545, 1548, 1553, Genève 1542, 1551, 1554, Lyon 1547, 1548, 1549; szintén közli 1555-ből Arcadelt és Certon cantus firmus dallamát.

tartalmaz. A genfi zsoltárokban ilyen sehol nincs, egyéb hugenotta dallamokat tartalmazó kiadványokban nem ritkaság.

Ismét másféle megoldásra bukkanunk a 92. zsoltárban (*Ékes dolog dicsérni, Uram, felségedet, Bonum est confiteri Domino, O que c'est chose belle De te louer, Seigneur*). Itt 7 + 6 és 6 + 7 szótagos sorok követik egymást, páronként, nyolcad (félegység) záródással és kezdettel (♩ | ♩). A sorok közé nem ékelődik szünet. (Pidoux itt sem, és számos először 1542-ben, 1551-ben vagy 1562-ben megjelent dallamnál sem ismer dallamváltozatot, előzményt.) Kitéüntetve a dallamot és jegyzését (mást mellőzve) elmondhatnánk, hogy nincs mit vitatnunk. Vagy van szünet, vagy nincs szünet. Annyi a dolgunk, hogy megvalósítsuk. Akkor is, ha a szünet egységnyi, akkor is, ha felényi. Akkor is, ha nincs. Vers és dallam kölcsönös összefüggését és beágyazódását vizsgálva azonban elkerülhetetlen, hogy rákérdessünk. Egybeforr itt a két sor nagyobb egységbe (*compositum*)? Vagy látszólagos csupán, hogy két félsor *hosszússor*ra módosul?

Csomasz Tóth Kálmán értelmezésében és a kritikai kiadásban itt is aposztróf (') jelöli az első félsor után, hogy nincs szünet a második félsor előtt. Négy sorba tördelte a dallamot (lásd a 2. ábrát). Ez nem tükrözi a strófa szerkezetét, ismétlőjelet is használ, az ismételt sorokat sem szedeti külön dallamsorba. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy ezt a zsoltárt négysorosnak határozta meg.²⁴² Genf és Szenci Molnár jelölése helyett szintén a Hasper-félét használja, aposztróf van a sor közepén. A dallam fölött zárójelben azt is jelzi (lásd a 2. ábrán), hogy Szenci Molnár Albert kiadásában a sor záróhangja egységnyi (*semibrevis*, átírva negyedhang). Másutt a *Psalterium Ungaricum* eltéréseinek jelzése sem mindig történik meg a kritikai kiadásban.²⁴³

E - Kes do - log di - czer - ni U - ram föl - sé - ge - det,

Es az te ne - ve - det E - nek - vel ma - gaz - tal - ni,

Hogy em - ber áldgya reg - gel Te nagy jo - vol - to - dat

Es i - gas - sá - go - dat Di - czer - je minden éy - jel.

2. ábra A 92. genfi zsoltár. In: RMKT XVII/6. 92.

²⁴² Lásd a strófamutatót CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés (1950), 209–210. Pidoux szintén alkalmaz ismétlőjelet és a dallamot folyamatosan szedeti, nem a strófaszerkezet szerint.

²⁴³ Ezt korábban részletesen kimutattam, vö. FEKETE: Szenci Molnár zsoltárdallamainak forrása (2004) 37–47; FEKETE: Szenci Molnár Albert zsoltárkiadásának mintája (2003), 330–349; FEKETE: A genfi zsoltárok elterjedése hazánkban (2009), különösen 195–197.

Ismét másként oldja meg a leghosszabb sorokból (tizenkettesekből és tizenhármakból) építkező 89. zsoltár közlését (*Az Úrnak irgalmát örökké éneklek, Misericordias Domini in aeternum cantabo, Du Seigneur les bontez sans fin ie chanteray*). 6 + 6 illetve 6 + 7 szótagú felsorokra tagolja, valamennyi dallamsor közepére *divisio minor* jelet helyez el a kritikai kiadásban. Pedig ebben a zsoltárban ilyesmi sem Szenci Molnárnál, sem az őskiadásban nem található. Pidoux közlésében sem. A gyülekezeti énekeskönyvben ettől eltérve aposztróft találunk. Nem minden sorban, csupán az első kettőben.²⁴⁴ Dallam és strófa szempontjából jóval több megoldatlanság adódik a genfi zsoltárokban. Itt ennyi is elég a kiadás és értelmezés összetett (kuszált) voltának vázolására. Ismételten vizsgálnunk kell a *Psalterium Ungaricum* elhanyagolt vagy elkendőzött sajátosságait. Itt főként azt, amiről Draskóczy Lászlóval elmondhatjuk, hogy a jelölés sokfélesége szükségtelen és igazolhatatlan. Másként szólva: vajon megoldás-e, ha a helyes jelölés hol ilyen, hol meg amolyan? Okot szolgáltat rá a genfi dallamok alkotásmódja. Komplikáltak, egyöntetűséget nem mindenben mutatnak.

Szenci Molnár nem öntudatlanul és jobb híján vállalt ilyen jelölést. Követte, ahogy tanulta Pfalzban, gyakorolta és tanította kántori tisztségében. Nekünk azért kell ezt igen nagy késéssel tudatosítanunk, mert kritikai kiadásunkban sem így van. A pfalzi kiadások módosítottak a sorvégek jelölésén, a szünetek, záróhangok és kezdőhangok hosszán vagy a szünetek hiányán.²⁴⁵ Azért, hogy a gyülekezet jobban énekelhesse a zsoltárok kritikus helyeit. Szenci Molnár megoldása helyett a kritikai kiadás és Csomasz Tóth Kálmán kézikönyve 20. századi elméletet vállalt és vallott. Ez az elmélet a *non-stop* zsoltáréneklést kívánt. Kodály jól ismert 50. zsoltárában megállás nélkül zenget a kórus két sort hosszúsorként. Ebből az következik, hogy a gyülekezetnek huszonegy–huszonkét szótagos sort is kell egyetlen lélegzetre énekelnie. A genfi zsoltárok szótagszámainak határa miatt ez hibás meglátás, alább erre ismételten vissza kell utalnunk.

Rejtjeles ritmusok és szünet nélküli sorok

Vannak olyan zsoltárdallamok is, amelyekben a strófaszerkezet nem az említett módon foglal egybe sorokat, mint a 47. és 99. zsoltárban, azaz lejegyzés szerint várható két sor egyetlen hosszúsorként való éneklése. Nem haladja meg a zsoltárokban található felső sorhatárt. Ez (és több hasonló jelenség) vitatható, vagy megoldása csak helyenként jó (a bizonytalanságnak engedve, illetve pedagógiai célú megoldást vállalva). A tartalmat itt se fedjük el hajszolt éneklésre kényszerítvén a gyülekezetet. Ne leplezzük azt sem, hogy nem könnyű kivétel nélkül és mindenütt jól működő elgondolást megfogalmaznunk; tehát olyan elgondolást, amely nem hány fittyet sem a liturgikus alkalmazás, sem a gyülekezeti énekelhetőség követelményeire, sem az irodalomesztétikai és artistikus értékekre, kötöttségekre. Ez magyarázza, de nem menti a vaskalapos elméleteket. Nézzünk tehát szembe azzal, hogy a genfi zsoltárokban az énekelt vers és dallama összefüggésének nem sikerül hibátlan logikájú és gyakorlatban is jól alkalmazható magyarázatát kidolgoznunk vitákkal kísért folyamat nélkül. Ez nem történhet másként a fentebb példaként említett kétségtelen gondok, eltérő értelmezései lehetőségek és a téma elhanyagoltsága miatt.

²⁴⁴ Talán hatott véleményére PRATT: *The Music of the French Psalter of 1562* (1966), 172. Ő megjegyzi, hogy e zsoltár sorait, különösen az első felében, tekinthetjük kettőbe oszthatónak (regarded as divisible into two).

²⁴⁵ Pratt, akinek munkájára Pidoux is támaszkodott (1. kiadása 1939), egységesen egész hanggal jelölt minden sorvéget. Többször változtatta a főlegységnyi kezdőhangot egységnyire (Csomasz Tóth Kálmán példányát használtam, Ráday Gyűjtemény 2–44591).

Nincs jobbkézzsabály, amely magyarázná, hogy összetartozó vagy annak vélt sorpárok között miért van egyszer egységnyi, máskor félegységnyi szünet? Egyszer egységnyi sorzárás és sornyítás, máskor meg félegységnyi? Még tovább bonyolódik a helyzet, ha nem egyetlen sornak tekintjük az itt dallamuk miatt sorpárnak mondott (egyébként önálló) verssorokat, és rákérdezünk, hogy miért hiányzik a két sor között a szünet? Miért változik egyes egybevont sorok ritmusa? És miért található mindezen lehetőségek keverése? Lappang ezek mögött valamilyen rejtjeles üzenet? A zsoltárok ötödét érinti a hagyományos (szinte hivatalos) felfogáson, meg az éneklési gyakorlaton és a szedésen való változtatás, tudniillik a 124 dallamból huszonnégyet, a dallamok ötödét. Összesen kilencvenhat dallamsor illetve (az első strófát tekintve) az énekvers kilencvenhat verssorát érintik az itt előtártak. Hangsúlyos, hogy gyakorlatban, tehát népes közösségben énekelve kell azt is megpróbálnunk, hogy mi az elfogadható megoldás olyankor, mikor hiányoznak, vagy nem egységesek a strófa egyes sorai között a szünetek. Azoknak is az említett példák ismételt végig való eléneklését szükség ajánlanunk, akiket csupán költészeti, elméleti, esztétikai szempontból foglalkoztatják a zsoltárok. Természetes beágyazódás és próba nélkül elsikkadnak egyes alkotóelemek és összefüggések. A versszedésről is a gyakorlatban megpróbált eredményekhez igazítva mutathatjuk ki, hogy mi a valóságos helyzet az énekelt zsoltárokból.

Szünet nélküli hosszúsor?

Kodály Zoltán 50. zsoltárában huszonegy szótagos *hosszússor*ra összeforrasztva, szünet és lélegzetvétel beiktatása nélkül énekli az énekhar: *Nagy szépséggel a Sion hegyéről Eljő az Isten ő fényességében*. Még öt zsoltárban ugyanezt várja el a 20. századi református egyházzenei esztétika. Ennek divíziós jelek és/vagy szünetek alkalmazásában megmutatkozó ellentmondásait elemezte Draskóczy László.²⁴⁶ Az elmélet követelményei értelmében nem kétséges, hogy Kodály idézett példája szerint kellene énekelnünk még a 23, 32, 57, 79, 110, 121. zsoltár egy-egy jellegzetes, hosszússorú egybeforrasztott sorpárját. A strófászerkezettel a szünetek kérdése, a hol egységnyi, hol meg félegységnyi szünet megléte illetve hiánya így tartozik össze. Jóllehet ezeken a helyeken is szükség volna nyugodt lélegzésre a sorok között, énekelve ezt előbb vagy utóbb mindenkinek be kell látnia (mihelyt nem csak olvas és beszél a zsoltárokról, hanem habitus-szerűen énekli és énekelteti a zsoltárokat), azért, hogy az összetartozó strófarészlet második tagja is értelmesen megszólalhasson. A Csomasz Tóth-féle felfogás ezt stílusalannak bélyegezte — az ősforrásra hivatkozva. Két-két sor általában való egy lélegzetre énekeltetésének, a Hasper-féle elméletnek, maga a versszerkezet és a strófászerkezet is ellene mond. Alább ennek egyes részletei következnek.

Pfalzban az ötvenedik zsoltár idézett helyét nem egyetlen hosszússorként, hanem egységnyire megnyújtott sorzáró hanggal és egységnyi szünet beiktatásával jelentették meg nyomtatásban. Ezt követve, egészen 1948-ig, ameddig a hazai zsoltárkiadás Szenci Molnár gyakorlatát folytatta, így találjuk (tehát a Biblia kiadásai mellett is, és a gyülekezeti énekeskönyvekben). Ha az éneklés valós

²⁴⁶ DRASKÓCZY: Hogyan történik a genfi zsoltárok sorainak tagolása? (2008/2009), *passim*. A Hasper-féle elmélet célja a gyülekezeti éneklés tempójának *négyszeresére* felgyorsítása volt. Eszköze a *non-stop*-éneklés. A 17–18. század folyamán lelassult (sok lelkész által eszményített, kántorok által mesterségesen is lassított) gyülekezeti éneklésre ellenhatásként gyökeresen más szemlélettel kísérleteztek. A holland himnológus-lelkész Hasper elméletét hűségesen átvette Csomasz Tóth Kálmán. Hasper a gyülekezettől rendre *két sor éneklését kívánta egy lélegzetre*. Kapcsolatukat és levelezésüket ismertettem a Pápán rendezett konferencián (2002. november 1–3.), az előadást és a leveleket is közreadtam. *Vö. Zsoltár 10* (2003), *passim*.

helyzetéhez igazítanánk a zsoltárok strófáinak szedését, akkor jelölnünk kellene a *dallam szerint* összetartozó sorokat. Erre hajdan is volt példa. Az ilyen tördelés mellett egyszersmind meg kell oldani a szükséges szünetek beiktatását. A sor hosszúságát, szótagszámának felső határát becsülhetjük. Tizenötösnek látszik (tapasztalatilag), de rövidebb, összeforrasztott sorokat is tanácsos egységnyi (azaz **É** negyed) szünettel tagolnunk, ahol kell. A genfi zsoltárok strófáit alkotó sorok szótagszámának felső határa *nem tizenöt, hanem tizenhárom*. Eddig a határig (legalább néhol) félegységnyi (azaz **E** □ nyolcad) szünetet elegendőnek tekinthetünk a korai közlés példái nyomán (lásd ezt alább részletezve).

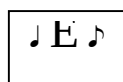
Táblázatos összegzés következik. Szótagszám szerint, amely zsoltárok egyes dallamsorai között nincs szünet, noha kell az értelmes éneklés biztosítására. Ez az összegzés megelőlegezi a szükséges, de hiányzó, azaz beiktatandó szüneteket.

? és **félkövér** szám különbözteti meg a **14–22** szótagszámú virtuális hosszúsorokat, amelyek kettőbe tagolására egységnyi szünet szükséges (...**É** □ □ □ **♪**...). A 9–13 szótagszámú sorok tagolására (ha és ahol szükséges) elfogadható félegységnyi szünet **♪ E** □ □ □ **♪**... ...**♪ E** □ □ □ □ □ **♪**..., stb.). A táblázatos összegzést és a megoldás előlegezését követi később egyes részletek taglalása és megokolása.

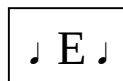
		Versként	♪ énekként
20	<i>Az Úr tégedet meghallgasson</i>	9. 6. 9. 6. 9. 7. 9. 7.	15. 15. 9. 7. 9. 7. ? ... ♪ É ♪ ...
23	<i>Az Úr énnékem őriző pásztorom</i>	6 × 11.	? 11. 11. 22. 11. 11. ... ♪ É □ □ ♪ ...
32	<i>Ó, mely boldog az oly ember éltében Akit az Isten bévett kegyelmében</i>	11. 11. 10. 11. 11. 11. 10. 10.	? 22. 10. 11. 11. 11. 10. 10. ... ♪ É ♪ ...
41	<i>Boldog, aki a nyavalyást híven Szánja</i>	10. 6. 10. 6. 10. 6. 10. 6.	? 16. 16. 16. 16. ... ♪ É □ □ ♪ ...
43	<i>Ítélje meg engemet Úr Isten</i>	9. 8. 9. 9. 8. 6.	9. 8. 9. 9. 14.? ... ♪ É □ □ □ ♪ ...
47	<i>No, minden népek Örvendezzetek</i>	12 × 5.	6 × 10. ? ... □ □ É □ ♪ ...
50	<i>Az erős Isten Uraknak Ura</i>	10. 10. 10. 10. 11. 11.	? 10. 10. 10. 21. 11. ... ♪ É □ □ ♪ ...
52	<i>Mit dicsekedel gonoszágban</i>	9. 6. 9. 6. 8. 6.	15. 15. 14.? ... ♪ É □ □ □ ♪ ...
56	<i>Irgalmaz, Uram, irgalmaz nekem</i>	10. 10. 10. 7. 11. 11. 11. 6.	10.10. 17. 11. 11. 17. oktávugrás! ... ♪ É □ ♪ ...
57	<i>Kegyelmezz meg nékem én Istenem</i>	10. 10. 11. 10. 11.	? 10. 10. 21. 11. ... ♪ É □ □ ♪ ...
61	<i>Kiáltásom halld meg, Isten</i>	8. 4. 7. 8. 4. 7.	12. 7. 12. 7. ? ... ♪ É □ □ ♪ ...
75	<i>Dicsérünk téged, Isten</i>	7. 7. 7. 7. 7. 7.	14. 14. 7. 7. ? ... ♪ É □ □ □ ♪ ...
79	<i>Öröködbe, Uram, pogányok jöttek</i>	11. 11. 11. 11. 6. 6. 7. 6. 6. 7.	? 11. 21. 11. 6. 6. 7. 6. 6. 7. ... ♪ É □ □ ♪ ...
81	<i>Örvendezzetek az erős Istennek</i>	5. 6. 5. 6. 5. 6.	11. 11. 11. ? ... ♪ É □ □ ♪ ...
92	<i>Ékes dolog dicsérni, Uram, felsegedet</i>	7. 6. 6. 7. 7. 6. 6. 7.	13. 13. 13. 13.? ... ♪ É □ □ ♪ ...
97	<i>Az Úr Isten regnál</i>	6. 6. 7. 7. 6. 6. 6. 6.	6. 13. 7. 6. 6. 12. 6. ... ♪ É □ □ ♪ ...

99	<i>Az Úr országol És regnál nagy jól</i>	5. 5. 5. 5. 5. 5. 6. 6.	10. 10. 10. 12. ? ... é ...
110	<i>Az Úr Isten mondá az én Uramnak</i>	11. 10. 11. 10.	? 11. 10. 21. ... é ...
121	<i>Szemem a hegyekre vetem</i>	8. 6. 6. 8. 7. 7.	8. 12. 8. 14.? ... é
123	<i>Tehozzád szemeimet, Úr Isten</i>	10. 6. 11. 6. 11. 6. 10. 6.	? 16. 17. 17. 16. ... é ...
128	<i>Boldog az ember nyilván</i>	10. 6. 11. 6. 11. 6. 10. 6.	? 16. 17. 17. 16. ... é ...
138	<i>Dicsér téged teljes szívem</i>	8. 4. 5. 8. 4. 5. 8. 4. 5. 8. 4. 5.	8. 9. 8. 9. 8. 9. 8. 9. ? ... é ...
149	<i>Az Úrnak, no, énekeljetek</i>	9. 9. 9. 7. 8. 8. 8. 6.	9. 9. 16. 8. 8. 14.? ... é ...
150	<i>Dicsérjétek az Urat, Áldjátok ő jó voltát</i>	7. 7. 7. 7. 8. 7. 7. 8.	14. 14. 8. 7. 7. 8.? ? ... é ...

Nézzük meg egyenként azokat a helyeket, ahol félegységnyi (nyolcad) szünetet van a sorok végén.

Kilenc zsoltárdallam (1, 8, 9, 38, 43, 103, 104, 115, 137) összesen tizenkét sorát választja el félegységnyi (nyolcad) szünet.

Ezek közül egy eltérő (38). Félegységnyi (nyolcad) szünet utáni sora nem rövid vagy félegységnyi (nyolcad), hanem hosszú vagy egységnyi (negyed) hanggal kezdődik. Ilyen rövidsor (négyes) igen ritka, csupán néhányszor bukkan föl a zsoltárstrófákban.

	előző sorvég	szünet	következő sorkezdet	éneksor	
1:2	10-es 			<i>És meg nem áll az bűnösök útján</i>	(10-es)
1:5	11-es 			<i>És arra gondja mind éjjel-nappal</i>	(10-es)
8:4	10-es 			<i>Kiterjed, és fölhat az egekre</i>	(10-es)
9:4	9-es 			<i>Hirdetem jótéteményidet</i>	(9-es)
43:2	9-es 			<i>És fogadd föl én ügyemet</i>	(8-as)
103:3	11-es 			<i>És az ő mondhatatlan jóvoltát</i>	(10-es)
103:6	11-es 			<i>Ő jótéteményinek sok voltát</i>	(10-es)
104:2	10-es 			<i>Dicsőségével rakva menny és föld</i>	(10-es)
115:2	10-es 			<i>Hanem nevednek adj dicsőséget</i>	(10-es)
137:3	11-es 			<i>Az szent Sionról megemlékezvén</i>	(10-es)
38:2	8-as 			<i>Megindulván</i>	(4-es)
38:5	8-as 			<i>Rámtekintvén</i>	(4-es)

A legutolsó példában az elképzelhető (a szótagszámok határát meg nem haladó) és egyszer meg is található tizenkettes sort is szünet tagolja két rövidebb sorra.

Egybeforrasztott hosszúsorként elméletileg elképzelhető *tizenhetes, tizennyolcas, húszas, huszonegyes* sor éneklése. Csakhogy látjuk, ezeket szünet választja el és tagolja két sorra egyes zsoltárokban, de gyakran tízeseket és tizenegyeseket is. Nem mindenütt. Értelmezhetjük ezt úgy, hogy magától értetődő volt, ahol nem jelölték. Gondolhatunk valamilyen megkülönböztetésre, ez bizonytalan. Ezáltal az egykori szerző vagy kiadó kifejezésre juttatja, hogy nem feltétlenül igényli a

genfi zsoltárok dallamstílusa az egybeforrasztott *hosszúsorok* éneklésben való érvényesítését. Egyes helyeken bizonyosan nem. A kottakép ellenére kell azt mondanunk, hogy nem; habár leszűkült értelmezésben maga a kottakép ezt, vagy csak ezt igazolhatná a kritikus helyeken. Viszont nem mindenkor döntheti el egyedül a szótagszám, hogy mennyi egy sor, mennyi a még énekelhető, ezért megengedhető vagy megkívánható, mennyi a stílusba illeszkedő. A dallam lejtése, a strófa hossza és a hosszú-rövid hangok aránya is módosíthat ezen, tehát a strófa költészetileg igen tudatosan alakított felépítésének több más követelményére is kell gondolnunk, amelyet a dallam igen gyakran nem követ, de ettől mégsem maradhat teljesen független. Az éneklés sem független ezektől. A fentebbi sorokban félegységnyi szünet található mindenütt, ha együtt a két sor túllépi a szótagszám gyakorlati határát. Ebből adódik az a következtetés, hogy vállalnunk kell legalább félegységnyi szünet beiktatását akkor, ha a szótagszám meghaladja a megállapítható határértéket. Vitathatatlan határérték nincs, csak becsülhető. A határérték eldöntéséhez tapasztalati megfontolások mellett a zsoltárdallamok és a korabeli költészet adalékait összegezhetjük.

Huszonnégy zsoltárdallamban következik egymás után két sor a sorokat szokásosan és egységesen elválasztó egységnyi (negyed, *semibrevis*) szünet nélkül. Főbb láttuk, ez összesen kilencvenhat sor. Mai (1948-as) gyülekezeti énekeskönyvünkben (és az azt követő „találkozó”, tehát az 1996-os református világtalálkozó óta forgalomban lévő kiadásokban) ilyenkor nem a gregorián divíziós jel, hanem aposztróf jelzi, hogy itt sem állhatunk meg, haladjunk tovább, legfeljebb lopva lélegezzünk. Csomasz Tóth Kálmán időskori kéziratos bejegyzéseiben hajlott arra, hogy a genfi dallamokban ilyenkor annyira egyetlen sornak tekintse a szünet nélkül következő felsorokat, hogy az aposztróft is mellőzte. A nyolcaddal záruló és nyolcaddal kezdődő sorok két hangjegyet gerendával is összekötötte, tehát ♪ ' ♪ helyett ♪ vélt helyesnek. Levegő lopását is kiiktatta. Revideált kiadásban ezt nem valósíthatta meg élete végén. A kérdést nekünk újra vizsgálnunk érdemes.

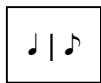
Énekelve, nem a zsoltárok énekléséről elmélkedve, gyakorlatban kell ezt ismételt megpróbálnunk. Megoldás-e a sor utolsó hangjának rövidítése? Vajon mit rövidíthetünk tempós éneklés közben félegységnyi (nyolcad értékű) hangon? A következő sor elején is, ha félegységnyi hanggal kezdődik a sor, szinte lehetetlen a még további rövidítés. Nos, amint az előforduló és főbb áttekintett példák mutatják, éppen ebből a fajtából találunk legtöbbet. Kétségtelenül egy sornak kell értelmeznünk és énekelnünk a hosszúsorrá minősült sorpárt? Elméletileg egységnyi hanggal záró és nyitó hosszúsornál (sorpárnál) is sikerülhet ez néhol, de ha alkategóriánként más-más szabályt kell találnunk a megoldásra, ezzel még távolabb kerülünk egységes és kivétel nélküli szabályozástól. Gyakorlati éneklésre és énekelhetőségre gondolva nem érdemes szélsőséges és merőben csak elméleti megoldást keresgelnünk és szembeszegeznünk a jelenlegivel.

Négy változata található a szünettel nem tagolt sorpároknak, azaz látszólag

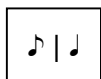
egybeforrasztott hosszúsoroknak:

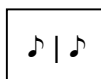
(1) Egységnyi vagy hosszú hanggal (negyeddel) záródik és ugyanígy kezdődik a következő sor hat zsoltárban: 52, 56, 81, 97, 138, 150.

(2) Egységnyi vagy hosszú hanggal (negyeddel) záródik és félegységnyiivel vagy röviddel (nyolcaddal kezdődik a következő sor három zsoltárban: 48, 75, 81.

(3) Félegységnyi vagy rövid hanggal (nyolcaddal) záródik és egységnyi vagy hosszú hanggal (negyeddel) kezdődik a következő sor egyetlen zsoltárban: 61.

(4) Félegységnyi vagy rövid hanggal (nyolcaddal) záródik és ugyanígy kezdődik a következő sor tizennyolc zsoltárban: 20, 23, 32, 41, 43, 50, 52, 57, 75, 79, 92, 97, 110, 121, 123, 128, 138, 149. Ez csaknem kétszerese az összes többinek.

(1) Első változat: összesen húsz zsoltársor. Mint fentebb, a szükségessége miatt javasolható és beiktatandó szünet látható a szótagszám előtt.

52:1-2	Mit dicsekedel gonoszságban Te hatalmaskodó?	... e ... (9 + 6)
52:3-4	Mit fuvalkodol föl magadban Nagyravágyakozó?	... e ... (9 + 6)
56:3-4	Nagy hatalommal támad ellenem, Hogy engem elejthessen!	... e ... (10 + 7)
56:7-8	Úr Isten, én ilyen nagy félelmemben Benned reménségem!	... e ... (11 + 6)
81:1-2	Örvendezzetek Az erős Istennek!	... e ... (5 + 6)
97:2-3	Ő az erős király, Kin mind e föld örvendjön ...	... e ... (6 + 7)
138:2-3	Én Istenem, Hirdetem neved	... e ... (4 + 5)
138:5-6	Én tégedöt, Mert azt érdemled	... e ... (4 + 5)
150:1-2	Dicsérjétek az Urat, Áldjátok ő szent voltát!	... e ... (6 + 6)
150:3-4	Dicsérjétek mennyekben, Hol országol kegyesen	... e ... (6 + 6)

(2) Második változat: összesen nyolc zsoltársor.

48:5-6	Tudniillik Sionban, Északi tartományban	... e ... (7 + 7)
75:3-4	Mert a te dicső neved Hozzánk közel jött híven	... e ... (7 + 7)
81:3-4	Énekeljétek Dicséreteket.	... e ... (5 +
81:5-6	5) Szép énekeket Jákób Istenének.	... é ... (5 + 6)

(3) Harmadik változat: összesen két zsoltársor.

61:1-2	Kiáltásom halld meg, Isten, Vedd füledbe	... e ... (8 + 4)
61:4-5	Mert én szívem nagy inségből, Messze földről	... e ... (8 + 4)

(4) Negyedik változat: összesen hatvannégy zsoltársor.

20:1-2	Az Úr tégedet meghallgasson Te nagy inségedben	... e ... (9 + 6)
20:3-4	Az Jákób Istene megtartsa Te veszedelmedben!	... e ... (9 + 6)
23:3-4	Gyönyörű szép mezőn engemet éltet, És szép kies folyóvízre legeltet	... é ... (11 + 11)
32:1-2	Ó, mely boldog az oly ember életében, Azkit az Isten bévőtt kegyelmében	... é ... (11 + 10)

41:1–2	Boldog, azki az nyavalyást híven Szánja inségében ...	e □ □ ♪... (10 + 6)
41:3–4	Mert szükségében őtet ismétlen Megmenti az Isten; ...	e □ □ ♪... (10 + 6)
41:5–6	Megtartja éltét, és ez országban Lesz jó állapotja,	é □ □ ♪... (10 + 6)
41:7–8	Ellenséginek kívánságába, Nem adja markába.	e □ □ ♪... (10 + 6)
43:5–6	Ne bocsáss, Uram, engemet, Tartsd meg én fejemet!	e □ □ ♪... (8 + 6)
50:4–5	Nagy szépséggel az Sion hegyéről Eljő az Isten ő fényességével	é □ □ ♪... (10 + 11)
52:5–6	Mert az Istennek jó volta Azt jókat megtartja.	e □ □ ♪... (8 + 6)
57:3–4	Több segedelmem nékem nincsen sohol, Szárnyad árnyékában nyugszik fejem	é □ □ ♪... (11 + 10)
75:1–2	Dicsérünk téged, Isten Dicséret legyen neked	e □ □ ♪... (7 + 7)
79:2–3	És szent templomodat megförtöztették, Jeruzsálem városát elrontották	é □ □ ♪... (11 + 11)
92:1–2	Ékes dolog dicsérni Uram, fölségedet,	e □ □ ♪... (7 + 6)
92:3–4	És az te nevedet Énekvel magasztalni	e □ □ ♪... (6 + 7)
92:5–6	Hogy ember áldja reggel Te nagy jóvoltodat,	e □ □ ♪... (7 + 6)
92:7–8	És igazságodat Dicsérje minden éjjel.	e □ □ ♪... (6 + 7)
97:7–8	Ő törvénsszékeinek És ítéletinek	e □ □ ♪... (6 + 6)
110:3–4	Míg ellenségedet, kik rád támadnak, Zsámolyszékül vetem lábad alá!	é □ □ ♪... (11 + 10)
121:2–3	Mert felyül van nékem Minden segedelmem	e □ □ ♪... (6 + 6)
121:5–6	Ki az eget formálta És ez földet alkotta.	e □ □ ♪... (7 + 7)
123:1–2	Tehozzád szemeimet, Úr Isten, Emelem az égbe!	e □ □ ♪... (10 + 6)
123:3–4	Mint szolgának szemei nyitva vadnak És az úrra vigyáznak,	é □ □ ♪... (11 + 7)
123:5–6	Mint szolgálóleány ő asszonyára Tekint minden órában,	é ♪... (11 + 7)
123:7–8	Úgy néznek szemeink az Istenre És ő kegyelmére.	e □ □ ♪... (10 + 6)
128:1–2	Boldog az ember nyilván, Ki az Istent féli	e □ □ ♪... (7 + 6)
128:3–4	Ő útjaiban járván, Ösvényit kedveli	é □ □ ♪... (7 + 6)
138:8–9	Imádkozván Neved tisztetem [+ szótag: hajlítás]	e ♪... (4 + 5)
138:11–12	Hálát adok Néked Istenem.	é □ □ ♪... (4 + 5)
149:3–4	Az szentek gyülekezetiben Dicsérje őtet minden	e □ □ ♪... (9 + 7)
149:7–8	Királyoknak örüljenek A Sion-béliek	e □ □ ♪... (8 + 6)

Nagyobb egységbe foglalásra int a szünet, illetve a szünet felezése a felsorakoztatott példákban. Ugyancsak erre hívja fel figyelmünket a hiány, a szünet mellőzése. Alighanem legjobb látszólagosnak tekintenünk. Vitatható? Szembe kell vele néznünk, hogy újabb adalékok nélkül jobbat nem tudunk. A kritikus sorok után, amelyekben nem találjuk a várható szünetet, tekintsük át a genfi zsoltárok strófaépítkezésének és dallamépítkezésének néhány jellemzőjét. Más a strófa költészetileg, mint a dallamok megalkotásában.

Sajátossága a genfi zsoltároknak a *félvers* (harminc zsoltárban találjuk, franciául még eggyel több zsoltárban). Minden ilyen zsoltár befejeződik a közepén, a strófa nyitószakaszának végén. Az összeforrt két félstrófa második része szintén lehet teljesen önálló dallamilag. Annyira, hogy mai fogalmaink szerint még lezárásuk harmónizálása sem szükség szerint azonos »hangnemű« Goudimel négyszólamú kiadásában.²⁴⁷ A pauzáló zsoltároknak (egy adag, egy zsoltárnyi strófa után az éneklés szünetel) befejeződik az éneklés a zsoltárstrófa közepén. Az egyszerre elénekelt zsoltáradag

²⁴⁷ Frig módusú dallamok harmonizálásában megfigyelhető, hogy ezeket Goudimel (mint később Bach) nem önálló hangsorként értelmezte. A félstrófa zárásakor a cantus firmust a basszus tercének tekintette, a teljes strófa lezárásakor kvintjének. Mai fogalmaink szerint a párhuzamos dúrban lezárt frig dallam végződhetett a dúr hangsor párhuzamos molljával, vagy fordítva. A 17. zsoltár IV–I plagális zárlatában I³ a félstrófa vége (C-dúr hangzat), a strófa vége viszont szintén plagális zárlatban I⁵ (A-dúr hangzat)

félverssel ugyanígy bármikor kezdődhet, azaz strófa közepén. A Szigeti Csaba²⁴⁸ által alkalmazott régi (dantei) terminológiát használva: lehet a zsoltár éneklésének lezárása a *frons*, és lehet nyitása a *cauda*. Versmondásban, esetleg felmondott zsoltárversben ilyesmi nem képzelhető el. Éneklésben igen. Ez magában figyelmeztet énekvers és dallam bizonyos mértékű ütközésére.

Zeneileg is magasabb rendű egység a strófa. Több két félstrófa gépies összegzésénél. A genfi zsoltárokban gyakran két összefogott versszakra született. Találunk erre számos figyelmeztető példát a genfi zsoltárok strófaépítkezésében és dallamépítkezésében.

Háttér és hasznosítása

Genf zsoltárdallamai többségének eredetéről semmit nem tudunk. A 124-ből (vagy 125-ből) nagyjából nyolcvan kialakulása, forrása, előzménye ismeretlen. Mégis, némelyek — romantikus 19. századi elképzelés nyomán — elterjedt világi dallamok átvételének, profán hatásra keletkezettnek tekintik a genfi dallamkincs zömét. Ezzel magyarázzák rohamos terjedését. Mostanság az egyházi zenének a szórakoztató iparban alkalmazott stílussal, ízléssel, színvonallal való felváltását támogatja effajta érvelés, missziós és pásztori, sőt szinte egyházkormányzati színezetet öltve. Pierre Pidoux munkája a genfi zsoltárkönyv négyszázados évfordulójára készült. Semmi effélét nem támogat. Szünetek kérdésében sem nyerhetünk támpontot világi dallamokból annak eldöntésére, mi a funkciójuk a sorok elválasztásában vagy összefogásában. Nem témánk központi része, mégis érintenünk kell itt ezt. „Nem hagyhatjuk itt figyelmen kívül azt a körülményt, hogy akkor a közízlés és a közműveltség *zenei* tekintetben korántsem jelentette a magas művészettel szemben azt az alpáriságot, amit a mostani, üzletszerűen gyártott ú. n. »könnyűzene« jórésze képvisel a maga megdöbbentő elterjedtségével és romboló hatásával” — írta Csomasz Tóth Kálmán 1950-ben.²⁴⁹ Aztán Pidoux művének megjelenése után még határozottabban elutasította (korábban is kétséggel említette) az efféle nézeteket. „*Douen* óta általánosan elterjedt nézet volt az, hogy a genfi zsoltárdallamok általában, legalább is nagy többségükben egykorú világi dalok nem minden esetben egyforma mértékű, de rendszeres és tudatos adaptációjából származnak”.²⁵⁰ Pidoux művének megjelenése előtt több mint egy évtizeddel úgy vélte, hogy „régibbi források keresése csak bizonytalan feltételezéseket eredményez”.²⁵¹ A profán inspirációt Pidoux kritikai megközelítése szinte kizárja.²⁵² Kezdetben ő azt tervezte, hogy Douen adatait rendszerezve újra kiadja. Ám kutatásai során teljesen más eredményre jutott. Önálló alkotásként értékelte a genfi dallamokat (modern értelemben is kompozícióknak tekinthetők). Ezért nem állítható többé, hogy „a hugenotta zsoltárok népszerű profán dalok pusztá travesztiái. Az efféle sommás tételeket ezután sokkal árnyaltabb és alaposabb értékelésnek kell felváltani”.²⁵³ 1950 óta nem történt meg a váltás az egyházi, főként a lelkészi köztudatban. Sőt, ma már annak vagyunk tanúi, hogy tódítják is a régibbi, ellenőrizetlen és félremagyarázott elméleteket, az elsődleges források vizsgálata nélkül, eldöntött adatként. Ezekből aligha igaz és jogos bármi. Summásan szemlélteti az eltérő származtatást a szünetek szempontjából kérdéses 20. zsoltár (*Az Úr tégedet meghallgasson, Le*

²⁴⁸ Szigeti *i. m.* 36–53

²⁴⁹ CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés (1950), 206, 4. lábjegyzet

²⁵⁰ CSOMASZ TÓTH: Hagyomány és haladás (2003), 405–417, TÓTH: Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoltár történetéhez (1963), 357–362.

²⁵¹ CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés (1950), 212.

²⁵² PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), XII–XIII.

²⁵³ CSOMASZ TÓTH: Hagyomány és haladás (2003), 414.

Seigneur ta priere entende, Exaudiat te Dominus). Pratt²⁵⁴ megjegyzi, hogy Douen²⁵⁵ szerint ennek a zsoltárdallam első két sora feltehetően világi chansonból átvétel, amelynek Marot lehet a szerzője. Pidoux forrásául a *Mise ordinarium Cunctipotens Kyrie* dallamát közli, ennek éppen az eleje egyezik a zsoltárdallam kezdetével hangról-hangra.

Theodor de Bèze életművének része a liturgiában örökölt kantikumok rímes-strófikus átköltése (1595). Közülük négy dallama egyformán kezdődik, a 30. zsoltár első sorával,²⁵⁶ folytatásuk (s versmértékük) más és más. A zsoltárdallamok változatossága többek között azt jelenti, hogy ez a sajátos formanyelv alkalmazott (nem feltétlenül tudatosan) hasonló vagy ismétlődő sorokat eltérő dallamszerkezetekben. A kezdő motívumról (a zsoltár első négy hangjáról, az egész első sort idézve) ezért készített Pidoux mutatót.²⁵⁷ Csomasz Tóth Kálmán is említette az egykori mozaiktechnika példáját. Sorok tudatos idézése is elismert dallamépítő és feldolgozó technika volt. Szerzősége inkább csak a cantus firmus harmónizált alkotásba illesztését értették, dallamszerzést kevésbé. Érinti ez a dallamok eredetét? A kor sajátos zenek nyelvének használata, bevált formulák, zenei építőkövek megjelenése eldönti-e? Douen sehol nem egészében vizsgálta a zsoltárdallamokat. Egyes sorokból következtetett eredetükre, profán sugallatra. Kevés példából. Úgy tekinti, hogy bizonyosan ilyen volt a strasbourgi és genfi kántorok alkotásának többsége. Analízise mellől a szintézis elmaradt. Nem kevésbé óvatlanok a rá alapozók. Valóban köznépi (nem ritkán frivol) dallamokra alapult gyűjtemény volt a holland *Souterliedekens* (Douen főleg ebből idézget). Hasonlítható-e elterjedtsége és hatása a genfi zsoltárokhoz? Ha joggal képzelték azonosnak a genfi zsoltárok hatásmechanizmusát, vajon akkor az egyiknél miért működött az, ami a másinál nem? Douen tekintélyes monográfiája adalékainak újrvizsgálása, sem valóban támogató adatok gyűjtése nem történt meg később. Világi és egyházi helyett (a francia forradalom óta ez szokásos megkülönböztetés) korábban szertartási és liturgián kívüli, vagy otthoni és udvari ének különböztetése volt általános. Latin és nemzeti nyelvű, nem alpári és művelt állott szemben egymással. Ez Kálvinnál is világos. Alább látjuk, ezt joggal hangsúlyozta Pidoux. Ismeretes a zsoltárok és a zsoltárének elterjedtsége a korábbi századokból. Szántóvető, hajóvontató, takács és szőlőműves egyaránt zsoltározott. Otthoni, templomon kívüli éneklést Kálvin szintén emleget. A középkori kantikumok, szent énekek, karácsonyi énekek (*noël, carol*) szintén terjedtek, balladákkal és hasonló műfajokkal együtt. Versként az irodalmi szint, virtuóz verselés volt az elvárás. Verset akkor nem szavaltak, mindig énekeltek. Látszott a dallamszerzésen a katedrálisok scholáinak szertartásban jártas énekesei, kántorai polifón többszólamúságon iskolázott tanultsága. Strasbourgban Matthias Greiter volt szerzetes volt a katedrális kántora. Az ő 36. zsoltárhoz szerzett dallama a hugenották híres harci zsoltára, a 68. (*Que Dieu se monstre seulement, Exsurget Deus*).

Pidoux egyetlen *chanson* dallamát közli hasonmásban, ez a 138. zsoltár dallamának előzménye, Marot verséhez.²⁵⁸ Van még két zsoltárhoz (25, 39) világi dallamra való hivatkozás, ezek műfaja *cantique* avagy *chanson*. Gyanútlanok a könnyűzene apostolai. Nem ismerik a 16. és 20. századi

²⁵⁴ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), 100.

²⁵⁵ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), 724–725.

²⁵⁶ i. m., nro 407 (*Le Seigneur est tout mon plaisir*), 409 (*Et qui suits-je donques Seigneur*); 412 (*Contre moy tu t'es courrouce*), 413 (*A ce coup sommes – nous munis*).

²⁵⁷ i. m., 243–252.

²⁵⁸ i. m., 240 (planche VIII).

chanson különbségét. Kuplénak vagy kocsmai nótának vélik a művelt házi muzsikálás jellegzetes és igényes műfaját, ez egyenrangú a motettával. E látás pártolói tódítják a másodkézből származó nézeteket, amelyek elterjedtek egy időben. Kedvenc érvük azoknak, akik a világi zenét nem vetik el, mint Kálvin, hogy egyes genfi dallamok először kocsmában hangzottak.²⁵⁹ Ilyen érvelés nem forrásismereten alapul, hanem az ismeretek hiányán. 19. századi szinten megrekedt dallamhasonlítás is oka ennek. Douen viszont mégsem a racionalizmus meg a liberalizmus és az általános elvilágiasodás hatására származtatta például az *Ein feste Burg* dallamát. Ő, bár monográfiája a hagyományos irodalomból kiemelkedik,²⁶⁰ nem ismervén Luther dallamának eredeti, ritmikus formáját (Huszár Gál graduálját sem ismerhette, Komjáti, 1574), a kései kiegyenlített dallamból indult el. Fölfedezvén a ritmikus alakot egy dalmát kancionáléban (1594), neki úgy tűnt, mint új alkotás a század végéről, keletkezését olyanak látta, ahogyan ő a genfi dallamokét hitte. Szerinte az eredeti Luther korál és a 3.²⁶¹ meg 84. genfi zsoltár dallamának egyes sorait illesztette össze valaki és ritmikusra átalakította. Pidoux óta ilyen valótlansággal nem lehet érvelni. A kocsmára szavazók nem úgy járnak el, mint itt Pidoux, aki idézi Kálvin 1542-es előszavát (folytatva az 1543-as kiegészítéssel; és még hozzáadva az *Institutio* részleteit, ilyet a kocsmát eszményítőket szintén nem tesznek): „nagy különbségnek kell lennie az asztali és házi muzsika meg a zsoltár között: amarra vigadnak az emberek, emezt pedig a szent gyülekezetben éneklik, Istennek és az ő angyalainak színe előtt” — „azért alkalmaztunk ebben a könyvben ilyen fegyelmezett dallamformákat, mert ezeket ítéltük legalkalmasabbnak arra, hogy a szent tárgyat megfelelő súllyal és méltósággal zengjék és hogy — amint kifejtettük — a szent gyülekezetben is énekelhetők legyenek”.²⁶² 1950-ben Csomasz Tóth Kálmán vélte Kálvinról. „Neki olyan énekek kellettek mind tartalom, mind költői és zenei forma tekintetében, amelyek Isten dicséretére méltók, tehát az Igéből merítettek, kifejezésmódjuk tekintetében pedig kifogástalanul művésziek és választékosak, ugyanakkor azonban népszerűek és a kor közműveltségének és közizlésének is megfelelők”.²⁶³ Alább némi válogatás utal arra, hogy valójában mit tárt fel Pidoux.

Az 1562-ben először megjelent negyven zsoltárdallamhoz nincsenek változatok, előzményük ismeretlen,²⁶⁴ az 1551-ben már megjelentekkel is így van.²⁶⁵ Számos zsoltárhoz csupán a Lausanne 1565. impresszummal megjelent dallamot közli Pidoux, mást semmit nem.²⁶⁶ Ennek volt legalább két korábbi kiadása (1552, 1557), ezeket példány szerint nem ismerjük. Ez az eltérő hagyomány ismerős

²⁵⁹ Debrecenben a könnyűzene kérdésének megvitatására 2009-ben szervezett fórumon két ízben is elhangzott, mint esperesi kijelentés, hogy ez tény.

²⁶⁰ DOUEN: Clément Marot et le Psautier huguenot (1878–1879).

²⁶¹ Tévedésből az 5. zsoltár olvasható a Le Psautier Huguenot I. XI-ben, helyesbítette CSOMASZ TÓTH: Hagyomány és haladás (2003), 411.

²⁶² PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), XIII. „Comment alors expliquer que Calvin réclame « qu’il y ait grand différence entre la musique qu’on fait pour réjouir les hommes a table et en leur maison, et entre les Psaumes qui se chantent en l’Eglise » (1542) et qu’il ajoute au sujet de la mélodie des psaumes «... il a semblé le meilleur qu’elle fut modérée en la sorte que nous l’avons mise, pour emporter poids et majesté convenable au sujet, et meme pour être propre a chanter en l’Eglise » (1543). Jenei Zoltán fordítását Bolya József kiadásából idézem.

²⁶³ CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés (1950), 206.

²⁶⁴ Például 49, 58, 59, 60, 61, 81, 83, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 105, 109, 112, 117, 135, 136, 139, 145, 148, 149, 150.

²⁶⁵ Például 16, 21, 26, 28, 31, 40, 41, 47, 49, 90, 121, 122, 123, 125, 126, 161, 133, 134.

²⁶⁶ Például 27, 29, 30, 54, 55, 56, 68, 75, 83, 85, 94, 98, 100, 102, 106, 108, 109, 111, 116, 119, 127, 139, 140, 144, 146, 147, 150.

lehetett a genfieknek. Nem a genfi dallamok változata a Strasbourgban megjelent, majd elhagyott dallamok sora. Ezáltal a fokról–fokra módosított dallamok köre a zsoltárkönyvnek kevesebb mint harmadára szűkül, azaz zömében a legkorábbi zsoltárokra, amelyeknek később módosították hol csak néhány hangját, zárlatát, hol meg némelyik motívumát vagy sorát. Harmada látott napvilágot a genfi zsoltároknak először Strasbourgban (1539-ben és később még többször).²⁶⁷ Némelyik zsoltár dallamának két strasbourgi változata is volt (egyik Kálvin, másik Marot versével), végül mégis harmadik dallam látható a genfi zsoltárkönyv végleges alakjában (1562-ben, vagy már 1542-ben, illetve 1551-ben). A genfi dallamok módosítását vagy átalakulásának történetét tehát legfeljebb a zsoltárkönyv egyharmadának dallamaiban kísérhetjük figyelemmel. Száznál is több zsoltár körülbelül nyolcvan dallamának *csupán a végleges* alakját ismerjük. Semmi többet. Sőt a zsoltárkönyv harmadán belül is további szűkítéssel kell számolnunk. Kertelés nélkül el kell mondanunk, hogy a legtöbb dallam előtörténetét homály fedi. Ezért forrásaink köre a szünetek megoldására elég szűk.

Korábban alig említett, vagy egyenesen kizárt forrás volt a középkori latin liturgia. Csupán három dallamról említette Csomasz Tóth Kálmán 1950-ben (a korábbi irodalom nyomán), hogy szertartási eredetűek. Pidoux kutatásának eredménye (korántsem végleges, mert például a strasbourgi dallamok forrásai között gyanítható indíttatások nincsenek kikutatva) hét újabb azonosság vagy latin előzmény földerítése.²⁶⁸ Ezért más megítélésre nem is juthatott, csak arra, hogy „a hugenotta dallamok szerzői és alkalmazói *inkább a katolikus vallásos tradícióval* vannak kapcsolatban, mint az egykorú világi *chanson*nal”.²⁶⁹ Ezen túl és részben ezzel egyezően még jó harminc zsoltárnak,²⁷⁰ tehát a dallamkincs nagyjából negyedének vizsgálhatjuk (át)alakulását különböző kiadásokban, bár előzményét vagy forrását nem. Ezek egyes részleteit (sorzárását, ritmusát, tagolását) tovább finomította a későbbi kiadásokban a zsoltárkönyv szerkesztője vagy zenei kiadója (Loys Bourgois, Pierre Davanté, Guillom Franc, vagy valaki más is). Van egyéb többletünk. Pierre Pidoux közel kétszáz dallamot adott közre a zsoltárok után 201–418 sorszámmal. A hugenották énekeskönyveinek összes dallamát és változatait. Vannak közöttük olyanok is, amelyek genfi zsoltár dallamára készültek, *ad notam* regisztrálja ezeket, saját dallamuk nincs. Összehasonlítási alapul, tanulságok levonására a későbbiek, a genfi zsoltárkönyvben nem található dallamok is mind alkalmasak, mert ugyanabban a stílusban és ugyanazokban az évtizedekben keletkeztek. Feltáruznak bennük a jelölés vegyes módzatai. Ez nem könnyíti dolgunkat. Kétségtelen megoldásra így sem könnyebb eljutnunk, de legalább hasonlíthatjuk a fölvetődőket a nálunk nem használt (és nem ismert) hasonló dallamok és énekes kiadványok példáihoz.

Mi táru fel ezekben? Mit olvashatunk ki a dallamokból?

Némelyik hugenotta kiadványban gyülekezeti én ekként énekelhetetlenül hosszú sorokra bukkanunk. Nem ritka, hogy egymás után több sor végén nincs szünet, esetleg a dallam egyetlen

²⁶⁷ Csillag (*) különbözteti meg azokat a dallamokat, amelyek megmaradtak, a többi dallam helyett más került a genfi zsoltárok végleges kiadásaiba: *1, *2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 9, 10, 11, 12, *13, 14, 15, *18, *19 (2), 22, *23, 25, *32, *33, *36, *37 (2), *38 (2), 43, *45, 46, *50, 51, *72 [=65], *79, *86 [=77], 91 [Greiter], 101, 103, *104, 104, 110, 113 (3), *114, *118 [=66], 120, 124, *130, *137, *138 (2), 142, *143.

²⁶⁸ 17, 20, 31, 32, 55, 80, 104, 124, 129, 141

²⁶⁹ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), X — CSOMASZ TÓTH: Hagymány és haladás (2003), 360.

²⁷⁰ 1, 2, 4, 5, 8, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 24, 33, 36, 43, 45, 50, 72, 79, 86 [=77], 91, 102, 103, 104, 107, 114, 118[=66], 128, 130, 137, 138, 143.

szünetet sem tartalmaz. () jelzi azokat a dallamsorokat, amelyeket szünet hiányában (legalább látszólag) összetartozónak kell tekintenünk. $\text{┆} \text{┆}$ között az alább tárgyalt *enjambement* által szétválasztott illetve másikkal összekapcsolt sorok állnak.

Szólóénekesre számíthatott a zeneszerző több ízben, mint az itt következő példában, amelyet a legtöbb énekesnek is csak lopott levegővel sikerülhet ékesen megszólaltatnia. Ez a 102. zsoltár 1548 előtti kéziratból idézett²⁷¹ hatsoros strófája. Felépítése (zárójelben + jel mutatja a szünet mellőzésével egybevont sorok szótagszámát): (8 + 17) $\acute{e}$ 9 $\grave{e}$ $\square$ 12 $\grave{e}$ (12 + 20). A dallamot záró óriási (32 szótagos) sor közepén 12-hangos tizenhatodokból álló *melizma* van. Egységnyi szünet a 2. sor, félegységnyi a 3. és 4. sor végén található. Próba és megegyezés döntött arról, hol és mikor vehetett stílusosan levegőt az éneklő. Hasonló példákban elég gyakori, hogy szünet csak kétsoronként²⁷² vagy hámsoronként található.²⁷³ Ilyenkor az összetartozás jelöléseként értelmezhetjük a szünet hiányát. Többször nem kétségtelen, hogy valóban egyetlen levegővel ilyen hosszú sort akart volna énekelteni a zeneszerző, mert a *Pseaumes, Cantiques et Chansons spirituelles* megnevezés szintén utalhat arra, hogy sokkal inkább szólóénekesre számítottak alkotói, mintsem népesebb gyülekezet éneklésére. Szólóként nehezen bár, de a hosszú sorok éneklése megoldható. Alább az egységnyi szünettel kettőbe tagolt nyolcas sort $\text{┆} \text{┆}$ közé zárás különbözteti meg. A Példabeszédek 27. (Ne dicsekedj a holnapi nappal, *Mon files ne te glorifie*)²⁷⁴ 16-soros strófájában csupán hat helyen (ott sem mindig a sor végén) találunk szünetet: (8 + 7 + 7 + 4) $\acute{e}$ (8 + 7) $\acute{e}$ (7 + 3) $\acute{e}$ (7 + ┆ 4) $\acute{e}$ (4 ┆ + 8 + 3) $\square \square \square$ $\acute{e}$ 7 $\acute{e}$ (8 + 8 + 4). Françoise Gindron dallamában a 8-szótagos 10. sor közepén a 4. szótag után bukkan föl szünet. A sor második fele (szintén négy szótag) már a következő két sorral alkot egységet. A 16-ból csupán kétszer van magányos sor végén szünet. Amint látjuk, a többi szünet másfél, két, három vagy négy sor után következik. Elképzelni sem könnyű, hogy ezt gépiesen és hibátlanul így tudták megszólaltatni, és sehol nem iktattak be legalább gyors levegővételt például az első 26-szótagos óriássor közben. Ez a jelenség nem nagyon gyakori, de korántsem kivételes.

Philibert Jamb-de-Fer dallamaiban másokénál változatosabb jelölésmódokra bukkanunk. Egyáltalán nincs szünet a 133. zsoltár²⁷⁵ ötsoros strófájában (9. 9. 8. | 9. 8.), de a 3. sor végén meghosszabbított záróhang (*semibrevis*) jelzi a tagolást. Tehát a látszólag kétsoros strófa szerkezetét így is felírhatjuk: (9 + 9 + 8) [$\acute{e}$] (9 + 8). Ez félmegoldás. Az első félstrófa 26-szótagos sora messze meghaladja a francia versek (és a genfi zsoltárok) megengedett sorhosszúságát. Felezett egységet választ a zeneszerző, *minima* és *semiminima* (tehát nyolcad és tizenhatod) hangokat ír. A 3. sor záróhangja ezzel szemben kétegységnyi *semibrevis*. A hosszú hang (például Bourgeois kiadásában, Lyon 1547) a sort záró egységnyi hangot és az utána következő egységnyi szünetet jelöli. Értelemszerűen ez Jamb-de-Fer dallamjegyzésére is érvényes. Ezért az összekapcsolt sorok elválasztására minden dallamsor vége szünet betoldását kívánja az énekelhetőség. Fel kell azonban figyelni arra is, hogy a *semibrevis* nem csupán szünetet jelöl, hanem egyben tagolja a strófát, három

²⁷¹ i. m., nro 215. *Domine, exaudi orationem meam, Seigneur entens mon oraison.*

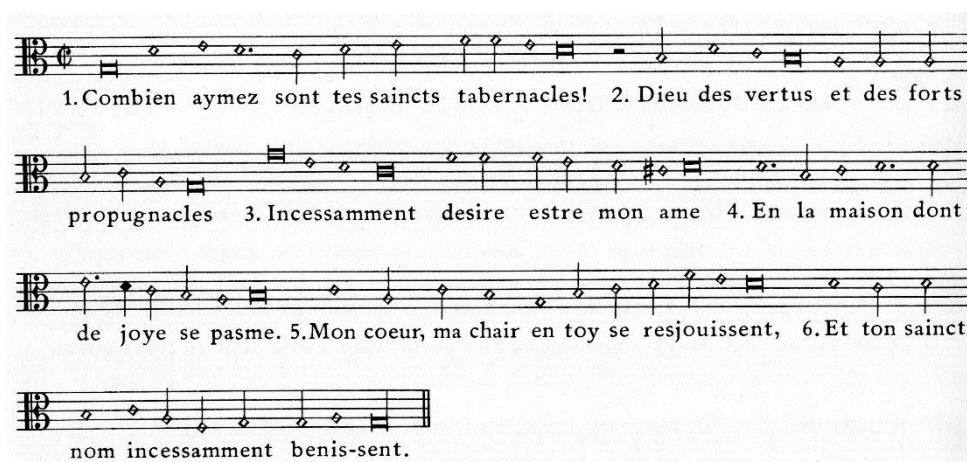
²⁷² i. m., nro 354. Példa hámsoronkénti szünetre: (6 + 6 + 6) $\acute{e}$; (6 + 6 + 6) $\acute{e}$; (6 + 6 + 7) $\acute{e}$; (7 + 7 + 7) $\acute{e}$; illetve i. m., nro 355, (6 + 6 + 5) $\acute{e}$; (6 + 6 + 5) $\acute{e}$; (6 + 6 + 5) $\acute{e}$; (6 + 6 + 5).

²⁷³ Ilyen a 9-soros, $3 \times (6 + 6 + 5)$ szerkezetű, a Prédikátor könyve kezdetének énekbe formált alakja, amelynek csak 3. és 6. sora után találunk szünetet – uo.

²⁷⁴ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), nro 367.

²⁷⁵ i. m., nro 335, *O que c'est chose pretieuse.*

illetve két sor összetartozását mutatja. Szintén nincs sorvégi szünet a Magnificat dallamában.²⁷⁶ A sorvég azonban *brevis*, és *brevis* az első sor negyedik hangja is, azaz kettőbe tagolja az első sort: (4 + 8), *La vierge dit Mon ame magnifie* (Mondá a szűz: Lelkem felmagasztalja). Ezzel (akár tudatosan, akár nem) a latinul recitált Magnificatra utal. A strófa (12. 11. 10. 13.) így értelmezendő: $\vdash 4 [\acute{e}] 8 \vdash [\acute{e}] 11 [\acute{e}] \square \square 10 [\acute{e}] \square \square 13$. Feltűnően ellentétezik a rövidebb önálló sorokat a különböző hosszúságú összevont dallamsorok a 149.²⁷⁷ zsoltárban, amely a különösen fontos hatosok és hetesek kombinációja: (6 + 6 + 7 + 6) $\acute{e} \square \square \square (6 + 6) \acute{e} 7 \acute{e} (6 + 6) \acute{e} 7 \acute{e} 7 \acute{e} 6$. Nyilvánvaló, hogy az összevont 25 szótagos sor sem énekelhető beiktatott szünet nélkül. A 131. zsoltár²⁷⁸ tízsoros strófája hasonló, de még kevésbé énekelhető szünet beiktatása nélkül (35 illetve 47 szótag), hisz sorai összeolvasztás nélkül is elérik a sorhatár felső értékét: (10 + 10 + 11 + $\vdash 4$) $\acute{e} (7 \vdash + 11) \acute{e} (11 + 12 + 12 + 11 + 11)$. Ezt mindenképpen orvosolnia kellett az énekesnek, vagy próbán a karmesternek. Nekünk is orvosolnunk kell, és ez annál kézenfekvőbb, mert az 1, 2, 4, 6–10 sort *brevis* zárja. Azaz értelem szerűen egységnyi záróhang és egységnyi szünet. Nincs gondunk az énekléssel, ha ezt figyelembe vesszük: 10 $\acute{e} \square 10 \acute{e} \square 11 \acute{e} \square \vdash 4 \acute{e} \square 7 \vdash \acute{e} \square 11 \acute{e} \square \square 11 \acute{e} \square 12 \acute{e} \square 12 \acute{e} \square 11 \acute{e} 11$. A szünetek beiktatását itt egyértelműen megtehetjük, de bizonynyal főttebb is, és minden hasonlóan értelmezhető esetben erre a megoldásra kell szavaznunk.

3. ábra Philibert Jamb-de-Fer dallama a 84. zsoltárhoz (Pidoux *i. m.* I. nro 277). 2. és 3. sorában tagolásra utal a *brevis* a 4. szótag után, egységnyi szünetre a sorok végén. Csupán a félegységnyi szünetet jelöli egyszer. Komponálást és írásmódját pontozott ritmus (1. és 4. sor), valamint kiírt diesis (néhol sor közben is) különbözteti meg a genfi zsoltárok szokásosabb dallamjegyzésétől.

Összecsatolt sorok mellett főttebb is láttunk soron belüli széttagolást. Ez az összeforrasztás ellenpéldája. Hugonotta dallamokban gyakran tízes vagy tizenegyes sort választ el egységnyi szünet. Strasbourgban ezt függőleges vonal (nem ütemvonal) jelöli szünet helyett. Ritka kivétel, ha nem a negyedik szótagnál (4 + 6 és 4 + 7) választják ketté a sort. Zakariás énekének egyik változatában (Genève 1554) ilyen kivétel a 2. nyolcas sor $\vdash 3 \acute{e} \square \square \square 5 \vdash$.²⁷⁹ Még olyan változattal is gyakran találkozunk, hogy a közepén két részre tagolt normálsor elejét a megelőzőhöz csatolja a zeneszerző, és nem iktat közben szünetet. Ez valóban *enjambement*. Ilyen a zsoltárdallamok végleges genfi alakjában nem található. Ezért nem látszik alkalmasnak ez a terminus technicus a genfi zsoltárdallamokkal

²⁷⁶ i. m., nro 350, *Le cantique de la Vierge Marie*.

²⁷⁷ i. m., nro 348, *Chantez cantique et vers, Cantate Domino*.

²⁷⁸ i. m., nro 333, *O Seigneur Dieu, mon coeur n'est eleve*.

²⁷⁹ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), nro 226, *Loue soit Dieu et le Seigneur, Benedictus Dominus*.

kapcsolatban — Draskóczy Lászlótól szóhasználatától eltérően. Vannak viszont a Pidoux által közölt egyéb hugenotta dallamokban olyan sortagolások, amelyekre valóban csak az *enjambement* illik. Például az 52 zsoltár (Genève 1554, Gueroult-féle): 11 É 4 É 6 É 10 É 11. szerkezetű²⁸⁰ Négy helyett a dallam szerint a strófa ötsoros. Jóval bonyolultabb a 111. zsoltár sorainak széttagolása (szintén Gueroult-féle): (11 + 4) É (7 + 4) É (6 + 11 + 4) É 7 É 10.²⁸¹ A dallam az énekvers sorait ismételten átlépi, összetartozó sorokat elvág, majd pedig ezeket a szünettel szétvágott félsorokat más sorral (sorokkal) összetapasztja, így egyetlen strófában három *enjambement* és tizenötös meg huszonegyes sor keletkezik. Verstanilag is foglalt szakkifejezés az *enjambement*. Átkerül a mondathatár a következő verssorba, megszakad a sorhatáron az összetartozó mondatrészek kapcsolata, a mondat befejezése áttolódik a következő sorba. Vele áttolódik például a családnévtől elválasztott keresztnév, a határozott névelőtől elválasztott névszó, vagy az igei állítmány, tárgy. Viszont sehol nem ez történik a 125 genfi zsoltárdallam egyes szünet nélkül egymásra következő, összetapasztott vagy egybeforrasztott dallamsoraiban. Ezért kettős okból is ajánlatos az *enjambement* genfi zsoltárookra való értelmezésének mellőzése.

Sorhosszúság. Általában a genfi zsoltárokkal egyezik. A tizenegyes nem ritka sorfajta, de ezt csak kevés sor hosszúsága haladja meg. Theodor de Bèze kantikumaiban vagy Jean Poitevin zsoltáraiban előfordul 12-es és 13-as sor is néhol. Például 12. 12. 13. 13.²⁸² — 12. 12. 13. 13. 12. 12. 13. 13.²⁸³ — 12. 12. 12. 12. 13. 13.²⁸⁴ — 13. 13. 13. 13. 13. 13. 12. 12.²⁸⁵

Brevis. A korai strasbourgi dallamoktól kezdve ismételten fölbukkanó kétegyesnyi érték.²⁸⁶ Ritkábban strófa belsejében vagy sor belsejében is találjuk, olyankor általában a negyedik szótag után tagolja a sort. Többször csak a legelsőt. Másutt pótolja az egységnyi szünet jelét is.

Nyújtópont, amint említés történt már erről is, sokszor előfordul összekapcsolt sorok között, nem csupán sor belsejében. Néhányszor látjuk, hogy ez a nyújtás egyben közbeiktatott félegységnyi szünetet is jelent.²⁸⁷ Mint a genfi zsoltárokból, a *páratlan* számú nyolcadokkal kezdődő dallamsorok csak ilyen helyzetben találhatók, önállóan, amikor egységnyi szünet zárja a sort, nem. Olyankor a félegységnyi (vagy még rövidebb) hangok mindig párosak. A lassú léptékű sorok első (egységnyi) hangja, amelyekből nem csak a genfi zsoltárok dallamában van kevés, ilyenkor rövidül meg.

Pidoux szemléletéből és adataiból van még mit tanulnunk. Közöséges bibliográfiai adatokon kezdve. Hisz Bólya József kiadásában a dallamok első megjelenési adata sem mindig egyezik Csomasz Tóth Kálmánéval, akinek korrekcióival az 1977-es úgynevezett *dőltbetűs* énekeskönyv megjelent,²⁸⁸ és aki Pidoux nyomán akkor már helyesbítette az 1948-as énekeskönyv adatait. Később

²⁸⁰ i. m., nro 216, *Pourqoy esprits de furieuse rage, Quid gloriaris in malitia.*

²⁸¹ i. m., nro 220, *De tout mond coeur ausacre consistoire, Confitebor tibi Domine.*

²⁸² i. m., nro 260, 65. zsoltár (*La louange est duisante a toy, Te decet hymnus*).

²⁸³ i. m., nro 246, 49. zsoltár (*Entendez, tous humains qui la terre habitez, Audite haec omnes*).

²⁸⁴ i. m., nro 410, 2Sám 23 (*Voicy que dit David qui d'Isai fut ne*).

²⁸⁵ i. m., nro 411, Ézs 5 (*C'est a mon cher ami que ce chant je dedie, Vine a facta est dilecto*).

²⁸⁶ PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962), nro 226, 227–250, 256–257, 259–260, 262–264, 268–277, 286, 288–290, 294–298, 302–307, stb.

²⁸⁷ i. m., nro 3a/2, 11c, 12c, 13c, 14d, 23c-d, 24d, 25c2, stb. illetve 203a, 204a, 207b, 230, 233, 236–238, 240–244, 247, 249, 256, 262, 266, 271–273, 276, 281, 285–289, stb. 312–331, 33–337, 340–344, 347, 350.

²⁸⁸ Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, (1977).

ezt nem követték a forgalomban lévő lenyomatok. A Kálvin Kiadónál mai napig nem történt kísérlet az 1964-es állapot meghaladására. 1995-ben látott napvilágot a genfi zsoltárok újfajta francia kiadása, ez — többek között — Pidoux publikálatlan adataira is alapozta álláspontját.²⁸⁹ Van tehát eltérés, nem is csak néhány helyen, az említett három kiadás között.

A táblázatban csak a helyesbítésre érett, eltérő adatok kapnak helyet.

Zsoltár	1995 Lyon	2003 Bólya	1977 döltbetűs
1	Strasbourg 1539	Genf 1551	Strasbourg 1539
2	Strasbourg 1539	Lyon 1548	Genf 1542
4	Genève 1542	Genf 1551	Genf 1542
8	Genève 1542	Genf 1551	Genf 1542
9	Genève 1542	Lyon 1547	Genf 1542
10	Genève 1554	Genf 1551	Genf 1551
13	Genève 1542	Lyon 1547	Genf 1542
14	Genève 1542	Genf 1551	Genf 1542
15	Strasbourg 1539	Genf 1551	Genf 1542
18	Lyon 1547	Genf 1551	Lyon 1547
19	Genève 1542	Lyon 1548	Genf 1542
22	Genève 1542	Lyon 1548	Genf 1542
23	Strasbourg 1545	Genf 1551	Strasbourg 1545
24	Genève 1542	Lyon 1548	Lyon 1547
32	Lyon 1547	Genf 1551	Lyon 1547
33	Strasbourg 1543	Genf 1551	Strasbourg 1545
36	Strasbourg 1539	Genf 1551	—
37	Lyon 1547	Genf 1551	Lyon 1547
38	Genève 1542	Genf 1551	Genf 1542
43	Paris 1546	Genf 1551	Lyon 1547
50	Strasbourg 1545	Genf 1551	Lyon 1547
53	Genève 1562	Genf 1551	—
62	Genève 1562	Lyon 1548	—
64	Genève 1562	Genf 1542	—
65	Genève 1562	Lyon 1548	Strasbourg 1545
66	Genève 1562	Genf 1551	Strasbourg 1545
67	Genève 1562	Genf 1551	—
68	Genève 1562	Genf 1551	Strasbourg 1525 (1539) után →36!
69	Genève 1562	Genf 1551	—
72	Strasbourg 1545	Lyon 1548	—
77	Genève 1562	Genf 1551	Strasbourg 1545
79	Strasbourg 1545	Genf 1551	Strasbourg 1545
86	Strasbourg 1545	Genf 1551	—
91	Strasbourg 1539	Genf 1551	Genf 1542
95	Genève 1562	Lyon 1548	—
98	Genève 1562	Genf 1551	—
100	Genève 1562	Genf 1551	Genf 1551
103	Strasbourg 1539	Genf 1551	Genf 1542
104	Strasbourg 1542	Lyon 1548	Genf 1542
107	Lyon 1547	Genf 1551	Lyon 1547
114	Strasbourg 1539	Lyon 1548	Genf 1542
115	Genève 1542	Lyon 1547	Genf 1542
117	Genève 1562	Genf 1551	Genf 1551
118	Strasbourg 1545	Genf 1551	—
130	Strasbourg 1539	Genf 1551	Genf 1542
137	Strasbourg 1539	Genf 1551	Genf 1542

²⁸⁹ GOUDIMEL–MAROT–BEZE–CHAPAL: Le Psautier Français (1995).

138	Lyon 1547	Genf 1551	Lyon 1547
139	Genève 1562	Genf 1551	—
140	Strasbourg 1545	Lyon 1548	Strasbourg 1545
143	Strasbourg 1539	Lyon 1548	Genf 1542

Dallam és strófa 1542-ben

Mindeddig ezt tették, végső soron nekünk is a megállapodott 1562-es (és az 1565-ös négyszólamú) kiadást kell mércének tekintenünk az értelmezésben. Más kérdés, hogy nem mindent dönthetünk el végleg e szerint. Szenci Molnár Albertet illetően semmi módon nem. Ő nem ezeket a kiadásokat vette alapul, nem ezek megoldásait követte. Nekünk a magyar nyelvű zsoltározást tekintve ő az irányadó. Kritikai kiadásunknak eddig is azt kellett volna tükröznie, amit ő használt, nem pedig az általa tekintetbe nem vett *Urtextausgabe* és a hozzá kapcsolt huszadik századi feltételezés és értelmezés kötelmeit. Tanácsos tehát, amikor lehet, visszatekintenünk. Erre alkalmas liturgiát és énekeket összekapcsoló kiadás: *La forme des Prières et Chantz Ecclesiastiques...* M. D. XLII. Kálvin előszava először itt jelent meg (egy év múlva további bővítéssel).²⁹⁰ Ez a szerkesztmény még jól mutatja a strasbourgi vonásokat. Egy alábbi kottapélda ebből a kiadásból és néhány megfigyelés hozzájárul a fentebbiek megerősítéséhez, illetve a szokásos helyett a módosult értelmezéshez. Szükséges Pidoux sokat hivatkozott munkájának egyes példáit ismételtelen elővennünk, amelyből fentebb láttunk egy csokorra valót.

Hosszúsor? Nem találunk egybeforrasztott *hosszúsor*t 1542-ben. A zsoltárkönyvnek ekkor még csak ötöde volt készen,²⁹¹ később a dallamokon is történtek változtatások, és több (strasbourgi) dallam helyett újat választottak. A dallamszedés folyamatos, prózaszerű, nem külön sorban követik egymást a dallamsorok, amint az alábbi példa mutatja (lásd a 9. ábrát). Minden sorvéget egységnyi szünet zár. Kivétel nélkül. Egyes zsoltárok néhány sorában nyilvánvaló sajtóhiba van, nem lehet látni szünetet a sor végén, üres a helye.²⁹² Többször is, mikor nem fért a szünet ugyanabban a kottasorban, akkor a következő sor elejére helyezték.²⁹³ Nekünk most az a legfontosabb, hogy kezdetben a zsoltárdallamok szerzői, gondozói, kiadói nem forrasztottak egybe sorpárokat egységnyi szünet elhagyásával. Meggondoltan teheték, támogatja ezt a sorok maximális szótagszámának alább részletezett határa.

Értelemszerű a sorvégi szünet beleértése Loys Bourgois nyolcvanhárom négyszólamú genfi zsoltárába (Lyon, 1554). Ő tudniillik nem közöl szünetet a sorok végén, bizonyosan nem azért, mert egy lélegzetre akart minden strófát énekelteni. Házi muzsikálásban, és gyülekezeti éneklésben nem azt várta el, hogy senki ne merjen lélegezni a strófa sorai végén. Úgy érzékeltette a szünetet, hogy egységnyi sorzárás és egységnyi szünet helyett (erre számos helyen hivatkozik is Pidoux) *brevis*

²⁹⁰ CALVIN–PIDOUX–GENEVE: *La Forme des Prières et Chants Ecclésiastiques* (1959); PIDOUX: *Le Psautier Huguenot* I. (1962), passim, közreadta ennek a kiadásnak valamennyi dallamváltozatát.

²⁹¹ Clément Marot harminc zsoltárából megjelent korábban (Strasbourg, 1539) kilenc (1, 2, 15 103, 104, 114, 130, 134, 143), mai genfi dallammal található még három (4, 5, 6), további kilenc zsoltár nagyjából a mai vagy nagyon hasonló a dallammal (8, 9, 13, 14, 19, 22, 24, 38, 115), és van kilenc ekkorra elkészült zsoltár (3, 7, 10, 11, 12, 32, 37, 51, 113). Simeon éneke, a Tízparancsolat, a Hitvallás és a Miatyánk parafrázisa zárja a kötetet. Az egyes dallamok megjelenéséről lásd Pidoux táblázatos összeállítását PIDOUX: *Le Psautier Huguenot* I. (1962), 261–264.

²⁹² 130 (*De profundis clamavi*,):1. 3.; 137 (*Super flumina Babylonis*,):2

²⁹³ 11 (*In Domine confido, Veuque du tout en Dieu mon coeur*,):4; 46 (*Deus noster refugium, Des qu'a dier so té nous offense*):1; 114 (*In exitu Israel, Qvand Israel hors d'Egypte sortit*):1; 138 (*Confitebor tibi, Domine, Il faut que de tous mes esprits*):1

található kiadásában minden dallamsor végén. A sorok végének többféle jelölése összefügg azzal, hogy nem végleg kiforrott és kivétel nélküli megoldást alkalmaztak mindenütt.

Még ennél is nyomatékosabb tanulságot olvashatunk ki néhány további jelenségből.

Hosszú kezdőhang. Nem csupán kétféle értéket találunk eleinte, azaz *semibrevis* és *minima* mellett 1542-ben egyes zsoltárdallamok kezdősora élén kétegységnyi *brevis* is előfordul (lásd alább a 38. zsoltárt),²⁹⁴ sőt néhányszor még a strófa sorainak belsejében is fölbukkan.²⁹⁵ A százötven genfi zsoltár végleges alakjában ilyen sem találunk többé. Ha csupán az első sort kezdené nyújtott hang, még azt is vélhetnők, hogy az előénekesre és a biztos kezdésre gondolva alkalmazták. Valószínűleg sajtóhiba, hogy egyszer csupán a második sor elején van,²⁹⁶ feltehetően az első sor elején is lennie kellene.

Megvan ez a jelenség is a korábban is említett egyéb hugenotta kiadványokban, váratlanul sok helyen. Néhol együtt található *brevis* sorzárással, amely helyettesíti a *semibrevis* záróhang + *semibrevis* értékű sorlezáró szünet jelölését. Ezekben a dallamokban nem ritka a nyújtópont és 16-od értékű hangjegyek használata sem.

Rövid szünet? Sehol nem találunk a dallamokban félegységnyi (*minima*) szünetet, és természetesen semmi nem utal 1542-ben sem a Hasper–Csomasz Tóth-féle tagoló jelecskék (*divisio minor* vagy *apostroóf*) alkalmazására. A jobb híján de nem szerencsésen »auftaktosnak« elnevezett sorok félrevezetnek. A ráragasztott elnevezés szerint értelmezik és harmonizálják a későbbi nemzedékek ezeket, mintha valóban ütemelőző volna valamennyi ilyen megrövidített hang. A sorhatár későbbi (végleges) jelölése mindebből következően nem gyökeresen eltérő és újító értelmezést követ, hanem a korábbi formailag módosította, a strófa megfelelő soraitól eltérő megoldást keresve ritmusban és dallamjárásban. Nem létezik igazi »auftaktos« sor azután sem, hogy megváltozott módon jelölik egyes sorok megelőzővel való (szorosabb) egybetartozását, nagyobb egységbe kapcsolását. A később alkalmazott rövid sorzárás és rövid sorkezdés helyett ezeknek a soroknak a ritmusa gyakran eltért eleinte, ugyanazon a helyen nem tartalmazott rövid hangot, máskor meg hosszú hangot. Ebből a szerkezeti összetartozás, nagyobb egységbe integrálás hangsúlyozását olvashatjuk ki. Sehol nem a tényleges egybeforrasztás szándékát, azaz a sorpár egyetlen hosszúsorként való értelmezését, amely tehát éneklésben és nyomtatásban is módosítaná a strófa felépítését.

Ugyanez más hugenotta dallamokban, zsoltárkiadásokban és kantikumokban is fölbukkan. Nem egységesen. Néhol több sor látszólagos egybeforrasztása által, mint a fentebb említettekben, ez akár a félstrófa, azaz négy vagy öt sor is lehet. Van azonban, mint a genfi zsoltárdallamok végső alakjában, egységnyi zárás és sorindítás, valamint félegységnyiek között is olyan, ahol nem található szünet. Azokban a dallamokban, amelyek nyújtópontot és *brevis* értékű hangokat is tartalmaznak, a sorok elkülönítésére (másként összetartozásuk jelölésére) gyakori a félegységnyi szünet. Néhányat láttunk közülük.

²⁹⁴ Ez van az 1, 3, 7, 8, 10, 11, 32, 38 és 113. zsoltárban. Nagy valószínűséggel a 9. zsoltárban is. Szintén *brevis* a dallamkezdő hang a Tízparancsolat és a Miatyánk is. Ezekben szintén előfordul *brevis* a dallam belsejében.

²⁹⁵ 3 (*O Seigneur que de gens*):4

²⁹⁶ 9. zsoltár

Sortagolás. Találunk azonban olyan zsoltársorokat is eleinte, ahol valóban megtörtént az énekelt strófa módosítása. Nem egybeforrasztással! Éppen ellenkezőleg: egyes viszonylag rövid soroknak is kettőbe tagolásával. A zsoltárok végleges alakjában ez szintén nem található többé. Minthogy az 1542-ben közölt zsoltárok leghosszabb sorfajtai tízesek és tizenegyesek, helyenként ezeket tagolja egységnyi szünet, azaz a verssor (és dallamsor) kellős közepén választja ketté éneklésben ezeket a zsoltársorokat.²⁹⁷ Ezzel megnöveli a strófa sorainak számát. Ilyen aprózás majdnem mindig a strófa kezdősorában történik, de például a 2. zsoltárnak az 5. és 7. tizenegyes sora tagolódik 4 + 7 félsorra. Soraprózás, mintegy *cezura* (ezt Csokonai Vitéz Mihály *megszakasztásnak* mondta) beiktatása ez, szintén nem abba az irányba mutat, hogy fölöttébb nagy szótagszámú, rendkívülre nyújtott sorok integráns alkotói volnának a klasszikus genfi strófaszerkesztésnek.

Sorhosszúság. Itt az ideje, hogy az 1542-es sorhatár után áttekintsük a genfi zsoltárok sorainak szótagszámát, felső sorhatárát a végleges kiadásban. Mint korábban, legtöbb a 6–10 szótagú sor. 1562-ben is éppen úgy, mint 1542-ben. Általában több vegyített sorfajta alkotja a strófák zömét, a genfi zsoltárok közismert változatosságra törekvése szerint (néhol szinte mesterkéltséggel sokféleségben). Tizenegyes sorból nincs sok (33 zsoltárban található),²⁹⁸ és csupán egyszer találunk csupa tizenegyesekből formált teljes strófát.²⁹⁹ A kevesebb szótagszámú sorokból is szinte csak mutatóba akad néhány azonos hosszúságú sorból építkező strófa.³⁰⁰ Kevés a rövidsor, azaz négyes és ötös sor csak kilenc, illetve nyolc zsoltárban található.³⁰¹ Szintén csak mutatóba van lassú lépésű sor, amelyben egymás után öt *semibrevis* következik, szintén kilenc zsoltárban.³⁰² Tömegesen található a hatos és hetes sorok sokféle egyéb sorokkal történő kombinációja.

Egyetlen zsoltár lépi túl a tizenegy szótagos határt 1562-ben, ez a 89. zsoltár (*Az Úrnak irgalmát örökké éneklek, Misericordias Domini in aeternum cantabo, Du Seigneur les bontez sans fin ie chanteray*): 12a □ 12a É □ □ 13b É □ 13b É □ 13c É □ □ □ 13c. Intsen ez bennünket. Az elvileg elfogadható tizenötös sor, mint felső határ helyett így strófaalkotóként a tizenhármast kell

²⁹⁷ Kettőbe tagolt sorok: 8:1 (4 + 7); 10:1 (4 + 6); 10:3 (4 + 6); 10:5 (4 + 6); 10:6 (4 + 7); 12:1 (4 + 7); 12:4 (4 + 6); 14:2 (4 + 7); 32:1 (4 + 7); 38:2 (4 + 7).

²⁹⁸ 1, 2, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 22, 23, 27, 32, 37, 45, 49, 50, 51, 56, 57, 74, 79, 87, 90, 101, 103, 104, 110, 119, 133, 137, 144, 145

²⁹⁹ 6 × 11 : *Az Úr énnékem őriző pásztorem, Dominus regit me, Mon Dieu me paist sous sa puissance haute* (23)

³⁰⁰ 4 × 7 : *Dicsérjétek az Urat, Áldjátok, Confitemini Domino aquoniam bonus* (136) ;

6 × 7 : *Dicsérünk téged, Isten, Confitebimur tobo Deus* (75)

4 × 8 : *E földön, ti minden népek, Jubilate Deo omnis terra, servite, Vous tous qui la terre habitez* (100);
Úrnak szolgái mindnyájan, Ecce nunc benedicite, O combien est plaisant et souhaitable (134);

5 × 8 : *Emlékezzél meg, Úr Isten, Memento, Domine, David, Veuille Seigneur estre recors* (132) ;

6 × 8 : *Az Urat minden nemzetek, Laudate Dominum omnes gentes, Toutes gens louez le Seigneur* (117);

6 × 9 : *Hozzád kiáltok, kegyes Uram, Exaltabo te, Domine,* (28);

4 × 10 : *Nagy hatalommal regnál az Isten, Dominus regnavit, decorem, Dieu est regnant de grandeur tout vestu* (93);

5 × 10 : *Az Izráel ezt nyilván mondhatja, Nisi quia erat Dominus in nobis, Qu'Israel die et donfesse en effect* (124);

³⁰¹ Négyesek: 14 (=53):5; 22:8; 33:7. 10; 38:2.5; 47:1–12; 61:2.5; 101:4; 125:6; 138:2.5.8.11; — Ötösök: 5:5; 22:4; 33:7.10; 47:1–12; 81:1.3–5; 99:1–6; 125:6; 138:3. 6. 9. 12

³⁰² 1:1.6; 8:1; 10:1.3; 23:2; 32:1; 57:1; 79:1; 104:1.4; valamint 138:1 — de az utóbbiban a sor második felében, nem kezdetén van!

vízválasztónak tekintenünk. (Főntebb láttuk, a kritikai kiadásban Csomasz Tóth Kálmán *divisio minor* jelével kettőbe tagolja sorait, mintha megsokallta volna a sorok hosszúságát, vagy feltételezné, hogy itt legálisan levegőt lopnak és kettőbe tagolják a zsoltár sorait az éneklők.³⁰³)

Bizonygatnunk ezek után aligha kell, hogy félreértése a genfi zsoltárok dallamalkotó szándékainak, illetve a kottakép merev és szűk látókörű értelmezéséből ered a huszonegyes vagy huszonkettes hosszúsorok létezését posztuláló elmélet, amely a gyülekezettől elvárja ennek egy lélegzetre való éneklését.

A többi hugenotta dallamban és strófában szintén hasonló a sorhosszúság. Valamivel kevesebb szerep jut a hatos és hetes sorok kombinációinak. Legtöbb a nyolcas, kilences, tízes, tizenegyes sor. Van azonban néhány tizenkettes és tizenhármassal is, és kivételesen még ennél hosszabbra is bukkanunk, amely eléri a trubadúr költészet felső sorhatárát.

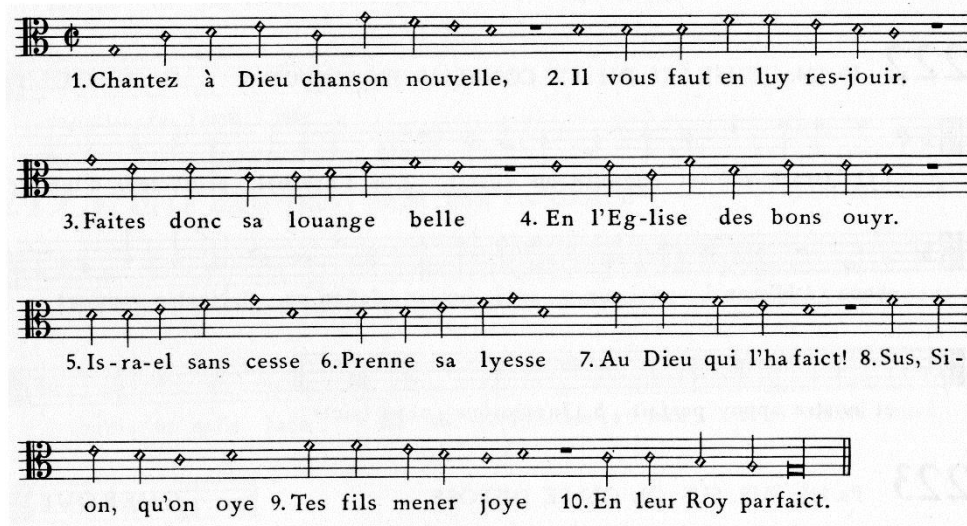
Hazai énekköltészetünk története szempontjából csupán néhány teljesen szokatlan vonást érdemes kiemelnünk az 1542-es kiadásból. Ilyen az, hogy a végleges alaktól eltér több zsoltárnak nem csupán a szövege helyenként, hanem a strófa tipográfiai megjelenítése is. Erre látunk egy példát (3–4. ábra). Kétféle hétsoros strófákba foglalt zsoltár jelent meg; felváltva négy és három, illetve három és négysoros strófákra tagolva (ez a 10. és 11. zsoltár). Több hatsoros vagy nyolcsoros strófa is háromsoros illetve négysoros strófákban készült. Így jelent meg 1542-ben. A strófákat kettesével összefogó dallam lényeges jellemzője a genfi zsoltárok stílusának. Clement Marot strófáinak, rímelésének sajátossága az is, hogy többször változtat a záróstrófa rímszerkezetén, vagy a sor szótagszámán; ez a végleges kiadásban szintén elmaradt. Olyan rímszerkezettel is találkozunk, amelyben látszólag árva rím (x) tűnik föl a strófa végén. Azért látszólagos ez, mert a következő strófa hozza a rímválaszt. Ebből következik aztán az, hogy a záróstrófa rímszerkezetén azért változtat a költő, hogy a végtelenbe tartó sorozat ne félbeszakadjon, hanem eltérő szerkezettel bár, de lezáruljon.

Máskor a zsoltárt záró strófa ötös sora helyén tízest találunk. Miként válaszolt ilyen kihívásra a kántor? Egyszerű a megoldás. Amint az utolsó dallamsorra bármikor énekelhetünk áment, itt kézenfekvő a *tripertitus caudatus* utolsó dallamsorának megismétlése. Hasonló megoldás adódik ott, ahol a háromsoros strófákat többletsorral négysoros strófa zárja. Az utolsó dallamsorra ismételhető, és nem szükséges valamelyik korábbi sornak a záró hangjait megváltoztatnunk, hisz ebben a zsoltárban (és még jó egynéhányban) csak a félstrófa és a strófa vége zárul tonikára, az összes többi más fokra. Nos, efféle sajátosságokat kiszűrve, helyenként nem is csekély mértékben átdolgozott versekkel, egységes tipográfiával és strófaelrendezéssel, mintegy a dallam által nagyobb egységbe integrálva jelent meg végső alakjában a százötven genfi zsoltár. Ennek a fejlődési menetnek a végén már jelen vannak a szünet elhagyásával és/vagy a sorzáró és sorkezdő hang megkurtításával nagyobb egységbe foglalt sorpárok is. Itt tanácsos kitérnünk a már eddig is említett strófika néhány tanulságára.

Kéttömbű, nem párosrímű (váltakozó, *ab* kezdetű, ölelkező, stb. rímű) sorokból építkező kezdőstrófák katalógusa is Szigeti Csaba úttörő munkája, ebben legnagyobb számmal Szenci Molnár Albert magyar zsoltárstrófáit találjuk. Ilyeneket hazai költészetünk azelőtt nem alkalmazott. Szigeti

³⁰³ Lehetséges, hogy Waldo Selden Pratt sugallta az ötletet, aki a korábbi kiadások nyomán néhányszor lehetőknek véli a hosszabb sorok kettőbe tagolását, de ennél a zsoltárnál nem. Például a 92. zsoltár szünet nélkül kapcsolódó sorait Csomasz Tóth Kálmán piros ceruzával meg is jelölte, hogy azok összetartoznak.

Csaba munkájában eltérő strófaépítkezést (rímszerkezetet) jelent a kéttömbűség, ahogyan teljesen eltérhet egy épülettömb elülső és hátulsó fele, utcai és udvari homlokzata. *Frons* (*fronte*, homlokzat) a kezdő félvers, *cauda* (*coda*, uszály) a záró félvers vagy félstrófa. Van-e valami hasonló vagy megfelelője ennek a zsoltárok dallamának építkezésében?

4. ábra Valószínűleg Guillaume de la Moeulle dallama a 49. zsoltárhoz (*Chantes a Dieu chanson nouvelle*, *Audite haec omnes*, Genève 1554), Pidoux i. m. I. nr. 225., kétképletű a tízsoros dallam. Eltér a négysoros *frons* és a hatsoros *cauda* felépítése.

Kétképletű névvel illetem ezt a verstani jelenséget, ha létezik dallami szempontból. Nem változatlan alakban ugyanazt a dallamképletet, hanem annak tudatos alterálását tartalmazza igen gyakran a két-két strófát egybefogó genfi zsoltárdallam. A dallam két félstrófája azonban mégis mutat egységes vonásokat, ritkán állapíthatunk meg valóban eltérő képletet, inkább az egymásnak megfelelő sorok variált egysége mutatkozik meg a strófa két felében. Kérdés tehát, alkalmazhatjuk-e dallamszerkezet elemzésében a strófika példáját? A téves azonosítást el kell háritanunk. Jobb változtatnunk az irodalomelméletben használt elnevezésen. Olyan értelemben dallamokra a verstani-strófatani elemzés sem, és az elnevezés sem alkalmazható, mintha kölcsönös megfelelés volna dallam és vers között. A zsoltárok dallamában egyenértékű a két félstrófa. Bármelyik lehet záró vagy kezdő. Erről volt már szó. A szintén többször említett záró félstrófa miatt eltérő megnevezéssel kerülhetjük el azt, hogy esetlegesen olyat sugalljunk — a strófafővel (*frons*) szembeállítva —, mintha a lezárás (*cauda*) csupán függelék volna. Zeneileg — a zárlatot ott találjuk — más a dallam záródásának súlya, mint a vers strófája lezárásának, rímelésének. Lehet ugyan némi hasonlóság a rímszerkezet és a dallamjárás között. A genfi zsoltárokban ez a kettő csaknem mindenkor teljesen más-más úton jár. A genfi zsoltárdallamok nem képezik le a zsoltárvers rímszerkezetét, nem követik dallamszerkesztési eszközökkel például a bibliai héber nyelvi és költészeti sajátos felépítését, a *parallelismus membrorum* alakzatát, de néhol fellelhető bennük valamilyen mértékű kétképletűség. Többnyire rejtve és a változatok miatt nem eléggé nyilvánvalóan. A kezdő és lezáró szakasz tudatosan eltérő megoldást keres ritmusban, kádenciában, lejtésben. Példánkban (lásd a 4. ábrát) ABA^vB^v || CCDC^vC^vD^v a dallam szerkezete. Szünetek megléte és hiánya is hasonlóan tagolódik: 9 É □ □ □ 8 É 9 É □ □ □ 8 É || (6 + 6 + 5) É (6 + 6) É □ □ □ 5. A sokféle felépítésű zsoltárdallamokban igen kevés hasonló van, ahol a strófa két fele másként építkezik. A főtebb szünet hiánya miatt táblázatba foglalt zsoltárok közül

egyeseeknek csupán egyik felében hiányzik a szünet, vagy van meg a szünet, illetve vagy egységnyi a szünet, vagy pedig félegységnyi. Ritkán jár ezzel együtt a markánsan eltérő módosították. A másik a 48. zsoltár (*C'est en sa tresainte cite, Magnus Dominus*) 8a 8a 9b 9b || 7c 7c 8d 8d 8e 8e. A párosrímekhez (maga az énekvers nem kéttömbű) és az egyenlőtlen sorhosszúsághoz képest a dallam ellentétesen építkezik. Első két sora szokásos felépítésű, középen két negyeddel, a második sorpárnak csak kezdő és záró sora egységnyi, rövid hangokból épül fel. Ehhez képest is meglendül a hetesek sorpárja a dallam közepén. A hatodik sor szokatlanul fürge, hat rövid és egy hosszú hangból áll, ilyen csak itt található, és a strófa második felében öt sor elején van két hosszú hang. Ez a dallam 1562-ben jelent meg, nincs előzménye vagy változata. A zsoltárdallamok többségében hiába találunk egy-egy, gyakran csak egyetlen elütő sort vagy szüntelen variálást, ennyire világosan elváló tagolódás szinte sehol nincs, mert az egységre törekvés jeleit is jól beépítette a dallam alkotója sorhosszúság. Példának alig említhetünk többet két zsoltárnál. Egyik a 33. (*Reveille vous chacun fidele, Exultate justi in Domino*): 9a 8b 9a 8b || 6c 6c 5d 6e 6e 5d. A *cauda* háromszor tartalmazza az igen ritka, négynyolcaddal kezdődő hatos sort (a zsoltár első felében az ilyeneket negyed előzi meg). Az eltérést még fokozza, hogy a *frons* hosszabb sorai közül kettő három hosszú (egységnyi) hanggal záródik, tehát lelassul. A dallam lyoni kiadásában (1547, 1548, 1549) az is növelte a kontrasztot, hogy a két utolsó sor között nem volt szünet: (6 + 5), de a genfi kiadásokban 1551-től ezen változtattak.

Többször nincs éles határ, megosztás a két strófa egyetlen dallamának két fele között, azonkívül érvényesül az összefoglalásra való törekvés. Ezt nyomatékosítanunk kell. Variált motívumok és sorok ismétlődésével éri el a zeneszerző az egybefoglalást. Gyakran nem első pillantásra felismerhető vonások ezek. A dallamalkotó szándék mögött ott van az ókori strófyszerkezetek megújításának törekvése is. A genfi zsoltárok latin változata, azaz Andreas Spethe kiadása (1596) tartalmazza az antik sorfajták jegyzékét, Szigeti Csaba ezt idézi. A bonyolult elgondolást, a költői mesterség akkor teljesen természetesnek vélt és el is várt eszköztárát jól szemléltetik. Későbbi kiadás (így az 1612-es frankfurti)³⁰⁴ valamennyi zsoltár előtt közli azokat az antik sorfajtákat, melyekből a strófák fölépülnek. A metrum után jelzi a megfelelő sorszámokat (lásd az 5–6. ábrát). Az ókori strófák felépítésének példái ma nem nagyon lelkesítik sem a szemlélőt, sem az éneklőt. További komplikálást látunk bennük, mást nem. A 20. század prozódiai elvei (a Kodály-Bárdos-féle iskola követői) mit sem kezdenek velük, mert a dallamok megformálása többnyire egyáltalán nem igazodott ehhez az elvont értelmezéshez és az időmértékes sorok lejtéséhez. Spethe latin változata évtizedekkel későbbi, mint a francia, ezért ez másként nem is lehet. A genfi dallamszerzés eredetileg is függetlenül metrumtól és verslábaktól. Szenci Molnár Albert miatt számon kellene tartanunk ezt a lehetőséget. Régóta gyanítja az irodalom, hogy helyenként időmértékesnek érezhető a *Psalterium Ungaricum* sorainak lejtése (ráérezett a szimultán verselésre Molnár Albert?), ekként is felfogható. Spethe (és bármely vele rokon törekvés) felszíthatta érdeklődését vagy ösztönös megoldásait motiválhatta. A genfi zsoltárok dallamának és a metrikus ódáknak a kapcsolatáról Csomasz Tóth Kálmán is megállapította, hogy genfi zsoltár „kivált a latin verzióban pontosan beosztható az antik verslábakból felépített változatos és elegáns lebegésű új formákba, de a dallam úgyszólván sohasem veszi át, legalábbis nem követi egy adoniszi képletnél, esetleg egy hangsúlyossá átjátszott szapphikus sornál vagy más hasonló alakzatnál hosszabban a szöveg mértékét, tehát nem skandalásra, hanem hangsúlyozásra törekszik”.³⁰⁵

³⁰⁴ Psalme Davidis metrorythmici (1612).

³⁰⁵ RMKT XVII/6. 413.

Alt. *Rex in tuam venere, laus gentes*
Hereditatem sacra destruentes,

Bal. *Rex in tuam venere, laus gentes*
Hereditatem sacra destruentes

5. ábra Sorfajták a 79. zsoltárban, alattuk az *altus* és a *bassus* szólamának kezdete (Spethe, 1616).

Dis. *Ardenter exsultate iusti*
Omnes pii gaudete iusti,

Ten. *Ardenter exsultate iusti*
Omnes pii gaudete iusti,

6. ábra Sorfajták a 33. zsoltárban, alattuk a *discantus* és a *tenor* szólamának kezdete.

Tipikus a genfi zsoltárok megoldása. Ez a zenei stílus szünet elhagyásával és/vagy záróhang megkezdőhang felezésével (negyed helyett nyolcaddal) sorpárokat integrál korabeli humanista költészeti elméletek függvényében. Erről sem feledkezhetünk meg. Zenei, dallamszerkesztési eszköz is (vagy legalább ahhoz hasonló) lehet néhol, a *frons* és *cauda* eltérő zenei megoldásának kíváncsi, a kétképletű építkezés megvalósulása. Érvényesülhet benne az ösztönös zeneiség is. Ismétlődő szakasz, sor (eltérő versszakasszal) ne legyen gépiesen azonos, variálódjék. Ez azonban lehet erőltetett, minden áron változatosságra való törekvéssé válhat. Több zsoltárban így bukkannak föl azonos lejtésű sorok között az eltérő, például izoritmikusok között egyetlen szinkópáló sor, a ritmus aprózása, vagy ellenkezőleg lassan lejtő, öt *semibrevis* kezdetű sor. Ugyancsak ez a törekvés teszi érhetővé, hogy az egyik félstrófa lényegében azonos sorát egységnyi szünet zárja, a másik félstrófa megfelelő sorát félegységnyi. Hasonlóképpen egyes rövidsorok vagy egybekapcsolódnak, szünet közbeiktatása nélkül következnek egymás után, vagy nem, mert szünet tagolja őket. Szinte bármelyik kitalálható sorfajta előfordulhat. Ez így van a dallam motívumkészletében is.

Et va difant , vn chascun vitieux:
 qu'a Dieu ne chault, si on fait mal ou bien,
 Et qu'il destourne, & sa face, & ses yeulx,
 Pour à iamais, & du tout n'en veoir rien.

O Seigneur Dieu, leue toy donc, & vien,
 Haulse ta main contre eulx, ie te supplie,
 Et ceulx qui sont persecutez, n'oublie.

Pourquoy irrité, & blasme en diés, & faits
 L'homme meschant le Dieu doux & humain?
 En son cœur dit, qu'enqueste tu n'en fais:
 Mais tu vois bien leur meffait inhumain.

Et voyant tout, prens les causes en main.
 Voila pourquoy s'appuye le debile,
 Sur toy, qui es adiuteur du pupille.

7. ábra A 10. zsoltár részlete (Genève, 1542). Váltakozva négy és háromsoros strófák követik egymást, amelyeket azonban a folytatódó rímszerkezet összeláncol.

Et dit encor' en son cœur vicieux,
 Que Dieu ne veut la souuenance auoir
 De tout cela, & qu'il couure ses yeux,
 A celle fin de iamais n'en rien voir.
 Leue toy dōc, Seigneur, pour y pouruoir:
 Hausse ta main dessus, ie te supplie,
 Et ceux qui sont persecutez n'oublie.

Pourquoy irrite & contemne en ses faits
 L'hōme meschant, le Dieu doux & humain?
 En son cœur dit, qu'enqueste tu n'en fais:
 Mais tu vois bien son meffait inhumain:
 Et voyāt tout, prens les causes en main.
 Voila pourquoy s'appuye le debile
 Sur toy, qui es le support du pupile.

8. ábra Ugyanazon zsoltár ugyanazon részlete, a dallamnak megfelelően egybeforrasztott hétsoros strófa későbbi kiadásokban. A tördelés megváltozott, Bólya József kiadása ezt követi, hozzáadva a strófák számozását, amelyet sokáig nem alkalmaztak a különféle kiadások. A szöveg is módosult. A 11. zsoltárral ugyanez történt. Annak szerkezete eltérő, háromsoros és négysoros strófák követték egymást, majd végül olvadtak egybe hétsorosnak.

Lássuk néhány példán, hogyan történik mindez.

A 81. zsoltár (*Örvendezzetek Az erős Istennek, Exultate Deo, Chantez gayement*) dallama eltér a rímszerkezettől: (5a + 6b) É □ □ □ □ (5a + 5c) É □ □ □ □ (5c + 6b)³⁰⁶, 3 + 3 sorra tagolódik (aba || ccb); páronként kapcsolódnak szünet nélküli ötös és hatos sorok, tehát hosszúsorokról is beszélhetnénk, amelyek szótagszáma a felső határon jár. Igen, de emellett a három sorpár sorkezdése és ritmusa háromféle: (1) ♩ ♩ ♩ — kezdetét tekintve ez az egyik leggyakoribb sorkezdő ritmus a genfi zsoltárokból,³⁰⁷ csak egy van, amely még többször található, az egy negyeddel kezdődő. A következő (második) sor dallamválasza a végén egy negyeddel több (azaz nőrímes). (2) ♩ ♩ ♩ ♩ ritka ritmusú, ismétlődő sor. Elsőre kapcsolódik a megismételt nyitósorral. Másodszorra pedig a zárósorral. Ezáltal áthidal, ide is, oda is tartozik. (3) ♩ ♩ ♩ ♩ — a zárósor ritmusa még az előzőnél is ritkább, amint fentebb láttuk, csupán néhányszor található meg az egész zsoltárkönyvben. Jellegében és ritmusában teljesen más, mint a strófa első felében az azonos rímű 2. sor, amelyre visszautal. ABA || CCD tehát a dallamszerkezet. Egyre gyorsuló lejtésű dallamsorokból épül fel, az eltérések és változatok a rímszerkezethez kapcsolódnak ugyan, de a dallamsorok ezzel ellentétben mégis páronként tartoznak össze, ha a szünet elhagyását érvényesítjük. A második és negyedik sor végén van a szokásos egységnyi szünet. Először az a sor ismétlődik meg, amelyet a rímszerkezet alapján várhatunk, másodszor azonban éppen az a sor tér el ritmusában is legnagyobb mértékben, amely a 2. sor (visszaütő) rímhívására felelne.

Az 52. zsoltár (*Mit dicsekedel gonoszságban, Quid gloriaris in malitia, Di moy, malheureux qui te fies*) szintén hatsoros strófákból áll (9a + 6b) (9a + 6b) (9c + 6c).³⁰⁸ Az előző zsoltártól eltérően 5–6. sora párosrímmel zárja le a strófát. A szünet nélkül egymásra következő sorpárok közül az első kettő negyeddel zárul és negyeddel kezdődik (♩ | ♩), tehát a váltakozó rím miatt inkább a második rímpár érvényesül. A harmadik sorpár ellenben — itt a párosrímmel párhuzamosan — nyolcaddal zárul és kezdődik (♩ | ♩). Vélhetnők, hogy a dallam ritmusának ilyen módosulása igazodik a párosrímhez. Ez az egybeesés azonban rímelés és dallamalakítás között nem általános, itt sem kétségtelen. Sem az előző, sem a következő példában nem ilyen találunk.

A 92. zsoltár (*Ékes dolog dicsérni, Bonum est confidere, O que c'est chose belle*) nyolcsoros strófája négy nyolcaddal záruló és nyolcaddal kezdődő sorpárból adódik össze, dallamilag négysoros. Egységnyi szünet tehát csupán háromszor, a 2, 4, és 6. sor végén van (7a + 6b) É (6b + 7a) É || (7c + 6d) É □ □ □ □ (6d + 7c). A dallamsorok a rímelést nem követik. Ismétlődést sem figyelhetünk meg azon túl, hogy a strófa mindkét felében dominánsan zár az 1. és az 5. sor, és a 2. meg 6. is ugyanide érkezik, de más-más fordulattal. Mint legtöbbször, az ének dallam és az énekvers eltérően építkezik. Tizenhármassornál — a felső szótaghatár miatt — ott is a sor végére értendő az egységnyi szünet, ahol valamilyen elgondolás következtében, vagy pedig az éneklőre bízva, de elmaradt.

Az imént említett három zsoltárban némi szimmetria is fölfedezhető a dallam másként és keresetten változatos szerkezetében. Igen gyakori azonban a strófa és a dallam aszimmetrikus építkezése. Lássuk még erre példának a 79. zsoltárt (*Öröködbe, Uram, pogányok jöttek, Deus venerunt gentes, Les gens entres sont en ton heritage*). Féltstrófás, tízsoros, összetétele négysoros frons (4 × 11-

³⁰⁶ Franciául de Bèze ötösök sorokat írt Pidoux szerint, de nőrímeket (féminines) alkalmaz a 2. és 6. sorban.

³⁰⁷ PRATT: *The Music of the French Psalter of 1562* (1966), szerint trochaikusnak zsoltárok: Az itt tárgyalt zsoltárok közül anapestikusnak tekinti a zsoltárt.

³⁰⁸ Franciául de Bèze az 1, 3. sorban nőrímeket alkalmaz, ezeket nyolcasnak számítja Pidoux.

es) és hatsoros *cauda* ($2 \times 6 + 6 + 7$ -es), 11a 11a 11b 11b || 6c 6c 7d 6e 6e 7d felépítésű.³⁰⁹ Az összetett strófa sorai hogyan illeszkednek az AA^vBC || DDEFGC^v szerkezetbe? Állandó variálás és igen kevés hasonlóság ellenére is összefogja a dallam ezt a két aszimmetrikus részből álló strófát. A zsoltársorok általános felső határát elérő párosrímű tizenegyese után a genfi zsoltárok építkezésében igen fontos hatosok–hetesek következnek. A *cauda* hatsorossága (két *tercina*) önmagában is verstani érdeklődésre számíthat. Itt azért is meg kell említenünk, mert a négysarkú nemzeti verseléshez szokott hazai közvélemény a XVII. század elején ilyen összetett strófával (strófákkal)³¹⁰ szembesült a megmagyarosodott genfi zsoltárokkal. Hogyan boldogult vagy bánt ezzel a dallam? Dallamszerkezetének képlete eltér a rímszerkezettől. Van mégis valami egybefoglaló, és van több egymásnak megfelelő apró részlet, amely az összefogottságot érezteti éneklés közben. Említsünk meg néhányat.

A *hypoiôn* módusú dallam 1, 2, 5, 6. sora, csaknem sorainak fele, domináns–tonika kvártlépéssel indul. Az első sor lassú léptű, indítása öt *semibrevis*. Folytatása a szubdominánsra emelkedve szeptim ambitust jár be. A 2. sor aztán fölkapaszkodik még egy hanggal magasabbra, itt a dallam eléri csúcspontját a dominánson. Innen szextet bejárva visszaereszkedik a 3. sor a kezdőhangra. A rövidebb sorokból álló *cauda* ugyanezt az ambitust járja be ismét. A 7. sor emelkedik csak olyan magasra, mint a 2. sor. A 9. sor is visszaereszkedik a kezdőhangra, a dominánsra, hogy az utolsó sor, a 4. sor indító motívumát most elhagyva, lezárja a tízsoros strófát. Abban különbözik a *frons* és a *cauda* zárósora, hogy első alkalommal négyhangú motívummal hosszabb a sor (tizenegyese), ez a négy kezdőhang marad el másodszer. A két sor többi része hangról–hangra azonos. A *do–ti–do* motívum a 3. sor belsejében a *frons* zárósorának kezdő motívuma is, de aztán másfelé kanyarodik a dallam. Az 5–6. sorban tér vissza ez a motívum. A szüntelen váltakozásban és a részleges ismétlődésekben végül mégis ravaszul kiszámított egységet találunk.

Idézzük Dobszay László³¹¹ megfigyelésének néhány részletét! Ő nyomatékosítja az imént mondottakat. Kétirányú tévedést kell elhárítanunk.³¹² A genfi zsoltárdallamok zenei nyersanyaga sem népzenei, sem gregorián kategorizálást nem enged meg. „A modalitás ellenére ízig–vérig késő–középkori, illetve reneszánsz zenével van dolgunk. A modalitás nem hozza magával az ókor és a korai középkor »dallamtípusokban« való gondolkozását, a gregorián óvatos, lépésekben haladó dallamképzését, sem pedig a népzenei jellegű, epikus vagy akár egyházas stílusok mérsékelt mozgású, beszédes melodikáját. Elég sok a nagyobb hangközlépés, a dallamirányok gyakori váltogatása. A dallamosságról is elmondható, hogy nem egy »természetes« fejlődés eredményei, inkább műzenei ihletésű, tudatos alkotómunka eredményei. Feltűnő, mennyire hiányzik a strófán belüli *melodikus* kapcsolatok kialakítása. Szinte azt mondhatnánk, nincs is ismétlődő sor, még hosszabb dallamokban sem, vagy ha hasonló sorok vannak is, azok annyira variánsai egymásnak, hogy az emlékezetet aligha segítik. Gyakran látjuk, hogy párhuzamos elhelyezésű sorok is 4–5 hangnyi megfelelés után már külön

³⁰⁹ Franciául Marot tízes és hatos sorokat írt, nőrímeikkel az 1–4, 7, 10. sorban; ezért Pidoux 10a 10a 10b 10b 6C 6C 6d 6E 6E 6d alakban írja föl (hímrímek a nagybetűsek), PIDOUX: Le Psautier Huguenot I. (1962).

³¹⁰ A szintén tízsoros strófákból álló 40. genfi zsoltár sem könnyebb dió.

³¹¹ DOBSZAY: A magyar népének (1997).

³¹² Nem részletezem a korábbi irodalomban használt érveket. Mindkét véglet előfordul, és természetesen éppen úgy a ritmus, versképlet vagy a szünetek és sorok értelmezésére rányomta a bélyegét.

útra kanyarodnak [...]”.³¹³ Az elemzés nyomán „óhatatlanul arra kell gondolnunk, inkább mesterséges (sőt mesterkelt) képződményekről, tudatos költői játékról, minden elképzelhető lehetőség kipróbálásáról van szó, s nem egy természetes költői vagy zenei folyamat végeredményéről. A látszólagos gazdagságnak nem a művészi képzelet a mozgatója, hanem egyfajta kalkuláció”.³¹⁴ Mindez azért van, mert „a genfi zsoltárok a humanista metrikus énekversek korában és eszményét követve készültek. A ritmusnak nincs kapcsolódása sem a szöveghez, sem a dallam mondanivalójához. Jellemző, hogy ugyanazok a sorképletek is igen sokféle ritmussal kombinálódhatnak. A ritmusképlet tehát nem segíti, inkább elhomályosítja a versformát”.³¹⁵ Ilyen alkotó folyamatba és stílusba illeszkednek a szünetek vagy szünetek hiánya, rövid vagy hosszú kezdőhang és záróhang miatt vitatott sorok és strófák. Ezek nyomán megfogalmazhatjuk, hogyan léphetünk tovább a gépies felfogáson.

Osztatlan hosszúsorok tagolása (*megszakasztása*) lehetséges és kötelező szünet beiktatásával. Magyar poétikánk jól ismert követelménye a sormetszet, csak hogy ezt nem rövidsorok követelik. A verselmélet régi hagyományok alapján tizenöt szótagos határt emleget. Ez volt a szótagszám szélső határa a trubadur költészetben.³¹⁶ Igaz, hogy históriás énekeinkben ennél hosszabb soros sem ritkák, például tizenkilences sem. Ebből a francia verselésre és a zsoltárok strófaépítkezésére nem vihetők át következtetések. A fentebbiek szerint a genfi zsoltárok dallamában tízes és tizenegyes sorok *megosztásával* is találkozunk. Ez kötelezőnek látszik tizennégyestől fölfelé akkor is, ha elmaradt a szünet. Elképzelhetetlen két tízes vagy két tizenegyes sort összeforrasztó hosszúsor, noha hiányzik az egységnyi szünet. Beiktatása természetes, a pfalzi mintát átveve Szenci Molnár kora is ezt tette, ez természetes, követhető és követendő. Ettől a strófászerkezet sem változik, a sorok száma sem csökken, énekelni is könnyebb, néhol csupán így lehetséges. Nincs hát kellő okunk arra, hogy a kottaképet bálványozva, vagy Kodályra hivatkozva az 50. genfi zsoltár két sorát összeforrasszuk, vagy hogy ennek mintájára több más zsoltár hasonló soraira is kiterjesszük ezt az igényt, és ezt a gyülekezetre erőltessük.

A sor lejtése, a rövid és hosszú dallamhangok aránya fentebb már említett módosító körülmény lehet. Több levegővel és nagyjából kétszer annyi idő alatt éneklünk öt egységnyi hangot, mint öt félegységnyit. Hosszabb (tizenegyes, tizenhármass) sor után nagyobb szükség van nyugodt lélegzésre, mint öt-hét szótagos rövid sorok után. Ezért is képtelenség az öt hosszú hanggal kezdődő (lassú léptű) 32. zsoltár tizenegyes első sorához forrasztanunk a következő tizenegyes sort. Tapasztalat szerint ennek folyamatos megoldása a legtöbb énekkarnak is túlzott próbatétel. Nagy gyülekezet nagy térben még kevésbé lehet képes erre. Illetve csak úgy, hogy mindkét sor közepén megáll és lélegzési szünetet tart, ha sorok közötti megállás kiküszöbölésére erőltetjük. Erőteljesen énekelve több strófán át összeforrasztott hosszúsorok elvárása elméleti és gyakorlati hiba. A józan meggondolás azt sugallja, hogy minden hasonló helyen pótoljuk az egységnyi szünetet, ha a terjedelem átlépi a szótaghatárt. Századokig számos kiadás pótolta.

³¹³ DOBSZAY: A magyar népének (1997), 105.

³¹⁴ i. m., 103.

³¹⁵ i. m., 104–105.

³¹⁶ i. m., 53

Lendületes éneklés tapasztalása meggyőzhette Genf kántorait, hogy szükségtelen a kezdetben közepen megszakított sorok kettőbe taglalása (ez a többi hugenotta kiadványból később sem tűnt el), a kétszeres értékű (*brevis*) kezdőhang sem szükséges. Nincs sehol *enjambement*. Ugyanakkor fokozottan törekedtek arra, hogy a nagyobb egységbe illeszkedést hangsúlyozzák. Rövidítettek kezdőhangot vagy szünetet, sőt el is hagyták a félegységnyi szünetet, hogy mintegy periodizáljanak. Nem kapcsolnak azonban össze sehol kettőnél több sort. A félegységre rövidítés és a szünettelenség a variálást is szolgálta, kétképletűség felé hajlott a strófa dallamépítkezése, máskor minden látható ok (a dallam logikája vagy a rímszerkezet) nélkül vagy ellenére módosította a dallam másik részében a lényegileg azonos sorok vagy motívumok zárását és kezdését. Rejtjelek maradnak az összeforrasztott, valójában összetartozónak értendő, de éneklésben mégis elválasztható sorpárok.

Pillantsunk vissza még egyszer. Lássuk egymás után a 38. zsoltárt Bólya közlése szerint, amely a végső formát követi, és ugyanennek az 1542-ben közreadott formáját. A korábbi és későbbi alak a fokozatos érlelődésről is árulkodik, de arról is, hogy a módosító szándékot a kottakép nem árulja el kétségtelenül. A főtebb szemelvényesen említett különféle példák után nem volna meglepő, ha itt is $(8 + 4)$ É □ □ □ □ □ 7 É □ □ $(8 + 4)$ É 7 képlettel találkozánk, mint az azonos metrumú és szintén trochaikus 61. zsoltárban.³¹⁷ Az énekelhető határon belüli a 12-es sor. Meglep, nem ezzel találkozunk. Sőt a ritka negyed zárás és negyed kezdés is hangsúlyozza a sor feltétlen önállóságát, holott ugyanilyen sorok a 61. zsoltárban szünet nélkül kapcsolódnak. A dallam szerkezete ABC || A^vB^vC^v. Figyelemre méltó, hogy módosul a 3. és a lezáró 6. sor ritmusa is, nem csupán a záróhang megközelítése. Az összekapcsolt soroknál leginkább szokásos páratlan számú nyolcadokkal szemben a harmadik sor igen ritka két nyolcaddal kezdődik. Ezt a variálási technikát főtebb 81. zsoltárban is láttuk.

³¹⁷ PRATT: The Music of the French Psalter of 1562 (1966), trochaikusnak tekinti, mint a zsoltárok közül még a következőket: 25, 29, 33, 42, 48, 61, 75, 77, 81, 99, 102, 135, 136, 146, 150. zsoltárt. A 47. szerinte anapesztikus. Az összes többi jambikus.

Ha- ra- god- nak nagy vol- tá- ban

Meg- in- dol- ván,

Ne feddj meg, U- ram, en- gem;

Bú- sult ger- je- de- zé- sed- ben

Rám te- kint- vén,

Ne bün- tess meg, Is- te- nem!

9. ábra A 38. zsoltár Bólya József kiadásában (Budapest, 2003). Az 1–2. és 4–5. sor (8a 4a) között itt félegységyi (*minima*) szünet van. A szünet után máskor megrövidül a kezdőhang, itt megnyúlik; az összes zsoltárdallamban csupán ezen az egy helyen. A következő ábrán látjuk, hogy eleinte a négyes sor kezdete még nem negyedhang volt, hanem két nyolcad (♪). Auftaktos ez a sorkezdet nem lehet, egyébként a genfi zsoltárdallamokban ez máshol is érvényes.

PSALME XXXVIII.

As, en ta fureur aigu e

ne m'argue, De mon faict, Dieu tout puissant:

10. ábra A 38. zsoltár korábbi dallamváltozata (Genève, 1542). Minden egyes sor módosult végső alakjában. Nézzük végig soronként.

- 1: kétszeres értékű a kezdőhang (*brevis*), később ilyen nincs;
- 2: a véglegessel ellentétben félegységnyi, nem egységnyi a sorkezdő hang;
- 3: a végleges pörgősebb sorral ellentétben lassú léptékű a sorkezdés, amely három egységnyi hanggal (*semibrevis*) kezdődik;
- 4: leugró kvint helyett végül ez a motívum másodlépésre módosult a sor közepén;
- 5: a véglegessel ellentétben félegységnyi és nem egységnyi a sorkezdő hang, ugyanúgy, mint a 2. sor elején;
- 6: a záró motívumban eleinte még a szubdominánsról közelíti meg a dallam a záróhangot.

Szertartási, közösségi imádságra, méghozzá a szertartás eleve énekelt voltából következően énekelt elimádkozásra születtek a genfi zsoltárok. Éneklésre azért kell unszalnunk az elméleti kutatót is, mert ebben a kötődésben érvényesül a versének és a dallam igazi összeilleszkedése. Megféléti ezt a beágyazódást a csupán szövegversként való olvasat, de a verselést alárendelő éneklés, a kizárólagos műzenei szempont is. Műforma elvárása és műgond, néhol el is túlzott műgond jellemzi a genfi zsoltárok alkotásmódját. Akinek már fejében van a dallam, és kialakult szokása a zsoltározás, annak nem a skrupulózus pontosság köti le a figyelmét, ezért érzékelheti jobban a genfi dallamok értékeit. Számos rendszeresen zsoltárt éneklő nemzedék életébe beleépült és magától értetődött ez így.

Az énekelt strófa tipográfiai érvényesítése ennek jegyében kívánatos. Dallamsor által nagyobb egységbe foglalt rövidsorokat régebben is szedtek dallam szerint, egy sorba. Ezzel a strófaszerkezet nem sérült, mert az ilyen zsoltárok megfelelő sorait kéthasábosan tördelték. Igaz, ez igen sokszor takarékoságból történt, mint ahogyan a dallam ismétlődő sorai alá két verssort szedtek, — ez viszont a strófa valódi szerkezetét elfedte. Kár, hogy ez a kritikai kiadásban is így látható. Az énekelt strófa valóságos szerkezetének feltüntetése része Szenci Molnár Albert örökségének.

Nem szabadna a dallam által összefoglalt sorokat minden aggály nélkül összeforrott hosszúsornak tekintenünk. A szótaghatárt messze meghaladó sorokat semmi módon nem értelmezhetjük így. Szenci Molnár örökségének folytatása, hogy megoldjuk a hiányzó szünetek pótlását. Pfalz nem semmisítette meg a zsoltárdallamok értékeit azzal, hogy a mesterkelt változatosságra törekvő sorok elválasztásán és összefoglalását módosította, tehát szünetet iktatott be oda, ahová szükséges, vagy félegységnyi szünetet, máskor sorzáró hangot és sorkezdő hangot nyújtott

egységnyire. Lendületes éneklésben, rugalmasan és puhán értelmezett ritmusban ez szinte észrevétlenül történhet. Legjobb utat nem az választ, a genfi zsoltárok dallamalkotásához nem az igazán hű, aki könnyörtelenül és gépiesen ütemezve vagy egységnyi, vagy félegységnyi szünetet követel és elutasít más meggondolást. Nem könnyű elkerülni a szabadosságot, amely viszonylagossá teszi az egységnyi szünetet, vagy a ritmust is átértelmezi. 19–20. századi átírások francia énekeskönyvekben is megjelentek, az ütemekbe gyömöszölés mai napig föl-fölbukkan. A ritmust »magyarosító« törekvések szintén veszélyeztetik a hitelességet. Napjainkban is kísérthet a *parlando* kritikátlan hozzáelegyítése. A szélsőségektől ezért kell óvnunk az élő zsoltárt, zsoltározást.

Valóban „nem lehet elegendő dicsérettel szólnunk e dallamok nagyvonalúságáról, »kemény« fegyelmeről. Ha van olyan dallam, mely távol áll minden olcsó tetszetőségtől, attól, amit manapság giccsnek nevezünk, a genfi zsoltárokról e távolságtartás biztonnal elmondható. S ezzel jótékony hatásuk [...] az egyházi zene komolyságának és méltóságának körülbástyázására is kiterjedt a református közösségek életében”.³¹⁸ Ennek jegyében újból vagy végre legyen illően hangsúlyos a genfi zsoltároknak — tudományban, szertartásban és nyomtatásban — mind az éneklése, mind a strófikája.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁROKHÁTY, B.: *Psalterium (Organum comitans): A genfi zsoltárok dallamkincse Kálvin 1562-i zsoltároskönyve nyomán*, Budapest, 1941.
- CALVIN, J. –PIDOUX, P.– GENEVE, E. DE: *La Forme des Prières et Chants Ecclésiastiques. Genève 154*, Kassel – Bâle, Bärenreiter, 1959.
- CSOMASZ TÓTH, K.: *A református gyülekezeti éneklés*, Budapest, 1950, 209–210.
- CSOMASZ TÓTH, K.: *Hagyomány és haladás, Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Cantio Bt., 2003.
- DRASKÓCZY, L.: Hogyan történik a genfi zsoltárok sorainak tagolása? in: *Magyar Egyházzene* 16 (2008/2009), 469–482.
- DOBSZAY, L.: *A magyar népének. Csomasz Tóth Kálmán emlékének*, Veszprém, Veszprémi Egyetem, 1997.
- PIDOUX, P.: *Le Psautier Huguenot I–II*, Kassel – Bâle, 1962.
- SZIGETI, Cs.: *Magyar versszak*, Budapest, Balassi, 2005.
- PRATT, W. S.: *The Music of the French Psalter of 1562. A historical survey and analysis. With the music in modern notation*, New York, AMS Press, ²1966.
- TÓTH, K.: Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoltár történetéhez, in: *Theologiai Szemle* 6 (1963), 357–362.

AJÁNLOTT IRODALOM

³¹⁸ DOBSZAY: *A magyar népének* (1997), 106.

DOUEN, O.: *Clément Marot et le Psautier Huguenot, étude historique, littéraire, musicale et bibliographique, contenant les mélodies primitives des Psaumes et des spécimens d'harmonie*, Paris, 1878-1879.

Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Református Sajtóosztály, Budapest, 1977.

FEKETE, CS.: Genfi zsoltárok - „most először magyarul”,
in: *Református Egyház* 55 (2003), 353–355.

FEKETE, CS.: Szenci Molnár Albert zsoltárkiadásának mintája,
in *Magyar Könyvszemle* 119 (2003), 330–349.

FEKETE, CS.: Szenci Molnár zsoltárdallamainak forrása, in: *Magyar Zene* 42 (2004), 37–47.

FEKETE, CS.: A genfi zsoltárok elterjedése hazánkban, in: Fazekas, S. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009, 185-242.

GOUDIMEL, C.–MAROT, C.–BEZE, T.–CHAPAL, R.: *Le Psautier Français. Les 150 Psaumes versifiés en français contemporain. Melodies originales du xvie siècle harmonisées à quatre voix*, Lyon, Réveil Publications, 1995.

GOUDIMEL, C.: *Zsoltárok. Négyyszólamú kórusok a genfi zsoltárok dallamaira. 1565. Szenci Molnár Albert verseivel*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2002.

SZENCI MOLNÁR, A.: *Szenci Molnár Albert költői művei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

SZENCI MOLNÁR, A.: *Psalterium Ungaricum. Szent Dávid királynak és prófétának százötven zsoltári*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.

SZENCI MOLNÁR, A.: *Psalterium Ungaricum*, in: Alexa, K. (szerk.): *Magyar zsoltár*, Budapest, Kortárs, 1994, 125-468.

SZENCI MOLNÁR, A.: *Psalterium Ungaricum 1607. Szent Dávidnak zsoltári*, Budapest, Kriterion, 1996.

SZENCI MOLNÁR, A.: *Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2003.

GOUDIMEL, C.: *Zsoltárok: Négyyszólamú kórusok a genfi zsoltárok dallamaira. 1565. Szenci Molnár Albert verseivel*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2002.

Psalme Davidis metrorhythmici ad Ambrosii Lobwasseri melodias concinnati, Francofvrtó, Apud Paltenivm, 1612.

A KAZUÁLIÁK ÉNEKKINCSE

GYAKORLATI TEOLÓGIAI SZEMPONTBÓL

Dr. Mészárosné Hegedűs Zsuzsanna

I. BEVEZETÉS

Az istentisztelet és a kazuáliák az egyház szolgálatának központi eleme. Az utóbbi évtizedben, a kultúrkörünkben bekövetkezett mélyreható változások tapasztalhatóak. A különböző médiák hatására, akarva-akaratlanul változik az emberek érzékelő és megértő képessége. Ezek alól a hatások alól az istentisztelet látogató sem kivétel. A teológián belül széleskörű, sokrétű tájékozódás indult meg a közelmúltban: mit jelentenek ezek a változások az istentisztelet és a kazuáliák szempontjából? Hogyan hirdethető ma Isten Igéje úgy, hogy a gyülekezetet és az egyházhoz kevésbé kötődőket könnyebben elérje?³¹⁹

Napjainkban a szociológia mind több képviselője létformánkat az élménytársadalom kifejezéssel írja körül: a társadalmi létformákban, szerintük, az élmények dominálnak³²⁰. A Mindennapok az élmény ellenállhatatlan vonzásában telnek, élményt kell, hogy nyújtsanak az egyén számára. A kis és nagy élvezeti cikkekben élményforrások lesznek. Az élvezetre törekvés vált „az élményorientáció alkotó elemévé”.³²¹ Az élménytársadalom az élmény fogalmát elválaszthatatlanul összekapcsolta az új fogalmával. Így az állandó változatosságból alapelv lesz. A probléma abban jelentkezik, hogy ha mindenhol és mindig új ajándékokkal találkozunk, akkor már semmi újat sem tapasztalunk az újban, és elkerülhetetlenül, valamilyen formában ismétlődésnek kell fellépnie. Schulze ezt élményfüggőségnek nevezi és a kábítószerektől való függőséghez tartja hasonlónak: az embernek mind nagyobb dózisa van szüksége. Az élmény kielégítésére való törekvés helyét az unalomtól való félelem foglalja el.³²²

A kazuáliák (keresztelés, konfirmáció, esküvő, temetés) vizsgálatokor gyakran szembesülünk a mai modern ember eme fenti élmények iránti felfokozott igényével. Ráadásul egyebek között a mélypszichológia hangsúlyozza, hogy szimbólumok nélkül a modern ember nem képes élni. Az istentiszteleti gyakorlat számára fontos megállapítás: ha az (egyházi) szimbólumok és rítusok nem aktualizálódnak, ha „nem gondozzuk őket és nem gondoskodunk róluk”, ha „magukra maradnak”. Akkor a tudatalattiban fejtik ki hatásukat és neurotikus kényszerképzetek kialakulásához vezethetnek és un. ismétlési kényszerekké deformálódnak. Az istentiszteletben a szimbólumok és rítusok, a liturgia nem hanyagolható el és nem hagyható figyelmen kívül, hiányukat verbális-kognitív elemekkel nem lehet pótolni.³²³

A kazuáliák énekkincsének vizsgálatokor ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a mai napig vallott és tanított felfogás, mely szerint a kazuáliák gyakorlata csakis istentiszteleti, gyülekezeti közösségben gyakorolható. Ez alól csak néhány kivételes esetben lehet felmentést adni. Ilyenek a háznál, beteg gyermek kórházi ágyánál végzett keresztlői alkalmak, vagy üldöztetések idején a titkos kiszolgáltatása a sákramentumoknak, illetve tud olyan temetési szertartásról is nem egy rendtartási

³¹⁹ HÉZSER: Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez (2007), 11.

³²⁰ i.m. 17.

³²¹ i.m. 19.

³²² i.m. 20.

³²³ i.m. 67.

könyv, mely nem istentiszteleti keretben történik. Ha eme klasszikus felfogást elfogadjuk, akkor a kazuáliknál is legdöntőbb momentum lesz Isten igéjének hirdetése. Hiszen, ahogy Boross Géza liturgiáról szóló könyvében olvashatjuk:

„A református istentiszteletnek, mint a különféle visszaélésektől és „kárhuzatos bálványimádástól” megszabadított istentiszteletnek a középpontjában Isten igéjének prédikálása áll. Nagy Sándor Béla kutatásai szerint az igehirdetés istentiszteleti jelentőségének hangsúlyozásában és érvényesítésében „Kálvin – úgymond – túlhaladta reformátor társainak álláspontját, ugyannyira, hogy Genfben istentisztelet és igehirdetés egyet jelentettek.” Kálvin véleménye az, hogy „ha Isten igéje igazán hirdettetik közöttünk, az annyit jelent, mintha ő maga lakoznék velünk és saját személyében jelenne meg körünkben” (CR LXXVIII 618). Ezért nem győzi hangsúlyozni, hogy az igehirdetésnek és általában minden istentiszteleti cselekménynek a nyelve nem lehet más, mint az igehallgató gyülekezet tagjai által közösen használt nyelv. Kálvin a genfi liturgiában azt az utasítást adja a prédikátoroknak: „Mindezt hangosan, hazai nyelven mondja az igehirdető, mivel szükséges, hogy a nép, amely jelen van, tanúja legyen annak, ami történik, márpedig ehhez értelem kívántatik.”

A prédikáció mellett külön írásolvasást (lectio) nem tartanak szükségesnek az atyák. Ha véletlenül valami miatt a textus mellett egy másik bibliai locust is fel kellett olvasni: azonnal meg is magyarázták. Némelyik gyülekezetben ezen a módon alakult ki az ún. előprédikáció szokása.

A református istentiszteletben, mint a Krisztussal és egymással való közösség jelei és pecsétjei csatlakoznak a prédikációhoz a sákramentumok.

A keresztség kiszolgáltatásához is hozzátartozik az összesereglett gyülekezet, mivelhogy az is a Krisztus testével való közösségünkre emlékeztet. Ámde református felfogás szerint a sákramentumok nemcsak a gyülekezet életének forrásai. Bennük és általuk a gyülekezet maga válik bizonyágtevővé és igehirdetővé, mivelhogy az úrnak halálát hirdeti, amíg eljövend (1Kor 11:26). Ezért a sákramentumhoz mindig hozzátartozik a nyilvános hitvallás. Atyáink mindig is használták, csak nem úgy, mint mi, ti., nem a sákramentum előtt, hanem után.”³²⁴

Boross Géza idézi Karl Barthot, aki a következő megállapításra jut „Istenismeret és istentisztelet” című művében:

„Így ama isteni parancs a keresztséggel és az úrvacsorával az egész templomi istentiszteletet körülfogja, meghatározza és határolja. Keresztséghez és úrvacsorához bizonyos mértékig az istentisztelet szükséges, mert egyedül hozzáillő terét alkotják. Bármilyen történjék is benne, annak a keresztség felől kell jönnie, onnan, hogy egyház van, hogy Jézus Krisztus egyszer, s mindenkorra meghalt és feltámadott értünk, hogy visszavonhatatlanul a sajátja, az Ő tulajdonai vagyunk, és semmi másra nem rendelhattunk, mint arra, hogy általa megigazuljunk, megszenteltessünk és dicsőíttessünk. És akármi történjék is az istentiszteletben, annak az úrvacsora felé kell haladnia, afelé, hogy az egyház maradjon, afelé, hogy Jézus Krisztus nekünk új részt adjon Istennel egyenlő emberi létében, s hogy ama rendeltetésünk, hogy műve tárgyai lehetünk, újra meg újra beteljesedjék.”³²⁵

Megállapíthatjuk, hogy a sákramentum az első a gyülekezet számára, de a reformátorok számára sem holmi „ceremóniák”, „szertartások” voltak, hanem az igehirdetés egyik sajátos módja. A sákramentum „verbum visibile” volt.

³²⁴ BOROSS: A Liturgia Vázlata (2000), 43.

³²⁵ uo.

A prédikáció tehát nem meríti ki az igehirdetés fogalmát az istentiszteleten. A gyülekezet istentiszteletén az igehirdetés kétféleképpen: szóbelileg és látható módon történik.

A prédikáció tulajdonképpen ezt kell felmutassa, mondjuk így: Krisztus keresztségének összefüggéseit, dimenzióit (mélységét, magasságát, szélességét és hosszúságát), hogy mindez igaz, ennek pecsége a sákramentum. Ezért a református istentisztelet sákramentum nélkül egyszerűen elképzelhetetlen. A sákramentumnak a református istentiszteleten akkor is jelen kell lenni, ha éppen nincs megkeresztelendő gyermek, vagy nincs minden vasárnap úrvacsoraosztás. A sákramentumok az istentiszteletnek nem dekorumai, hanem prófétai alkatrészei: Isten nyújtja a maga kegyelmét, üdvösségét az ő népének, Isten népe pedig a lelki áldozatot, az eucharisziát, a hálás szív áldozatát.³²⁶

Boross Géza a református istentisztelet prófétai elemei (azaz Istennek megszólalása, mint az istentisztelet alapja) közé sorolja többek között a prédikációval együtt a sákramentumokat, az abszolutiót, a gyülekezet köszöntését (salutatio) és természetesen a prófétai imádságot és az áldást is. A papi elemek (az isteni megszólításra adott gyülekezeti válasz) közé tartozik az imádság, a gyülekezeti ének, a bűnvallás, a hitvallás, az adakozás.

II. A KAZUÁLIÁS ALKALMAK NEHÉZSÉGEI, AVAGY MIÉRT IS JÓ, HA VAN GYÜLEKEZETI ÉNEK A KAZUÁLIÁS ISTENTISZTELETEKEN

Nem hagyva figyelmen kívül a pasztorálpszichológia egyes képviselőinek azon véleményét, miszerint „A klasszikus protestáns teológiai elméletben, különösen annak református megjelenési formájában, egy időben eluralkodott az a meggyőződés, hogy az istentisztelet a priori verbális igehirdetés, evangelizáció. Ez a koncepció a gyakorlatban könnyen a verbális oktatásra szűkítheti be az istentiszteletet.”³²⁷ – mégis a kazuáliák hallgatósága tekintetében hadd idézzük Ravasz Lászlót, aki Homiletikájában így ír:

„Hovatovább – joggal, vagy jog nélkül, most ne kutassuk – mindinkább külön gyülekezet alakul ki a liturgiális beszéd körül, s ez a gyülekezet mennyire különbözik a rendes vasárnapi gyülekezettől! A hangulat a legtöbbször emelkedett; mélyen zengő egyéni húrok jönnek rezgésbe, s az ember a maga legbensőbb, legtitkosabb mivoltában áll meg a pap előtt. Ezt a gyülekezetet nem az ige csinálja, az ige csak készen kapja. Temetési beszédeknel pl. olyan hallgatónk is van, aki sohasem volt még a templomunkban, s nem is fog odamenni soha és ennek az embernek is kell valamit mondanunk. Azután az az alkalmazottsága a helyzetnek, amely az igehirdető munkájának egyik felét elvégzi, a másik felét pedig ezerszeresen megnehezíti. Mindig speciális esettel állunk szemben, melyre a mi üres általánosságaink úgy találnak, mint a kölcsönvett köpönyeg, s amely éppen azért kétszeresen késztet, hogy a lelkipásztori elemnek minél bővebb tért biztosítsunk. Mindenki olyan casualis igehirdető, amilyen pásztor. Mindezek azonban kettőzött mértékben követelik az igazságot és a realitást. Erről is a pásztori munkásság gondoskodik. Sehol nem rikolt akkorát a hazugság, mint a casualis beszédeknel, és az általánosság és superlativus sehol sem áll olyan hamar bosszút, mint itt.

³²⁶ uo.

³²⁷ HÉZSER: Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez (2007), 69.

Viszont mélyebb hatást sem tehet az igehirdetés, mintha az élet nagy fordulójánál egyszerűen, világosan és erővel teljesen bizonyosságot tesz arról, hogy milyen reális javai vannak az élő Istennek, amelyekkel csodálatos módon meg tudja gazdagítani és át tudja változtatni a mi életünket. A szó hatalma legszebb diadalait ezekben a beszédekben üli, amelyeket méltán nevezhetünk a homiletika kedvenceinek.”³²⁸

Ravasz a Gyülekezet című fejezetben „A hallgatóság különbözősége” résznél az alábbiak szerint osztályozza a gyülekezeti hallgatóságot: pásztorális hallgatóság, kényszerhallgatóság, véletlenhallgatóság, törzshallgatóság, személyes hallgatóság, divatos hallgatóság. Az egyes személyek motívumait így különbözteti meg: dressura, szokás, kegyelet, esztétikai élvezet, intellektuális szükséglet. Világnézetük szerint is különbséget tesz közöttük, s ebben a vallásosnak is két fajtája van: ó és modern ember.³²⁹

A fenti, a kazuális igehirdetés áldásairól és veszélyes rombolásairól írt részből kitűnik, hogy Ravasz szerint a hallgatóság különbözősége is arra kell, hogy indítsa az egyház igehirdetőit, hogy ne hanyagolják el a kazuális igehirdetéseket, sőt ezen alkalmak biztosítják és teszik lehetővé az egyház elfeledett prófétai küldetését a jézusi missziói parancs betöltésében.

A pásztorálpszichológia meglátása a hallgatóság igényeiről, mely szerint „A templomos gyülekezet az istentisztelettől csak részben vár „kognitív mobilizációt”, gondolkodásmódjának megváltoztatását, és ugyanolyan fontos számára az „emocionális stabilizáció”: az elfogadottság, a megbocsátás élménye, amely a védettség, a biztonság érzését váltja ki.” És „Az istentiszteletnek a „tanítás” mellett ezt a igényt is komolyan kell vennie.”³³⁰ Abban segít bennünket, hogy például a kazuáliák énekeinek vizsgálatakor eme szempontot se hagyjuk figyelmen kívül. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a helyén mondott és jól hasogatott Ige, melyet olyan lelkipásztor prédikál, aki Isten szeretete mellett még gyülekezetét is szereti, a fenti emocionális stabilizációt is biztosíthatja. A kazuáliák énekkincse vizsgálatakor tehát nemcsak a biblikus tanítás mérlegére kell őket állítani, hanem a fenti igényre is érdemes a vizsgálatkor figyelni.

Ugyanakkor a fenti nehézségek mellett említést kell tennünk, hogy bár szeretnénk, ha a kazuális alkalmak a gyülekezetépítés eszközei lehetnének, de ezen cél elérését nehezíti, hogy „emberileg nézve a kazuáliák sokszor az elembertelenedés alkalmai” a lelkipásztor életére nézve. „Szociológiai szempontból a szolgáltatások az egyház létére alapulnak” – idézi dr. Nagy István Rudolf Bohrent, de rögtön hozzá is teszi, hogy ilyen kazuális alkalmakkor nem egyház találkozik az egyházzal, hanem nem-egyház jön az egyházhoz. Lelkigondozói aspektusból pedig a fentiekben már érintettek szerint is nem az evangéliumot, hanem az esemény keresik. Bohrent szerint a kazuáliák nem tesznek jót a textusnak. A prédikátor visszaél a textussal, s ezzel Bohren Ravasz meglátását visszhangozza. A kazuáliák helyszíni, vagy a jelenlévők heterogén voltának szituációja sem kedvez az igehirdetésnek. A kazuális prédikációkra, mint alkalmatlan időben történő igehirdetésre kell tekintenünk”³³¹, írja Bohren.

Hézszer Gábor a kazuáliák lelkigondozói jellegéről így ír: „A pásztori lélektan szempontjából a házasságkötés megáldása, a keresztesítés, a konfirmáció és a temetés funkciójukban lelkigondozói alkalmak.”³³²

³²⁸ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 373.

³²⁹ i.m. 286-289.

³³⁰ HÉZSER: Pásztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez (2007), 69.

³³¹ NAGY: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei (1999), 33.

³³² uo.

Dr.Nagy István szerint a kazuáliák bár önmagukban egyedül nem lehetnek kizárólagosan a gyülekezetépítés eszközei, mégis komolyan kell vennünk őket. Az ilyenkor elhangzott igehirdetés nem lehet steril, tehát személyesnek kell lennie. Kerülni kell a kánaáni nyelvezetet, s megjelenésünkben is biztosítanunk kell az egybegyűlteket, hogy tudatában vagyunk annak, hogy számukra ez egyetlenszerű alkalom.³³³

A kazuáliás alkalmakon való éneklés fontossága melletti érvként hadd idézzük Csomasz Tóth Kálmánt, aki így ír: *„A zene már legőszibb, legkezdetlegesebb jelentkezésén is a legbensőbb humánus jelentkezése: az ember vallomása önmagáról. Egyszerre kevesebb és több a beszédnél. A zene akkor tölti be rendeltetését, ha nem szakad el a legőszibb, legszemélyesebb és legszebb instrumentumtól: az élő, színesen gazdag emberi hangtól.”*³³⁴

Természetesnek vesszük, hogy egy zenével foglalkozó himnológus ennyire nagy fontosságúnak tartja az éneklést, olyannyira, hogy másik mondatában ezt írja: *„minden, akár vallásos, akár világi közösségi mozgalom egyik legfőbb hódító fegyvere és belső építője az énekelt Ige, mely hatásaiban fölötte áll minden egyéb közösségalkakító tényezőnek.”*³³⁵

Az ének, a zene, s különösen a közösen szöveggel (értelemmel) énekelt dallammak terápiás, lelkigondozói hatása van. Ha mindezen énekek ráadásul az egyes kazuáliák tekintetében nem mondanak ellent azok biblikus és hitvallásos homiletikai üzenetének, akkor mindezzel Igét is hirdetnek és a dallam, az együtténeklés lélekemelő hatásával tanítanak arra, amit Csomasz Tóth Kálmán tudatosítani akarta az egyház lelkészi és nem lelkészi, egyszerű gyülekezeti tagjaival: *nincs igazi református kegyesség ének nélkül.* Idézzük 1943-ban megjelent „Éneklésünk megújulása és éneklő múltunk tanulságai” című művének bevezetését: *„A református keresztyén hit és élet középpontjában nem az egyén öncélú értelmezésű üdvösségkeresése áll, hanem Isten dicsőségének szolgálata és az önmagunkért és másokért egyformán fennálló felelősség. Református értelemben vett kegyesség csak ott van, és csak ott lehet, ahol a gyermek és testvér együttes értelemben családi közösséggé: Isten háza népévé simul össze minden tag az Ő dicsőségének szolgálatában....Ennek a kegyességnek általában minden hívőig (minden családig) elérő három forrása volt: az Ige, az imádság és az ének.”*³³⁶

A fentieket annál is fontosabbnak tartjuk, mivel általános tapasztalatunk, hogy a mai XXI.századi emberrel elfeledtették, vagy önmaga tudatos döntésével hárítja el magától az éneklési alkalmakat. Nem énekelnek születésnapokon, családi és nemzeti ünnepeken, rosszabb esetben még ki is gúnyolják és nevetik, aki így tesz. A kazuális alkalmak maradnak szinte egyedül az éneklés számára. Kodály országában újra kell tanítani honfitársainkat énekelni. Ennek első állomása, hogy mi magunk ne szégyelljük és tanuljuk meg szépen és tisztán énekelni értékes és szép gyülekezeti énekeinket. S bár a kazuáliás gyülekezeti énekek nem helyettesíthetik az igazi evangéliumi, textus és alkalomszerű igei prédikációt, mégis meg kell említenünk, hogy egyrészt ennek hiányában legalább a gyülekezeti énekekben kapnának pozitív üzenetet és maradandó élményt a jelenlévők, másrészt e mellett is tapasztalatunk, hogy évek múltán is, ahogy Csomasz Tóth is beszámol róla, az énekre magára emlékeznek sokan inkább.

³³³ uo.

³³⁴ BÓDISS: Hagyomány és haladás (2003), 48.

³³⁵ uo.

³³⁶ BÓDISS: Hagyomány és haladás (2003), 52.

III. A GYÜLEKEZETI, ÍGY A KAZUÁLIS ÉNEKLÉS ISTENTISZTELETI JELENTŐSÉGE

1. Először is abban, hogy a gyülekezeti éneklés szerves alkotórésze az istentiszteletnek. Isten imádásának eszköze, az adoratio egyik direkt módja. A gyülekezeti éneklés Isten előtti hódolás, nyilvános megvallása felségének, dicsőségének, az Istentől való abszolút függés kinyilvánítása. – Alaphangja: Itt van Isten köztünk, jertek őt imádni, hódolattal Elé állni! Itt van a középén, minden csendre térve, őelőtte hulljon térdre! Az ének – imádság: hálaadás, bűnbánat, könyörgés. A Szentlélek hívása, intercessio. Az ének: hitvallás is. Hiszek Uram, légy segítségül az én hitetlenségemnek. Röviden tehát: az ének az a lelki áldozat, amit Isten az ő népétől, mint királyi papságtól kíván.

2. De a gyülekezeti éneklés azért is jelentős mozzanata az istentiszteletnek, mert a legdirektebben biztosítja azt a bizonyos *actuosa participatió*t a gyülekezet részéről, melyre a II. Vatikáni Zsinat is oly nagy súlyt helyezett. Mint láttuk, Luther egyenesen a hívők általános papságának istentiszteleti gyakorlatát látta a gyülekezeti éneklésben. Mi magunk is úgy látjuk, hogy a „laikusok” (akik nálunk nincsenek is) „mobilizálásának” a legpneumatikusabb eszköze a gyülekezeti éneklés. A Kol 3,16 szerint ez a részvétel – aktív hozzájárulás az istentisztelet áldásaihoz. Az éneklő gyülekezet Isten eszköze a gyülekezet tanítására és intésére. A papi szolgálat prófétai szolgálatává válik.

3. A gyülekezeti éneklés jelentősége végül is a gyülekezet mély pszichéjére gyakorolt hatásában tükröződik. Utal erre a hatásra Kálvin is, amikor zsoltáros könyvének előszavában felhívja a figyelmet az egyházi ének szövegének és dallamának a fontosságára: „Minden helytelen beszéd megrontja a jó erkölcsöket, de ha dallam is járul hozzá, úgy sokkal inkább megnyílik előtte a szív... ugyanannyira, hogy amiképpen a bort tölcserrel töltik az edénybe, eképpen hat el egészen a szív mélyéig a szavak gonosz mérge és fertőzése a dallam segítségével.” Nyilván ez a helyzet pozitív értelemben is. S hogy mennyire az, mutatja az 1674-es *Cantus Catholici* megjegyzése, miszerint: „A hívek nagy részét a Szent Széktől az éneklés édes hangjai csábították el.” Ugyanúgy az a szállóigévé lett megfigyelés is a XVII. század végéről, mely szerint „*Mutata musica in templis mutatur etiam doctrinae genus!*” De a melódiának ezt a sajátos hatóerejét, mondjuk bátran, hogy dinamikáját fedezte fel a modern lélektan is, ezért használja pl. tudatosan a zeneterápiát nemcsak lelki, de olykor kifejezetten szomatikusnak tűnő betegségek gyógyítására is. Pál apostol nem ismerte a modern mélylélektan eredményeit, de ismerte a hívők közös éneklésének nagy lehetőségeit. Ezért írja pl. az efézusiaknak: „Meg ne részegedjetek bortól, miben kicsapongás van, hanem teljesejete be Szentlélekkel, beszélgetvén egymás között zsoltárokból, dicséretekből és lelki énekekből, énekelvén és dicséretet mondván szívetekben az Úrnak” (Ef 5,18-19).

Az ajkak hálaáldozatát a gyülekezet zsoltárenekléssel és más bibliai eredetű ének használatával mutatja be...A gyülekezet az éneklésben önmagát ajánlja fel az Úrnak hálaáldozatul és énekével ezt akarja kifejezésre juttatni. A gyülekezet énekel. Az imádságot azonban a prédikátor mondja prózában.

IV. A KAZUÁLIÁK HOMILETIKAI ÜZENETE

IV/1. KERESZTSÉG HOMILETIKUMI ÜZENETÉRŐL

2. Ravasz László Homiletikájában a következőket írja: „Az evangéliumi protestantizmus a Krisztus művében a váltság tényét látja, amely egyszer s mindenkorra érvényes ugyan, de reám nézve csak akkor hatásos, ha átélem. Jézus kijelentője és hordozója az Atya üdvözítő akaratának, de ennek az akaratnak az én életemmé kell változnia. Ennek a belső folyamatnak kezdete, ünnepi szimbóluma a *keresztség*. Emberi kiábrázolása a Jézus Krisztus szerzette képekkel annak a hitnek, hogy Isten örök kegyelme ez újjászülettet is kiválasztotta mindama üdvjavak birtokolására, amelyeket Ő Fia és Szentlelke által gyermekeinek osztályrészéül ad. Ugyanakkor az ember részéről kifejezése a keresztség annak, hogy felismertük Istennek ezt az üdvözítő kegyelmét és magunk átadásával igyekszünk azt életünk felett úrrá tenni. Tehát képe a hozzánk, érdemetlenekhez anyánk méhe óta, sőt a világ felvettetése előttről közeledő és bennünket elhívó örök szeretetnek, amely nagyobb, mint a mi szívünk, mert már akkor átölelte arcunk, mikor még semmi hegyek sem voltak. Ez a szeretet nyilvánvalóvá, történetivé a Jézus Krisztusban lett és ő bizonyosság arról, hogy aki életét őreá építi, az az Isten szívére helyezi a maga életét. A keresztség ezért sákramentum. A szerzettetési ígének „nevére” keresztelni kifejezése is azt jelenti, hogy a gyermeket Isten tulajdonává tesszük. Mi „tulajdonná tett” nép vagyunk, aki fölött Krisztus, a mi királyunk országol. Igaz, hogy ez a kisednél még csak átírás, mert az egész élet lesz a birtokbavétel, hanem azért ennek az átírásnak rendelésszerű megpecsételése bizonyossá tesz arról a boldog igazságról, hogy Isten *akarja és elvárja*, hogy az övé legyünk. Tehát a keresztség Istennek egy kegyelemígéretét és az embernek egy nagy fogadását kapcsolja egybe, melyet egy egész élet belső fejlődése vált be, ami a nevelés gondolatára vezet. Nevelni a gyermeket Isten által Istenének, ez nemcsak a szülőkre és keresztszülőkre ró kötelességet, de magára az illetőre is, amikor a nevelői munkásság felolvad természetes céljában: a valláserkölcsei autonómiában.”³³⁷

Hitvallásaink is utalnak arra, hogy a Jézus által rendelt vízzel való megmosás jelképes cselekedete ki kell egészülnön a Szentlélek bennünk való munkájával. Ezért tiltakozik a 72. kérdésben a Káté az ellen a hiedelem ellen, hogy a keresztség vize maga elvégezhetné, eszközölhetné a bűnbocsánatot. Ezt csak a Jézus véérért nyerhetjük el a Szentlélek munkája által.³³⁸

A kisedek megkereszteléséről szólva emlékeztet a Káté a 74. kérdésben arra, hogy az Ószövetségben a körülmetélés jegyében a gyermekek is részesültek, ezért illő őket is befogadni az Anyaszentegyházba, hiszen Krisztus vére által a bűnből való váltságot és a hitet munkáló Szentlelket nekik is ígérte. Hunyadi Ferenc debreceni püspök kátémagyarázatában a gyermekkeresztség tárgyalásánál megállapítja, hogy ha az Ótestamentumban lehetett a gyermekeket körülmetélni, akkor az újtestamentumi időben, a kegyelem idejében jobban megszorítanánk az Isten kegyelmét, mint az ótestamentumi időben? Ugyanakkor a keresztségre vonatkozóan is említi Káténk, hogy az hitvallási és Isten iránti engedelmségre való fogadalmunk alkalma, beíratatunk Krisztus szent seregébe, hogy egész életpályánkon át harcoljunk a világ, a Sátán és a saját testünk ellen.

Dr.Fekete Károly a kereszteleési igehirdetés elvi homiletikai kérdései témájánál a legfontosabb alapjellemzőket 10 pontban írja le:

1. A keresztség szerzettetési ígéje a halál legyőzőjére mutat, mert a feltámadott Úr rendelése. Örömhír tehát.
2. A keresztség östípusa a bűnös életre kimondott halálos ítéletre mutat.

³³⁷ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés elmélete (1915), 374.

³³⁸ FEKETE: Keresztség homiletikuma (1980), 199.

3. A keresztség nem végcél, hanem a koinonia kapuja, folytatása a hívő élet.
4. Isten Lelke munkája miatt Isten részéről is megpecsételése újjászületésünknek.
5. A gyermekkeresztség jele és hirdetése Isten mindent megelőző szeretetének és kiválasztó kegyelmének.
6. Ösztönzés a szülőknek a gyermek keresztyén hitben való nevelésére.
7. A keresztség gyülekezeti esemény. Az elpecsételtek közösségének lesz tagja.
8. Megerősít minket az evangélium igazsága. Ígérete és hivatásunk felől.
9. A keresztség ajándék, elkötelezés és ígélet.
10. Nemcsak Istennel, de egymással is összeköt.

Hirdetjük e kazuáliában, hogy Isten és ember szövetsége örökké megmarad két egyenlőtlen fél szövetségének. Még az un. hívő ember sem partnere Istennek. A hit nem érdemszerző, ezért akár gyermek, akár felnőtt korban történik, az ember ember marad. „A hit a keresztséghez tartozik: de mégsem lehet erre a hitre nézve megkereszteltetnünk magunkat. Mert döntő különbség van a hit „birtokállománya” és reá való hagyatkozás között, mint föltétel között a keresztség szemszögéből, akár annak a részéről, akit megkereszteltek, akár annak a részéről, aki a keresztelest végzi. Ha valaki arra nézve keresztelest meg magát, amellyel odajárul a keresztséghez, az arra épít, amit ő visz oda, és aki a hitet az általa elvégzendő keresztség előfeltételeként követeli meg, emberi biztosítékra épít. Így a hitből cselekedet lesz, ez pedig a reformáció centrumának megsemmisítése. Az a bizonyosság, amellyel a gyermekkeresztség ellenzői szólnak a hitről, és követelik a hitet föltételként a keresztség számára, csak akkor válik rémítővé, ijesztővé, ha a hitről tejes értelemben azzal a szóval tudunk beszélni, mint az epilepsziás gyermek apja: „Hiszek Uram, légy segítségül az én hitetlenségemben!” (Mk 9:24). Luther annakidején ezt a nyilatkozatot tette: „Ha Isten szövetséget kötött a világgal, akkor ki zárhatja ki ebből a kisgyermeket?”...Mindehhez ma sem tudunk hozzátenni semmi, semmiféle teológiai változás ellenére sem.”

A felnőtt keresztségben az élményszerű keresztségre tett hangsúly magában rejti az élmény-keresztyénség veszélyeit.³³⁹

IV/2. A KONFIRMÁCIÓ HOMILETIKAI ÜZENETÉRŐL:³⁴⁰

3. A keresztelestről természetes átmenet vezet a *konfirmációra*, amely nem egyéb, mint a keresztségben virtualiter nyert üdvjavaknak actualizálódásáról való bizonyágtétel. A konfirmálás azt jelenti, hogy a megkeresztelt nevelése olyan pontra érkezett, amikor az öntudatosan maga veszi át az új életbe való készséges belegyökerezés művét. A konfirmandus megvallja hitét és ünnepi fogadástétellel elkötelezi magát a keresztyén életre és a gyülekezet e hitvallást és fogadástételt elfogadja, a növendéket felveszi a kultuszközösségbe és megáldja. Ez tehát megszabja a beszéd tárgyát, amelynek kettős arca van: a növendékek előtt kiemeli az óra jelentőségét, amely abban rejlik, hogy öntudatosan a Jézus értékei mellett döntenek és vállalják ennek a következményeit; a gyülekezetnek pedig gondjaira bízva a konfirmáltakat, mint a legdrágább hitbizományt. Ebből az következik, hogy a gyülekezet minden egyes tagja a konfirmáltakra nézve a munkás szeretet, a hívő remény s az áldozatos tűrés példája legyen; segítsék a reájuk bízottakat, hibáikat bocsássák meg, szóval neveljék, mert Isten őket is épen e másokat nevelő munka által akarja a magáévá nevelni. A konfirmáció liturgiai alkataból ki kell küszöbölni a vallásvizsgát, a káté kérdezést; el kell hagyni a

³³⁹ IFJ. FEKETE: A keresztséggel kapcsolatos tanulmányok kritikai összefoglalása (1995), 369-370.

³⁴⁰ RAVASZ: A gyülekezeti ígehirdetés elmélete (1915), 376.

bevezető hosszú homiletikai istentiszteletet (sőt, talán még az úrvacsoraosztást is) és tisztán a konfirmációt kell önálló és domináló liturgiai aktussá fejleszteni. Így aztán centrális helyre jut a konfirmációi beszéd, amely természetesen menne át a liturgiai rész végrehajtásába.

IV/3. A HÁZASSÁGKÖTÉS HOMILETIKUMI ÜZENETÉRŐL³⁴¹

A házasságkötés megáldása is istentiszteleti aktus, mégpedig gyülekezeti aktus. A házasságban egyik testvér a másikkal belső életközösségre lép, amelynek célja, hogy kölcsönös áldozatokkal és segedelmekkel egymást a keresztyén életben meggyarapítsák és életük rejlő gazdagságát napfényre hozzák. Ezt a frigyet a gyülekezet megáldja, mert szentnek tartja e lépést és szereti azokat, akik előtte állanak. Ez áldásában bizonytságot tesz arról, hogy Isten megsegítő kegyelme a megszentelődés pályájává tette a házasságot mindazok számára, akik felismerték a szeretet és szolgálat törvényét, s e bizonyosságba vetett hittel könyörög az új pár életére áldást. A házasság a legalkalmasabb intézmény az emberben alvó örökkévaló értékek kiválasztására. Alapja az egészséges, ősi érzékiség, de ez az ösztöni kapcsolat kibeszélhetetlen erkölcsi javaknak lesz a hordozója, ha nemcsak a test, hanem a lélek is egybekapcsolódik. A feleség nemcsak szerető, hanem barát, testvér, s az érzéki vágy csak egy kényszerű isteni alkalom arra, hogy belőle kibontakozzék a család lelki közössége, mint a legmagasabb életlehetőségek és feladatok színtere. A házasság az üdvösség útja, ha a szív jóakarató és a kárhozát útja, ha önzés és számítás volt a rugója.

Legyen hát hajlékuk a Szentlélek temploma, ahol „mindenek egyaránt javukra vannak”. Házaspárok, akik tudnak és szoktak együtt imádkozni, nem tarthatnak egymásra haragot; házaspárok, akiknek minden mozdulatát örökkévaló gyermeklelkek tágra nyílt szemekkel nézik, hogy belőlük maguknak életprogramot olvassanak ki, nem élhetnek másként, csak szentül.

IV/4. A TEMETÉS HOMILETIKUMI ÜZENETÉRŐL³⁴²

A *temetésnél* a gyülekezet először bizonytságot tesz a Jézus Krisztus mennyei Atyjába, mint az örökélet Istenébe vetett hitéről, azután manifestálja az elhunyt iránt érzett szeretetét, végül megmutatja a fájdalmasok iránt érzett, segedelemre kész részvétét. A temetési szertartás homiletikai része szigorúan az élőknek szól, és az Istenről szól, tehát nem az elhunyt a tárgya, hanem Istennek az a munkája, amelyet az emberekben véghez visz. Az elköltözött már Isten kezében van, s azért fölösleges elítélni vagy dicsérni. Emberi magasztalásnak és emberi gáncsnak nincs helye a temetési beszédben, csak a halál és élet gondolatának, a jó és igaz Isten kegyelmének és ítéletének. Igazi temetési beszédet mondani nemcsak a legnehezebb, de a legáldásosabb ígéhirdetői tény. Keresnünk kell tehát, mit üzen Isten nekünk e koporsóban a mi üdvösségünkre valót? S akkor egy magasabb világ örökkévaló javai ragyognak át a mulandóság ködén és minden halotti beszédünkből az élet himnusa cseng ki. Ezt a „magasabb világot” kell közel hoznunk a gyászolókhöz, és megmutatnunk, miképpen iktatódik abba bele a mi életünk, ott milyenné válik, és mik a törvényei a belegyökerezésnek? A sír mellett állunk legközelebb az élettalány megoldásához, mert itt látjuk meg, mi a múltó, mi az értéktelen az emberből, a világból, s milyen reális, milyen kemény, tapasztalható igazság az örökkévalóság. A gyászolókhöz Isten szól a csapásból, hogy szívüket megtalálják. Ha valahol, úgy itt ajánlatos a rövidség és az

³⁴¹ i.m. 377.

³⁴² i.m. 378.

egyszerű lapidaritás; ha valahol, úgy itt irtóztató a hazugság, az érzelmek produkciója, a színészkedés és a szuperlatívuszok. A gyászolók úgyis alig bírják a szertartást és elbódult lelkük nem bírja követni a beszédet, csak halvány, tudatalatti megnyugvás támad bennük, s úgy érzik, hogy rábízhatják lelküket arra az emberre, aki ezeket mondja. Különben is a vigasztalásnak nem ez az egyetlen alkalma, ez csak ünnepies manifesztációja; mert a vigasztalás annyira egyéni és kölcsönös, hogy csak pasztoratív úton, szemtől szembe végezhető el, akkor, mikor az első fájdalmak leviharzásával a lélekben egy kis csöndesség áll be. Azért rajta legyünk, hogy a temetési szertartásban a homiletikai elem túl ne tengjen. Sokan, éppen legmagasabb gondolkozású és legfinomabb lelkű híveink javallják, hogy temetési szertartásunk csak rövid liturgiából álljon, és semmi szabad, homiletikai elem ne legyen benne; ezt meg lehet érteni, ha láttuk már, hogy finom lelkek üvegharangjaira miként üt rá sáros kapával egy ostoba prédikátor a maga érzelmi tornájával és szavattyúságával. A jó ízlés nem külső máz, vagy modor, hanem a lélek finomságából származó, mélyen etikai jelentőségű erény.

V. A MA IS HASZNÁLATBAN LÉVŐ RENDTARTÁSI KÖNYVEINK AJÁNLÁSAI

A KAZUÁLIÁS ALKALMAK ÉNEKLÉSÉRE VONATKOZÓAN

Az alábbiakban az 1929-es Ravasz féle Ágendáskönyv, az 1985-ös Rendtartási könyv ajánlásait tanulmányozzuk röviden.

V/1. KERESZTSÉG

A rendtartási könyvek szerint az éneklés a keresztségben nem más, mint könyörgés a Szentlélek ajándékaiért a keresztségben részesülő és valamennyi jelenlévő számára.

A gyermekkeresztségben szintén a Szentlélekért fohászkodunk, amikor így kérjük: „Jöjjetek, kérjük Isten áldott szent lelkét, hogy ébressze fel szívünkben a felelősséget a tanítvánnyá létel szolgálata és e gyermek iránt. Énekmondással könyörögjünk e gyermekért...”

Ha pedig felnőtt keresztségről van szó, ugyanez így végződik: „...Jöjjetek, kérjük Isten áldott szent lelkét, hogy ébressze fel szívünkben a felelősséget a tanítvánnyá létel szolgálatára és az itt megjelent testvérek szívében pedig a hitvallásra.”

V/2. KONFIRMÁCIÓ

A konfirmáció alkalmával a lelkész felhívására a gyülekezet invokációs, majd fő éneket énekel. Itt is tehát a Szent Lelket hívjuk segítségül. A konfirmáltak önálló éneke is könyörgés a Szentlélek segítségéért és megerősítéséért.

A konfirmáció alkalmával szintén hálaadásra hív fel bennünket az ágendás könyv javaslata. „Jertek testvérek, örvendező szívvel dicsérjük az Urat!”

„Dicsérjétek Isteneteket, ti, szolgái, mindnyájan, akik félték őt, kicsinyek és nagyok (Jelenések 19,5). Fohászkodjunk énekszóval.”

És ismét „Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak. Menjünk elébe hálaadással. Ujjongjunk előtte énekszóval. Urunk magasztalására énekeljük fennállva...”

Könyörögjünk a Szentléleknek a konfirmációban elkészített ajándékaiért.

V/3. HÁZASSÁGKÖTÉS

Esküvő alkalmával a lelkipásztor a helyi körülmények és a család kívánságának figyelembevételével dönti el, hogy legyen-e gyülekezeti éneklés. Az 1985-ös ágendás könyv megemlíti azonban, hogy az alkalom komolyságát és ünnepélyességét jól szolgálja, ha közös éneklés hangzik. Ugyanakkor azt tanácsolja, ha a jelenlévők nem otthonosak a gyülekezeti éneklésben, a lelkész vagy kántor sem énekeljen magában.

Az esküvőről való rendtartási javaslatok szerint, ahol olyan gyülekezet közösségében történik a házassága, amely tud szépen és áhítatosan énekelni, ott hálaadó éneket énekeljen a gyülekezet. „Adjatok hálát az Úrnak, hívjátok segítségül nevét! Énekeljük...”

Vagy „Milyen jó hálát adni az Úrnak, és zengeni neved dicséretét, ó, felséges (Zsoltárok 92,2). Legyen énekünk boldog hálaadás, énekeljük a...”

Vagy: „Jöjjetek, örvendezzünk az Úr előtt, menjünk elébe hálaadással, ujjongjunk előtte énekszóval, énekelve a...”

V/4. TEMETÉS

A temetési részletes énekléssel kapcsolatos javaslatok alkalmával az ágendás könyv megemlíti, hogy a temetés első éneke mintegy hitvallásként szolgál a gyászolók felé (a 90. zsoltár 1-2. versszak). „Énekeljük hitvallásként X.Y. tőlünk elköltözött és Urunkhoz tért testvérünk ravatalánál, tegyük vallást Istenbe vetett hitünkről...”

A ráfelelő ének liturgiai eleménél az ágendás könyv a következőket javasolja: „Erőm és énekem az Úr, megszabadított engem, ő az én Istenem, őt dicsőítem. E hitben énekeljük...”

A másik változat szerint „Feleljünk az Ige üzenetére az Úrtól jött vigasztalásra énekmondással, együtt énekeljük...”

A sírnál pedig a hantolás alatt a lelkipásztornak ezt javasolja a rendtartási könyv, hogy a gyülekezeti éneket a kántor a szolgáló közösséggel együtt vezesse.

Ha temetői istentiszteletre kerülne sor, akkor hálaadásra hív fel a lelkipásztor az éneklés bejelentésével. „Adjunk hálát Urunk megsegítő kegyelméért a 105. zsoltár 1. versének eléneklésével.”

A rendtartáskönyv hozzáteszi, hogyha igény és lehetőség van rá, itt kerülhet sor énekkar szolgálatára, vagy más, az istentisztelet áhítatát emelő zeneszám előadására.

A temetés liturgiájára nézve javasolja a zsinat által megszavazott ágendás könyv, hogy a fohász után lehetőséghez mérten gyülekezeti ének következzen. Az ének bejelentésekor mondjuk ki az elhunyt nevét, és betöltött esztendeinek számát. Külön kiemeli az ágendás könyv, hogy mindent

tegyünk meg annak érdekében, hogy a temetési szolgálatok ideje alatt gyülekezeti éneklés legyen. Ugyanúgy, ahogy az elhantolás alatt is, annak befejeztéig a gyülekezet énekeljen.

A gyülekezet szolgáló közösségéből egy csoport vállalkozzék arra, hogy a temetésen a szolgálattelvőt körülveszi és együtt énekel vele. Az éneklés is bizonyágtétel.

A temetési énekek tükrözzék a megváltás ténye feletti hálaadást, és örömet is, hiszen akitől búcsút kell vegyünk, az immár közvetlenül Krisztusban van. Pál azt mondja: „Mert nékem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség. Ha pedig az életben maradás az eredményes munkát jelenti számomra, akkor, hogy melyiket válasszam: nem tudom. Szorongat ez a kettő: vágyódom elköltözni és Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb mindennél; de miattatok nagyobb szükség van arra, hogy életben maradjak.” (Fil 1:21-24)

Az 1929-es ágendás könyv a temetések alkalmából prédikációs, orációs és lekiós temetéseket különböztet meg az ágendás könyv. Vagy templomban, vagy halottasházban, vagy kórházi és temetői kápolnási helyszíni liturgiákra tesz javaslatot. Tud arról, hogy vannak énekszós temetések, ahol csak tisztán a kántor végez szolgálatot. A templomból istentisztelet után vonulnak a halottasházba és egypár énekvers után kezdődik a temetői szertartás. A gyászbeszédes vagy orációs temetésnél az éneklés után fohász, majd oráció, ima (szabadon), Mi Atyánk, áldás és ének szerepel a liturgiában. Az éneklésre nézve megemlíti a könyv, hogy a közönséges énekeskönyvből többnyire az énekvezér és iskolás gyermek vagy énekkar énekel, de legmegfelelőbb és legkívánatosabb, hogy a temetési gyülekezet énekeljen. Az egyszerű lekiós temetésnél szintén kiemelendő a liturgia szerint a gyülekezet éneke. „A temetőbe a lelkipásztor és énekvezér együtt kell a halottat kikísérje. Az úton való éneklés régi református szokás, és fenntartható, vagy a gyülekezetet rá kell nevelni. Az iskolás gyermekek helyett maga a halottat kikísérő gyülekezet énekeljen, s tegyen bizonyosságot hitéről szép és erőteljes éneklésével. Természetesen csak az énekeskönyvben lévő énekeket szabad énekelni. Ahol az úton való éneklés csődületet okozna és tüntetésnek látszanék, el kell hagyni. Ahol nem volt szokás, nem kell megengedni.

A temetési szertartás mindig a legnagyobb gonddal és tapintattal és előkészülettel végzendő, mert igen sokan csak ilyen alkalommal látnak református istentiszteletet. Azért a temetés Istentől rendelt alkalom az evangélium hirdetésére, Krisztusba és az örök életbe vetett hitünk megvallására.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BÓDISS, T. (SZERK): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára*, Budapest, Cantio Bt., 2003.
- BOROSS, G.: *A Liturgia Vázlata*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, 2000.
- FEKETE, K.: Kereszttség homiletikuma, in: *Hirdesd az Igét*, Budapest, Református Sajtóosztály, 1980.
- HÉZSER, G.: *Pasztorálpaszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2007.
- IFJ. FEKETE, K.: A keresztéssel kapcsolatos tanulmányok kritikai összefoglalása, in: *Theológiai Szemle* 6 (1995), 369-370.
- NAGY, I.: A kazuáliák, mint a gyülekezetépítés eszközei, in: *Református Egyház* 35 (1999), 33-34.
- RAVASZ, L.: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Pápa, Református Főiskolai Nyomda, 1915.

„ÚTON AZ EGYHÁZZENEI TÖRVÉNY FELÉ”

A Himnológiai és Egyházzenei Szekció kihelyezett ülése Nagykőrösön

AJÁNLÁS

2012. október 5-én került megrendezésre Nagykőrösön a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán a „*Merre tovább kántorképzés?*” című nemzetközi egyházzenei konferencia. A fórum számos résztvevője – köztük egyházi vezetők, lelkészek és egyházzenészek – megvitatták, hogy milyen szerepet szánunk az elkövetkezőkben az egyházzenenek, milyen lehetőségek vannak és mik a korlátok – többek között református egyházunkban. Ezen túlmenően, a konferencia a zenei értékek továbbélését biztosítani hivatott kántorképzés mai lehetőségeinek és jövője alakulásának vizsgálatával is foglalkozott. Az akkor elhangzott előadások és vonatkozó dokumentumok 2013-ban egy konferenciakötetben jelentek meg, a KRE és a L’Harmattan kiadó gondozásában.³⁴³ Az eseménynek és a kiadványnak különös hangsúlyt adott a tavaly éppen 20 esztendeje újraindult főiskolai szintű kántorképzés és a KRE alapításának két évtizedes jubileuma.

- Részlet az akkori konferencia Zárónyilatkozatából:

„Égető szükség van egy olyan zsinati határozatra, amely megfogalmaz és törvénybe foglal egy átfogó koncepciót az egyházzene – beleértve a kántorképzés – személyi és tárgyi feltételeinek biztosítására.”

Részben ennek hatására és a zsinati Tanulmányi és Teológiai Bizottsága előterjesztésére, a Magyarországi Református Egyház Zsinata az elmúlt év őszi ülészakán határozatot hozott ezen egyházzenei kérdések megoldási lehetőségeinek vizsgálatáról:

- Részlet a 2013. november 14-én meghozott (Zs.-322/2013.11.15.) számú határozatból:

„3. A Zsinat úgy határoz, hogy induljon meg ez a jogszabályalkotó munka, amely alapján az egyházzenei-kántori szolgálat sajátos feladatai külön normatív szabályozásban öltsenek testet.

4. A Zsinat megbízza a Tanulmányi és Teológiai Bizottságot, valamint a Jogi- és Egyházalkotmányi Bizottságot, hogy a megfelelő szakmai testületek bevonásával (ének- zeneügyi előadók, Doktorok Kollégiuma Himnológiai Szekciója, Generális Konvent Liturgiai Bizottság, MRE Énekeskönyvi

³⁴³ DÁVID, I. (szerk.): *Merre tovább kántorképzés?* Budapest, L’Harmattan, 2013.

Bizottsága) gyűjtse össze a konkrét javaslatokat, s azokat véleményezve a tervezett szabályozásról az arra alkalmas zsinati ülésen előterjesztést tegyen.”

A KRE-TFK Hittanoktató és Kántorképző Intézetének valamint a DC Himnológiai és Egyházzenei Szekciójának szervezésében, az MRE Zsinati Hivatalának támogatásával 2014. március 14-én újabb konferencia volt Nagykőrösön, ahol a fenti határozat értelmében, a kapcsolódó gondolatok megvitatására került sor Kárpát-medencei és nemzetközi kitekintésben. Az elhangzott előadások szerkesztett változatainak mostani közreadásával a jogalkotók segítségére kívánunk lenni a helyes döntések meghozatalában. A konferencia – mely egyben a DC kihelyezett szekcióülése is volt – a zsinat számára egy előterjesztésben összegezte az eredményeket, mely a közreadott előadások után olvasható.

Az ott elhangzottakat, továbbgondolásra és a közös munkában való részvételre buzdítva ezennel tisztelettel ajánlja:

Dr. Dávid István

a DC Himnológiai és Egyházzenei Szekciójának

elnöke

Dékáni köszöntő

Tisztelt Konferencia! Kedves Testvérek!

A Károli Gáspár Református Egyetem vezetése nevében szeretettel köszöntöm Önöket Nagykőrösön, a Tanítóképző Főiskolai Karon. Megtiszteltetés számunkra, hogy két esztendő távlatában második alkalommal adhatunk helyet a magyar egyházzene elhívott képviselőinek, a mai konferencia jeles vendégeinek, előadóinak. A szervezők nevében is köszönöm a Magyarországi Református Egyház Zsinatának támogatását, és mindannyiunk nevében köszöntöm az Elnökség képviseletében jelen lévő Dr. Imre Sándor főgondnok Urat.

Tisztelt Gyülekezet!

A XXI. század elején nagy kihívások várnak a keresztyén egyházakra. Többek között a keresztyén értékeken nyugvó társas-lelkületi közösségi megújulásban. Karácsony Sándor, egykori neves református szellemiségű gondolkodó már a XX. század közepén, a társas-érület létrejöttének elengedhetetlen voltáról eszmélt. Az ilyen alapú viszonyrendszer ember és Isten, ember és ember között az ének-zenei neveltség egy bizonyos fokán valósulhat meg. Visszaemlékezve gyermekkoromra, de akár csak 25 évvel ezelőtti időszakra: még voltak gyülekezeteink, ahol „szólt” az ének, mindenki énekelt. Szülőföldemen, a felvidéki Bátorkeszin még pár évvel ezelőtt a családi eseményeket a gyülekezetet alkotó családok szervezték. Tényleg társas-lelkületi alapú közösségi együttlétekről beszélhattünk.

Megdöbbenve tapasztalom, hogy már a lokálisan rendezettebb településeken is elhal ez az érzület. Vagy egyre szomorúbban veszek részt a hallgatói tanítási gyakorlatokon. Megdöbbszentően énekelnek gyermekeink, sőt az iskolai, templomi rendezvényeken kinevetik azokat, akik még mernek énekelni. Szomorú kép ez!

Sokat gondolkodom azon is, hogy amikor a kommunizmus idején az ifjúságot kitiltották a templomokból, azért a nemzeti, keresztyén nevelés következményeként még szeretett, tudott, akart énekelni. Őket találták meg az akkori zenészek, énekesek, többek között Illés Lajos kántor úr (ma is kegyelettel emlékezhetünk szolgálatára), akik egy darabig még énekeltették a fiatalokat. De aztán jött a kényelem, a befelé fordulás, elzárkózás, elhallgatás: kihalt érzületi ének, zene.

Kedves Testvérek!

A mai konferencia, amely folytatása az előzőnek, feladatának tartja a megújulás útjának keresését, de egyben az értékek védelmezését is. Az elkötelezett egyházzenei művészeink, kántoraink nagy felelősséggel dolgoznak a kántorképzés megújításán. A Károli Gáspár Egyetem tovább szeretné segíteni ezt a munkát, jó szívvel támogatjuk a mai konferenciát is. Ez a rendezvény is része ünnepi emlékezéseinknek, a 20 éves új egyetem, a 165 éves nagykőrösi kántor-tanítóképzés és a 25 éve megújuló főiskolai kar tudományos, művészeti konferenciáinak.

Minden kedves résztvevőnek eredményes tanácskozást kívánok!

Dr. Szenczi Árpád
dékán

Bevezető gondolatok

A zenét és az éneklést ösztönösen szerető, az utóbbit egyénileg és közösségben is szívesen gyakorló egyháztagnaként testvéri szeretettel köszöntöm a konferencia nagyra becsült előadóit és valamennyi résztvevőjét. Az egyházzenevel és az egyházi énekléssel kapcsolatban néhány személyes emlékem, élményem szeretném Önökkel megosztani.

Gyülekezetünk énekkarának alapító karnagya számtalanszor elmondta nekünk: ne torokból énekeljete, hanem tüdőből, úgyis mondhatnám, hogy szívből, nyitott szájjal és mosolygó tekintettel, ne a hangerőre, hanem az üzenetre és a karvezetőre koncentrálatok.

Hogy milyen jelentősége van az egyházi ének eredeti ritmusának, magával ragadó derűjének, azt Angliában, útan Glasgow és Birmingham között egy skót barátom kocsiában életem át igazán először életemben. A 469. dicséret, a „Jézus nyájás és szelíd” kezdetű ének, melyet már régóta ismertem, most az autó hangszórójából úgy csendült fel, úgy áradt szét, annyi derűvel és boldogsággal, ahogy még sohasem hallottam. A hívő ember boldogsága és bizonyossága áradt a zene nyelvén:

„...Hallgassad meg hű Megváltóm gyermekedet!

Bűnöm láncát oldja fel, kegyelmed, s a hit...

Vezess engem utadon: Magad légy az út...

Szabadságot adj nekem, és tiszta szívet...

El ne engedd hű Megváltóm már kezemet!”

Századok óta sokat vitatott kérdés: beengedhető-e az orgona, vagy rajta kívül más hangszer is az istentiszteletre. Többször voltam már tanúja a Békésszentandrás-i lelkipásztor – egy mai Sztárai Mihály – hegedűjátékának, aki a gyülekezet, a konferencia résztvevőinek énekét kísérte az orgona, illetve harmónium mellett. Felejthetetlen számomra a bibliaóra, melyen a lelkipásztor – más hangszer hiányában – klasszikus gitáron kíséri a résztvevők énekét. A református tábori püspök beiktatásánál a Nagyváradi-téri Templomban fúvós zenekar működött közre és vezette az ünneplő gyülekezet énekét.

SOLI DEO GLORIA!

Egyedül Istené a dicsőség! Áldott az a gyülekezet és az az Egyház, melynek éneke és zenéje valóban az Ő dicsőségét szolgálja.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata Elnökségének megbízásából és nevében Isten gazdag áldását kérem a jelen konferencia munkájára.

Dr. Imre Sándor

a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka

BÉKÉSI SÁNDOR*

Istennek hárfái és a Bárány éneke *A zene lényegi volta Isten művében*

1.

Amikor a mai református egyházban az egyházzene szerepének kérdése vetődik föl, és különösen akkor, amikor legfeljebb az istentisztelet szükséges részeként, vagy a Krisztust-követő élet függvényeként említetik, egy mondat ragyog elő a praktikus és földhözragadt érvelések falán át.

Az a mondat, amely tolakodóan előre kívánczik, a *Jelenések* könyvéből így hangzik: „*Látom állani az üvegtenger mellett azokat, akiknek kezében vannak az Istennek hárfái és éneklik Mózesnek, Isten szolgájának énekét, és a Báránynak énekét.*” (Jel 15, 2-3) A mondat azért nyugtalanítóan izgalmas, mert arról győz meg, hogy a zene és az ének éppúgy nem szűnik meg hangzani a mennyei istentiszteleten, ahogy Krisztus legvégsőbb kijelentésében sem. Ez a gondolat azt a gyanút veti el az emberben, hogy a zene éppúgy örök, mint az Isten. És ha örök, akkor már a teremtés előtt is létezett, s ha létezett minden időknek előtte, akkor a zenének Istenben van a forrása. Tehát olyanformán tartozik az Isten lényegéhez a zene, ahogy az a zsoltárosból kifakad:

„Erősségem és énekem az Úr, megszabadított engem.” (Zsolt 118, 14)

Lám, az az idézett mondat a *Jelenések* könyvében oly mértékben tör elő a gondolatok sűrűjéből, hogy magát a zenét közvetlenül az isteni lényeg körébe tolja. Mielőtt azonban megnyugodnánk ebben az állításban, fékezzük csak le az esztétikai megközelítés lendületét, és bontsuk szét a rohamtempóban felépített teológiai következtetést.

Amennyiben a *tapasztalat* oldaláról vizsgáljuk a zenét, akkor mindazt a zenei megnyilvánulást értjük alatta, amivel éppen találkozunk, vagy amire visszaemlékezünk: Liszt *Esztergomi miséje*, a gyülekezeti zsoltáréneklés, Bakfark Bálint lantmuzsikája, egy székely népballada, a pannonthalmi gregorián ének, vagy a Chicago blues. Vagyis a zene – *in re* – a dolgokban, a tapasztalat világában az éneklés és muzsikálás gyakorlata, élménye, színvonalbeli értékelése szempontjából érdekes, de ezen a síkon már nem beszélhetünk a zene örök, isteni voltáról. *Lényegi* oldaláról szemlélve viszont a fő kérdés csak az, hogy – *ante rem* – a tapasztalt dolgok mögött a különböző zenei megnyilvánulásokban mi az a közös szép, ami gyönyörködtet és fölemel, ami megráz és elragad? Mi a zene valójában és honnan ered? Ennek a lényegi kérdésnek *teológiai* megválaszolására válik igen fontossá a *Jelenések* könyvének idézett mondata.

A válasszal kapcsolatban a hangsúly most a *teológiai* szemponton van, hiszen ennek megfelelően az Isten kijelentése alapján kíséreljük meg megtalálni a zene lényegét. Ebben a megközelítésben az alapokat Edmund Schlink és Oskar Söhnngen már széleskörűen megvetették.³⁴⁴ Amire e rövid előadás kerete alkalmat ad, az csupán *Isten műve és a zene lényegi kapcsolatának* kiemelésére szorítkozhat.

2.

„*Látom állani az üvegtenger mellett azokat, akiknek kezében vannak az Istennek hárfái és éneklik Mózesnek, Isten szolgájának énekét, és a Báránynak énekét,*” – olvassuk. A *Jelenések* könyvének történései és látomásai a történelem összegzése, az idők beteljesedése,

* Dr. Békési Sándor teológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara egyetemi docense

³⁴⁴ SCHLINK: Zum theologischen Problem der Musik (1950); SÖHNNGEN: Theologie der Musik (1967).

amelyben az üdvözültek, a Krisztusban győztesek az Isten hangszerével éneklük Mózesnek és a Báránynak énekét. Úgyis mondhatnánk, hogy a múlt és a jövő, az ígért és a beteljesedés, a földi és a mennyi egyesülésében Isten hangszerelésében szembesülünk a zenével. A filozófiai esztétikából is ismert az a pythagoreusoktól eredő gondolat, hogy „a zene az ellentétes dolgok összekapcsolása.”³⁴⁵ Vagy Hérakleitosz fogalmazásában: „Ami szembefeszül, összehoz, s a különbözőkből lesz a legszebb harmónia.”³⁴⁶ Cyprian Love amerikai orgonista és zeneteoretikus megfogalmazásában a zene és különösen abban az improvizáció a múlt idő és a jövő folyamatos nyitottságában eszkatológikus természetű.³⁴⁷ A végső időknek ezen univerzális szimfóniájában többször is előragyog a hárfások éneke, akik új éneket énekelnek jó illatú imádságként, amelyeket senki nem tanulhat meg, „csak akik áron vétettek meg a földről.” (Jel 5, 8-9; 14, 2-3) Az *áldozat* szövege tehát éppúgy benne van a mennyi kórusban a megöletett Bárány jelenésével, mint a *teremtő* Isten az ő hárfáinak szimfonikus kompozíciójával, vagy mint a *Lélek az általa töltekezettek* égbe emelkedő kadenciáival.

A *Jelenések* nyelve képi nyelv, erősen szimbolikus, de épp e szimbólumok képesek megvilágítani számunkra a leghatározottabban, sőt kimondottan azt helyezik a középpontba, hogy Isten műve két metszetének egybevághóságáról és egybehangzóságáról van szó a mennyi *plérómában*. Az *anakephalaiószisz ta panta en Khrisztó* –, „a mindennek egybeszerkesztése Krisztusban” (Ef 1, 10; 2, 14-16) az ellentétek, a szétszakítottságban szétvetettek, a test és a lélek, a földi és az égiek, az Isten és az ember összeforrasztásán és megbékítésén túl az *Isten megváltói és teremtői műve* is egyesülve láttatják meg a maga kiteljesedésében. Ebben az egységben válik világossá az, hogy a *teremtés tartalma a megváltás, a megváltás formája pedig az új teremtés*. Az Újszövetség esetében teljesen világos az, amit Claus Westermann nyomán az Ószövetség teológiájának előállításáról is tudunk, miszerint a szabadság élménye megelőzi a törvényadást éppúgy, mint minden következő konstrukciót.³⁴⁸ A teremtés mélyén ott húzódik meg a megváltás tette, hiszen Isten teremtői munkájában *a semmiből a létezésre szabadít föl*, „azokat, amelyek nincsenek, előszólítja, mint meglevőket.”³⁴⁹ (Róm 4, 17) A világ alapjainak felvettése előtt pedig ott játszott a Teremtő gyönyörűségére a megszemélyesített Bölcsesség,³⁵⁰ aki majd testet öltve a történelembe lép és Jézus Krisztusként a Golgota keresztyére jut, ugyanakkor Bárányként már megöletett a világ alapítása óta. (Jel 13, 8) A teremtésben tehát már elrendeltetett a megváltás, mely már mindennek előtt megtörtént, ahogy a megváltásban már eleve elvetett magként ott az új teremtés. A megváltás következménye pedig az új teremtés kifakadása, amely ama húsvét első napján, teológiai értelemben a nyolcadikon³⁵¹ Krisztus feltámadásával kezdetét veszi az örökkévalóság felé. „Ha valaki Krisztusban van új teremtés az –, írja Pál apostol –, a régiek elmúltak, ímé, újjá lett minden.” (Kor 5, 17) A megváltottak éneke ezért új ének, amelyet csak azok sajátíthatnak el, „akik áron vétettek meg a földről.”

Amint látjuk, a protológia és az eszkatológia egyesült beteljesedése tehát az a lényegi eredő, ahonnan a zene kibomlik. Karl Barth írja: „A játék szépségének feltétele: a gyermeki tudat a Középről, mint minden dolgoknak kezdetéről és végéről.” Majd hozzáteszi: „egy titokzatos Középből” (aus einer geheimnisvollen Mitte heraus) fakad ki nemcsak Mozart szenvedélyes, örömteli és fénylő muzsikája, de a démoni és az isteni kevert elemek konfrontációjának közepében biztosított szabadság ragyogó öröme, a *vox humana*.³⁵² A

³⁴⁵ RITOÓK (szerk.): Források az ókori görög zeneesztétika történetéhez (1982), 73.

³⁴⁶ i. m., 83.

³⁴⁷ LOVE: Musical Improvisation and Eschatology (2007), 228.

³⁴⁸ WESTERMANN: Theologie des Alten Testaments in Grundzügen (1978), 28-46.

³⁴⁹ *kalountosz ta mé onta hósiz onta*.

³⁵⁰ Lásd Péld 8, 30.

³⁵¹ Lásd Ez 43, 27; Barnabás levél 15, 9.

³⁵² BARTH: Der Unvergleichliche (1974), 16. 40. 52.

Johann Sebastian Bach által komponált *Karácsonyi oratórium* gyönyörűségének titka is éppen abban van bizonyító módon, hogy a gyors, trombitákkal emelt győzelmi, örömteli doxológia alsó szolamában Krisztus nagypénteki szenvedésének lassú korálja hangzik. A Középben, a Közbenjáróban egyesült mindenség ugyan dicsőítő hangon szólal meg, de ezen új énekre fakadó dicsőítésnek *cantus firmusa* Isten megváltása, Krisztus keresztáldozata és halála. A *cantus firmus* legmarkánsabban Pál apostol teológiájában jelenik meg úgy, hogy az „*örüljete az Úrban mindenkor, ismét mondom, örüljete*” (Fil 4, 4)– jubilációja mellett elmaradhatatlan a „*Krisztust prédikáljuk, a megfeszítettet*,” (1Kor 1, 23) vagy „*az Úrnak halálát hirdessétek, míg eljön*” (1Kor 11, 26) – alapszólama. Ezért a megváltás és teremtés egymást feltételező kapcsolatában *csendül ki zenei hangként az ige*, s ez a zenei hangzás feltétlenül a megváltásnak és a teremtésnek, mint a tartalomnak és a formának elválaszthatatlan sajátosságát hordozza számtalan változatosságban.

Oskar Söhngen a *Kolossé-levél* 3,16-ra hívja a figyelmet, ami így hangzik: „*A Krisztus beszéde lakozzék bennetek gazdagon minden bölcsességben, tanítván és intvén egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel, hálával zengedezvén szívetekben az Úrnak.*” Söhngen kihangsúlyozza, hogy Isten beszédét, szavát és igéjét, a *logoszt* a Krisztusban való hit formálódó eseményként éleszti fel a gyülekezet életében.³⁵³ A Krisztusnak igéje valójában a megváltó művét is jelenti, amely „a megvalósulási formák sokféleségének” gazdagságában kikivánczik a hálás lélekből. Ez megfordítva azt is jelenti, hogy a Krisztusesemény azáltal lakozik a gyülekezet szívében, hogy egymást zsoltárokkal, himnuszokkal és lelki ódákkal tanítják és intik. Ebben az értelemben „a lelki ének az ige bölcsessége is, amelyben Krisztus meghallgatásra talál.”³⁵⁴ Nem véletlenül volt szüksége a próféta Elizeusnak énekesre, amikor a királyok Isten beszédéről faggatták, mert csak a zene hatására érezte magán az Úr kezét, s volt képes szólni felőle (2Kir 3, 15).

Istenképűsége nyomán az ember lényében Isten lényével találkozik, és személyében az a Krisztuskép rejtőzik, aki egyáltalán nem statikus ábra vagy lenyomat, hanem csupa cselekedet: az ősdrama letéteményese, szenvedésében Megváltó és dicsőségében újjá Teremtő. Ilyen értelemben az ember istenképűsége nem más, mint Isten szabadító tette, és eljövendő országa, amely az emberi személyiség mélyére szorult a korrupció átka során.³⁵⁵ Amikor azonban az ihlető Szentlélek átfű a teljes egzisztencián, az emberben rejtőző Krisztusa, az új Ádám feltámad a halálból, és az ige – *mint a megváltás eseménye* – *megformált hangsorként fogan meg a hálás lélekben. Az ige ugyanis nemcsak szó, hanem elsősorban zene, nemcsak beszéd, hanem főképpen ének; mert nemcsak bölcsesség, hanem isteni tett is: megváltás és teremtés is egyben.* Megfordítva is igaz: a lelki ének a lélekben lakozást véve, Krisztus váltságművét és teremtő erejét hívja elő. Ezért gyönyörködünk a zenében, s mindannyiszor, amikor a klasszikus teológiai szövegekben a szív gyönyörűségéről esik szó, akkor a Megváltó és Teremtő tette intellektuális szépségének megtapasztalása kap hangsúlyt. Cassiodorus azt írja, hogy a zsoltárokból több van a fülünk gyönyörködtetésénél, azok „sokkal inkább a szív húrjait rezdítik meg.”³⁵⁶ Martin Luther a zenének teremtő erejét bizonyítva abban látja, hogy általa a lélek a démoni melankóliából felszabadulva örvendezni képes. „Az ének és a zene – úgymond – a szív gyönyörűségének kiadásából ered.”³⁵⁷ Amúgy pedig véleménye szerint *a zene rokonával, a teológiával együtt* Isten adománya, nem véletlenül irtózik tőle az ördög.³⁵⁸ Kálvin zsoltároskönyvének előszavában a gondolatot

³⁵³ SÖHNGEN: *Theologie der Musik* (1967), 15.

³⁵⁴ i. m., 16.

³⁵⁵ BARTH: *Die Kirchliche Dogmatik* III/1 (1945), 227-231.

³⁵⁶ REDL (szerk.): *Az égi és a földi szépről* (1988), 164.

³⁵⁷ *Canticum et cantus ex abundantia gaudentis cordis oritur.* PREUB: *Martin Luther der Künstler* (1931), 122-130.

³⁵⁸ i. m., 120.

tovább szövi: „A zene vagy a legelső, vagy pedig a legelsők egyike; és úgy kell fölfognunk a dolgot, hogy a zene Istennek ajándéka...Tény, mert tapasztaljuk, hogy a zenének valami titkos és szinte hihetetlen ereje van arra, hogy megindítsa a szíveket.” Majd a szöveg és zene összefüggésében így ír: „A beszéd és az ének...azon egy föltétel alatt jók, hogyha megfelelnek a szív érzelmeinek,...hogya a szívnek mélyéről, annak érzelmeiből fakadnak.”³⁵⁹ Amikor a szív mélyét említi Kálvin, egyáltalán nem csak az érzelmeket, legkevésbé az érzelmességet érti alatta, hanem azt az intellektust, amely elragadtató gyönyörűségben ismeri fel az Isten művének hatását önmagán. Ezért is ragaszkodott ahhoz, hogy az istentiszteleten az egyéb költött dalokat és hangszereket mellőzve, csak a Szentírásból származó *ige* legyen a gyülekezet imádságos válasza a megszólító ígére Dávid zsoltárai révén.³⁶⁰

A teológusoknak a zenével kapcsolatos ezen felismerései azért lehetségesek, mert az *ember istenképűsége okán Isten megnyilatkozásának rezonanciájára teremtett lény, akinek lelkében a halál és élet lehetőségei között a szeretet, a könyörület és a megváltás vágyának húrjai vannak kifeszítve. Ha Isten szól és cselekszik, könyörületességével és kegyelmével megérinti az ember szívét, az a szív pedig akkor másként kezd dobbanni (szplankhnidzeszthai), az ige történéseit hangokban építi fel és úgy artikulálja.* Ezen alkotói folyamatban, formában és szerkezetben nyilvánul meg a zenei beszéd. Kiáltásban, csendben, és örömteli doxológiában. Ne felejtjük, hogy a hitvallások eredetileg énekek, *carmen*-ek, himnuszok voltak, ahogy azok az Ó- és Újszövetség szövegei között formailag megkülönböztetett módon megjeleníthetők, noha eredeti dallamaikat már nem ismerjük.

3.

A harmonikus dicsőítés alsó szolamában a *cantus firmus* mindig az Isten diszharmonikus szenvedése és halála. A megváltás isteni tette – *con passione*. Ezért a megváltás hangja elsősorban *kiáltás*. Az ütem hossza hol felgyorsul, hol lelassul. Asszimmetrikusan üt, tipikus szívritmuszavar. A kiáltás deformációként préselődik ki a szájon, kellemetlen *kakofónia*. Ilyen formán a megváltás hangja a sírás és a fogaknak csikorgatásáé, a szenvedésé, a *via crucis* csöcselékének morajáé, a végső fájdalomé, amikor valakinek testéből utoljára – *efflavit extremum* – kitör a lélek. Ez a mennydörgés visszhangzása, a Krisztus kereszten történt kiáltása is az Istentől való elszakítatásról: *Eli! Eli! Lama sabaktáni?* (Mt 27, 46) Jézus kiadja lelkét. A dübörgő hangorkánban a templom kárpítja kettéhasad, „a föld megindul, a kősziklák megrepednek, a sírok megnyílnak, és sok elhunyt szentnek teste feltámad.” (Mt 27, 50-52)

Ugyanakkor a megváltás *cantus firmus*ában egyszer csak hirtelen beáll a *csend*. Jézus kiszenvedett, halott testének sírba tétele körüli csend. Nagypéntek estéje, a Sabbat napjának csillagos kezdése. Arimathiai József üres sírjába kövel bezártan a halott Krisztus a szónak, *az igének felfüggesztésével* az abszolút Sabbatot képviseli. A visszhangos csendet. Isten *kenősziszának*, kiüresedésének kozmoszon túlra történő feszítése ez. Hatására a hetedik pecsét felnyitásakor a mennyben is szilencium támad, mintegy fél óráig (Jel 8,1). A hang hiányakor, a félelmetes csendben azonban a ritmus feltétlenül megmarad. Idő nincsen benne, csak kívül. A mennyben fél óra, a föld mélyében, ahogy Jónásnak a cethal gyomrában három éjjel és három nap. Mert ez nem az örök halál. Azért van megtévesztő csend, mert Krisztus *közbevetette* (intercederet) magát a legnagyobb mélységbe, az örök halálba, hogy legyőzze azt.³⁶¹ A háromtaktusú szünet alatt az, aki a pokolra szállt, visszatér, és az ellenpont szinkópájára újra dobban a szív. Puccini áriáinak érzelmi felfutása után van mindig egy ilyen

³⁵⁹ DOUMERGUE: Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban (1922), 19-20.

³⁶⁰ BÉKÉSI: A poézis helye Kálvin teológiájában (2009), 45-47.

³⁶¹ CALVINI: Institutio 2, 16, 10: ...*quo et irae ipsius intercederet, et satisfaceret iusto iudicio. Unde etiam eum opertuit cum inferorum copiis aeternaeque mortis horrore, quasi consortis manibus, luctari.*

ütemnyi szünet ellenpontosított dobbanással és szívbéli döbbenéssel. Vagy épp ilyen emlékezetes, amikor József Attila versének szavalata közben Latinovits Zoltán is szívdobbanással mérhető két taktusú csendet (x x) hagy a következő sorokhoz érve:

„...Amit adtál hízelegve,
mind visszaloptad az utolsó órán!
A gyerekek kél káromkodni kedve –
nem hallod, mama? x x Szólj rám!”³⁶²

Végül a megváltásból következő *új teremtés hangja* visszakapcsol a protológia és az eszkatológia egységébe, a *cantus firmus* halkkává vált kontrabasszusa fölé az *öröm* felső szolama kerül előtérbe. Először az üres sírnál az angyal szájából: „Ne féljtek...Aki megfeszítettett, föltámadott!” (Mk 16, 6) A *noli me tangere* testi tartózkodása (Jn 20, 17)zeneileg a *pianissimo*. A hangok csak fokozatosan rendeződnek harmóniákba. Ahogy a feltámadt Krisztus sem ismerhető fel közvetlenül földiként, hiszen ő már lelki test, a zene is pneumatikus emelkedettséget ölt magára a hajnali temetőnek édenkertté hasadásával. A régi közé behasít az új teremtés, aminek első zsengeje a feltámadott Krisztus és aztán a benne életet nyert valamennyi új ember. A *megváltás* mélytartalma, nevezetesen az az üdvtörténeti tény, miszerint ama húsvéti feltámadástól kezdve már lelkileg jelen van az *új teremtés* is a régi mellett, győzelmi tartalmával együtt meghatározza énekének új formáját is. Ahogy nem lehet állandóan régi tartalmakat ismételtetni, ugyanúgy nem lehet mindig régi köntösben az új teremtésnek ezt az új tartalmát megjeleníteni. Új életre, új énekekre van szükség. Erre hívnak a zsoltárok is: „Énekeljete az Úrnak új éneket!...Harsogjon a tenger és minden benne való, a világ, és akik lakoznak benne. A folyóvizek tapsoljanak, a hegyek együttesen örvendezzenek!” (Zsolt 98, 1. 7-8; Zsolt 96, 1. 11-13; Zsolt 100, 1) Krisztus mennybemenetele után a dicsőítés alaphangját az angyalok adják meg, amikor végre megfűjják a sófárt, és az angyalok kórusához kapcsolódik valamennyi hangszer a trombiták és fanfárok harsogásával (Zsolt 47, 6) *vivace con solennità*. „Felettébb való az én örömem minden nyomorúságunk mellett!”- kiáltja Pál apostol (2Kor 7, 4).

4.

A zene örök? Mindenesetre azt megállapíthatjuk, hogy a zene Isten *igéjének* megváltó és teremtő művével töltekezett, és ezen ösdráma vágyaként az ember isteni képmásában összhangzatos frekvenciára van beállítva. Ilyen értelemben a megváltás *cantus firmusára* építkező szándékolt hangzásban érvényre jutó isteni szenvedély, szenvedés és öröm. A zene lényegének örök voltára utal az, hogy a világ ösdrámájának törvényéből a feltámadt Krisztus és új teremtése ragyog elő, mely megrázkódtatás az istenképű ember szívében rezonálásra képes. A *tapasztalati zene*, ahogy kezdődik, úgy el is némul, de a *lényegi zene*, a tapasztalati zenének alapja, vagyis az *ige*, aki *cselekvő és ható, ugyanakkor értelmes beszéd és szívbemarkoló zene egyben* –, örökre él. Mert minden elmúlik egyszer, de az Isten valóságának tükre, az *ige* – a *character substantiae Dei* (Zsid 1, 3) - önmagát adó *szeretatként* megmarad (1Kor 13, 8-13), mint tettének végtelenbe visszhangosított felhangjai. S mert Isten *szeretet* (1Jn 4, 16), a zene Isten szeretetének ebben az ösdrámában megtörténő szépsége. Igen, a zene örök abban az értelemben, miszerint az Örökkévaló szépséges létének és tettének szívrezdüléséből való.

³⁶² József Attila: Kései sirató

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTH, K.: *Die Kirchliche Dogmatik III/1. Die Lehre von der Schöpfung*, Zürich, Evangelischer Verlag, 1945.
- BARTH, K.: *Der Unvergleichliche: Über Wolfgang Amadeus Mozart*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1974.
- BÉKÉSI, S.: A poézis helye Kálvin teológiájában, in Békési, S. (szerk.): *Pius efficit ardor. A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2009, 29-67.
- CALVINI, Ioannes: Institutio 2, 16, 10
- DOUMERGUE, E.: *Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban* (eredeti címe: L'art et le sentiment dans l'oeuvre de Calvin, 1902), Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922.
- LOVE, C.: Musical Improvisation and Eschatology: A Study of Liturgical Organist Charles Tournemire (1870-1939), in: *Worship* 81/3 (2007), 227-249.
- PREUB, H.: *Martin Luther der Künstler*, Gütersloh, Bertelsmann, 1931.
- REDL, K. (szerk.): *Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*. Budapest, Gondolat, 1988.
- RITOÓK, Zs. (szerk.): *Források az ókori görög zeneesztétika történetéhez*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- SÖHNGEN, O.: *Theologie der Musik*, Kassel, Johannes Stauda, 1967.
- WESTERMANN, C.: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1978, 28-46.

AJÁNLOTT IRODALOM

- SCHLINK, E.: *Zum theologischen Problem der Musik*. Tübingen, J.C.B. Mohr, 1950.

Az egyházzenesz-kántori tisztség mint egyházi szolgálat*

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának 2013. novemberi határozata megteremtette annak lehetőségét, hogy immár hivatalosan is elinduljon a Magyarországi Református Egyházban az egyházzenei-kántori szolgálat sajátos feladatainak normatív szabályozásához vezető jogalkotói folyamat. A félreértések elkerülése végett fontos leszögeznünk, hogy az elmúlt majdnem két és fél évtized református és ökumenikus körökben tartott konferenciái, publikációi, találkozói és beszélgetései után még mindig nem egy teológiai és jogalkotói folyamat végénél járunk, hanem legfeljebb annak kezdeténél. Természetesen a jelen döntés az előbb említett előzményekre épít, de mégis új szakasz kezdődött.

Ez a zsinati határozat nyilván új fejezetet is nyit(ott) ebben a folyamatban, amely egy évtizedek óta megoldandó, – és mondjuk ki – halogatott, összetett probléma felgöngyölítését és megoldását terelte és tereli hivatalos útra. Természetesen ma nem tudjuk megmondani, prognosztizálni, hogy ez a jogalkotói munka mennyi időt fog igénybe venni, egyúttal tanulságokkal szolgál más átfogó, pl. a lelkészek szolgálatáról és jogállásáról szóló új törvény megalkotásának folyamata. Egyszerre lenne reális és ideális, ha azzal számolnánk, hogy a 2015 januárjában kezdődő új, hat éves zsinati ciklusban elkészül és hatályba lép a szabályozás, amely megalkotása egyházunk egészének érdeke (lenne).

Nyilvánvaló, hogy a külföldi példák, a testvéregházak szabályozásai, a tudományos háttér, a kutatási eredmények mindehhez rendelkezésre állnak, csupán az a kérdés, hogy ezeket képes-e, akarja-e használni – és mennyiben – a törvényalkotó. Ismerjük továbbá – hiszen a mi történetünk és történelmünk – az elmúlt több, mint két évtized realitásait és anomáliáit is, amelyek nem csupán az egyházzenesz-kántor szolgálatát és személyét taszította nem gondolt és várt mélységekbe, hanem elhozta a rendszerváltoztatás után kezdődött „pusztai vándorlás” közepére az egyházi identitáskeresés krízisét, a jövőkép utáni sóhajtozást, amellyel kapcsolatban olykor az az érzésünk, hogy valami eddig soha nem létezett identitást kellene valahogyan megalkotni. Ebben a lelkiállapotban – szellemi környezetnek nem nevezném – csak összefüggésekre figyelő, gondos és előrelátó óvatossággal lehet cselekedni. Az egyházi szabályozás megalkotása nem csupán a jövőkép és a jövőépítés része, hanem meghatározza a képző és képesítő intézmények, testületek feladatait és felelősségi köreit is. Fontos tudnunk, hogy e tekintetben is utolsó tartalékainkat éljük fel, miközben nem bizonyulunk gondos sáfárnak, hiszen csupán ún. reális és finansziális megfontolásból a szellemi és tudományos háttér felszámolásának utolsó fázisa is elkezdődött.

Az egyházzenesz-kántori tisztség mint egyházi szolgálat című mai előadásomban nem feladatom, hogy a már hivatkozott zsinati elvi döntés jogtechnikai fordításait és annak lehetőségeit elvégezzem és felvázoljam. Ehelyett, még mielőtt a részletkérdésekre térnénk, konferenciánk három bevezető, alapozó teológus-lelkész előadójának egyikeként azokat az összefüggéseket szeretném vázolni, amelyek csupán egy egyszerűnek tűnő jogi szabályozás, jogszabályalkotás során

* *Az Úton az egyházzenei törvény felé* című konferencián Nagykörösön, 2014. március 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata. A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara egyetemi docense, valamint a Tanítóképző Főiskolai Karon a Hittanoktató- és Kántorképző Intézet intézetvezetője, a református hittanoktató alapképzési szak szakfelelőse.

felvetődhetnek, és megmutatják témánk és tárgyunk sokkal összetettebb és bonyolultabb lényegét, mint ahogyan az első hallásra gondolnánk.

Bevezetésképpen az általános vélekedés és gondolkodás egyetlen abszurditására szeretnék rámutatni. A kántor szak még a magyarországi vonatkozó felsőoktatási törvényi-jogszabályi környezet szerint is hitéleti képzésnek minősül, a református egyház a lelkipásztor, vallástanár, hittanoktató, diakónus és kántor felsőoktatási képzések és szakok által biztosítja az egyházi-gyülekezeti munkatársak és utánpótlás képzését. Hosszú éveken keresztül egészen természetes volt ettől függetlenül, hogy valamilyen kellően nem szabályozott és egyházjogi aggályokat felvető eljárás keretében a hittanoktató és diakónus szakot végzettek eskü vagy fogadalom letétele mellett és egy kvázi pszeudoliturzikus elem alkalmazásával vették át felsőfokú diplomájukat, addig ugyanazon az ünnepi tanévzáró, diplomaosztó istentiszteleten a kántor szakot végzetteknek pedig minden különösebb eljárás nélkül egyszerűen a kezükbe nyomták a diplomát. Mindez egészen egyértelműen annak a XX. századi egyházjogi szabályozásnak is a következménye, hogy a kántor lekerült az egyházközség tisztségviselői közül az alkalmazottak közé.

Kérdés, hogy az 1978-ban vagy 1988-ban végzett bármilyen szakos tanár, aki most valami oknál fogva egy egyházi iskola tantestületének a tagja vagy a sírásó-temetőőr, mitől és miért más vagy azonos, mint történetesen a képesített kántor, aki felsőfokú hitéleti képesítésénél fogva teológiai tárgyakban is éppoly jártas, mint a hittanoktató és a diakónus. Megjegyzendő az is, hogy a Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló többször módosított 1994. évi II. törvény a gyülekezeti vagy intézményi alkalmazásban álló hittanoktatókról, vallástanárokról nem is beszél sem az egyházközség tisztségviselői, sem alkalmazottjai között (vö. 1994. évi II. törvény 27-29. §). A jelen állapot szerint nevezett szolgatársainkat legfeljebb a sor végén, az „egyéb alkalmazottak” [27. § (2) bek. d)] közé lehet besorolni.

A konferenciánknak helyet adó Intézményben, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán a három hitéleti szak (hittanoktató, kántor, diakónus) mintatanterve különös hangsúllyal demonstrálja most is, hogy a jövőbeni egyház(község)i szolgatársak pl. a bevezetéstani és hitvallásismeret előadásokon, az egyházi ének órák egy részén együtt ülnek és azonos anyagból vizsgáznak. De ugyanígy beszédes, hogy pl. a hittanoktató és a kántor szak hallgatói a pedagógiai-pszichológiai típusú tárgyakat is közösen tanulják, tehát nem csak a hitéleti tárgyak között van szakmai és szellemi, kompetencia alapú összefonódás, hanem ugyanígy illeszkedik a hitéleti képzés más, nem hitéleti testvérképzéseink koncepciójába.

A *kántor* fogalmának és tisztségének meghatározásakor mindenképpen figyelemmel kell arra lennünk, hogy a jelen helyzetben és körülmények között ez a kifejezés tulajdonképpen gyűjtőfogalom, amelyet egyszerre kell tágan és szűken értelmeznünk.³⁶³

A kántori szolgálat értelmezésekor és meghatározásakor nyilvánvalóan nem csupán egy személy és szolgálati ág specifikumait kell szem előtt tartani, hanem az egyházzene mint olyan jelenségét is. Az egyházzene a teológiai-dogmatikai stb. aspektusokon túl nem függetleníthető a zene

³⁶³ A kántor és az egyházzene fogalmának és szolgálatának kérdéseivel történeti, elméleti és gyakorlati szempontokból például következő írásaimban foglalkoztam részletesebben. Jelen megállapításaimat az ezekben az írásokban felvázolt kutatási eredményekre és javaslatokra is építem.

PAP: Szószék és éneklőszék (2001/2002), 501–507; PAP: Kántorképzésünk tíz éve? (2002/2003), 282–283; PAP: Az egyházzene helye és jelentősége a református liturgiában (2006), 315–327; PAP: Graduáltól diktálásig (2006/2007), 57–74; PAP: Kántor és pulpitus a reformáció korától (2008), 354–371; PAP: Kántor és pulpitus a reformáció korától (2008/2009), 441–460; PAP: „Az kántorok felől kellene nagyobb gondviselésnek lenni.” (2013), 93–100.

minőségi definícióitól, történeti összefüggéseitől, szakmai szabályaitól. Éppen ezért a zsinati határozat is az egyházzenei-kántori szolgálatról beszél, amely feltételezi, hogy az egyházzenesz-kántor az egyház legfontosabb életmegnyilvánulásának, az istentiszteletnek – beleértve annak előkészítését és teljes folyamatát – aktív fungense, „alakítója”. Az egyházzenesz-kántor feladata mint szolgálat több annál, mintsem hogy utasításokat hajtson végre, vagy szolgálatát futószalag melletti vonalkód-lehúzóként³⁶⁴ végezze: szolgálata alkotó és alakító. Az egyházzenesz-kántornak autentikusnak kell lennie nem csupán személyében, hanem szakmájában-szakmaiságában is, ahogyan a lelkipásztor hite, személyisége, habitusa stb. átsugároz az igehirdetésein, úgy az egyházzenesz-kántoré is saját szolgálati területein. Ezen túlmenően minden kóruspróba vagy az egyházzenesz-kántor által – hadd nevezzem szándékosan így – gyülekezetpedagógiai és hitéleti tevékenység a hitre nevelés és hitben való megtartás fontos lelkigondozói-pásztori helye, alkalma és lehetősége.

A *kántor* fogalmának szűk értelmezése pedig egyrészt azt jelenti, hogy a mai összefüggésekben nyilvánvalóan több képzési és képesítési szintű szolgatársról kell beszélnünk, hiszen egyházunk is nagyon eltérő körülmények és lehetőségek között él – függetlenül attól, hogy ez jó vagy rossz. A képzési és képesítési előfeltételek, követelmények az egyes szintekhez kell hogy alkalmazkodjanak, miközben az egyháznak saját vitathatatlan lehetősége és joga, hogy a képesítés szintjeit és rendszerét megalkossa, amelyek pl. hasonlóan a lelkészképzéshez vagy a tanár- és tanítóképzés új rendszeréhez felsőoktatási tanulmányokra és ott megszerzett kompetenciákra épülnek. Ma már – a több évtizeddel ezelőtti helyzethez képest – evidencia, hogy nincs szükség képesítés nélküli lelkipásztorra, és a teológiai tanulmányok ideje alatti szolgálatvégzés (exmisszió) intézménye is *de facto* megszűnt. A hittanoktatás is egyre inkább afelé halad, hogy képesített vagy képesítésben részt vevő gyülekezeti tagok lássák el ezt a rendkívül fontos szolgálatot.

A meglévő tudományos-szakmai kapacitás felhasználása ésszerű döntés az országos kántorképesítő és továbbképző intézetek megalapításakor, amelyek a képzőhelyekhez kapcsolódhatnak, de egyúttal kiegészülve egyházi képesítőbizottságokként működnének, ahogyan ennek analógiája a lelkészképzés és lelkészképesítés új rendszere szerint néhány év óta országos szinten működik. Természetesen az adott, de többféle képzettség (kántor szak, egyházzene szak, egyéb hangszeres képesítések) tükrében a képesítési feltételeket, szinteket, az egyházi képesítés megszerzésének feltételeit részletesen szükséges meghatározni és kidolgozni. Eközben tekintettel kell lenni arra, hogy pl. számos képzésben nincsenek sem hittani-dogmatikai, sem bibliaismereti, sem liturgiai, sem hangszerismereti, sem egyházismereti, sem himnológiai-egyházzenei stb. tanegységek. A kántor adekvát szolgálatához azonban mindezekre szükség van. Ezek hiányát és következményeit napi szinten lehet tapasztalni, felsorolásuk és részletezésük e helyen szükségtelen.

Másrészről a kántor fogalmának szűk értelmezéséhez tartozik az is, hogy ennek az egyházi tisztségnek mai jogi szabályozása nem lehetséges és nem képzelhető el a történeti összefüggések további ignorálása mellett. A jogalkotói tevékenység – meglátásom és meggyőződésem szerint – nem függetlenítheti magát a történeti összefüggésektől, tényektől, ugyanis a kántori tisztség rehabilitálásáról és általános korrekciójáról is szó van a jelen folyamatok részeként. Ez nem jogtechnikai, hanem elsősorban teológiai, teológiatörténeti és ekléziológiai kérdés. A jelen megállapítás független attól, hogy a képzési és képzettségi szintek egyházjogi megkülönböztetéseket és következményeket is kell hogy felmutassanak. A kántori tisztség jelentéktelenségét és az egyházzene kvázi megtűrt voltát az igaz egyház állítólagos négy ismervével szokták összefüggésbe hozni, miközben valójában ezen a Kálvin által definiált négy egyházi tisztséget értik (pásztor, tanító,

³⁶⁴ A kotta és a billentyűzet fekete-fehér vonalai és a kántor általános helyzete a fenti sajnálatos, de egyúttal beszédes analógia kimondását lehetővé teszik.

presbiter, diakónus), és sajnálattal állapítják meg, hogy ebben a felsorolásban nincs benne a kántor. Szeretném újból leszögezni, hogy Kálvin az igaz egyház két ismervéről beszél (igehirdetés, sákramentumok helyes kiszolgáltatása), a négy tisztség Genfben való visszatérése után, az 1561-es rendtartásban jelent meg.³⁶⁵ Többször kimutattuk és elmondtuk: a kántor tisztsége az egyház tanítójának tisztségébe tartozott és tartozik, nem a XIX-XX. század folyamán kitalált feladatkörrel állunk szemben.

A magyar történeti példák is ezt mutatják: a rektor, iskolamester az iskolai tanítás mellett és azzal párhuzamosan egyházi szolgálatot végzett (előénekes, preorans, akár még a lelkész helyettese is lehetett), majd a XVII-XVIII. század fordulóján több helyen az egyik tanító (praeceptor) – rendszerint a leányok tanítója – feladata lett, hogy immár kántorként is szolgáljon.³⁶⁶

Mi sem mutatja ezt a szoros összefüggést jobban annál, hogy a megannyiszor etalonként emlegetett 1933-as törvénykönyv – amit megannyi helyen a mai napig egyházi törvényeink szó szerint követnek – a kántor tisztségét az egyházközségi tisztségviselők sorában a lelkipásztor(ok), főgondnok és gondnok, a presbiterek, a tanár és a tanító *után*, de a diakónus, diakonissza *előtt* tárgyalja. És azon túl, hogy a kántor választását az egyházmegyei közgyűlés megerősíti és az egyházi (lelkési) nyugdíjintézet tagja, a köznevelési és közoktatási szervezetről szóló 1933. évi V. egyházi törvény cikk megannyi szakasza is foglalkozik a kántor választásával és szolgálatával.³⁶⁷

Mivel több kántor hittanoktatói és/vagy kimondottan pedagógusi (tanítói-tanári) képesítéssel rendelkezik, az egyik lehetséges út, ha valamilyen jogi megoldás születik az egyházközségi és az egyház fenntartásában lévő iskolában való alkalmazásról. Mindannyian tudjuk, hogy az egyházi iskolák református vagy egyházi jellegének egyik pillére az istentisztelet és az egyházzene, ezért az iskolafenntartó gyűlekezetek stratégiai szempontból kiemelt figyelemben kell hogy részesüljenek. A kérdést nagyon megnehezíti a fenntartó problémája (egyházmegyei, esetlegesen egyházkerületi fenntartás), de ugyanígy gond a nem egyházközségi fenntartású iskolák (és itt most köznevelési intézményekről beszélünk alapvetően) kapcsolódása a helyi vagy a területileg illetékes gyűlekezethez. Ez a pont is mutatja az alapos szabályozás fontosságát.

A megfelelő képzettséggel rendelkező és képesített tisztségviselő kántor esetében a végzettségtől nem lehet eltekinteni, ahogyan a képesítés nélküli pedagógus jelensége is kiveszett – szerencsére – a köztudatból mára. Azzal is tényszerűen számolnunk szükséges, hogy könnyen be lehet bizonyítani, hogy nincsen szükség kántorra, hiszen az istentiszteleti élet oly mértékű redukálódáson ment keresztül az utóbbi évtizedben, amely felismeréséig és következményei megfogalmazásáig még el sem jutottunk. Nagy valószínűséggel a probléma felismerésével elkéstünk, éppen ezért annak orvoslása is nehéz lesz. Mindezzel természetesen nem csupán a csekély számadatok, hanem a

³⁶⁵ PFISTER: Kirchengeschichte der Schweiz (1974), 209; BUSCH (Hrsg.): Calvin-Studienausgabe (1997), 238–241; PÉTER: Genfi Gyülekezeti Rendtartás (2012), 14–15.

³⁶⁶ Csúszán történeti példaként említem az evangélikus Johann Sebastian Bach lipcsei kántorságát. Bachnak lipcsei kántori állása elfoglalása előtt két napos latin nyelvű vizsga keretében kellett számot adnia teológiai jártasságáról. Ezt nyugodtan teológiai tanárok előtti dogmatikai vizsgának is felfoghatjuk. Ezután beiktatták hivatalába. WOLFF: Johann Sebastian Bach (2004), 281–282. 286.

„A kántor a Tamás-iskola négy vezető pedagógusa között rangban a harmadik helyen állt. [...] A kántornak, rendes zenei és adminisztratív teendőin felül, hagyományosan tizenkét órája volt az iskolában [...]” – i.m., 286.

³⁶⁷ Az egész törvénykönyvet és annak módosítását részletesen lásd: A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvény cikk (1933); A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik és az 1939. évi március hó 1. Napján megnyílt ötödik budapesti országos zsinat által alkotott törvény cikkek (1942).

korábban, más fórumokon prognosztizált vezetői és vezetési válságok is összefüggésben vannak és lesznek.

A tisztségviselő kántor újbóli megjelenése a kibocsátás, (fel)avatás, beiktatás, a választási eljárás, kinevezés, pályáztatás, nyugdíjazás és a tisztség megszűnésének, megszüntetésének megannyi kérdését is felveti, valamint ha jogi eljárásról van szó, akkor ennek a felügyeletét és fellebbezési kérdéseit is előre tisztázni kell. A mai jogi környezetben azt is szükséges leszögezni, hogy az egyházi tisztség lényegével sem egyházi, sem állami szinten nem összeférhetetlen az, hogy nem lelkeszi munkatársként alapvető kérdésekben a Munka Törvénykönyve és a vonatkozó társadalombiztosítási előírások érvényesülnek a kántori állással kapcsolatban.

A kibocsátás, felavatás, beiktatás mint megáldó szertartás liturgikus aktus is, amely nem csupán a lelkipásztori tisztség privilégiuma, hiszen ez összeférhetetlen nem csupán a mi egyházképünkkel, hanem ha így lenne, a lelkipásztori tisztséggel és szolgálattal is. Nyilván képesítés és fakultáció tekintetében szükséges, hogy különbségek legyenek az egyházi tisztségek kompetenciái között, de ugyanúgy látni kell az összefüggéseket is. Ha van stadionszentelés, „országzászlórúd-megáldás”, miért ne lehetne kántoravatás? Rögvest felvetik azonban azok, akik egyébként soha nem hivatkoznak történeti forrásokra, és bármilyen ünnepet és egyházi szertartást ún. társadalmi igények alapján definiálnak, hogy nincs erre nézve történeti példánk. Igen, részben így van, azonban néhány aspektust mégis szükséges figyelembe venni: 1) a kántor mindig egyházi tisztség volt; 2) a lelkipásztori felavatás, beiktatás stb. gyakorlata is változott az idők során, sőt eltérően ítélték meg, értelmezték ezeket a cselekményeket; 3) az ágendák és szertartáskönyvek kutatásának módszertani problémáit és felismeréseit nem hagyhatjuk figyelmen kívül; 4) a lelkeszi könyvek, paptanok a legfőképpen a lelkeszi teendőkre koncentráltak; 5) hosszú ideig az iskolamester-rektor átmeneti állapotnak minősült, javarészt a hazai tanulmányok végét és a külföldi tanulmányokat kötötte össze, amely – hogy mai kifejezéssel mondjam – a lelkésszé válás útjának egyik korai stádiumának minősült.

Az egyházzenész-kántori tisztség mint egyházi szolgálat következménye, egyúttal előfeltétele – amivel talán kezdeni is kellett volna – az egyházzene újraértelmezése, miszerint az nem függeléke, díszítő eleme, dekorációja istentiszteleti életünknek, hanem szerves része. Éppen így szükség lenne arra is, hogy az ún. gyakorlati teológia ne csupán deskriptív (leíró), hanem normatív (előíró) tudományág és egyáltalán teológiai diszciplína legyen, amelyben nem csak a *poészis* nélküli *praxis* – mint vulgarprakticizmus – domináljon.³⁶⁸

Mindezek következményeként elérhetjük azt, hogy a beosztottból és a munkatársból a szó legnemesebb értelmében szolgatárs lesz, és többé nem történhet meg az, hogy még a beharangozás után sem tudja a szolgatársunk (vagy éppen előtte 10 perccel), hogy mi az énekrend, mi az adott szertartás rendje. A közös szolgálat és annak közös előkészítése magával hozza azt is, hogy a megfelelő tételeket elő lehet készíteni (orgona prelúdium, korálelőjáték, kórus, előénekesek stb.), amelyek az istentisztelet szerves részei, azt feltételezve, hogy van olyan képzett szolgatárs, aki azokat el tudja játszani, kórust tud vezetni, a gyülekezet éneklését nem csupán vezetni, hanem fejleszteni is képes.

Az istentisztelet többé ne rendezvény, programpontok sorozata és forgatókönyvi tételek egymásutánisága legyen, hanem szervezett és rendezett egész. A kántornak, de a jövő generációt nevelő hittanoktatónak is egyaránt tisztában kell lennie istentiszteletünk felépítésével, az éneklés szerepével és jelentőségével. A lelkipásztor zenei műveltsége³⁶⁹ vagy annak hiánya nem csupán saját

³⁶⁸ A kérdéssel részletesen foglalkozott: KELEMEN: A gyakorlati teológia leíró és előíró jellege (2010), 125–147.

³⁶⁹ Vö. FEKETE: A lelkipásztor zenei műveltségének jelentősége (2000/2001), 23–30.

szolgálatán látszik meg, hanem kihatással van a kántor személyének megválasztására, a kántor szolgálatára. Mindennek egyszerre előfeltétele és következménye, hogy istentiszteleti életünk minősége javuljon, relevanciája pedig felértékelődjék.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BUSCH, E. (Hrsg.): *Calvin-Studienausgabe. Band 2: Gestalt und Ordnung der Kirche*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1997.

FEKETE, K.: *A lelkipásztor zenei műveltségének jelentősége*,

in: *Magyar Egyházzene* 8 (2000/2001), 23–30.

PAP, F.: Szószék és éneklőszék. Avagy néhány gondolat a lelkész-egyházzenesz párbeszéd

szükségességéhez a XXI. század elején a Magyarországi Református Egyházban, in:

Magyar Egyházzene 9 (2001/2002), 501–507.

PAP, F.: Kántorképzésünk tíz éve?, in: *Magyar Egyházzene* 10 (2002/2003), 282–283.

PAP, F.: Az egyházzene helye és jelentősége a református liturgiában: lehetőség és felelősség,

in: Dobszay, Á. (szerk.): „*Inter Sollicitudines.*” *Tudományos ülésszak X. Pius pápa*

egyházzenei motu propriojának 100 éves évfordulóján (Budapest, 2003. december), Budapest, 2006, 315–327.

PAP, F.: Graduáltól diktálásig. Változások és következmények a nagykörösi források alapján,

in: *Magyar Egyházzene* 14 (2006/2007), 57–74.

PAP, F.: Kántor és pulpitus a reformáció korától,

in: *Református Szemle* 101/4 (2008), 354–371.

PAP, F.: Kántor és pulpitus a reformáció korától,

in: *Magyar Egyházzene* 16 (2008/2009), 441–460.

PAP, F.: „Az kántorok felől kellene nagyobb gondviselésnek lenni.” A továbblépés szükségessége és útjai a kántori szolgálat jövőjéért, in: Dávid, I.(szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián. Nagykőrös, 2012. október 5.*, Budapest, L'Harmattan, 2013, 93–100.

PÉTER, M.: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás. Fordítás és magyarázat*,

Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.

PFISTER, R.: *Kirchengeschichte der Schweiz. Zweiter Band: Von der Reformation bis zum zweiten Villmerger Krieg*, Zürich, Theologischer Verlag, 1974.

WOLFF, C.: *Johann Sebastian Bach. A tudós zeneszerző*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2004.

AJÁNLOTT IRODALOM

A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1933.

A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik és az 1939. évi március hó 1. Napján megnyílt ötödik budapesti országos zsinat által alkotott törvénycikkek, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1942.

KELEMEN, A.: A gyakorlati teológia leíró és előíró jellege, in: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 1, Kolozsvár, 2010, 125–147.

HAFENSCHER KÁROLY*

Az evangélikus egyházzene, evangélikus egyházzenész – Magyarország, 2014.

Egy református egyházzenei konferencián előadó evangélikus zenész-teológus előadó akár a kakukktojások közé is besorolható. Mert bár szépen cseng „egységes protestantizmus”-ról beszélni, nagyon különbözők vagyunk. Különbözők a kegyességi irányok saját felekezeteinken belül is, de még inkább a protestáns egyházrészek között. Eltérők nem egy esetben a teológiai megfontolások és következtetések, s ezt nem szőnyeg alá kell söpörni, hanem ellenkezőleg – testvéri módon végigbeszélni, hiszen az összemosás nem a közösséget szolgálja. És különböző a zenei nyelv is. Ez ugyan eltérő, de ez a különbség nem választ el.

Mégis, minden különbözőség ellenére több az, ami összeköt, mint ami elválaszt. Nem is egyszerűen tradíciók kötnek össze: a közösen megélt történelem, vagy az, hogy az úton sokszor ugyanazzal az ellenféllel küzdöttünk. Nem is az egységtörekvéseink, olykor megpróbált egyházuniós kísérleteink, vagy a történelem hozta egyességeink (Pl. a Nagygeresdi Egyezmény és a vele járó úrvacsorai és szószékközösség) kötnek össze. Nem is a mai fogyasztói és élménytársadalomban ránk leselkedő veszélyekben megtapasztalt egymásra utaltságunk kapcsol egybe. Jézus Krisztus személye köt össze, akivel együtt járjuk az utat, akivel együtt énekelünk és akinek együtt éneklünk mi magyar protestánsok is. Útitársak vagyunk, sőt még ennél is több: tanítványtársak. S tudjuk, hogy egy tanuló közösség – akár milyen oktatási szintről beszélünk – mindig erős köteléket alakít ki az iskolában. A Krisztus-tanítványok közössége ezért élheti meg az összetartozás élményét. S ha mi komolyan vesszük, hogy nem csak a jó pap, de a jó egyházzenész is holtig tanul, akkor ez a tanítványi közösség határoz meg minket: a musica sacra – lényege szerint – ökumenikus közösségében.

Így értem a meghívást is, a feladatomat is a református testvéregyházam „Úton az egyházzenei törvény felé” című konferenciáján.

Amikor az evangélikus egyházzene és az evangélikus egyházzenész 2014-es magyarországi helyzetét és képét akarom megfesteni, akkor magától értetődik, hogy vissza kell tekinteni a múltba, amely kötelez minket, idealizált helyett reális képet kell festeni a jelenről, hiszen ez a feltétele annak, hogy jövőt illető jó reménységünkről is számot adjunk. Ebben az értelemben következzenek a tépelődő gondolatok: a múlt kötelez, de mi a valóság, mit mutathatunk meg, mivel számolhatunk ma és milyen a távlatos jövő?

A múlt kötelez

* Dr. Hafenschér Károly Phd. habil. Evangélikus lelkész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszékének tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

A múlt kötelez, mert zenei és egyházzenei szempontból gazdag és gazdagító kincs van a kezünkben.

Olyan múlt ez, amiből lehet meríteni, lehet élni. Ezt a múltbeli örökséget figyelmen kívül hagyni nem csak könnyelműség, de öngyilkosság is.

Itt kell megemlíteni a *lutheri tradíciót*. Az evangélikusság nem csak komolyan veszi, de élvezi is a reformátori tradíciót. Abban ugyanis a zene az alulértékelés és a túlértékelődés történelmi ingamozgásai után helyére kerül. Végre egyértelművé válik és definiálható funkciója, s végleges helyet talál az egyház koordináta-rendszerében is. Az Isten teremtménye, ajándéka. Ez a kiindulópontunk. Nem csupán emberi megnyilvánulás, nem a homo sapiens vagy a homo ludens kommunikációs formája, hanem Isten közvetlen ajándéka. Luther közvetlenül a teológia utánra sorolja azzal, hogy Isten különleges ajándékai között ez a második legfontosabb az ember számára. Az ennek megfelelő használati módot kell megtalálnia az embernek, s ez igazán az egyházzeneben teljesedik ki. A zene ugyanis – Luther szerint – ígehordozó, azaz a Mindenható teremtő, fenntartó, célba juttató szavát, az Igét hordozza teremtményei számára. Ehhez kapcsolódik még Luther másik állítása is: A zene kiűzi az ördögöt. Az emberi életet megrontó, tönkre tévő gonosz menekül az isteni ajándékokat közvetítő, harmóniára törekvő zenétől. Ezen állítás számos vonatkozását érdemes kibontani – jelen keretek között ez sajnos nem lehetséges. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy egyre nagyobb irodalma van ennek a területnek, s még az egyháztól távoli, zenéhez kötődő szakterületek – mint a zeneterápiás kísérletek – számolnak ezzel a lehetőséggel.

A lutheri tradíció egyházzenei vonatkozásai teljesednek ki a bachi tradícióban. Johann Sebastian Bach kimeríthetetlen öröksége éppen ezekről: a lutheri zeneértésről, zenehasználatról és zene-teológiáról tanúskodik. Világi zenéjében a muzsika Istenhez emelő magasságait, gonoszt elűző dallam és harmóniavilágát ismerhetjük meg. Egyházzenejében tovább is lép, mert a zene ígehordozó és ígehirdető szerepére nem csak példákat hoz, hanem egész ilyen irányú munkássága az ígehirdető kategóriájába sorolható. Teszi ezt akkor, amikor bibliai szövegeket zenésít meg, teszi ezt akkor, amikor az ige parafrázisaként szólaltatja meg a hangokat, teszi ezt akkor, amikor a zene Istennel való dialógussá válik: Isten igéjében szól és az egyén (a zeneszerző) és a gyülekezet (korálok) válaszolnak a megszólításra. (És ez nem csak a szöveges muzsikára értendő!)

Itt jutunk el a harmadik, múltunkból hozzánk érkező, minket kötelező élő tradícióhoz, a korálhoz. Az evangélikus egyházzene alapvető alkotó eleméhez. A korál Luther istentisztelet szemléletében és annak nyomán az evangélikus egyházi gyakorlatban nem csupán töltelék anyag, nem is hangulati elem vagy kísérőzene, hanem a liturgia szerves része, amely egyrészt a gyülekezet aktív participációját jelenti a szent dráma eseményeiben, másfelől az imádkozó, ígehirdető, tanító karakterénél fogva a lényegi tartalmat hordozza. Luther nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a nép nyelvén szólaljon meg az ének. Ez ott és akkor nem csak a német nyelvhasználatot jelentette – hiszen meghagyott latin énekeket, liturgikus tételeket is –, hanem a nép zenei nyelvét is. A reformátor, aki maga énekszerzőként is bevonult a reformáció történetébe, szívesen nyúlt nem csak a hagyományos liturgikus dallamokhoz, ősi himnuszokhoz, hanem a német népdalokhoz vagy korának közkedvelt dallamaihoz. Ezek azután valóban zenei anyanyelvként a nép sajátjává váltak az istentiszteleti használatban is.

A korál a biblikus tartalmú, maradandó értéket képviselő dallamvilágú, a könnyen énekelhető, de sohasem olcsó megoldásokat kereső zenei anyaga mára már az evangélikus ének-tradíció és az azt magába foglaló lutheránus liturgia alapjává vált. Az evangélikus énekeskönyvek mindig hoztak különböző korokból való, eltérő stílusú, különböző kegyességi csoportokat megérintő énekeket, s

hoznak a más egyházak életének részeit képző dallam- és szövegkincseket is, de a korál minden evangélikus éneklés alapja és legpregnansabb kifejezője, a lutheránus identitás hordozója.

Az a múlt, amely kötelez bennünket magyarországi evangélikus egyházzeneszereket, számos közismert és jelentős névvel fémjelzett. Külön előadás tárgya lehetne, hogy csupán néhány szóval leírt életrajzokat egymásmellé helyezve bemutassuk a magyar evangélikus egyházzene nagyjait. Tranoszciusz, Rauch András, Wohlmuth János, Weltler Jenő, Peskó Zoltán, Zalánfy Aladár, Fassang Árpád, Rezessy László, Sulyok Imre, Szokolay Sándor és még sokan mások. Mind mind őrizték, hordozták, gazdagították a múltban azt az igényes evangélikus egyházzenei hagyományt, ami a mai lutheránusokat kötelezi. Kötelezi a zene igényes, magas szintű művelésére és széles körű használatára.

A múlt öröksége – akkor is, ha ez ma már a korábbtól eltérő módon jelenik meg – az evangélikus egyház háromnyelvűsége. Nevünkben tudatosan nem magyar evangélikusságról, hanem magyarországi evangélikusságról beszéltünk, hiszen évszázadok óta élt hazánkban egymás mellett a német, a szlovák és a magyar evangélikus gyülekezetek sora. Sőt, a második világháború előtt számos olyan gyülekezet volt, ahol három lelkész szolgált, ki-ki a maga anyanyelvén – megszólítva a gyülekezet szlovákajkú, német nyelvű és magyar nyelvet beszélő tagjait Isten ígéjével. Azzal az ígéjével, amelynek anyanyelvi meghirdetését éppen a reformáció tette kiemelten hangsúlyossá.

A háromnyelvűség nem csak nyelvi eltérést jelentett, hanem a kegyesség és az istentiszteleti élet eltérését is. Ezzel pedig természetesen együtt járt az, hogy a zenei tradíció is eltért a három közösségben. Ez egyfelől gazdagságot jelent, ugyanakkor pedig feladatot az utókor számára. A feladat pedig az, hogy megőrizzük, bemutassuk és közkinccsé (és átjárhatóvá) tegyük az egyes népcsoportok különböző énekkincsét.

A múlt kötelez, meghatározza a jelen útjait, hatással van a jövő formálására. De mi a mai valóság?

A múlt kötelez – de mi a mai valóság? – A jelen gyakorlata és kihívásai

„A közelmúlt”

Amikor átlépünk a múltból a jelenbe, nem feledhetjük azt az egyházi életet döntően meghatározó ténytet, hogy a második világháború után az iskolák államosításával párhuzamosan válaszút elé állították az egyházi életet összefogó, s egy-egy település oktatási életét kézben tartozó kántortanítókat. Kétféle választásuk lehetett: vagy kántorként, vagy tanítóként dolgoznak tovább. A kántortanítók egzisztenciáját elválaszthatatlanul meghatározó kétféle szakterület egyike a hitük gyakorlásával függött össze, hiszen nem csupán énekkísérők, hanem kántorok voltak, azaz a gyülekezet zenei életét vezették, másik szakterületük a tanítás-nevelés pedig a hivatás mellé megélhetést is adott. A politikai döntés nyomán orgonapadok százai maradtak üresen és orgonák, kórusok némultak el hosszú időre.

A megnyomorított egyházban megnyomorodott az egyházművészet és benne az egyházzene is. A szükséghelyzet pedig általános igénytelenséget hozott magával. Ez természetesen személyfüggő volt, hiszen csak azokban a gyülekezetekben alakulhatott ki, éledhetett újra az egyházzenei élet, ahol

képzett zenészek vállalták az önkéntes szolgálatot. Ebben a helyzetben szinte a nulláról kellett indulnia az evangélikus egyháznak, hogy újraépítse egyházzenei életét.

A nagy magyar valóság és a kis magyar abszurd két története viszont sokat elárul.

A kántorképző intézet úgy jött létre, hogy lelki ébredést munkáló táborokban a Budapest melletti Fóton elkezdtek „gyorstalpaló” kántortanfolyamokat indítani, ahol az ének-kísérés és vezetés minimális ismereteit próbálták átadni előképzettség nélküli önkénteseknek. A nagy lelkesedéshez – érthető módon – nem túl magas színvonal társult. (Ennek oka nem a vezetőkben és oktatókban keresendő, hanem abban, hogy az önkéntesekkel való szükségmegoldás nem engedhetett meg érdemi zenei előszűrőt.) Évtizedek munkája nyomán formálódott ez az intézmény igazi zenei központtá. Ugyanakkor ez az intézet volt az egyetlen legális helye az ifjúsági munkának, ahol a kántorképzés fedőneve alatt ifjúsági munkát végeztek, hitre és egyházszeretetre neveltek fiatalokat.

A hetvenes évektől a kilencvenes évekig terjedő időszak lelkészei túlnyomó részt ebből a kántorképzés címen folytatott lelki építésből indultak papi pályára...

A főti kántorképző intézetben egészen a rendszerváltásig a legjobb értelemben vett mozgalmi jellegű munka zajlott, aminek alapelve az volt, hogy a vezető zenészek mellett az intézetben tanult fiatalok tanították egymást. A szakmai vezetők évtizedeken keresztül Kiss János és Trajtler Gábor voltak. Munkájuk „kézzel fogható” áldása volt, hogy több száz templomban újrakezdődött az egyházzenei élet – elkötelezett, a kántori szolgálat tartalmi lényegét is jól értő fiatalokkal.

A rendszerváltást követő időben egyre több fiatal, zenei végzettségű ember tanított már – emelve a szakmai színvonalat.

Az első érdekes, a mai valóságot meghatározó történet tehát a kántorképző útja volt, amelyben a rejtett belső misszió és a zenei szolgálat összekapcsolódott.

A második jellemző történet az evangélikus egyház központi kórusához, a Lutheránia Énekkarhoz kapcsolódik. A Budapest Deák téri gyülekezet kórusa hatását tekintve különleges szerepet játszott. Bach munkásságának, elsősorban egyházzenei tevékenységének bemutatásában, széles körben való ismertetésében. Ez nem csak kulturális tevékenység volt, amely messze túlmutatott az egyházközség, de még az egész egyház határain is, hanem olyan missziói alkalom, amely ezreket ért el abban az időben, ahol a kommunizmus a legnagyobb szigorral fordult a hitben járókkal és az egyházakkal szembe. A passió előadásokon, a h-moll mise minden évben való elhangzásakor, a karácsonyi oratórium felszendülésekor, a kantátaesteken több ezer ember hallhatta az evangéliumot hordozó bachi zenét. Ezek az előadások – akkor még a szakmában megengedett módon – magyar nyelven hangzottak el. Ezt a reformáció célkitűzésével egybevéve – amely az igehirdetés anyanyelvi megszólaltatását mindennél fontosabbnak tartotta – nagyon tudatosan tették (bár az oratórium-fordítások nem mindig a legirodalmibb szinten sikerültek).

Ma az evangélikus egyházzenei képzés több lábon áll. Továbbra is – egyre igényesebb módon – végzi munkáját a Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete Fóton. Ez az intézmény azzal a céllal képi az – elsősorban fiatal – hallgatóit, hogy a kántori oklevél megszerzésével eljussanak egy közép fokú szintre, amelyen alapvető karvezetői képességre tesznek szert, megfelelő szinten manualiter orgonajátékot tudjanak előadni, és pedálos orgonajátékkal tudják az ének-kísérést biztosítani szolgálati helyükön (néhány komolyabb darabot is repertoáron tartva a pedálos orgonairodalomból). Az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúly került az ún. liturgikus orgonajáték

tantárgyra. Az intézmény nyáron három, bentlakásos intenzív tanfolyamot hirdet, télen pedig egy öt hónapon át tartó, hétvégén bejárós kurzust tart. Ennek segítésére mára jónak mondható hangszerpark áll rendelkezésre. Nagy sikerrel működnek a nyaranként megrendezett – ökumenikus jelleggel meghirdetett – továbbképző tanfolyamok is.

Az Evangélikus Hittudományi Egyetem évek óta indít kántorszakot, amely a közép és felsőfokú képzés közötti szintet célozza meg. A szak látogatottsága nem túl erős, ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a végzett hallgatók elhelyezkedési esélyei minimálisak.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – rendszerváltás után újra indult – Egyházzenei Tanszéke számos evangélikus növendéket képzett, jelentősen meghatározva a Magyarországi Evangélikus Egyház zenei életét és jövőbeni zenei lehetőségeit. A jól képzett végzősök ugyan nem főállású kántorként, de magas szintet képviselő önkéntesként végzik az egyházzenei szolgálatot, és motorjává váltak az egyház zenei megújulásának. Ebben különösen is élen járnak azok, akik DLA doktori fokozatot szereztek.

A képzési kínálat ugyan széles lehetőségeket tár a zene iránt érdeklődők, az egyházzenei szolgálatra készülőkre számára, de az egzisztenciát jelentő elhelyezkedési lehetőség minimális. Az egész evangélikus egyházban összesen négy főállású egyházzenei dolgozik, néhányan mellékállásban végzik a szolgálatukat, a legtöbbjük azonban világi állásban van és emellett önkéntesként muzsikál a templomi és más gyülekezeti alkalmakon.

Fontos megemlíteni az egyházzenei életet meghatározó lelkeszi szerepet is. Az adott egyházközség lelkeszei éppen úgy minden irányban befolyásolhatják az egyházzenei életet, mint a magasabb vezetői szinten munkálkodó lelkészek (esperesek, püspökök). Ezért indirekt módon, de ugyanolyan fontos, hogy a lelkészképzésben milyen súlyt kap a zenei nevelés. Összességében megállapítható, hogy az evangélikus lelkészek egyházzenei képzése jó, alapos, de nem hatékony. Az evangélikus egyházzenei identitás teljes megszerzésében hiányok mutatkoznak. A jövő feladatai közé tartozik, hogy a mai zenei környezetben értő és teológiai is tudatosan vállalt zenei irányvonalat képviseljenek az evangélikus közösségek lelki vezetői. Ennek alapja az a teológiai és történeti tradíció, amiről a bevezetőben szóltam.

Az egyházzenei szolgálatot minimális belső egyházi jogszabályi háttér segíti. Ez inkább kerettörvény, amely a zene szerepéről és a zenei szereplőkről szól. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az egyházzenei munkát elsősorban a belső indíttatás és nem a jogszabályi keretek segítik. Ne várjunk csodákat a jogtól, nem csak azért, mert az egyházjog a „gyenge jog” kategóriájában tartozik, ahol a jogkövető magatartást nem külső kényszerítő erők, hanem a belső elkötelezés teszi lehetővé, hanem azért sem, mert az egyház elsősorban nem a jog alapján működő közösség.

Az evangélikus egyházban működő országos egyházzenei bizottság küldetése szerint a munkát koordinálja, de direktívákat nem ad. Feladatát elsősorban a segítségben fogalmazza meg. Az egyházzenei bizottság hatás- és feladatköre éppen ezért újragondolandó, megerősítendő.

Számot kell adni arról, hogy egy értékes, de romló hangszerállomány áll az evangélikus egyház rendelkezésére. A hosszas gyülekezet-nevelés során eljutottunk oda, hogy egyre tudatosabb igény jelentkezik a hangszerek karbantartására, felújítására, ill. pótlására. Sajnos kis számban, de új orgonák is épülnek, ezek közül több példamutató, ill. iskolateremtő jelleggel.

Zárszó

A Debreceni Hittudományi Egyetemen megvédett habilitációs dolgozatom az „Istentisztelet és minőség” címet viselte, s ez a munka érthető módon részleteiben kitért az istentiszteleti zene, s vele az egyházi muzsika minőségi kérdéseire. Amikor az egyházzenéről beszélünk, nem az egyházi élet perifériáján mozgunk, valamiféle kevésbé lényeges kérdést tárgyalva. Alapvető ekkleziológiai kérdésekkel szembesülünk, azaz az egyház lényegéről gondolkodunk. Csak így lehet, csak így érdemes az egyházzenéről tanácskozni. Ebben az értelemben kíséreltem meg egy 2014-ben készült pillanatfelvételt átnyújtani evangélikus egyházzenéről, evangélikus egyházzeneszerekről. A múlt kötelez, a valóság ugyan gondterhelt, de az ügy lényegét illetően jó reménységgel munkálkodhatunk az egyházzenei élet megújításán.

A Magyarországi Evangélikus Egyház törvénykönyvének egyházzenei vonatkozású paragrafusai:

1. Az egyházi szolgálatról és az egyházi szolgálatot végzőkről szóló 2005. évi III. törvény 78. §:

„A kántorképzés a Kántorképző Intézetben, vagy más – az országos egyházzenei bizottság által elismert – intézményben vagy tanfolyamon történik. A Kántorképző Intézet a kántori és egyházzenei szolgálatok ellátására készít fel és képesít. Az országos egyházzenei bizottság minősíti és látja el kántori oklevéllel azokat, akik a kántori tanfolyamokat elvégezték. A más intézményben vagy tanfolyamon végzetek képesítésének elismeréséről az országos egyházzenei bizottság dönt.”

2. Az egyház intézményeiről szóló 2005. évi VIII. törvény 71. § (2) bekezdés:

„A Kántorképző Intézet feladata a gyülekezeti kántorok és karvezetők szakmai felkészítése, a vonatkozó szabályzatok szerinti képesítése, valamint a kántori oklevéllel rendelkezők továbbképzése.”

3. Az egyházi szolgálat külön területeiről szóló 2005. évi V. törvény:

34. § Az egyházzenei szolgálatot az egyházközségben elsősorban a kántor szervezi és vezeti, amely feladatban mások is segítik.

35. § (1) A kántor feladatai a gyülekezetben:

- a) vezeti a gyülekezeti éneklést, ellátja a hangszeres szolgálatot az istentiszteleteken és egyéb alkalmakon,
 - b) tanítja az énekeket,
 - c) tevékenyen közreműködik a gyülekezet liturgiai életében.
- (2) A kántor lehetőség szerint ellátja a következő feladatokat is:
- a) szervezi és vezeti a felnőtt-, ifjúsági- és gyermekkart, valamint hangszeres együttest,
 - b) gondoskodik az egyházközségi alkalmak zenei műsoráról,

c) szervezi a zenés áhítatokat és egyházzenei hangversenyeket az évi egyházközségi munkatervben belül.

36. § Az egyházközség a kántort a helyi igények és lehetőségek szerinti feladatok elvégzésére írásban bízta meg. A kántori feladatok (kántor, énekvezető, orgonista, karvezető, zenekar vezetője) több személy között is feloszthatók.

MÉHES BALÁZS*

Képek és álmoképek a képzésről és a képesítésről

Amikor az előző konferenciát szerveztük 2012 októberében többen attól tartottak, hogy jobbító szándékú törekvéseink csupán egy következő állomását képezik annak a több évtizede tartó folyamatnak, amelynek eredményei, eredménytelenségei nyilvánvalóak, és leginkább a görög mitológiából ismert Szisüfosz büntetésként kapott véget nem érő erőfeszítéseire emlékeztetnek. Mások úgy tekintettek kezdeményezésünkre, mint a falra hányt borsó egyházzenei ügyekben történő megvalósulására. S hogy ezek a vélekedések nem alaptalanok jól mutatják azok a sorok, melyeket a *Református Egyház* egyik 1965-ös cikkéből idézni fogok, s amelynek megsárgult lapjairól máig aktuális problémák köszönnek vissza. Hadd biztassam magunkat egyúttal mégis az utóbbi kép sajátos értelmezésével, amit egyik kedves tanítványomtól hallottam: „miközben mi hányjuk a borsót, közben a fal is kopik”. Hisszük tehát, hogy a mi fáradozásunk „nem hiábavaló az Úrban” (vö. 1Kor 15, 58).

Gárdonyi Zoltán és Csomasz Tóth Kálmán *Énekreform és kántorképzés*³⁷⁰ című beszámolójuk és állásfoglalásuk megírásakor bizonyára nem sejtették, hogy utódaik csaknem ötven évvel később is az ő problémafelvetéseiknél tartanak, és őket idézik a megoldást keresve. Mivel a Zsinat felkérésére most lehetőséget kaptunk egy közös koncepció kidolgozására, ezért esély van arra, hogy a cikkszerzők közös írása megjelenésének 50. évfordulóján már elmondhatjuk, hogy legalább a törvényi keretek megteremtése megvalósult. Ennek egyik alapvető feltétele, hogy egyházzenei egységeink egységes álláspontot fogadjanak el a képzés és képesítés összefüggésében. Ahogy egy mai felelős református gondolkodó írja:

„A jövő egyházzenei törvénye csak **jövőt érdemlő koncepciót** támogathat. Elképzelhetetlen, hogy az egységes törvény egy nem egységes egyházzenei elképzelést ratifikáljon. Tehát **az egyházzenei egységesítésre kell jutniuk** a legfontosabb kérdésekben. Akár annak árán is, hogy egyéni véleményüket egyes esetekben háttérbe szorítják.” Tulajdonképpen ennek elérését tekintem mai elsődleges feladatunknak.

És hogy mely kérdésekben kell egyességre jutnunk? Semmi újat sem tudok említeni. Örök témákról beszélünk.

* Dr. Méhes Balázs orgonaművész, a KRE-TFK dékán-helyettese, a Tiszakécskei Református Gyülekezet kántora.

³⁷⁰ GÁRDONYI– CSOMASZ TÓTH: *Énekreform és kántorképzés* (1965), 219–222.

- I. Differenciált kompetenciaszintek,
- II. szintenként egységes követelmények,
- III. zsinati képesítő vizsgabizottság.

I. Az az egyházzenei képesítésről szóló koncepció, amit Önökkel megosztani szeretnék, nagyon egyszerűen arról szól, hogy az egyházzenei munkatárs besorolási kategóriáit **ne pusztán a szakképzettség szintje**, hanem az istentiszteleti gyakorlatban nyújtott teljesítménye alapján határozzuk meg. Tehát nem az a kérdés, hogy kinek milyen főiskolai, tanfolyami, netalán zeneművészeti végzettsége van, hanem hogy milyen kompetenciákkal rendelkezik az egyházzene területén. Igaza van annak, aki úgy gondolja, hogy a végzettség pontosan **ezt** mutatná meg, azonban biztosan ismerős mindnyájunk előtt, hogy sok-sok kántor igen különféle zenei végzettséggel rendelkezik, és talán egy olyannal sem, amelyik a kántori praxisra készít fel. Pl. a helyi — egyébként kiváló — zongoratanár ül az orgonához, aki nem ismeri az énekek helyes tagolását, tempóját és a hangszer sajátosságait; hiányoznak az egyházi és hitvallási alapismeretei; nem ismeri a református egyházzenei gyökereinket és ezért katolikus énekeket tanít a kórusnak. De ismerek orgonaművész kollégát is, aki nem szívesen kántorizál. Ezért egy olyan **képesítő vizsgarendszert** javaslok, amelyben több lépcsős szint-vizsgák vannak, s amelyeknek a részkövetelményei, vizsgatárgyai lehetővé teszik a más zenei képzésből hiányzó elemek kimutatását, illetve a már megszerzett kompetenciák elismerését. Mivel a szintek egymásra épülnek, így alkalmasak arra, hogy a soron következő szinttel — a megtett út eredményeinek elismerése mellett — kijelölje a jelöltre váró feladatokat. Ezáltal motivál a továbblépésre, helyes szakmai önértékeléshez juttat, és megóv attól, hogy a kántori szintet el nem érők a sikertelenség élményével és éhesen távozzanak az egyházzene egyébként dúsfüvű legelőjéről.

A következő szinteket javaslom elfogadásra: énekvezér, egyházzenei asszisztens, kántor, egyházmegyei kántor.

Énekvezér

Az első kategória elnevezése a már említett cikkből származik, mivel elődeink úgy látták, hogy ennek a második szintnek a bevezetésével oldható meg az a probléma, amit csak az első tanfolyamok tapasztalatai után ismertek fel, hogy nem mindenki tudja teljesíteni a kántorvizsga követelményeit. Ezt a felismerést máig aktuálisnak tartva vetettem papírra elképzeléseimet. Amikor az erről készített táblázatot megmutattam kollégáimnak, olyan visszajelzést is kaptam, mely szerint ezzel nem a minőség irányába mutatunk, hanem legalizáljuk egy alacsonyabb és semmi esetre sem eszményi egyházzenei igény létjogosultságát. Válaszként kifejtettem, hogy véleményem szerint a minőségi egyházzene rajtunk kívül álló akadályokba is ütközik, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Részben egyetértve a *Református Egyház* hasábjain megjelent cikk íróival, akik érzékletesen és szépen mutatnak rá a Református Egyház korabeli vitathatatlan felelősségére, meg kell állapítanom, hogy ma már nem csak a református egyház tehet róla, hogy az egyházzenei munka ilyen sorsra jutott.

A minőségi képzés akadályaként napjainkban meg kell említenünk

- az egész magyar társadalomban jelentkező igényszintbeli devalválódást és az egyéni zenei teljesítményekben is megmutatkozó romló tendenciákat. És ez alól esetenként — igen sajnálatos módon — még az oktatás és nevelés elsőszámú helyszíneiként számon tartott óvodák és zeneiskolák [sic!] sem kivételek;³⁷¹
- a scalp, tehát fejpénz alapú finanszírozás miatt olyanokat is felvesznek az intézményeink, akik nem lesznek alkalmasak a hagyományosan vett kántori feladatkör ellátására;
- fokozatosan csökken az érdeklődés a klasszikus zene iránt és ezzel együtt az erre építő kántorképzés iránt;
- csökken az elkötelezettség a munkáltatói oldal, tehát az egyház részéről a képzések fenntartására. Természetesen egyházzeneire van igény, de a feltételeit nem akarjuk megteremteni.³⁷²

Az egyházzenei helyzet orvoslására és a kántorképzés színvonalának emelésére a szerzőpáros szerint két feltétel teljesülése szükséges: személyi (tanári állomány számontartása, motiválása) és tárgyi (tananyagok, infrastrukturális feltételek biztosítása).

De térjünk vissza az **énekvezéri** feladatkörhöz! A cikk írói szerint az a különbség az énekvezér és a kántor között, hogy míg az előbbi harmóniumon játszik, addig a kántor orgonistaként vállalt feladatai mellett kórust is vezet. „A kántori képesítés [ezen elvek szerinti] új szabályozása **annál is inkább sürgős**, mert a kérdés törvényes rendezésének kizárólag az lehet az alapelve, hogy a kántori szolgáltatnak rendes munkaviszonyban való ellátására csak erre **képesített**, illetve **jogosított** személyek alkalmazhatók.” (Tehát amíg nincs törvényes rendezés, addig nincs kántor a gyülekezetekben.) **Az énekvezér fogalmát ma más kompetenciákkal szeretném felruházni:** olyan munkatárs, aki a gyülekezeti énekeskönyv teljes repertoárját énekhanggal és/vagy dallamhangszerrel (egyszólamú koráljáték billentyűs hangszeren) vezetni képes. Emlékezzünk Sztáraitra, aki hegedűjével és énekével vigasztalja a nádasokba bujdosott magyarságot. Az énekvezér képesítéséhez hozzá tartoznak a bibliai, hitvallási, liturgiai alapismeretek és esetleg a zsoltárkör vezetéséhez szükséges ütemezés.

Egyházzenei asszisztens

E szint bevezetését a felsőoktatásban 2012-ben jelentkező felsőoktatási szakképzés (foszk) szintje (ISCED level 5) ihlette, amely két év alatt juttatja oklevélhez a hallgatókat. Olyan gyakorlatorientált képzéstípus ez, amelynek hitéleti területen történő indítására jó esélyt látok (a diakónia foszk kidolgozása is folyamatban van.). Az egyházzenei asszisztens az előző szintben megfogalmazott kompetenciák mellett képes egyszerű letéttel³⁷³ és egyszerű intonációval manualiter eljátszani a korálokat; a vizsgán esküvőhöz és a nagy ünnepekhez

³⁷¹ Az óvodában olyan éneket tanult a kisebbik gyermekem, ahol 4 rimből 3 hibás volt; a zeneiskolában olyan minősíthetetlen produkciót mutatott be a nagyobbik lányom 20 másik igen lelkes gyerekkel, amely elfogadhatatlan mind zenei, mind társas-lelkületi szempontból. És ennek forrásául az egyik művészeti oktatási intézmény interneten közzétett produkciója szolgált. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=BTqtd9gBqBU#t=17>, a letöltés dátuma: 2014.március.16.

³⁷² Gárdonyi Zsolt professzor 2012-ben tartott őszi konferenciánkon rámutatott, hogy az egyház protokolláris alkalmain a professzionális egyházzenet szívesen veszik, sőt el is várják. Vö. GÁRDONYI: Kántorképzés – tágabb összefüggésekben nézve (2013), 24.

³⁷³ Lásd a Református korálkönyv (1959) α -letéteit, továbbá az Evangélikus korálkönyv (1982) letéteit, melyek szinte kivétel nélkül mind vezénylő basszusosak, és könnyebbek a mi harmóniumos α -letéteinknél.

összesen 5 db bevezető prelúdiumot elő tud adni, továbbá 5 db egyszerű háromszólamú kórusművet képes betanítani. Itt a hangsúly azon van, hogy akár a vizsgán is képes erre, tehát nem csak 2 művet tud, amit jobb esetben élete végéig játszik, hanem repertoáron tart 5 művet, melyeket bármikor elő tud venni. Vizsgatárgyai között szerepel még: a zeneelmélet és a himnológia. Ez a szint közelít a németországi kántorképzésben az ún. „C-Kurs” követelményeihez.

Kántor

Az előző szintben megfogalmazott kompetenciák mellett képes minden korálkönyvi hangnemhez (összesen 16) rövid prelúdiumot³⁷⁴ repertoárján tartani és azokat a vizsgára előkészíteni, valamennyi éneket képes pedállal kíséni, 10 kórusművet – melyek az egyházi év alkalmait reprezentálják – képes a műveket próbálni és vezényelni. Vizsgatárgyai között szerepel továbbá: a zeneelmélet, orgonaismeret, a hangképzés és az egyházzene történet. Kérdezhetné valaki, „miért kell ennyi orgonadarab, hiszen a kompetencia a lényeg. Ha alkalmas a feladat ellátására, majd tanul még hozzá néhány darabot.” Álláspontom szerint mindezt azért van szükség, mert a kántorképzésben nem a félévi vagy a tanfolyami vizsgára kell felkészíteni a hallgatót, hanem be kell tárazni, munícióval kell ellátni. Előfordul, hogy valaki minden tanfolyami vagy félévi vizsgáján jól szerepelt, mégis a záróvizsgáján játszott darabot koptatja rongyosra. Nagyobb az esélye a változatosság fenntartásának, ha kézben van legalább 10–12 mű.

Egyházmegyei kántor

Az előző szintben megfogalmazott kompetenciák mellett a következő szinten a kántor önállóan képes harmonizálni énekeinket és eljátszani 3 jelentős orgonaművet, továbbá 3 komolyabb orgonakíséretet; 3 nagyobb lélegzetű (hangszerkíséretes) kórusművet vezényel. Vizsgatárgyai között szerepel még: egyetemes zenetörténet, egyházjog, menedzsment. Ellátna a körzetébe tartozó kántorok szakmai felügyeletét. Neki kellene betöltenie az egyházmegyei énekügyi előadó tisztségét. Németországban a pénzek elosztásában is van szerepe. Ott erre külön Orgel-Sachverständigert tartanak, aki nem azonos a Kreiskantorral.

II. Egységes követelményrendszer

2012 tavaszán részt vettem a kántorképzőkön oktatók egyeztető megbeszélésén, melyen azt tapasztaltuk, hogy a kerületek elzárkóznak az egységes elvek kialakításától, mivel ők ismerik igazán a körzetükben lévő kihívásokat és lehetőségeket, így annak megítélésére is leginkább ők alkalmasak, hogy mit várhatnak el kántoraiktól. Most azonban úgy látom, hogy a törvény előkészítése akár alkalmat is kínálhat arra, hogy mégis megkíséreljünk közös állásfoglalást

³⁷⁴ Itt a legegyszerűbb igényes zeneművekre, például az Organum officians (LFZE – Egyházzenei Tanszék, 2009) gyűjtemény könnyebb darabjainak nehézségi szintjére gondolok.

kialakítani. Korábban említettem, hogy az egyházzeneszerek megegyezésének segítségét, a konszenzus elérését tekintem mai elsődleges célomnak. Ez a legnehezebb feladat. Lássuk be, nem készülhet minden kerület számára külön egyházzenei törvény, és a szabályozás csak egységes képzési struktúrára építve adhat megfelelő irányvonalat a kántorképzők számára. 1965 óta nem született meg mindez.

III. Zsinati kántorképesítő vizsgabizottság

Áttérve a harmadik pontra, néhány tapasztalatot szeretnék megosztani arról, hogy mennyire eltérőek a vizsgaszakok az egyes kerületi kántorképzőkön. Nyilván azért van zsinati képesítő bizottság, hogy független szakértőként hitelesítse a vizsgát. Azonban amióta már nem csak Debrecenben működik kántorképző, azóta a kántorvizsgák is eltérőek. Még akkor is így van ez, ha mind a négy esetben ugyanaz a zsinat által felkért szakember a bizottság elnöke. Némelyik nyári kántorképzőn az is elegendő, ha a vizsgázó az *a*-letéteket el tudja játszani. És amikor megérkezik a zsinati kántorképesítő vizsgabizottság elnöke, akkor közlik vele ezt a tényt. Vajon a kántorképzőtől elvárható-e az objektív értékelés abban az esetben, ha a lehetőségekhez szabja a követelményeket? Mivel a diák nem tudná eljátszani mindegyik letétet a korálkönyvből, ezért megváltoztatjuk az elvárásokat. Megjegyzem, hogy Gárdonyiék mást szerettek volna.

Szintén előfordult már, hogy a kántorképző záróhangversenyén a kórus részéről nem hangzott el református énekfeldolgozás, vagy magyar protestáns zeneszerző műve, nem beszélve genfi zsoltárról, pláne liturgikus tételekről. Nem az a baj, hogy több idegen nyelven előadott és katolikus kompozíció szerepelt a műsorban, hanem az, hogy azok a művek, amelyek a gyülekezeti kóruskultúránk gerincét jelentik, teljesen hiányoztak. De miért ne hiányoztak volna, hogyha ezek az elvek írásban sosem lettek rögzítve? Ahogy annak sem tudunk utána olvasni sehol, hogy mi a különbség a főének és a kezdőének intonálása között? Pedig ha egységes a törvény, egységes kell legyen a követelmény is. Megengedhetetlen, hogy alapvető darabokat ne ismerjen meg a vizsgára álló kántor, és ezeket a műveket legjobb minőségben a képzési idő alatt lehet és kellene elsajátítani.

Eredetileg azt szándékoztam javasolni, aminek megvalósulására egyébként még lehet esély, hogy egyetlen egyházzenei vizsgaközpontot állítsunk fel, amint a lelkészek képesítéséről is központi vizsgabizottság dönt. Azonban ha támogatható a fenti elképzelés, mely szerint az ember több lépcsőben jutna el a kántori szintig, úgy e vizsgarend körvonalazhatóvá tenné az elvárásokat, és a kántorképzők sem kényszerülnének egyéni utak keresésére.

A fentiekben a **kántori életpályamodell** lehetséges alternatíváját szerettem volna felvázolni, azonban van még egy, számomra igen fontos momentum, melynek megvalósítását tisztelettel javaslom: ez pedig a **kántor ünnepélyes beiktatása**. Ezen cselekmény nyilvánvalóvá tenné az Ursten előtt végzett egyházzenei szolgálat jelentőségét, mely mind a gyülekezeti közösség, mind pedig a kántorok számára tanulságos lehetne. Németországban egyetlen évre is beiktatják a kántort, mert a szolgálathoz felhatalmazásra van szüksége.³⁷⁵

³⁷⁵ Több református templomban (pl. Fülöpszálláson, Szabadszálláson, stb.) is találkozhatunk azzal, hogy a karzaton túl az orgona játszóasztala is körbe van kerítve. Ezen elkülönített területre, miként az úrasztalát körülkerített szent térbe is csak arra hivatott és felhatalmazást nyert személy léphet be.

Előadásom címválasztásakor arra gondoltam, hogy a *Képeket* a jelennel, tehát a valósággal, az *Álomképeket* a jövővel, vagyis az ideálokkal azonosítom, és e pontokra építem fel mondandómat. Beszámolóm végéhez közeledve azonban belátom, hogy mindezt nem a fűgaszerkesztés szigorával, hanem inkább egy itáliai toccata szabadságával valósítottam meg. Azt is elismerem, hogy azért is választottam az álmokképek kategóriáját, mert egyre gyakrabban tapasztalom, hogy a minőségi egyházzene iránti igény esetenként egyet jelent a tudat módosult állapotában megjelenő mesevilág képzeleteivel mondván: az egyházzene túlzó cifraság. Ezen problémafelvetés másik oldala a *szakro-pop* terjedésével beköszönő egyházzenei vákuum. Ha tehát valaki szakmai minőségről vagy annak hiányáról kezd beszélni, arról némelyek úgy vélik, bizonytalanságban az evangéliumi keresztyénség küldetésével, vagy csak valami letűnt aranykorból ideközmált kultúrmisszionáriust jelenít meg, aki inkább az evangélium terjedésének akadálya, semmint Istennek szolgája. Talán nem jelent meglepetést, ha magamat nem tudom, és nem kívánom egyik csoport elkötelezettjének sem vallani. Ehelyett olyan evangéliumi keresztyénként szeretnék gondolkodni, aki valóban szeretné Istent dicsérni; továbbá szolgálni és használni szeretne az evangélium terjedésében, és ezáltal a kántorképzésben.

Református kántori életpálya-modell és az alkalmazási szintekhez kapcsolódó kompetenciák						
Református kántori életpálya alkalmazási szintjei	Zsinati kántorképző vizsga követelménye					A németországi képzési szintek és további követelmények
	Enek	Elmélet	Karvezetés	Hangszer	A vizsgára felkészítő képzés	Az alkalmazó grillekzet típusa
Sztrai-énekvezér	Minden grillekzeti ének, énektanítás	Bibliai, hittvallási, liturgiai alapismeretek	Ütemezés Zsoltaár-kör vezetéséhez kóruséneklési gyakorlat	Dallamhangszerrel vagy billentyűs hangszerrel egyszólamban	Kántorképző A-D csoport énekei Egyházi ének tanfolyam	
Egyházzenei asszisztens		Zeneelmélet, harmológia, egyházművészet	5 db egyszerű háromszólamú kórusmű betanítása és vezénylése	A korálok egyszerű letétrel (A-letét) és intonációval manuáliterjésként, esküvőhöz és minden n agy ünnephez összesen 5 db istentiszteleti bevezető prelúdium	Kántorképző C csoport Felsőoktatási szakképzés	C-Kurs
Kántor	Gregorián-graduál	Zeneelmélet, hangképzés, egyházzene történet, orgonaismeret	Az egyházi év alkalmait és a református hagyományokat reprezentáló, 10 eltérő stílusú kórusmű	Minden éneket pedállal kísérve Minden korálkönyvi hangnemhez (összesen 16) rövid prelúdium	Kántorképző D csoport, Kántor BA	Iskolafenntartó grillekzet
Egyházmegyei kántor (énekügyi előadó)		egyetemes zenetörténet, egyházi jog, pedagógiai végzettség	3 nagyobb lélegzetű (hangszerkíséretes) kórusmű	Onállóan harmonizál, 3 jelentős orgonamű, 3 komolyabb orgonakíséret	Zeneművészeti képzés	Egyházmegyei központ
Egyházközségi kántor						B-Studium, továbbá zenekarvezetés és improvizáció
						A-Studium, továbbá Kántorei-vezetés, oratorium-bemutatók, művészi orgonajáték

FELHASZNÁLT IRODALOM

Evangélikus korálkönyv a Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyház énekeskönyvéhez,
Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1982.

GÁRDONYI, Z.–CSOMASZ TÓTH, K.: Énekreform és kántorképzés,

in: *Református Egyház* (1965), 219–222.

GÁRDONYI, Zs.: Kántorképzés – tágabb összefüggésekben nézve, in: Dávid, I. (szerk.):

Merre tovább kántorképzés? – Gondolatok egy konferencián.

Nagykőrös, 2012. október 5. Budapest, KRE-L'Harmattan, 2013.

Református korálkönyv az énekeskönyv 1948. évi próbakiadásához, Budapest, Református
Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1959.

OROSZ OTÍLIA VALÉRIA*

A kántor, mint liturgus. Egyházzenei reform a Királyhágómelléken

A kántorok helyzete a Királyhágómelléken

A Királyhágómelléki Református Egyházkerületben (KRE) a kántort korábban énekvezérnek nevezték. A munkakör törvényi szabályozása csak az utóbbi évtizedben rendeződött némiképp, szerepét a 2006 előtti egyházi törvény csupán néhány mondatban fogalmazta meg. Ez is jobbra arra szorítkozott, hogy a kántor milyen ruhába öltözzön a temetésen, és hogy a lelkipásztorral és a presbitériummal jó egyetértésben járjon el.

A jelen érvényben lévő Kánon a Romániai Református Egyház egészére érvényes. 31. paragrafusa fontos dolgokat tisztáz: kimondja, hogy „*a kántor a lelkipásztor munkatársa a liturgiai szolgálatban, és amennyiben református vallású, hivatalból tagja a presbitériumnak*”.

A Királyhágómelléki Egyházkerület Igazgatótanácsa 2011-ben határozatot hozott a kántorok képezésére, alkalmazására vonatkozóan, mely szerint „...*a kántor a lelkipásztorral együtt liturgiai szolgálatot végez, tehát liturgus, a liturgián belül a lelkipásztorral egyenrangú szolgatársak. Ezért szükséges, hogy megválasztásakor és szolgálatra indításakor a gyülekezetben legyen felszentelve*”. Logikus elvárás, Bibliai megalapozottsága nem vitatható. A kántorok szentelésére vonatkozóan az I. Krón 25,6-7 versekre utalunk vissza, melyekben a lévitai szolgálatot végző zenészekről történik említés: „*Dávid és a sereg fővezérei a szolgálatra kijelölék az Asáf, Hémán, és Jédutum fiait, hogy prófétáljanak cziporákkal, lantokkal és czipbalmokkal [...] Ezek mindnyájan az Ő atyjok mellett valának, akik az Úr házában énekeltek vala czipbalmokkal, lantokkal és cziporákkal az Isten házában szolgálatában, a királynak, Asáfnak, Jédutumnak és Hémánnak parancsolatai szerint. Ezeknek száma testvéreikkel együtt, akik jártasak valának az Úr énekében, mindnyájan tudósok, kétszáznyolcvannyalc vala.*”

A továbbiakban a Királyhágómelléken szolgáló kántorok helyzetét négy szempontból kívánom vizsgálni:

1. A kántor jogai és kötelességei
2. A kántorok képzése
3. A kántorok alkalmazása
4. A kántorok javadalmazása

1. A kántor jogai és kötelességei

* Orosz Otília Valéria zenetanár, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület ének-zenei előadója

A Kánon 33. paragrafusa részletesen foglalkozik azzal, hogy a kántornak milyen feladatokat kell ellátnia. Mivel a nagyobb gyülekezetekben a kántornak általában sokrétű teendői vannak, ezért egy belső jogszabállyal próbáltuk mederbe terelni a korábban hóseprésre, templomtakarításra, favágásra... és a kántornők esetében a parókián gyakran mosogatásra, tézistasütésre és gyermekmegőrzésre („bébiszitterkedésre”) is kiterjedő kántori **munkakört**. Ennek a jogszabálynak értelmében a kántornak irodai szolgálatot is csak abban az esetben kell végeznie, ha zenei elfoglaltsága nem tölti ki a teljes munkaidejét.³⁷⁶ Ezzel sajnos a nagyobb gyülekezetekben – éppen ott, ahol a legtöbb szakmai munka lenne (kóruspróbák, szólampróbák, furulyacsoport stb.) – visszaélnek és a kántornak akkor is a hivatalban kell ülnie, amikor különben minden alkalmazott bent van. Az esperesi kollégiummal való hosszas vita után az említett jogszabályba az is bekerült, hogy a kántori szolgálat a tanári szolgálattal egyenértékű, mivel ez is felkészülést igényel. Tehát a heti 20 óra 40 órának felel meg (lásd: *A kántor jogai és kötelességei* j. pont). A kántor jogaihoz az évi pihenőszabadsághoz való jog is hozzátartozik, de sajnos a legtöbb kántor ezt nem tölti le, mert vagy nem kap helyettesítést, vagy a gyülekezet nem szereti, ha nem az orgonál vasárnap, mint akit megszoktak. A helyettesítést ebben az esetben a kántornak kell fizetnie.

2. A kántorok képzése

Egyházkerületünkben 2005 óta a kántorok képzése a nyári Kántorképző Tanfolyamon zajlik, korábban két hetes, 2012 óta három hetes időtartamban. A Partiumi Keresztény Egyetemen (PKE) 2002-ig működött egyházzene szak. Az itt végzettek közül többen vállaltak kántori szolgálatot. Jelenleg a kerületben szolgáló 186 kántor közül 27-nek van felsőfokú

³⁷⁶ A kántor jogai és kötelességei (munkaköri leírás)

- a.) a lelkipásztorral és a presbitériummal *jó egyetértésben* kell eljárnia,
 - b.) a *gyülekezeti éneklés vezetése* minden istentiszteleti alkalom során,
 - c.) *egyházi ének tanítása*, az egyházi zenekultúra ápolása és fejlesztése a gyülekezeti istentiszteleti alkalmakon, vasárnapi iskolában, a konfirmációi előkészítőn és a bibliaórán,
 - d.) a gyülekezeti *énekkar* megszervezése, tanítása és vezetése
 - e.) a zsinat által elfogadott énekeskönyv és korálkönyv használata,
 - f.) az egyházközség tulajdonában lévő *hangszerek* állagának felügyelete,
 - g.) *zenei áhítatok* szervezése,
 - h.) *saját szaktudásának emelése*, továbbképző tanfolyamokon való részvétellel is, amit a gyülekezet anyagilag is köteles támogatni. A Kántorképző Tanfolyamon való részvétel nem vonható le az évi pihenőszabadságból, ez szakmai továbbképzésnek számít.
 - i.) *öltözete* hivatali működésében az alkalomhoz méltó kell legyen,
 - j.) minden *minősített gyülekezetben* a kántori (egyházzenei) szolgálat teljes körű kell legyen, a Kánon 33. par. a-h pontjának megfelelően. A kántori szolgálat a tanári szolgálattal analóg, tehát felkészülést igényel (heti 40 óra 20 órának felel meg). A kántor szakmai elfoglaltságára való tekintettel nem köteles irodai szolgálatot végezni. Azokban az egyházközségekben, ahol a kántor teljes állásban alkalmazott és egyházzenei szolgálata nem tölti ki a teljes munkaidőt, szükség szerint felkérhető irodai szolgálatra, a lelkésszel és a presbitériummal való egyeztetést követően.
 - k.) A kántornak joga van az évi *fizetett pihenőszabadsághoz*, mely a munkatörvény értelmében évi 21 munkanapot jelent. A kántornak - távozása esetén - köteles helyettesről gondoskodnia. A helyettesítési díjat a kántornak kell kifizetnie
- A felsorolt kötelességeknek, a presbitériummal kötött *munkaszerződés* részeként a munkaköri leírásban részben vagy teljes egészében szerepelniük kell. A munkaszerződést a javadalmazás, a pihenőszabadság és más törvényes jogok vonatkozásában a munkatörvénykönyv és egyházi szabályrendeleteink alapján kell megkötni, és *díjlevélben rögzíteni*. A díjlevél prototípusa az Igazgatótanács Hivatalban igényelhető.

végzettsége, illetve egyházkerületi kántori oklevele (a Magyarországon oklevelet szerzett kántorok is ide tartoznak). A Kántorképző Tanfolyamon eddig nyolc hallgató tett záróvizsgát.

Néhányan a hallgatók közül sikeres felvételi vizsgát tettek a PKE vagy az Állami Egyetem zenepedagógia szakára, így egészítve ki tanulmányaikat. Vannak, akik a mesteri fokozatot is elvégezték vagy jelenleg végzik.

3. A kántorok alkalmazása

A Kánon kántorok képzésére és alkalmazására vonatkozó 32. cikkelye kimondja, hogy az egyházkerületi kántori oklevéllel illetve egyetemi végzettséggel rendelkező kántorokat az egyházközségi közgyűlés, az egyházmegyei oklevéllel rendelkező illetve képesítés nélküli kántorokat pedig a presbitérium választja meg.

Egyházkerületünkben a kántorok alkalmazása a Kánon alapján három kategória szerint történik:

- egyházkerületi kántori oklevéllel rendelkező, illetve egyetemet végzett kántor. Itt a Kánon megjegyzi, hogy az egyetemet végzett kántoroknak a nem zenei (egyházi) tárgyakból különbözeti vizsgát kell tenniük.³⁷⁷
- egyházmegyei kántorvizsgával rendelkező kántor (2005 – a Kántorképző Tanfolyam indulása – óta, egyházkerületünkben nincs egyházmegyei kántorvizsga)
- képesítés nélküli kántor - ideiglenesen alkalmazható mindaddig, amíg képesítést nem szerez (erre vonatkozóan az említett jogszabály kimondja, hogy a képesítés nélküli kántornak be kell iratkoznia a következő Kántorképző Tanfolyamra).

E három besorolás alapján a KRE Zenei Bizottsága 3 kántori kategóriát állapított meg:

- A.) – képesítés nélküli kántor
- B.) – egyházmegyei képesítéssel rendelkező kántor, (a kántorképzős hallgatók is ide tartoznak)
- C.) – egyházkerületi oklevéllel rendelkező, illetve egyetemet végzett, de egyházi tárgyakból különbözeti vizsgát tett kántor.

2012-ben a Zenei Bizottság az egyházkerület összes kántorát, végzettsége alapján besorolta ebbe a három kategóriába, illetve ennek megfelelően három fizetési sávot is kidolgozott, végzettség és régiség alapján, amit az alkalmazáskor figyelembe vesznek.

A képesítés nélküli kántoroknak a Kánon alapján egy éven belül képesítést kell szerezniük. Az egyházkerületben nagyon sok B kategóriás, tehát egyházmegyei képesítéssel rendelkező kántor szolgál, akik 2005 előtt szereztek oklevelet. Minden szolgálatban lévő kántornak kötelessége, hogy szakmai színvonalát folyamatosan fejlessze, továbbképző tanfolyamokon vegyen részt. Ugyanakkor a fizetési sávok kidolgozásával ösztönzést is nyertek arra nézve, hogy képesítésüket növelve magasabb kategóriába lépjenek.

A Kánon meghatározza az egyházmegyei³⁷⁸ és egyházkerületi³⁷⁹ zenei előadók munkakörét is. Az egyházmegyei zenei előadót az egyházmegyei közgyűlés választja meg, az

³⁷⁷ Ezek a tárgyak a következők: gyülekezeti éneklés és énektanítás, himnológia, gyülekezeti orgonajáték, orgonaismeret, karvezetés. Kivételt képeznek azok, akik egyházzene szakot végeztek és van kántori oklevelük.

³⁷⁸ Egyházmegyei zenei előadó feladata:

- a) a gyülekezeti éneklés színvonalának állandó emelése
- b) minőségi zenei ízlés kialakítása a magyar reformáció egyházzenei hagyományai szerint,
- c) felügyeli és elősegíti az egyházmegye gyülekezeteinek zenei tevékenységét
- d) kórustalálkozókat szervez és a kórusok tevékenységét támogatja. Az Esperesi Hivatal köteles támogatni az egyházmegyei zenei előadót a kórustalálkozók szervezésében (fénymásolás, telefon, meghívók kiküldése stb.)

egyházkerületi zenei előadót pedig az egyházkerületi közgyűlés. Mindkét tisztség tiszteletbeli, azaz nem jár fizetéssel, viszont a kötelességük sokrétű. Mindkét tisztségre a választott előadók a többi egyházmegyei és kerületi tisztségviselővel együtt tesznek fogadalmat és évente beszámolnak munkájukról az egyházmegyei illetve kerületi közgyűlés előtt.

4. A kántorok javadalmazása

A kántorok javadalmazása Romániában, a legtöbb esetben az úgynevezett államsegéllyel (kongrua) történik. Egy államsegély az országos minimálbérnek megfelelő összeget jelenti (kb. 150 euró), amit az állam ad, ebből levonják az adókat. Nagyobb egyházközségekben ezt az összeget a gyülekezet kipótolja, így jön létre a fizetési sávokban meghatározott illetmény. 2012-ben az Igazgatótanács megszavazta a legképzettebb „C” kategóriás kántorok számára a fizetési sáv felső határát, ami bruttó 1350 lejnek felel meg (kb. 300 euró).

Ahol viszont a gyülekezet nem kap államsegélyt, ott saját alapból fizetik a kántort. Ez tiszteletdíj formában történik. Az összeg nagyon változó, legtöbbször 200 lej (kb. 45 euró), Máshol a szolgálatok száma szerint fizetnek: 10-20 lejt egy-egy szolgálatért.

Mindkét esetben a fizetés mellett a temetésekért, esketésekkért viszont külön stólat kap a kántor. Ez alkalmanként 30-50 lej (7-11 euró) között váltakozik.

Egyházzenei reform eszközei és lehetőségei a Királyhágómelléken

a. Az 1996-os énekeskönyv

A Királyhágómelléki Református Egyházkerületben zenei reformról csak a Református Világtalálkozó 1996-os énekeskönyve³⁸⁰ tükrében lehet beszélni. Az énekeskönyvet tíz év várakozást követően, csak 2006-tól kezdődően nyomtatják a Királyhágómelléken is. 2007-ig be kellett volna vezetni minden gyülekezetben. Egy 2013-as kimutatás szerint azonban kb. 20 gyülekezetben a 281-ből még nem vezették be. Az énekeskönyv megismertetését és

-
- e) orgonahangversenyeket, zenés áhítatokat, kántortalálkozókat, szakmai napokat, zenés vetélkedőket, zenetáborokat szervez, ezekbe az egyházmegye kántorait aktívan bevonja
 - f) az egyházmegye orgonáit nyilvántartja és javaslatot tesz azok javítására vonatkozóan
 - g) az egyházmegyei zenei előadó tagja az egyházmegyei vizitációs bizottságnak
 - h) egyházközségi kántorválasztásnál szakvéleményt ad, szakvéleményét a választó bizottság köteles elfogadni
 - i) beszámol az egyházmegyének és az egyházkerületi zenei előadónak az évi zenei eseményekről
 - j) lelkeszerkezeten rendszeresen tart zenei tárgyú előadást a lelkészek számára.

³⁷⁹ Egyházkerületi zenei előadó jogköre és feladatai:

- a.) tanácskozási joggal tagja az Igazgatótanácsnak és a Közgyűlésnek,
- b.) szakmai felügyeletet gyakorol az egyházkerületben folyó zenei tevékenységek, azaz kántorok, karnagyok, zenetanárok munkájára vonatkozóan annak érdekében, hogy az egyházkerületben folyó zenei tevékenységek egyazon irányban haladjanak,
- c.) találkozókat, tanfolyamokat szervez,
- d.) tájékoztatókat, ismertetéseket és előadásokat tart lelkészek és egyházzeneészek számára
- e.) felügyeli a kántorképzést, illetve továbbképzést és tagja az Egyházkerületi Kántorképző Tanfolyam Vizsgáztató Bizottságának,
- f.) öröködi a Zsinat által elfogadott és gyülekezeti használatra ajánlott 1996-os Magyar Református Énekeskönyv helyes használatán (ne a régi éneklési stílus szerint énekeljék az új énekeskönyv énekeit), valamint szakmai tanáccsal segíti elő a gyülekezeti éneklést, a zenei élet színvonalát és a templomi énekkarok tevékenységét, megfelelő kórusrepertoár használatát,
- g.) jóváhagyásával végezhető az orgonák karbantartása és javítása. Tagja az egyházkerület Orgonafelügyeleti Bizottságának,
- h.) tevékenységéről évente beszámol az Igazgatótanácsnak és az Egyházkerületi Közgyűlésnek.

³⁸⁰ Magyar Református Énekeskönyv, Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, Budapest, 1996.

bevezetését a gyülekezeti kórusok és az egyházmegyei kórustalálkozók nagymértékben segítik. Az Egyházkerületi Zenei Bizottság szakmai napok szervezésével bátorítja a kántorokat a rendszeres és módszeres gyülekezeti énektanításra.

b. A Kántorképző Tanfolyam

A nyári Kántorképző Tanfolyam 2005-ben indult, miután több évtizeden át szünetelt a kántorképzés. A tanfolyam az anyaországi kántorképzők mintájára és tanmenete szerint működik. Évente kb. 35 hallgató vesz részt, valamint tíz tanár oktat. Szakmai irányító Berkesi Sándor Liszt-díjas karnagy. Nyolc hallgató végzett az eddigi tanfolyamokon. Az eddigi nyolc alkalommal több, mint 60 kántor fordult meg a kántorképzőn.

c. Reformtörekvések, konkrét lépések

- 2009-től rendszeres őszi kántorkonferenciák szervezése indult (eddig 5 konferencia)
- 2010-től egyházmegyei szakmai napok szervezése (kántortovábbképző tanfolyam)
- 2011-től igazgatótanácsi határozatok születtek: a kántorok és zenei előadók jogköréről, fizetési sávokról szóló jogszabályt dolgoztunk ki
- 2012-ben elkészült a kántorok szaknévsora, kategóriák szerinti besorolása
- 2013-ban első alkalommal került sor Református Énekek Hangversenyre valamint kántorszentelésre Egyházkerületünkben.

d. Folyamatos teendők

- felnőtt- és ifjúsági kórustalálkozók, zenetáborok szervezése, a kórusok liturgiai funkciójának megerősítése
- a gyülekezeti énektanítás szorgalmazása, ennek módszertani előkészítése a Kántorképző Tanfolyamon, szakmai napokon
- vallásórás, kátéórás csoportok, ifjúsági táborok énekanyagának előkészítése, a református énekhagyomány előnyben részesítésével

e. Megoldásra váró feladatok

- az egyházkerületi orgonakataszter összeállítása (eddig 167 orgona került összeírásra)
- műemlék orgonák védelmi szabályzatának kidolgozása
- orgonabizottság megalakítása
- egyetemet végzett kántorok vizsgáztatása a Kánon értelmében
- „A” kategóriás (szakképzetlen) kántorok behívása a Kántorképző Tanfolyamra.

Kántorkérdés Erdélyben

Előadásomban az Erdélyi Református Egyházkerületben folyó kántorképesítéssel, valamint a kántorok alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozok. Mondandómat három részre tagolom. Részletesen kitérek az intézményes és a magán úton folyó kántorképzésre; a kántorok jogállásának, alkalmazásának törvényes hátterére; a gyülekezetek életében megmutatkozó egyházzenei igényre, az előttünk álló feladatokra.

1. Kántorképzés

Erdélyben jelentős hagyományra épül a kántorképzés³⁸¹. A XVII-XVIII században a zenei téren jól felkészült kollégiumi diákok lettek a rectorok, cantorok, ők látták el a templomban a zenei szolgálatot.

Az **első világháború előtt** a kántorképesítés felekezeti és állami tanítóképzőkben folyt. Ilyen intézmények működtek Kolozsváron, Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron, Aradon, Déván. Az itt oktató zenepedagógusok szakmunkái közül megemlítem Borsay Samu *Chorálkönyvét*, Veress Gábor iskolai daloskönyvét és *Chorálkönyvét*, Zoltai Mátyás *Összhangzattankönyvét*, Sarudi Ottó kórusgyűjteményét, Fövenyessy Bertalan *Magyar Orgonakönyvét*. Kiemelendő az előbbieket mellett Sándor Domokos neve, aki a relatív szolmizációs módszert elsőként alkalmazta (1875) a magyar zenepedagógiában.

A **két világháború közötti** időben, 1937-ben, az Erdélyi Egyházkerület 19 pontból álló kántorképesítő szabályzatot állított össze, melyben a tanítás helyéül a nagyenyedi és székelyudvarhelyi tanítóképzőt jelölték meg. A szabályzatban megkülönböztettek kétféle vizsgát. A rendes kántorképesítő vizsgára a tanítóképzőben végzettek, míg a rendkívüli kántorképesítő vizsgára a legkevesebb hét elemi osztállyal rendelkezők iratkozhattak be. Rendkívüli kántorképesítő vizsgát csak háromévente szerveztek, ezt három hónapig tartó előkészítő előzte meg, melyre felvételizni kellett harmóniumjátékból. A következő tantárgyakból állt a képzés: vallásstan, ügyiratok fogalmazása, magyar nyelv és irodalom, ének- és zeneelmélet, összhangzattan, egyházi ének, harmónium-játék, karvezetés. A szabályzat meghatározta a vizsgabizottság összetételét, a vizsga lebonyolításának módját, a vizsgadíjat, az általános osztályzat kiszámításának módját, és mindez érvényben volt az 1948-as államosításig. Ezt követően a kántorképzés magántanárok kezébe került, nyugdíjas kántorok, zenetanárok végezték, több-kevesebb eredménnyel.

Az **1980-as** években az Erdélyi Református Egyházkerületben előtérbe került az egyházkerületi vizsga szükségessége. A gyülekezetekben szolgáló, de kántorképesítő vizsgával nem, vagy csak egyházmegyei vizsgával rendelkező kántorok egyházkerületi vizsgára kellett jelentkezzenek és az előzőekben felsorolt tantárgyak mellett chorálelemzésből, himnológiából, orgonaismeretből és adminisztrációból kellett eredményes vizsgát tenniük. Ez feljogosította őket a teljes munkakörű, önálló, főállású kántori alkalmazásra, illetve a korábban elfoglalt állás megtartására. Az egyházkerületi kántori diploma megszerzése azért volt kiemelten szükséges, mert csak a kerületi diplomával rendelkező, főállású kántorok kaphattak fizetésükbe állami kiegészítő támogatást. Az egyházmegyei kántori diplomával rendelkező, félnormás alkalmazottak bérét az egyházközség fizette.

* Dr. Péter Éva zenetanár, az Erdélyi Református Egyházkerület ének-zenei előadója, a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karának docense

³⁸¹ A kántorképzés múltjára vonatkozó adatok az alábbi tanulmányból származnak: BENKŐ, A.: Kántorképzésünkről, in: *Iskola a magasban, iskola a mélyben*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010, 157-160.

1990-ben ökumenikus Kántor-Tanítóképző Főiskola indult Marosvásárhelyen.³⁸² Ennek tanmenetét, vizsgarendszerét, színvonalát, eredményeit, diákjait jól ismerik Nagykovácsoson. E mellett továbbra is működött és működik mai napig a magán úton történő felkészítés, főleg az egyházi ének és hangszertanulás területén, mert a harmónium-organatanulásban folyamatos irányításra van szükség. Ezt kiegészítette félévenként egy intenzív, egy hetes képzés, melyen a magán úton tanuló kántorjelöltek az elméleti tantárgyakból is (zeneelmélet, összhangzattan, szolfézs, choráelemzés, karvezetés, hangképzés, organaismeret, himnológia, vallástan, liturgiai ismeretek, adminisztráció) felkészülhettek.

Az Erdélyi Református Egyházkerületben **jelenleg** intézményes és magán úton folyó kántorképzés egyaránt létezik. A marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskola mellett felkészülést nyerhetnek kántorvizsgára a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kar Zenepedagógia szakos növendékei is. Ebben az intézményben a zenei tárgyak magas szintű elsajátítása mellett módjában áll a diáknak felkészülni a vallási/hitéleti tárgyakból is.

Mivel számos kis gyülekezetben nem tudnának alkalmazni főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkező kántort, a közösségek a maguk soraiból választják ki azt a jó zenei képességekkel rendelkező, a falu közösségéhez tartozó egyént, aki hajlandó magán úton felkészülni a kántori szolgálatra és vállalja csekély juttatásért a kántorizálást, hisz megélhetését gazdálkodásból, vagy más munkából biztosítja.

Jelenleg két vizsgaszint létezik: egyházkerületi és egyházmegyei kántorképesítő vizsga. Míg az egyházkerületi vizsga 14 tantárgyat foglal magába: choráljáték (teljes korál ismerete), egyházi ének, zeneelmélet, szolfézs, összhangzattan, himnológia, karvezetés, organaismeret, bibliaismeret, egyháztörténet, hitvallás, liturgiaismeret, adminisztráció, egyházi törvények; addig az egyházmegyei vizsgára 6 tárgyból kell felkészülni: choráljáték (nem a teljes chorálanyag), egyházi ének, zeneelmélet, bibliaismeret, hitvallás és liturgiaismeret. Az egyházmegyei vizsgán 65 chorál, 100 egyházi ének, valamint zeneelméleti, bibliaismereti, hitvallási és liturgiai alapismeretek szükségesek. A megyei vizsgát két éven belül kerületi vizsga kell, hogy kövesse.

2. A kántorok jogállásával, alkalmazásával kapcsolatos határozatokról a Romániai Református Egyház szervezetéről és kormányzásáról szóló, 2006. évi 1. jogszabályban olvashatunk.

A 31. paragrafus kimondja, hogy a **kántori állások betöltése** pályázat, vagy meghívás útján történhet, lehetőség szerint református egyházzal. Bár a korábbi jogszabályok kizárólag református vallású kántorok alkalmazását engedélyezték, a jelenlegi törvény más vallású kántort is elfogad. A jogszabály a kántort a lelkipásztor munkatársának nevezi a liturgiai szolgálatban. Amennyiben református, a kántor a presbitériumnak hivatalból tanácskozási jogú tagja.

A jogszabály 32. paragrafusa jelzi, hogy a kántorok képzésének, képesítésének és alkalmazásának rendjét a Romániai Református Egyház kántorképzési és képesítési szabályzata határozza meg. A **kántori beosztásban három fokozatot** különböztet meg:

- a) Egyházkerületi Kántorképesítő Bizottságtól oklevelet nyert, illetve zeneakadémiai vagy egyetemi végzettség birtokában organaművészi, zongoraművészi, egyházzenesi, zenetudósi, karmesteri vagy zenetanári diplomát szerzett kántor;
- b) Egyházmegyei Zenei Bizottság előtt oklevelet nyert kántor;
- c) Oklevéllel nem rendelkező, ideiglenesen alkalmazott.

Az első esetben az Egyházközségi közgyűlés, a második, harmadik esetben a presbitérium választja a kántort.

³⁸² Az intézmény a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának kihelyezett tagozataként működik, tantárgyi struktúrájában annak rendszerét követi.

A kántori **állások betöltése** területén a következő a helyzet: 15 egyházmegyében, 507 egyházközségben 107 egész normás, teljes munkakörű kántor és 13 fél normás kántor van alkalmazásban. Összesen 120 alkalmazott kántor. Ez 23 százalékos lefedést jelent.

A kántor **kötelességei**, melyek leírása a presbitériummal kötött munkaszerződésbe is belefoglaltatnak, a 33. paragrafusban olvashatók. Ennek megfelelően a kántor feladata a gyülekezeti éneklés vezetése, az egyházi ének tanítása, az egyházi zenekultúra ápolása és fejlesztése a gyülekezetben istentiszteleti alkalmakon, vasárnapi iskolában, a konfirmációi előkészítőn, és a bibliaórán; gyülekezeti énekkar megszervezése, tanítása és vezetése; a Zsinat által elfogadott énekeskönyv és korálkönyv használata; az egyházközségek tulajdonában lévő hangszerek állagának felügyelete; zenei áhitatok szervezése; saját szakképzettségének folyamatos emelése továbbképző tanfolyamokon; és amennyiben nincs mód a zenei jellegű feladatok teljes körű ellátására, a kántor felkérhető más gyülekezeti teendők elvégzésére.

A kántorok munkáját, folyamatos továbbképzését segíti az egyházmegyei és egyházkerületi zenei előadó.

A 87. paragrafus előírása szerint az **egyházmegyei egyházzenei előadót** az Egyházmegye Közgyűlése választja az egyházzeneész vagy zenetanár presbiterek, egyházzeneben jártas lelképásztorok közül. Feladata a gyülekezeti éneklés színvonalának állandó emelése, a minőségi zenei ízlés kialakítása. Szervezi és elősegíti az egyházmegye gyermekeinek, fiataljainak zenei tevékenységét. Kórustalálkozókat szervez és a kórusok tevékenységét támogatja. Az egyházmegye orgonáit nyilvántartja és javaslatot tesz azok javítására vonatkozóan. Az egyházzenei előadó vezetője az Egyházmegyei Kántorképesítő Bizottságnak.

Kerületünkben bevezettük az egyházmegyei zenei előadók félévenkénti szakmai tanácskozását. 2013 októberében tartott szakmai napon dolgoztuk ki az egyházmegyei kántorképesítő vizsga anyagát, valamint az egyházmegyei kántortovábbképzők anyagát.

A 125.paragrafusban foglaltak szerint az **egyházkerületi egyházzenei előadót** a Zsinati Zenei Bizottság javaslata alapján az Egyházkerületi Közgyűlés választja meg.

Jogköre és feladatai:

- a) tanácskozási jogú tagja az Igazgatótanácsnak és a Közgyűlésnek;
- b) tanácsadással támogatja az egyházkerületben folyó zenei tevékenységet, azaz a kántorok, a karnagyok és a zenetanárok munkáját;
- c) találkozókat, tanfolyamokat szervez;
- d) tájékoztatókat, ismertetéseket és előadásokat tart lelkészek és egyházzeneészek számára;
- e) felügyeli a kántorképzést, illetve –továbbképzést, és tagja az Egyházkerületi Vizsgáztató Bizottságnak;
- f) örködi az énekeskönyv helyes használatán, a gyülekezeti éneklés, valamint általában a zenei élet színvonalán és a templomi énekkarok tevékenységén;
- g) jóváhagyásával végezhető az orgonák karbantartása és javítása. Tagja az egyházkerületenként megalakítandó orgonafelügyeletnek;
- h) tevékenységéről évente beszámol az Igazgatótanácsnak és az Egyházkerületi Közgyűlésnek.

3.A gyülekezetek elvárása az egyházzene területén, feladatok, tervek

Az erdélyi gyülekezetek többségében a templomban erőteljes éneklés hallható. A hívek szeretnek énekelni, elvárják, hogy a kántor saját hangjával is, ne csak orgonával, vezesse az éneklést. Temetésen

is elvárják a kántori szolgálatot. Szó sem lehet gépi zene alkalmazásáról. Kalotaszeg egyes falvaiban, temetések alkalmával még ma is gyakorlatban van a diktálós éneklés.

A kántornak, lehetőség szerint, énekkart kell szerveznie. Bár a gyülekezeti kórusok amatőr szinten énekelnek, a közösségbe tartozás igénye és az éneklés varázsa összetartja a tagokat. A kórusok kis létszámmal működnek, repertoárjuk többnyire homofon szerkesztésű, két-, három-, ritkábban négyszólamú műveket tartalmaz. Elsősorban a sátoros ünnepeken szolgálnak, de részt vesznek a környékükön szervezett kórustalálkozók is.

A kántor feladatai közt szerepel a karácsonyi, anyák-napi ünnepély megszervezése, előkészítése, levezetése; a nyári gyermek-bibliahét és táborok megszervezése. Ezen alkalmakon is fontos szerep jut az éneklésnek. A kántorok dicséret- és zsoltáréneklési versenyek szervezésével próbálják elősegíteni a gyülekezeti énekanyag elsajátítását a gyerekek és ifjak körében, mert sajnos nagy a vonzereje a könnyűzenei fogantatású egyházi énekeknek, ezek terjedését ellensúlyozni kell.

Az orgonaállomány felmérése szakmunkákban, doktori értekezésekben már elindult. A szakképzett orgonajavítók névsora is rendelkezésre áll. Van tehát kihez forduljanak a gyülekezetek tanácsért, a hangszerek karbantartásával kapcsolatosan. Ellenben nincs megteremtve megfelelő anyagi alap az orgonák restaurálására.

Záró gondolatként az előttünk álló feladatokra szeretnék rávilágítani. Fontosnak tartom a kántorok szakmai tudásának emelését rendszeres, kötelező továbbképzések által; a magasan képzett szakemberek megbecsülésének kivívását, erkölcsi és anyagi vonatkozásban egyaránt; az ifjúság értékközpontú egyházzenei nevelésének előtérbe helyezését; a kántori szolgálat általános szintjének emelését.

BÓDISS TAMÁS*

Egyházzenei szolgálat a svájci reformátusoknál

A címmel ellentétben előadásomban nem csak Svájcban, hanem – egy átfogóbb kép kialakítása érdekében – Európa más országainak egyházzenei gyakorlatából is szeretnék példákat hozni. Mondandómat két bevezető gondolattal kezdem.

2013 nyarán tett látogatást nálunk Lothar Mohn a „Förderkreis für kirchenmusikalische Aufbauarbeit” megbízásából. Látogatásának céljaként tájékozódott a hazai protestáns egyházak egyházzenei életéről. Tapasztalatairól és benyomásairól nemrégiben olvashattunk tájékoztatást.³⁸³ Ennek kezdetén rögtön megállapítja: bár Németországhoz hasonlóan az egyházzene Magyarországon szintén magas értéket képvisel, ennek nincs meg a megfelelő anyagi bázisa. Nincs egyházadó, a jövedelem 1 %-át a lakosok szabad akaratból juttathatják a kiválasztott egyháznak. Ezzel a lehetőséggel mintegy 200 ezer adózó él, de ez sem jut tovább aztán közvetlenül az egyházzene és az egyházzeneszek támogatására.³⁸⁴

Tudjuk, ismerjük a német és a magyar anyagi helyzet és adózási formák között különbségeket, mégis ki kell mondani, hogy az anyagi alapok hiánya nyilvánvaló akadály. Ez a gondolat az, amelyet már 2009-ben, e zsinati ciklus elején leírtam távlati célként: „*Egyházzenei alapok minden szinten.* A [fenti] tervek teljesülése csak megfelelő anyagi és infrastrukturális bázison alakítható ki. Ahogyan az a közegyházi költségvetésben már fél évtizede működik, kerületi, megyei és gyülekezeti szinten is szükséges – más munkaágakhoz hasonlóan, pl. misszió, katechetika stb. – a rendszeres egyházzenei feladatok biztosítására, személyi, tárgyi és egyéb kiadásokra szánt egyházzenei alapot elkülöníteni.”³⁸⁵

Másik bevezető megjegyzésem: hogyan tekintünk Európára? Nem szeretem sem a kritikátlan ujjongást és álmódzást („de jó ott nekik, mennyivel több lehetőségük van”), sem a lekezelő megjegyzéseket („Európában már összeomlott az egyház, nincs ott semmi, sorra zárják be a templomokat, ezzel nem érdemes foglalkozni, mi járjuk csak a magunk útját”). Úgy látom, hogy az európai példa azért fontos számunkra, mert azok a folyamatok, amik nálunk az elmúlt évtizedekben keletkeztek, náluk majd egy évszázaddal korábbiak, vagyis

* Dr. Bódi Tamás orgonaművész, egyházzenesz, az LFZ Egyetem Egyházzenei Tanszékének tanára, az MRE országos egyházzenei előadója, a Kálvin téri Református Gyülekezet kántora

³⁸³ A szervezet a VEM - Verband Evangelischer Kirchenmusikerinnen und Kirchenmusiker in Deutschland részeként működik. A felhívást l. Ungarn steht für... (2013).

³⁸⁴ „Wie auch in Deutschland, so misst man in Ungarn der Kirchenmusik einen hohen Stellenwert innerhalb der kirchlichen Arbeit bei; es fehlen jedoch überall finanzielle Mittel. Es gibt keine Kirchensteuer im Lande; man kann allerdings auf freiwilliger Basis 1 % der Einkommenssteuer einer Religionsgemeinschaft zuweisen; hiervon machen sogar ca. 0.2 Millionen Einwohner Gebrauch, was aber bei weitem nicht dazu führen kann, dass man Kirchenmusikerinnen und Kirchenmusiker bezahlen könnte.” – uo.

³⁸⁵ Részlet a zsinati ciklusterv 2009 őszén készült bővített változatából.

előbbre járnak történelmi, társadalmi, gazdasági kondíciók tekintetében. Nekünk lehetőségünk van, hogy tanuljunk tőlük – átvegyük a jó gyakorlatokat és tapasztalatokat, egyszersmind azonban kerüljük ki a buktatókat. Európa mindenképpen előttünk halad, mint egy autókonvojban a felvezető kocsit: ha az élen járó autó nem tudja kikerülni a kátyút, az azt követőnek már lehetősége van rá. Ezért érdemes másokra odafigyelni, mert átvehetünk pozitív tapasztalatokat.

Előadásomhoz felhasznált források az Európai Protestáns Egyházzenei Konferencia³⁸⁶ információs füzetében találhatók. A kezdetben kettő, ma már három (német-francia-angol) nyelvet használó kiadványok az egyes országok egyházzenei helyzetét ismertetik. A 2000-ben megjelent VI. füzetben 1997-es adatokra támaszkodva 13 ország – köztük német, holland, osztrák, svéd, francia – protestáns egyházainak zenei helyzetképét összegzi és hasonlítja össze Dietrich Schuberth.³⁸⁷ A körkérdések az egyházi és egyházzenei helyzetkép mellett kórus- és egyházzenei szövetségek létére és működésére kérdeznek, valamint a képzés, foglalkoztatás és továbbképzés viszonyaira mutatnak rá. Ez utóbbi érdekel minket ma részletesebben.

Az összegzésből kiderül, hogy a legtöbb országban háromféle egyházzenei munka létezik: 1. hivatásos, 2. mellékfoglalkozású és 3. szolgálatból – juttatás nélkül – végzik a kántori-egyházzenei szolgálatokat. Diplomás képzés hat országban felsőfokú szinten zajlik, a nem főfoglalkozású munkavégzéshez szükséges képesítést azonban egyházi szervezésű kurzusokon is meg lehet szerezni.

A legtöbb főállású egyházzeneész Svédországban (1919) és Németországban (2300) működik. (ezek 2000 előtti adatok!) Ez a szám nálunk igen soknak látszik, de Németországban ez a gyülekezeteknek mindössze 10 %-a. Vagyis a gyülekezetek 90 %-a Németországban sem főállású egyházzeneészt alkalmaz. A mellékfoglalkoztatású kántorok (egyházzeneészek) csak **a munka 1-1 részterületét végzik**: az orgonálás, a kórus- vagy egyéb zenei csoport vezetését. **A főállású egyházzeneész képzettsége és munkája is igen összetett és nemcsak egy adott gyülekezetre, hanem a környező – kisebb-nagyobb – régióra is kiterjed.** A körzeti egyházzeneész feladata lehet az adott terület (régió) központi kórusának vezetése, koncertek, rádiós istentiszteletek, kórustalálkozók szervezése, valamint a körzeti továbbképzés.

A főállásúak fizetése a svéd és a német-osztrák területeken a tanári juttatások magasságában van, a részállásúak fizetését a munka aránya mellett képzettségük foka is befolyásolhatja. Sok helyen alkalmazzák az alkalmankénti fizetést. A kötelező továbbképzés a munkaórák számától is függ. Svédországban főállás esetén a továbbképzés évi 104 óra, Németországban ezt tartományonként határozzák meg. A továbbképzés költségeit a gyülekezet, mint munkaadó fizeti. Svájcban és Ausztriában a továbbképzés fakultatív.

Második fő forrásom Lars Angerdal 2003-ben írt egyházzenei jelentése.³⁸⁸ Ebben azt olvassuk, hogy a 19. század végén nagyon rossz volt a kántorok helyzete Svédországban. A vidéki kántorok – két évszázadra visszamenő gyakorlat szerint – egyszersmind tanítók, valamint a pap közvetlen segítői voltak mindenben: harangozásban, gyertyagyújtásban, irodai munkában stb. Fizetségük fa és élelem volt. A 19. század végén ugyan már pénzben kapták a járandóságot, de a helyzet lényegében nem változott. A fizetés alapvetően nagyon kevés volt, de ebben különbségek is voltak az országrészek között. Hét napon át dolgoztak, a szabadság

³⁸⁶ Europäische Konferenz für Evangelische Kirchenmusik.

³⁸⁷ SCHUBERTH: Einführung und Ergebnisse einer Umfrage (2000), 7–9.

³⁸⁸ ANGERDAL: From poverty to prosperity (2003).

esetén a helyettest maguknak kellett fizetniük. Az orgonisták általában jól képzettek voltak és fontos szerepük volt a gyülekezeti és a társadalmi közösségben, de helyzetük – Lars Angerdal szerint – mégis megalázó volt. A svéd kántorok 1900-ban összefogtak és egy választott küldöttségük a király elé tárta helyzetüket. A látogatásnak nem volt közvetlen látható eredménye, ezért a következő évben céhbe tömörültek és így már szervezettebb formában – levelekkel, kérelmekkel – ostromolták a minisztériumot és az egyházi vezetést. Csaknem fél évszázad múlt el, mire 1950-ben jelentős előrehaladásként megszületett az egyházzenei törvény a svéd egyházban.

Néhány részlet a törvényből. Állaspályázatnál számított a képzettség, a munkában eltöltött idő és az elért eredmények. A fizetést több lépcsőben szabályozták. A szabadság – életkortól függően – 5-6 hét volt. A 40 órás munkaheti norma helyett 30 óra volt az egyházzenei munkahét, ami 1,33-as szorzónak felel meg. Ezen belül a vasárnapi főistentiszteletet 4 munkaórának, egy temetést 2 munkaórának számoltak. (Ez magába foglalta a felkészülés, egyeztetés idejét, feladatát is.) Városi gyülekezetben 4 órát, vidéken 2 órát számoltak a kórusvezetési feladatokra, de egész éven keresztül, függetlenül attól, hogy nyáron a kórusok szüneteltek. (Itt is beleszámolták a felkészülés, könyvtározás idejét, koncertezést stb.) Heti 2-4 órát számoltak a kántornak, hogy egyénileg tanítson zenére fiatalokat vagy egyéb arra jelentkezőket. Ezt a tevékenységet is a gyülekezet, mint munkaadó fizette. A svédeknel a legtöbb városi állás 100 %-os. Vidéken, ahol alacsonyabb a fizetés (bár ennek éppen az ellenkezőjét hallottam: vidéken magasabb a fizetés, mert nehezebb kántort találni) megosztott lehet a feladatkör: lehet pl. 30 óra iskolai tanítás, 10 óra templomi munka. Felsőfokú végzettséggel ez esetleg 17 templomi és 13 tanítási óra.

1990-ben változott Svédországban a helyzet, amikor az egyházzeneszerek az állami fenntartásból átkerültek az egyházhoz. A svéd egyház állami státusza 2000-ben szűnt meg. Ez sok mindenben visszafejlődést jelentett, mert a pénzügyi alapok lényegesen megváltoztak. Össze kellett vonni gyülekezeteket, bezárni egyes templomokat, a katedrálisokban is csökkent a kórusok száma. Bár sokan jönnek más európai országból Svédországba kántornak, a svéd viszonylatban ez nem nagy fizetés. Rövid áttekintés a mai viszonyokról: a munkahét öt napos, havonta egy vasárnap szabad és Karácsony vagy Újév közül az egyik szintén szabad. Az éves szabadság 6 hét. Lehet tárgyalni fizetésről, liturgiáról, kórusról, lehet kiegészítés koncertre, kórus utakra, extra próbákra. Egy nagy koncert 50-60, kis koncert 20-30 órának számít. Ezek a kiegészítések még vidéken is 100 %-os állást eredményezhetnek. Városokban gyakran több orgonista is van templomként, ahol többféle kórus is működhet.

Előadásom harmadik forrása az EKEK előbb említett, 2000-ben megjelent füzetéből való. Verena Friedrich-Gäumann írásának címe: „A svájci református egyházzene a 20. században”³⁸⁹

Többnyire a 19-20. század fordulóján szólaltak meg – többszáz éves hallgatás után – az orgonák Svájc templomaiban. Nem hiányoztak a jó orgonisták, annál inkább azonban az orgona istentiszteleti, liturgikus kötődése, szerepe – az egyház zwingliánus öröksége miatt. Komolyabb orgonazenére (pl. Bach-korálfeldolgozások) nem volt sem lehetőség, sem igény. 1910-ben gondolt az egyház először arra, hogy a gyülekezeti ének gondozására és a kántorok képzésére tanfolyamokat, kurzusokat indítson. A svájci egyházi éneklés gondozására már a 19. század végén megalakult a Schweizerische Kirchengesangsbund, mely a kántorképzés vokális részét, az orgonisták szövetsége pedig annak hangszeres képzés gondozza. Az

³⁸⁹ FRIEDRICH-GÄUMANN: Geschichte und Strukturen der evang.-ref. Kirchenmusik (2000), 23–30.

organisták figyelme a korálelőjátékok felé fordult³⁹⁰ és egyre inkább ezeket játszották elő- és utójátékként, közjátékként és úrvacsora alatt is; annak ellenére, hogy a gyülekezet magukat a dallamokat még nem ismerte. Az énekeskönyvi dallamok és az orgonairodalom egymásra találását megkönnyítendő 1933-ban egy jegyzéket tettek közzé, mely az ismert dallamokhoz ajánlott korálelőjátékokat tartalmazta.³⁹¹ Ez némileg már előkészítette a következő, 1952-es énekeskönyv dallamtárát. Az orgonairodalom fejlődése az orgonaépítészetre is hatással volt. A 60-as évek elején Adolf Brunner, később Markus Jenny munkássága határozta meg a további svájci egyházzenei folyamatokat. Ezekről, az énekeskönyvek születéséről, azok értékeléséről és az egyházzenei-liturgiai fejlődésről Hans-Jürg Stefan két magyar nyelven is elérhető előadásban tájékoztatott bennünket.³⁹²

A 80-as évek végén a zürichi Egyházzenei Intézet (Institut für Kirchenmusik der Evang.-Ref. Landeskirche der Kantons Zürich) két kiadványban is foglalkozott az egyházzenei szolgálat és az egyházzene megoldandó kérdéseivel. A Zürichi Egyházzenei Társaság (Zürcher Kirchenmusikverband) és a Svájci Egyházzenei Munkaközössége (Schweizerischen Arbeitskreis für evangelische Kirchenmusik) a gyülekezetek részére készített ajánlást „Dienst der Kirchenmusiker”³⁹³ címmel, de ugyanabban az évben egy mélyebb, átfogóbb áttekintés is megjelent „Musik in der evangelisch-reformierte Kirche” címmel.³⁹⁴

Az egyházzenei szolgálatról szóló első munka két részterületet vizsgált: a hivatáskép és a foglalkoztatás kérdését. Megállapították: bár a református istentiszteletnek is elengedhetetlen része az egyházzene, a német lutheránus egyházzal ellentétben a református területeken ez a 16. században nem tudott alapot nyerni és ezért nem alakulhatott ki ennek a lutheránusokhoz hasonlóan stabil hagyománya. Mára – más reformált egyházakhoz hasonlóan – mégis helyet nyert, elfogadottá, sőt szükséges elemmé vált a templomi, istentiszteleti orgonazene, mind kulturális-esztétikai, mind gyakorlati-liturgikus okokból. Megállapították, hogy a zürichi reformáció egyházzenei kapcsolatos magatartása olyan zavart okozott, amelyet elméleti és gyakorlati oldalát tekintve egyaránt fel kell dolgozni. Csomasz Tóth Kálmán 1962-ben ugyanezt fogalmazta meg Pierre Pidoux könyvéről szóló recenziójában, amikor hangsúlyozta: kritikus módon kellene szembenéznie egyházunknak a múlt örökségéből ránk maradt, hagyománynak tekintett automatizmusokkal.³⁹⁵ Valóban égetően fontos feltenni a kérdést: mi a református egyház zenéhez való viszonya ma, és minek kellene lennie az európai történeti minták alapján? Hogyan viszonyuljunk az egyházi zenéhez, a hangszeres játékhöz, kórusénekléshez, stb.? Ezt a legutóbbi időkig egyházunkban nem tudta, nem merte megfogalmazni senki.³⁹⁶

A zürichi egyház a 80-as években tehát eljutott oda, hogy rendezni kell az egyházzene és az abban szolgálatot teljesítők státuszának, munkájának kérdését. Az addigi rendezetlenség

³⁹⁰ Ekkortájt jelent meg több alkalmas gyűjtemény, többek között STRAUBE: *Choralvorspiele alter meister* (1907).

³⁹¹ Ennek címe Verzeichnis von Choralbearbeitungen für Orgel (1933).

³⁹² STEFAN: Német-Svájci református egyházainak liturgia-reformja (2003), 9–15; STEFAN: Egyházzene és református istentisztelet (2007).

³⁹³ Dienst der Kirchenmusiker (1989).

³⁹⁴ Musik in der evangelisch-reformierte Kirche (1989).

³⁹⁵ Az idézet így szól: „Az lenne a mai református teológia feladata, hogy a múltban és a jelenben érvényes szempontok és kérdések újrafelvetésével s a mutatkozó eredmény objektív mérlegelésével válaszoljon a kritikára, vagy ott, ahol szükséges, konkrét formában fogalmazza újra és indokolja meg a református egyház mai elvi és gyakorlati álláspontját.” CSOMASZ TÓTH: Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoltár történetéhez (1963).

³⁹⁶ 2009-ben, a Kálvin-évek kezdetén foglalkoztam e témával, előadásokat tartottam erről, melyek írásos formában is megjelentek több helyen: BÓDISS: Kálvin és a zene (2011), valamint több részletben a Magyar Egyházzene folyóirat 2013-14-es évfolyamának „Református kántor” mellékletében.

ugyanolyan viszonyokat teremtett Svájcban is, mint ami nálunk ma tapasztalható: az egyházzenesz státusza liturgiailag, teológiailag tisztázatlan. Svájcban különösen a zürichi és környéki gyülekezetek voltak hajlamosak a kísérletezésre, és harapózott el náluk a zenei és liturgiai szabadoosság. Az istentisztelet formáját önkényesen alakították a lelkipásztor személyes ízlése, ötletei szerint. A képzési és foglalkoztatási körülmények igen kezdetlegesek voltak, alapvetően az egyes gyülekezetek döntése, jóindulata volt mérvadó a kántori státuszok terén. Megállapították, hogy a kántor, a lelkészek és a gyülekezeti tagok között szükségesnek mutakozó együttműködés formái nincsenek kidolgozva. Igen hasonló helyzetet olvashatunk tehát a fent említett tanulmányokban, mint amiket magunk körül mi is tapasztalunk.

De ott továbblépés is történt. Felismerték, hogy az istentisztelet lényege szerint ünneplés, melyben a jelenlévő gyülekezetnek is részt kell vennie. Ennek lefolyását, felépítését nemcsak átgondolni kell, hanem minden egyes alkalmat megfelelően előkészíteni, melynek érdekében elengedhetetlen a szorosabban együttműködő lelkész-kántori kapcsolat kifejlesztése és megteremtése.

Egy harmadik írást is szeretnék felhasználni és idézni itt az EKEK eddig már többször említett, 2000-ben megjelent kiadványából. Beat Schäfer, a Winterthuri Zeneművészeti Főiskola (Musikhochschule Winterthur Zürich) tanára az ott elindult egyházzene szakról beszámolvahangsúlyozza, hogy a hivatásképhez fontos lenne a munkaterület tisztázása, a kántor elfogadottsága, vagyis a képviseleti kérdések, felelősségi területek jobb körvonalazása, és az alkalmazási lehetőségek kialakítása.³⁹⁷ Hangsúlyozza a kántor munkájának összetettségét, a közösség iránti felelősségét, zeneművészeti, zenepedagógiai és egyházzenei jártasságát. A kántor munkájának van egy zenei, pedagógiai, egyházzenei oldala, s e mellett egyfajta gyülekezet-pedagógiai oldala is. Ezek határozzák meg a kántor illetékességi területét.

Továbblépve napjainkra: 2006-ból (Leitbild Kirche und Musik³⁹⁸), valamint 2013-ból (Leitbild Musiker/-innen in der Kirchgemeinde³⁹⁹) találtam két olyan dokumentumot, amely a mai gondokat fogalmazza meg, és arról szó: hol tartanak a svájci egyházzenesz ma? Csak néhány pontot idézek:

1. „A gyülekezetek alkalmazásában álló egyházzenesz a maguk munkaterületéért felelősek.” Mit jelent ez? Nem elég annyi, hogy a lelkész utasításait kell betartani, mert a kántornak van egy saját illetékességi területe. Ezt szükséges megfelelőképpen körvonalazni.
2. A kántor munkája, valamint az egyházi ének olyan elem, amely nagyon gyakran kisugárzik a gyülekezeten kívülre. Fontos a munka fogadtatásának a visszajelzése. Foglalkozik a dokumentum azzal, hogy a gyülekezet vezetése hogyan értékeli, milyen visszajelzéseket ad a kántornak, ezt ő hogyan fogadja, milyen párbeszéd alakul ki, hiszen a közös munkának, az együttműködésnek ez elengedhetetlen feltétele. Legyen visszajelzés, és ezek megfelelőképpen legyenek kezelve! Az illetékességi területek még fontosabbak. A kántor felelőssége a zenei terület: milyen stílusú zenét, milyen repertoárt tanít és helyez előtérbe. Az egyházzenesz ezen kívül részt vesz a közösségépítésben is, (hiszen a kórus is ez a terület), és más közösségekkel is együttműködik.

³⁹⁷ SCHÄFER: Berusbild „Reformierte Kirchenmusik” (2000) 31–40.

³⁹⁸ Leitbild Kirche und Musik der Liturgie (2006).

³⁹⁹ Leitbild Musiker/-innen in der Kirchgemeinde (2013).

3. A zene a szavak, valamint a jelképek az istentisztelet liturgiájában egymást erősítő, kiegészítő tényezők. Ehhez szükség van mindhárom terület összehangolására.
4. A templomi zenei szolgálat a kommunikáció eszköze is. Az elektronikus (konzerv)-zene és a „hangfelvételtől játszó” kántor azonban személytelen kiszolgáló eszköz, ezért az istentiszteleten nem engedhető meg az előre rögzített zene alkalmazása – legfeljebb kivételes esetben.
5. Az egyház illetve egyházrészek feladata és felelőssége, hogy megteremtse és fenntartsa az egyházzene különböző képviselői szerveit. Az egyházzenei találkozókról és a képzésekről hasonlóképpen az illetékes egyházrésznek kell gondoskodnia illetve azt financiálisan alátámasztania.
6. Az egyházzene kapcsolódási területein: a lelkészképzésben és az iskolai oktatásban is meg kell jelennie az egyházzenenek.

Remélem, e rövid pillanatképekkel is sikerült hozzájárulnom már eddig elhangzott gondolatok további erősödéséhez, valamint alátámasztanom a bevezetőben említett gondolatot: érdemes tájékozódni és megismerni más európai egyházak zenei életét, egyházzenei gondjaikat és törekvéseit. Sokat tanulhatunk tőlük.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANGERDAL, L.: *From poverty to prosperity. The struggle of the Swedish church musicians for better conditions* (2013). – digitális kiadvány, elérhető:
<http://www.ecpcm.eu/engels/pdf/Sweden2003.pdf> letöltés dátuma: 2014. június 8.
- CSOMASZ TÓTH, K.: Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoldár történetéhez, in: megjelenése: *Theologiai Szemle* 6 (1963) 357–362. (reprint: *Hagyomány és Haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*, Budapest, 2003.)
- FRIEDRICH-GÄUMANN, V.: Geschichte und Strukturen der evang.-ref. Kirchenmusik in der Schweiz im 20. Jahrhundert, in: *Informationen* 6 (2000), 23–30.
- Leitbild Kirche und Musik der Liturgie- und Gesangbuchkonferenz zuhanden der evangelisch-reformierten Kirchen der Schweiz*, Zürich, 2006. – digitális kiadvány, elérhető:
http://www.rkv.ch/beruf.html?file=files/pdf/Leitbild_Kirche_und_Musik.pdf,
 letöltés dátuma: 2014. június 8.
- Leitbild Musiker/-innen in der Kirchgemeinde*, 2013. – digitális kiadvány, elérhető:
http://liturgiekommission.ch/customer/files/Leitbild%20MusikerInnen%20in%20der%20KG_AV.pdf, letöltés dátuma: 2014. június 8.
- SCHÄFER, B.: *Berusbild „Reformierte Kirchenmusik”* – Reformierte Kirchenmusik-Ausbildung, in: *Informationen* 6 (2000), 31–40.
- SCHUBERTH, D.: Einführung und Ergebnisse einer Umfrage, in: *Informationen* 6 (2000), 7–9.
- Ungarn steht für...Tourismus, gutes Essen und problematische politische Verhältnisse...*(2013). – digitális kiadvány, elérhető:
http://www.kirchenmusik-westfalen.de/Downloads/Spendenaufruf2013/Spendenaufruf_2013.pdf
 letöltés dátuma: 2014. június 8.

AJÁNLOTT IRODALOM

BÓDISS, T.: Kálvin és a zene, avagy a kálvini liturgiai-zenei elvek az újabb adatok és

- kutatások tükrében, in: Gáborjáni Szabó, B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 2011, 49–59.
- Dienst der Kirchenmusiker. Eine Orientierungshilfe für die Gemeinden*, Institut für Kirchenmusik der Evang.- Ref. Landeskirche der Kantons Zürich, Zürich, 1989.
- STEFAN, H.-J.: Német-Svájc református egyházainak liturgia-reformja a XX. század második felében, in: *Zsoltár* 10 (2003), 9–15. – digitális kiadvány, elérhető: <http://silver.drk.hu/zsoltar/>, letöltés dátuma: 2014. június 8.
- STEFAN, H.-J.: *Egyházzene és református istentisztelet a Német-svájci Református Egyházban a 16-19. században* (2007). – digitális kiadvány, elérhető http://egyhazzene.reformatus.hu/files/Konf_Musik%20in%20der%20Schweiz%201.pdf, letöltés dátuma: 2014. június 8.
- STRAUBE, K.: *Choralvorspiele alter meister*, Leipzig, Pieters, 1907.
- Musik in der evangelisch-reformierte Kirche. Eine Standortbestimmung*, Institut für Kirchenmusik der Evang.-Ref. Landeskirche der Kantons Zürich, Zürich, 1989.
- Verzeichnis von Choralbearbeitungen für Orgel zu den Kernliedern der beiden deutschschweizerischen Kirchengesangbücher*, Organisten-Verband des Kantons Zürich, Zürich, Buchdr. Berichthaus, 1933.

Előterjesztés⁴⁰⁰

az egyházzenei-kántori szolgálat sajátos feladatainak normatív szabályozásával kapcsolatban

A Zsinat Zs-322/2013.11.15. határozata „fontosnak és sürgetőnek tartja az egyházunkban végzett zenei szolgálatról, az ott munkálkodó kántorok feladatairól szóló kérdések megvizsgálását, és egységes normatív szabályozás kidolgozását.” E célból a jogszabályalkotó munka megindításaként megbízta a Jogi, illetve a Tanulmányi és Teológiai Bizottságot a konkrét javaslatok összegyűjtésére. Az alábbi előterjesztésben e javaslatokat foglaljuk össze.

Alapvetés. Az egyházzene énekes és hangszeres szolgálata az istentisztelet, így egyházi életünk szerves része, nélkülözhetetlen közösségteremtő szerepe mellett a liturgiában az ígehirdetés és imádkozás egyik formája. Ebből nő ki, erre épül az egyházzenei szolgálat, melynek tevékenysége és feladata szorosan összefügg az e területen folyó egyéb munkák és törekvések eredményeivel: énekeskönyv, istentiszteleti megújulás, egyházzenei oktatás, kóruskultúra, orgonák és más hangszerek állapota. Fontos rögzíteni, hogy e részterületeken folyó munkákat egységes elvek szerint kell végezni.

Szintek. Az egyházzenei-kántori szolgálat meghatározásának – az elvi-teológiai alapvetésen túl – legfontosabb eleme a képzés-képesítés rendszerének megteremtése, valamint a különböző képzettségi szintek meghatározása. A képzettségi szinteket a jelenleg működő és érvényes képzési formák egymáshoz mérésével és összevetésével kell meghatározni. Ezen túl szükséges a közép- és felsőfokú képzettségek egyházi képesítési rendjének kidolgozása, melynek következménye lehet a feladatkör, az alkalmazási lehetőség és a javadalmazás meghatározása. Az egymásra épülő szintek a következőképpen határozhatók meg:

- 1 – énekvezér
- 2 – kántor-asszisztens (énektanítás és hangszeres játék alapszinten)
- 3 – kántor-karnagy (az előbbieket mellett kórusvezetés, énektanítás is)
- 4 – egyházzenei-kántor (zenei diplomával rendelkező, egyházzeneileg is képzett)

Körzeti feladatok. A képesítési szintek meghatározása teremtheti meg az egyházzenei-kántori szolgálat minőségbiztosítását. A legjobban képzett egyházzenei-kántorokra építhető az egyházmegye területén a körzeti képzések és a körzetgondozás lehetőségeinek megteremtése. Ez utóbbi területen az egyházmegyéknek és -kerületeknek az eddigieknél nagyobb szerepet kell vállalniuk, adott gyülekezetben működő, de körzeti feladatokat is ellátni képes körzeti kántorok szolgálatba állításával, valamint munkájuk és munkafeltételeik biztosításával.

Képviselés. A kántori jogállás újraszabályozásának lényeges eleme kell legyen, hogy a megfelelő képzettséggel, képesítéssel rendelkező kántor *újra* a gyülekezet tisztségviselőjévé, hivatalból a presbitérium tagjává váljon, mint az egyházzenei szempontok képviselője.

⁴⁰⁰ A jelen előterjesztés enyhén módosított változatát (vö: Beszámoló az MRE egyházzenei munkájáról, in: *Református Egyház* 4/18 »2014«, 28–30.) az MRE Zsinata 2014. április 24-i ülésén ZS-354/2014.04.24 sz. határozatával elfogadta. További határozatok e tárgyban nem születtek.

Hasonló okból szükséges, hogy a körzeti feladatokkal megbízott kántorok a megfelelő testületek (megyei, kerületi közgyűlés) alkotó tagjaként *képviselhessék az egyházzenei szempontokat*. A kántorok megválasztását, ünnepélyes szolgálatba állítását is szükséges szabályozni.

Összegzés. Fenti javaslataink alapján az egyházzenei szolgálat szintjének általános emeléséhez, az erről alkotandó szabályozás kidolgozásához legfontosabbnak látjuk:

1. a kántorképzés és képesítés különböző szintjeinek, a képesítés rendjének megállapítását, valamint a képesítő intézmények felállítását,
2. a képesített munkatársakra épülő szakmai felügyelet és körzetgondozás rendjének, valamint
3. az egyházzene (énekügy) gyülekezeti és más egyházi szinteken is (megye, kerület, zsinat) megvalósuló képviseletének kidolgozását.

A fenti tervek megvalósításához egyházunknak (a zsinatihoz hasonlóan) megyei és kerületi szinten is biztosítani kell a szükséges pénzügyi és infrastrukturális alapokat.

A 2014. március 14-én Nagykőrösön tartott „*Úton a egyházzenei törvény felé*” konferencia előadásai a fenti kérdéseket részletesen kifejtették. Az előadások külön kötetben is megjelennek majd, ahogyan a 2012. októberi konferencia teljes anyaga is egy szerkesztett kötetben (*Merre tovább kántorképzés?*) már rendelkezésre áll.

Nagykőrös-Budapest, 2014. március 14.

Dr. Fekete Csaba
Énekeskönyvi Bizottság elnöke

Dr. Dávid István
DC Himnológiai és Egyházzenei Szekció elnöke
KRE-TFK Kántor alapképzési szak (BA) szakfelelőse

Dr. Bódiss Tamás
MRE egyházzenei előadója

Elnökségi beszámoló

Főtiszteletű Közgyűlés! Kedves Tagtársak, kedves Vendégeink!

A Doktorok Kollégiuma 2012. évi, Révkomáromban tartott közgyűlésén Bölcskei Gusztáv elnök úr bejelentette, hogy Kádár Zsolt főtítkárrá váratlanul nyugalmába vonult, ezért szervezeti és működési szabályzatunk szerint nem töltheti be tovább ezt a tisztséget. Az elmúlt évben ügyvezető főtítkárrá maradt. Ha most akadályoztatása miatt távol is kellett maradnia a leköszönő főtítkárnak, a Közgyűlésnek mindenképpen köszönetet kell mondania azért a munkáért, amelyet majd egy évtizeden át a Doktorok Kollégiuma életének szervezéséért, fejlesztéséért tett. A regisztrációs díj bevezetése, az SzMSz módosítása, a Collegium Doctorum című periodika beindítása, a regionális ülések szervezése, a különböző díjak, megbecsülési formák kitalálása Kádár Zsolt főtítkári éveinek eredményei. Köszönjük ezeket és ígérjük, tovább visszük a bevált kezdeményezéseket! Kérjük, hogy a DK tagjaként maradjon továbbra is közöttünk, s életét kísérje és védje az Élő Isten!

Ebben az átmeneti évben a szervezéssel kapcsolatos munkát Iszlai Endre lelkipásztor, mint a Zsinat teológiai referense segítette. Debreceni ülésünk előkészítésében, a jelentkeztetésben és regisztrációban aktív munkát végzett. Intenzív kapcsolatot tartott a szekciók elnökeivel és titkáraival. Jelenleg Ugandában van egy konferencián, de távollétében is köszönöm minden segítségét!

Jelentem, hogy a szekciók vezetőivel 2013. május 8-án, a Zsinati Székházban tartottuk értekezletünket. Öt témakörben tanácskoztunk: áttekintettük a DK 2013-ra tervezett tudományos feladatait, a plenáris ülés előadásait; a szervezeti feladatokat, a periodikával kapcsolatos határidőket és a szekciók tudományos munkájáról kaptunk körképet a szekcióvezetőktől.

Az ősz során az alelnök jelentést tett a Zsinati Konfirmációs Bizottságba delegált tagokról. A Zsinat 2011. novemberi ülésének határozata értelmében a Zsinati Tanulmányi és Teológiai Bizottság tagjai mellé kellett tagokat javasolnunk. A felkérést elfogadták és örömmel vesznek részt a munkában: dr. Bodó Sára (DRHE), dr. Kádár Ferenc (SRTA), dr. Németh Dávid (KRE HTK), dr. Szűcs Ferenc (KRE HTK), dr. Vladár Gábor (PRTA) és dr. Fekete Károly (DRHE) teológiai tanárok. A Zsinati Tanulmányi Bizottság elnökével, dr. Fazakas Sándor professzor úrral egyeztetve, a DK delegáltak munkáját különösen is segíti dr. Kocsev Miklós professzor, a Tanulmányi és Teológiai Bizottság tagja. A Doktorok Kollégiuma által felkért Konfirmációs Bizottság tagjai egyhangúlag támogatták a dr. Szűcs Ferenc professzor által *Időszerű döntések és tisztázódások a keresztség és konfirmáció ügyében* című előterjesztést javasoltuk felvenni a Zsinat 2012. novemberi ülésére. Ezt a zsinat elfogadta és már az ősszel ezek alapján fogunk hozzá a közös munkához.

Az elmúlt egy évben 3 jelentős évközi rendezvényre került sor valamelyik szekciónk hathatós részvételével:

A Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) Tanítóképző Főiskolai Karán, Nagykőrösön rendezett konferenciát 2012. október 5-én a református kántorképzés jövőjéről a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának Himnológiai és Egyházzenei szekciója. A tanácskozás jelentős érdeklődés mellett zajlott: a testvéregházak zenei

képzésben érintett munkatársai közül többen is helyet foglaltak a közönség soraiban, hogy megvitassák a „Merre tovább, kántorképzés?” bonyolult kérdéskörét. A konferencia anyaga azóta nyomtatásban is megjelent a Károli Könyvek sorozatban, a kötetet Dávid István szerkesztette.

Gyökössy Endre születésének 100. évfordulója alkalmából rendezte meg a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara és a DK Pasztorálpszichológiai szekciója a „Gyökössy Endre és az európai pasztorálpszichológia” című emlékkonferenciát 2013. február 23-án. A több előadás foglalkozott a spiritualitás és lélektani összefüggéseivel, C.G. Jung pszichológiájának a pasztorálpszichológiára gyakorolt hatásával, illetve Gyökössy Endre parakletikus poimenikájával, katechetikai felfogásával és a kortársak – pl. Farkas József és Theodor Bovet – munkásságával.

Az Ökumenikus Tanács Szociáletikai Bizottsága, a Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciója, valamint a debreceni református és a budapesti evangélikus hittudományi egyetemek szociáletikai tanszékei közösen szervezték és tartották meg Debrecenben, 2013. április 12-én, az „Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak!” című konferenciát. A konferencia fő előadója Ulrich H. J. Körtner, a bécsi egyetem neves teológiai professzora volt. A többi előadást is a témában szakmailag járatos egyetemi oktatók és lelkészek tartották. /Kőszeghy Miklós (PPKE), Faigen Sámuel rabbi, Rozgonyi Miklós Botond (PTA), Fazakas Sándor és Ferencz Árpád (DRHE), Filó Mihály (ELTE), Szebik Imre (SOTE), Hámori Antal (BGF), Orosz Gábor Viktor (EHE), Tőkés Zoltán./

A konferenciának többek között az adott aktualitást, hogy az Európai Protestáns Egyházak Közösségének (GEKE/CPCE) Etikai Szakbizottsága a szervezet elnökségének megbízása alapján dokumentumot dolgozott ki, amelyet az elnökség 2011-ben eljuttatott a tagegyházakhoz. A dokumentum a halált meggyorsító döntések és a haldoklókról való gondoskodás kérdéseiben kíván tájékozódást és segítséget nyújtani.

A konferencia előadásai rövidesen külön kötetben is megjelennek az európai protestáns dokumentum fordításával együtt, remélve, hogy tovább segíti lelkészek, teológusok és érdeklődő egyháztagok téma iránti érdeklődését, tájékozódását.

Ezekén kívül zajlik a Gyakorlati teológiai szekció tagjainak munkája nyomán az igehirdetők számára készülő kézikönyv tematikájának kidolgozása. Mivel a tegnapi szekció ülésen lezárult a már szerzőkre is javaslatot tevő anyag, így szeptemberben elindulhat a fejezetek kidolgozása. Az a reménységünk, hogy a Kálvin évek zárására a kötet nyomdába kerülhet vagy meg is jelenhet. Ez is jelzi, hogy a DK a Kálvin-évek zárására fokozottan kell, hogy készüljön és a Kálvin Bizottsággal együtt tervezzük meg majd, hogy mivel tudnánk hozzájárulni a zsinati kezdeményezés méltó lezárásához.

Jelentem, hogy idei ülésünkön 14 szekció tartott ülést, 130 előadás hangzott el. Regisztrált 139 fő. A szekció üléseken vendégekkel, belátogató hallgatókkal együtt 156 fő vett részt. Minden regisztrált tag megkapta a Collegium Docorum idei, IX. évfolyamának lapszámát.

Egyeztetve a Tiszáninneri Egyházkerület és a Sárospataki Kollégium vezetésével, bejelentem, hogy a 2014. évi plenáris ülésünk helyszíne Sárospatak lesz. Időpontját később állapítjuk meg, mert a jövő évi augusztus 20. még rövidebb ülést tenne lehetővé. Amint a házigazdákkal és az elnökséggel kialakul az időpont, azt e-mailon és a sajtón keresztül tudatni fogjuk a tagtársakkal.

Mindenkinek köszönöm az idei munkát és szolgálatukra, feladataikra, hazatérésükre Isten áldását kérem! Megköszönve szíves figyelmüket, kérem jelentésem elfogadását.

Dr. Fekete Károly

DK alelnök

Dr. Szabó Andor lelkipásztor a Doktorok Kollégiuma Aranygyűrűs teológiai doktora

(Budapest, MRE Zsinati Székház – 2013. november 15.)

Főtiszteletű Zsinat! Kedves Vendégeink!

Amikor dr. Szabó Andor a „*Feltámadásaim*” című önéletrajzi írásában hálával ír arról, hogy 2000-ben megkapta a Károli Gáspár díjat, akkor egy egyszerű, de végtelenül fontos magyarázó mondattal zárja azt a fejezetet: „Egyszerűen azért írtam és írok, hogy a véka alól elővegyem és a gyertyatartóra helyezzem azt, ami világosság nekem adatott” – vallja (2007, 282). Az a hetven év, amióta beiratkozott a teológiára és elkezdett teológiával foglalkozni, bőségesen bizonyítja, hogy adatott neki világosság és nem is rejtette véka alá.

Szabó Andor 1924. április 26-án született Hodászon, református tanítói családban. Mivel édesapját korán elveszítette, 1935-től Kecskeméten nevelkedett. A kecskeméti Református Gimnáziumban érettségizett 1943-ban. Teológiai tanulmányait a budapesti Teológiai Akadémián végezte. A világháború és a hadifogság viszontagságai után, 1947 őszétől előbb exmittált segédlelkész lett a Baranya-megyei Sásdon, majd Gyöngyösön és Kiskunhalason töltötte segédlelkészi éveit. Lelkészi oklevelet 1949-ben szerzett. Hencidára 1950-ben hívták meg lelkipásztornak, ahol 1996-ig végezte szolgálatát. Feleségével, Fekete Edit tanítónővel 1950. november 12-én kötöttek házasságot. Isten öt gyermekkel ajándékozta meg életüket. Nyugdíjas kora óta Martonvásáron él és továbbra is gyakran vállal gyülekezeti, bibliaiskolai és egyéb missziói szolgálatokat.

A lelkiismeretesen végzett gyülekezeti szolgálat kezdettől fogva ráirányította Szabó Andor figyelmét az elmélyült teológiai munka fontosságára, ezért sohasem tekintette öncélú tevékenységnek a tudományos teológiai munkát, hanem mindig a gyülekezeti szolgálatra tekintettel végezte azt. Lelkésztovábbképző tanfolyamokon, az ószövetségi teológiai szaktanfolyamokon, a Doktorok Kollégiumában és gyülekezeti alkalmakon közkedvelt előadó és evangélizátor. Több ízben eredményesen vett részt a Zsinat által kiírt tudományos pályázatokon.

Folyamatosan törekedett arra, hogy megismerje a hazai és a külföldi teológiai irodalmat, sőt írásaival maga is igyekezett gyarapítani a teológiai irodalom eredményeit, hiszen 1949 óta publikál. Tanulmányaival folyamatosan jelen van a hazai szakirodalomban és konferenciákon sikerült külföldön is bemutatnia teológiai felismeréseit. Azon kevés magyar református teológus közé tartozik, akinek írására olyan neves teológus is hivatkozik, mint Jürgen Moltmann.

Szabó Andor 1955-ben, a budapesti Teológiai Akadémia centenáriuma alkalmából egy nagy terjedelmű tanulmányban mutatta be *Oscar Cullmann 1925-1955 közötti munkásságát*. Ennek bevezetőjében tett hitet amellest, hogy „a keresztyén teológia az Ige által megszólított, megújult és a Szentlélek által vezetett emberi elme istentisztelete. ... A teológus, aki ennek az aionnak szülötte test szerint, részes ennek az aionnak bölcsességében is (1Kor 2,6), amikor azonban a Kijelentés révén részese lesz az Isten bölcsességének, egyszeribe belekerül a kettő küzdelmébe. Ez a küzdelem elsősorban benne folyik: vívódik, imádkozik és harcol. Teológussá akkor lesz, amikor az Isten

bölcsessége több-kevesebb mértékben felülkerekedik gondolkozásában ama másik bölcsességen. Egészen tiszta csak az Isten országában lesz a teológia, amikor a theologia gloriae két, ma még üdvtörténetileg meg nem valósulható feltétele beteljesedik: amikor teljes váltság lesz, s amikor színről színre látunk majd.”

Doktori disszertációját, amelyet „*Tanulmányok Hóseás próféta könyvéhez*” címmel írt, 1970. február 19-én védte meg a Debreceni Református Teológiai Akadémián. Mint a Hóseás-kutatás hazai szakértője kapta a felkérést, hogy a Jubileumi Kommentár számára írja meg *Ámós és Hóseás próféta könyveinek magyarázatát*. Nagy vállalkozásra adta fejét, amikor 1988-1998 között négy kötetben megjelentek igemagyarázatai a Szentírás összes könyvéhez „*Lábam előtt mécses a te igéd*” I-IV. címmel a Kálvin Kiadónál. Ebben a művében azt tekintette feladatának, hogy olyan írásmagyarázat szülessen dióhéjban, amely felkelti az érdeklődést és a vágyat a teljes ige után, amely kész válaszok helyett ösztönzéseket és indítatásokat ad az önálló igei gondolatok megszületéséhez.

Szabó Andor önálló igei gondolatait örökítik meg azok a tanulmányok, amelyeket az első század keresztyénségéről kötött csokorba „*Ha a Fiú megszabadít...*” címmel (Kálvin Kiadó 2001.), jelezve ezzel is azt, hogy az újszövetségi bibliai teológia is elevenen foglalkoztatja, s legutóbbi írásában is figyelemre méltóan feszegeti a Zsidókhoz írt levél szerzőségének problematikáját.

A Doktorok Kollégiuma közössége örömmel és egyhangúlag döntött úgy jubileumi, 40. plenáris ülésén, hogy dr. Szabó Andor tudományos és lekipásztori életművét az „Aranygyűrűs teológiai doktor” címmel ismeri el és Istennek ad hálát hűséges szolgálatáért.

Fekete Károly

a Doktorok Kollégiuma alelnöke

Szarka Miklós lekipásztor laudációja az „Év könyve díj” átadásán

(Budapest, MRE Zsinati Székház – 2013. november 15.)

Szarka Miklós református lelkész, pár-, családterapeuta, klinikai lelkigondozó Budapesten született 1940-ben. Középiskolai tanulmányait a Toldy Ferenc Gimnáziumban végezte. Teológiai tanulmányait 1964-ben fejezte be a Budapesti Református Teológiai Akadémián. A skót református egyház ösztöndíjasaként Edinburgh-ban tanult tovább. Rövid ideig pszichiátriai ápoló volt az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben (OPNI). Az 1965-1975 közötti években beosztott lelkész volt Cecén, majd több budapesti gyülekezetben (Fasor, Szabadság tér, Böszörményi út) és Alsónémediben. 1975-től Bián lett gyülekezeti lekipásztor 1991-ig. 1991-től a Református Házasság- és Családsegítő Szolgálat szervezője, munkatársa, majd vezetője. Közben, 1995-től tagja lett annak az interdiszciplináris műhelynek, amely a Bethesda Gyermekkórház gyermekneurológiai osztályán végzi speciális feladatait. 1997-1999 között Berlinben pár- és családterapeuta képesítést szerzett. 2002-ben egyik alapítója volt a Semmelweis Egyetem pástorálpszichológiai képzésének. 2009-ben ugyanott klinikai lelkigondozó, és pástorálpszichológiai tanári képesítést nyert. Feleségével,

Darvas Gyopárral több mint negyven éve házasság, négy gyermek édesapja, és többszörös nagypapa.

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában 2012. december 6-án szerezte meg doktori címét a *Lelkipásztorok házaspár-kapcsolati zavarainak pasztorál-pszichoterápiás kezelése* című doktori értekezésével, amelynek szerkesztett változata, *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése* (Pasztorál-pszichoterápia a gyakorlatban) címmel néhány napja jelent meg a Kálvin Kiadónál.

Könyvei, tudományos igényű jegyzetei, oktatási segédanyagai és nagyobb tanulmányai közkedveltek, jelentős számú ismeretterjesztő jellegű írás és ígehirdetési vázlat is kötődik nevéhez. *Hatszempőzt* című könyve 2011-ben jelent meg a Kálvin Kiadónál, amelyben tizenkét különböző eset kapcsán pillanthatunk be a lelkigondozó-lelkipásztor gondolkodásmódjába, az ígehirdető műhelytitkaiba, az élethelyzetek rejtélyes-szövevényes útjainak feltérképezésébe.

A kazuális szolgálat területén fed le egy eddigi fehér foltot, és nyújt segítséget a jegyesbeszélgetést vezető lelkipásztoroknak és más segítőknek a Kálvin Kiadó gondozásában 2012 szeptemberében megjelent, *Házasságra felkészítő beszélgetések* című Szarka Miklós kötet. A témakörök kifejtésekor széles látókörrrel tekinti át az éppen odatartozó teológiai, szociológiai, pszichológiai és lelkigondozói ismereteket.

A szerző a felkészítők felkészítéséért fáradozik művében, amikor tizenhárom stáción vezeti keresztül a leendő beszélgetésvezetőket, hogy ne csak az esküvőre, hanem a házasságra segítsék felkészülni az őket megkereső párokat. Mint oktató folyamatosan kontroll-kérdések átgondolására készíti a képzést komolyan vevő szolgatársat. Már az indulásnál felteszi a kérdést: „Készen áll-e arra, hogy az Önt felkereső, házasságkötésre készülő jegyespár részére többet nyújtson annál a ceremóniális szolgáltatásnál, amit ők elvárnak?” (29) A kötet végig azt sugallja, hogy „a ma és a holnap embere nem feltétlenül a tanítás útján szólítható meg. Mi gyakran olyan dogmapaneleket használunk, amelyeket a ma embere nem ért meg. Ha beszélgetünk, akkor esélyünk lesz arra, hogy a másik kérdéseit meghalljuk, és vele együtt keressük a keresztyén üzenet mai válaszait. A »lelkigondozói jellegű« házassági előkészítő beszélgetés több, mint doktrináció, de kevesebb, mint terápiás lelkigondozás, azaz nem kríziskezelés.” (14)

Elmélyülésre, az érzékeny tételre, az észlelések szakmai reflektálására hív ez a kötet, hogy igényesebben és hasznosabban végezzük szolgálatunkat. A könyvet olvasva nem csodálkozunk azon, hogy Szarka Miklós egyházi és világi konferenciák közkedvelt előadója, és rendszeres meghívottja a különböző presbiter- és lelkésztovábbképző alkalmaknak. Külföldi és belföldi előadásain a segítő, lelkigondozó, „pszicho-szakember” szólal meg, aki a létezés sorskérdéseit és azok sorrendiségét illetően Istentől tanult értékrendjével és hitével áthatott szakmai tudásával segít a hozzá jövőknek a létezés újraértelmezni, házasságukat megmenteni. Isten áldja meg további szolgálatát és a tapasztalatait közkinccsé tevő könyveit! Biztassa ebben továbbra is az „Év könyve-díj”!

Fekete Károly, a Doktorok Kollégiuma alelnöke